מדרש · אגדה

פסיקתא רבתי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

פסיקתא רבתי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/פסיקתא-רבתי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161024 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 7
פרק ג 10
פרק ד 17
פרק ה 20
פרק ו 28
פרק ז 32
פרק ח 35
פרק ט 39
פרק י 41
פרק יא 50
פרק יב 57
פרק יג 65
פרק יד 69
פרק טו 81
פרק טז 94
פרק יז 99
פרק יח 103
פרק יט 107
פרק כ 108
פרק כא 112
פרק כב 125
פרק כג 129
פרק כד 139
פרק כה 141
פרק כו 144
פרק כז 150
פרק כח 154
פרק כט 157
פרק ל 164
פרק לא 166
פרק לב 174
פרק לג 177
פרק לד 190
פרק לה 192
פרק לו 194
פרק לז 197
פרק לח 199
פרק לט 200
פרק מ 201
פרק מא 209
פרק מב 212
פרק מג 218
פרק מד 224
פרק מה 229
פרק מו 230
פרק מז 233
הוספה א 238
הוספה ב 256

פרק א

והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעיה ס"ו כ"ג).ילמדינו רבינו אדם מישראל שבירך על המזון בר"ח ושכח ולא הזכיר של ר"ח כיצד הוא צריך לעשות למדונו רבותינו שכח ולא הזכיר של ר"ח ומשגמר ברכת המזון ונזכר מיד עד שלא הסיח דעתו מן הברכה אין צריך לחזור לכתחילה אלא גומרה ברכה קטנה בסוף בא"י אמ"ה אשר נתן ראשי חדשים לישראל עמו בא"י מקדש ישראל וראשי חדשים שמעון בן אבא בשם רבי יוחנן אמר [ספק הזכיר של ר"ח ספק לא הזכיר אין מחזירין אותו] וצריך (בחולו של מועד) [בתפלה של מוספין] לומר והשיאנו ה' אלקינו הרי למדנו שראשי חדשים שקולין כמועדות שנאמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם (במדבר י' י') ואפילו כשבת שקולין הן ראשי חדשים נמצאת אומר שראשי חדשים שקולים כנגד המועדות והשבתות ומניין שהם שקולים אף כנגד השבתות ממה שהשלים בנביא והיה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות: [והיה מדי חדש בחדשו וגו'] כך פתח ר' תנחומא צמאה נפשי לאלקים לאל חי מתי אבא ואראה פני אלקים (תהלים מ"ב ב') זאת מפרנס בפתח הזה השיטה בתחילת פ' אחרי מות): ד"א צמאה נפשי לאלקים כשתעשה את הדין (בע"ה) [באומות העולם] אלקים לא תקלל (שמות כ"ג כ"ז): ד"א לאלקים כשתחזור אותה האלהות שעשיתני בסיני אני אמרתי אלקים אתם (תהלים פ"ב ו'): ד"א לאלקים שתלבושו (אלקים) [אלהות] כשם שלבשת בסיני הקרב הקץ ותייחד אלהותך בעולמך והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה י"ד ט') כמה שהוא דורש ביעקב ויתן לך האלקים מטל (כשיטל האלקים) [השמים (בראשית כ"ז כ"ח) יתן לך אלהות]: ד"א לאלקים [לאל חי] שהוא חי וקים לעולמי עולמים. ד"א לאלקים [לאל חי] שהוא מבטיח על גבי חיינו להוריד גשמים בעונתם ולהפריח טללים בזמנם בשביל חיינו): ד"א (לאל חיינו) [לאלקים] לאל חי לאל שהוא חי וקים בדברו א"ר פנחס הכהן בן חמא אע"פ שמתו המבטיחין אלו הנביאים אבל האלקים שהבטיח חי וקיים: (צמאה נפשי לאלקים חי) מתי אבא [וארא פני אלקים] אמרו לו ישראל רבונו של עולם אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיינו עולין בשלשת פעמי רגלים ורואין פני השכינה א"ר יצחק כשם שהיו באין לראות כך היו באין להראות (שנ'): מתי אבא וארא [ברוח הקדש] א"ר יהושע בן לוי למה היה קורין אותו שמחת בית השואבה שמשם היו שואבין רוח הקודש אמרו אימתי את מחזירנו לאותו הכבוד הרי כמה זמן שחרב בית חיינו הרי שבוע הרי יובל הרי שבע מאות ושבעים ושבע ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחד מתי אבא וארא פני האלקים אמר להם בני בעולם

הזה כמה פעמים הייתם עולים (בשנה) לא שלשה פעמים בשנה כשיגיע הקץ אני בונה אותו ואין אתם עולים שלשה פעמים בשנה אלא כל חודש וחודש ובכל שבת [ושבת] אתם עתידים להיות עולים (בו) [שם] כמה שנאמר והיה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו: ד"א והיה מדי חודש בחדשו והיאך אפשר שיבא כל בשר בירושלים בכל חודש ובכל שבת א"ר לוי עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל וארץ ישראל ככל העולם כולו והיאך הם באין ראש חודש ושבת מסוף העולם אלא העבים באין וטוענים אותם ומביאין אותם לירושלים והם מתפללים שם בבוקר והוא שהנביא מקלסן מי אלה כעב תעופנה וגו' (ישעיה ס' ח'): ד"א והיה מדי חדש והרי שאירע ר"ח להיות בשבת ואמר הכתוב מדי חדש ומדי שבת היאך א"ר פנחס הכהן בן חמא בשם ר' ראובן באים שני פעמים אחד של שבת ואחד של ר"ח והעבים טוענין אותן בהשכמה ומביאין אותן לירושלים והם מתפללים שם בבקר והן טוענין אותן (לבתיהן) [ומחזירים לירושלים] מי אלה כעב תעופנה הרי של בוקר וכיונים אל ארבותיהן (שם) הרי של מנחה: [יבא כל בשר וגו'] אינו אומר יבואו כל ישראל אלא [יבא כל] בשר א"ר פנחס מהו כל בשר כל מי שבשר יצרו בעולם הזה זוכה לראות פני שכינה כדכתב עוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג ט"ו) מה כתב אחריו מלך ביפיו תחזינה עיניך (שם שם יז): ד"א יבא כל בשר אפילו עכו"ם ולא כל עכו"ם אלא אותן שלא שעבדו בישראל משיח מקבלן ובזכות מה ישראל זוכין לכל הכבוד הזה בזכות ישיבה של ארץ ישראל שהיו יושבין ומצטערין בין האומות בעולם הזה וכן אתה מוצא באבות העולם אין סוף על מה שנצטערו על קבורת ארץ ישראל א"ר חנינא כל השקלים שכתוב בתורה סלעים ושל נביאים ליטרין בכתובים קינטירין ר' אבא בר יודן בשם רבי יהודה בר סימן חוץ מן השקלים ששקל אברהם לעפרון בקבורה שלקח הימנו שאינן אלא קנטרין (שקל בגמטריא קנטירין) ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ו) בא וראה ארבע מאות קנטרין של כסף נתן בקבורה וכן יעקב כל זהב שסיגל מימיו וכל ממון שהיה לו (מסר לו) [הכרה] כדי ליתן לפני עשו בקבורתו שלא יכנס עשו בקבורה לתוכה שנאמר בקברי אשר כריתי לי וגו' (שם נ' ה') וכן אתה מוצא בשעת סילוקו מן העולם משביע ליוסף ואומר לו אל נא תקברני במצרים (שם מ"ז כ"ט) ולמה כן רבי חנינא אומר דברים בגו רבי יוסי אומר דברים בגו אמר ריש לקיש בשם רבי אליעזר הקפר מפני שמתיה חיים בימות המשיח כמו שדוד אמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קט"ז ט') וכי ארץ ישראל ארץ החיים היא והלא בני אדם מתים בתוכה והלא חוצה לארץ היא ארץ החיים אלא ארץ ישראל מתים מצויין בתוכה וכיון שדוד אמר בארצות החיים שמתיה חיים לימות המשיח שאל רבי יוסי לריש לקיש

אפילו כגון ירבעם בן נבט אמר לו גפרית ומלח שאל רבי חלבו לר' אמי כגון ירבעם בן נבט אמר לו שאלתי לריש לקיש ואמר לי גפרית ומלח שאל ר' ברכיה לרבי חלבו כגון ירבעם בן נבט אמר לו שאלתי לר' אמי ואמר לי שאלתי לריש לקיש וכן השיבני ואמר לי גפרית ומלח א"ר ברכיה אין אנו אומרים סתרה מהו שהשיבו גפרית אלא כלום עתיד הקב"ה ליפרע מרשעים בגיהנם אלא בגפרית ומלח אלא שחרב בית המקדש א"ר יהודה ברבי אלעאי שבע שנים היתה ארץ ישראל בוערת בגפרית ואש כמה שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דברים כ"ט כ"ב) א"ר יוסי בן חלפתא חמשים ושתים שנים לאחר חורבן הבית לא עבר אדם בארץ ישראל כמה שכתב [על ההרים וגו' כי נצתו מבלי איש עובר וגו'] מעוף השמים עד בהמה נדדו הלכו (ירמיה ט' ט') ולמה מפני שהיתה בוערת באש שהושלך עליה כמ"ש ממרום שלח אש בעצמותי וגו' (איכה א' י"ג) (למה) [ומה שהיה] לאלקים ליפרע מן ירבעם בן נבט וחביריו [כבר פרע] מהן באותן שבע שנים שהייתה ארץ ישראל בוערת באש הוי אפילו ירבעם בן נבט וחביריו חיים הם לימות המשיח ומי גרם להם להנצל מדינה של גיהנם ולהיות קבורת ארץ ישראל [שנאמר וכפר אדמתו עמו] (דברים ל"ב מ"ג) א"ר הונא הכהן בן אבין בשם ר' אבא בן ימינא (ורבי) [רבי] חלבו ורבי חמא בר חנינא ר' חלבו אמר המת בחוצה לארץ והנקבר בח"ל שתי צרות בידו צרות המיתה וצרות הקבורה למה שכתב בפשחור ואתה פשחור וכל יושבי ביתיך [תלכו בשבי] בבבל תבא ושם תמות ושם תקבר (ירמיה כ' ו') ורבי חמא בר חנינא אמר המת בח"ל כיון שיבא מח"ל ונקבר בארץ אין בידו אלא מיתה אחת ומה מקיים ר' חמא בר חנינא שם תמות ושם תקבר שקבורת ארץ ישראל מכפרת לו ר' ברוקיא ור' אליעזר בן פדת הוו מטיילין (באילפס) [באילפא] ובאו ארונות מח"ל א"ר ברוקיא לר' אליעזר מה הועילו אילו בחייהן הניחו אותה ובמיתתם באו להם א"ל ר' אליעזר לא היא כיון שהן נקברין בארץ ישראל וניתן להם גוש עפר של ארץ ישראל מכפרת להם שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים ל"ב מ"ג) וא"כ הצדיקים שבח"ל הפסידו לאו למה א"ר אלעזר בשם ר' סימאי האלקים עושה להם מחילות בארץ והם מתגלגלים כנאדות ובאין לארץ ישראל וכיון שהן באין לארץ ישראל האלקים נותן להם נשמותיהן שנאמר נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מ"ב ה') ויש מקרא מלא ביחזקאל וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם והבאתי אתכם אל אדמת ישראל (יחזקאל ל"ז י"ג) אותה שעה ונתתי רוחי בכם וחייתם (שם שם י"ד) הא למדת שמתי א"י לחיים לימות המשיח והצדיקים שבח"ל לבאין לתוכה וחיים עליה ואם כן אומות העולם שקוברין בארץ אף הם חיים לאו אמר ישעיה ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון (ישעיה ל"ג כ"ד) בל

יאמרו שכיני הרעים נתערבנו אף אנו [לכך אף אנו] חיים עמהם אלא מי שהיה העם היושב בה [נשוא עון] איזה עם נשוי עון אותם שאמור עליהם מי כמוך נשוי עון ועובר על פשע לשארית נחלתו (מיכה ז' י"ח): וכמה הם ימות המשיח ר' עקיבא אומר ארבעים שנה שנאמר ויענך וירעיבך (דברים ח' ג') וכתב שמחינו כימות עניתנו (תהלים צ' ט"ו) מה עינוי להלן ארבעים שנה אף עינוי האמור כאן ארבעים שנה א"ר אבין מה טעמו של ר' עקיבא כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז' ט"ו) ר' אליעזר אומר ארבע מאות שנה דכתב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית ט"ו י"ג) וכתיב שמחינו כימות עניתנו (תהלים צ' ט"ו) ר' ברכיה בשם ר' דוסא הגדול אומר שש מאות שנה דכתיב כימי העץ ימי עמי (ישעיה ס"ה כ"ב) איזה עץ הסדן העושה שש מאות שנה ור' אליעזר ברבי יוסי הגלילי אומר אלף שנים דכתיב כי אלף שנים [בעיניך כיום אתמול] (תהלים צ' ד') וכתיב [כי] יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה] (ישעיה סג ד') ויומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים ור' יהושע אומר ב' אלפים שנאמר כימות עניתנו (תהלים צ' ט"ו) ואין ימות פחות משני ימים ויומו של הקב"ה אלף שנים ור' אבהו אומר שבעת אלפים שנא' כמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלקיך (ישעיה ס"ב ה') וכמה משוש חתן על כלה שבעת ימים ויומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה ור' אומר אין את יכול למנות כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (שם ס"ג ד') וכמה הם ימות המשיח שלש מאות וששים וחמשת אלפים שנים הם ימות המשיח ומתי ארץ ישראל בני ישראל חיים בהם ואוכלים אותם וכל הצדיקים שבחוצה לארץ באים במחילות לתוכה וכיון שהם באים לתוכה מיד הקב"ה נותן להם את נפשותיהם והם (אומרים) [עומדים] ואוכלים אותם עמהם שנאמר רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה (שם מ"ב ה'): אימתי מלך המשיח בא א"ר אלעזר סמוך לימות המשיח עשרה מקומות נבלעים עשרה מקומות נהפכין עשרה מקומות נהרגין ור' חייא בר אבא אמר אין מלך המשיח בא אלא בדור שפניו של כלב רבי אלעזר אומר בדור שראוי כלייה מלך המשיח בא ור' לוי אמר סמוך לימות המשיח דבר גדול בא לעולם:

פרק ב

מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל א'). ילמדנו רבינו נר של חנוכה מאימתי היא מצותו שנו רבותינו משתשקע החמה עד שתסלק רוב הרגל מן השוק ולהיכן הן מדליקין היה דר בעלייה ובה חלון נוטה לרשות הרבים מדליק ובשעת הסכנה מדליק בתוך ביתו [ואסור לעשות לאורו מלאכה ר' אסי אמר] אסור לראות לאורו ולמה מדליק נרות

בחנוכה אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון שנאמר ועוררת בניך ציון על בניך יון (זכריה ט' י"ג) נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות ולמה קורין את ההלל מפני שכתב אל ה' ויאר לנו (תהלים קי"ח כ"ז) ולמה אין קורין בפורים כתב להשמיד להרוג ולאבד [את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם וגו'] (אסתר ח' י"א) ואין קורין אלא על מפלתה של מלכות ומלכות של אחשורוש הייתה קיימת לכן אין קורין אבל במלכות של יון שכילה אותה הקדוש ברוך הוא התחילו נותנים הימנון ושבח ואומרים לשעבר היינו עבדים לפרעה עבדים ליון ועכשיו עבדיו של הקב"ה אנו הללו עבדי ה' (תהלים קי"ג א'): וכמה חנוכות הם שבע חנוכות הם ואילו הן חנוכת שמים וארץ שנאמר ויכולו השמים והארץ (בראשית ב' א') ומה חנוכה היה שם ויתן אותם אלקים ברקיע השמים להאיר (שם א' י"ח) וחנוכת החומה שנאמר ובחנוכת חומת ירושלים (נחמיה י"ב כ"ז) וחנוכת של [עולי] גולה שנאמר והקריבו לחנוכת בית אלקינו דנא וגו' (עזרא ו' י"ז) וחנוכת הכהנים זו שאנו מדליקין וחנוכת העולם הבא שנאמר אחפש ירושלים בנרות (צפניה א' י"ב) וחנוכת הנשיאים זאת חנוכת המזבח (במדבר ז' פ"ד) וחנוכת המקדש מה שקראו בענין מזמור שיר חנוכת הבית לדוד): [מזמור שיר חנוכת וגו'] כך פתח רבי תנחומא בר רבי אבא יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמ"ט ה') באיזה כבוד בכבוד שהקדוש ברוך הוא עשה לצדיקים בשעת פטירתן מן העולם בנוהג שבעולם אדם מת אם יש לו בנים בניו מטפלים בו אבל (הקב"ה) [הצדיקים] אינו כן אלא אמר רבי יצחק הקדוש ברוך הוא מטפל בצדיקים מניין והלך לפניך צדקך (ישעיה נ"ח ח') זה צדיקו של עולם שנאמר וכבוד ה' יאספך (שם) וכן (בשעה שהצדיק נפטר מן העולם) אמר ר' חייא הגדול [בשעה שהצדיק נפטר מן העולם] שלש כיתות של מלאכים מטפלים בו אחת אומרת יבא שלום (ישעיה נ"ז ב') ואחת אומרת ינוח על משכבו (שם) ואחת הולכת לפניו (ורוממת) [ודוממת] שנאמר הולך נכחו (שם) א"ר יהודה בר סימון בשם רבי יאשיה הקדוש ברוך הוא כביכול אומר לו יבא שלום מן הרשעים את למד שהקב"ה אומר אין שלום לכם כמה שכתב אין שלום אומר ה' לרשעים (שם שם כ"א) ואם לרשעים הוא אומר בפיו אין שלום קל וחומר לצדיקים שיאמר להם יבא שלום לכך נאמר יעלזו חסידים בכבוד [וגו'] בכבוד שהוא עושה להם בשעת סילוקן מן העולם: ד"א מה ירננו על משכבותם שהם מקלסים להקדוש ברוך הוא שם א"ר חמא ב"ר יוסי אין בין החיים לצדיקים המתים אלא הדיבור בלבד והם מקלסים להקב"ה שם [ששם] נפשותם בצרור החיים כמה שכתב והייתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (שמואל א' כ"ה כ"ט) לכך

נאמר ירננו אין ירננו אלא לשון קילוס דכתיב קול רינה וישועה באהלי צדיקים (תהלים קי"ח ט"ו): ד"א [מה] ירננו אמר רבי יוחנן בשעה שהזקן יושב ודורש ואומר כך אמר רבי עקיבא כך אמר רבי שמעון בן יוחי שפתותיהם רוחשות שם כמה שנאמר דובב שפתי ישנים (שה"ש ז' י') לכך נאמר ירננו על משכבותם לפיכך אמר דוד אגורה באהלך עולמים (תהלים ס"א ה') וכי עלתה על דעתו של דוד שהוא חי לעולם אלא מהו הדבר הזה שאמר אגורה באהלך עולמים אמר יהי רצון שיאמרו בשמי לעולם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך אף על פי שאתה מת אין שמך זז מביתי לעולם אלא על כל קרבן וקרבן הם מזכירים שמך ואומרים שירים משלך מזמור לדוד ולא עוד הואיל ואתה חשבת לבנות בית המקדש אעפ"י ששלמה בנך בונה אותו בשמך אני כותבו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד: דבר אחר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד כתב אחד אומר האתה תבנה לי הבית (שמואל ב' ז' ה') וכתוב אחד אומר לא אתה תבנה לי הבית (דהי"א י"ז ד') מהו כך היאך אני מקיים שני הכתובים אלא לא אתה תבנה לי הבית שאין אתה בונה אותו האתה תבנה שבנך יבנה אותו [אתה הקדמת כבודך לכבודי שמשראית עצמך יושב בבית ארזים תבעת בנין בית המקדש אבל שלמה בנך מקדים כבודי לכבודו שנאמר ובשנה האחת עשרה וגו' כלה הבית (מלכים א' ו' ל"ח) ואחר כך ואת ביתו בנה שלמה (שם ז' א'): דבר אחר האתה תבנה שאתה מיסדו לא אתה תבנה שאין אתה משכללו]: ד"א לא אתה תבנה שאין אתה בונה אותו האתה תבנה [שהוא נקרא על שמך] שאילולי אתה לא ירדה האש כיצד אלא כיון שנבנה כמה תפילות סדר שלא ירדה האש (ד"א האתה תבנה שאתה מיסדו לא אתה תבנה שאין אתה משכללו) א"ר חלבו בשם דבי רבי שילא [הלך] והביא ארונו של דוד אביו אמר לו רבון העולמים אם אין לי מעשים עשה בשביל חסדיו של דוד אבי מיד ירדה האש כמה שכתב ה' האלקים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך (דהי"ב ו' מ"ב) מה כתב אחריו וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה וגו' (שם ז' א') ואם אין אתה למד מכאן שהביא שלמה ארונו של דוד מן קברו א"ר ברכיה בשם ר' חלבו בשם דבי רבי שילא כתוב מלא הוא ארוממך ה' כי דליתני וגו' ה' העלית מן שאול חיי (תהלים ל' ב' וד') לפיכך אמר שלמה הואיל ובזכות דוד אבי עשה הקב"ה הריני אומר שירת חנוכת הבית לשמו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד: דבר אחר מזמור שיר חנוכת בוא וראה שלמה בונה את הבית והוא נקרא לשמו של דוד אלא דוד היה ראוי לבנותו ובשביל דבר אחד לא בנה אותו ואע"פ שחשב לבנותו בא נתן הנביא ואמר לו לא תבנה לי הבית למה כי דמים רבים שפכת ארצה [לפני] (דהי"א כ"ב ח') כיון ששמע דוד נתיירא אמר הרי נפסלתי מלבנות בית המקדש

אמר רבי יהודה בר אלעאי אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד אל תירא חייך כך הם לפני כצבי ואיל לכך נאמר שפכת ארצה ואין ארצה אלא צבי ואיל שנאמר [הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל רק הדם לא תאכלו] על הארץ תשפכנו כמים (דברים י"ב ט"ו וט"ז): [דבר אחר] אמר לו הקב"ה חייך כל דמים ששפכת היו לפני קרבנות שכן כתיב כי דמים רבים שפכת [ארצה] לפני אמר ר"ש בן יוחאי אין לפני אלא קרבנות שנאמר ושחט את בן הבקר לפני ה' (ויקרא א' ה') אמר לו דוד א"כ ולמה איני בונה אותו אמר לו הקדוש ברוך הוא שאם אתה בונה אותו הוי קיים ואינו חרב אמר לו והרי יפה אמר לו הקב"ה גלוי וצפוי לפני שעתידים לחטא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו וישראל ניצולין שכן כתב באהל בת ציון שפך כאש חמתו (איכה ב' ד') אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך הואיל וחשבת לבנותו אף על פי ששלמה בנך בונה אותו לשמך אני כותבו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד: ד"א מזמור [וגו'] שבע חנוכות הם חנוכת ברייתו של עולם דכתיב ויכולו השמים (בראשית ב' א') ואין ויכלו אלא לשון חנוכה דכתיב ותכל כל עבודת (שמות ל"ט ל"ב) חנוכת משה דכתיב ויהי ביום כלות משה להקים (במדבר ו' א') וחנוכת הבית דכתיב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל' א') וחנוכת בית שני [שנאמר והקריבו לחנוכת בית אלהא וגו' (עזרא ו' י"ז) וחנוכת החומה שנאמר] ובחנוכת חומת ירושלים (נחמיה י"ב כ"ז) וזו של עכשיו של בית חשמונאי וחנוכת העולם הבא שאף היא יש בה נרות כדכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים וגו' (ישעיה ל' כ"ו):

פרק ג

ביום השמיני נשיא לבני מנשה (במדבר ז' נ"ד). ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו למדונו [רבותינו] נר של חנוכה שהותר שמן ביום הראשון מוסיף עליו שמן ומדליקו ביום השני ואם הותר ביום שני מוסיף עליו ומדליקו ביום השלישי וכן בשאר כל הימים אבל אם הותר ביום השמיני עושה לו מדורה ושורפה בפני עצמו למה כיון שהוקצה למצוה אסור להשתמש הימנו לא יאמר אדם איני מקיים מצות זקינים הואיל ואינם מן התורה אמר לו הקב"ה לאו בני אלא כל מה שהם גוזרים עליך קיים שנאמר על פי התורה אשר יורוך (דברים י"ז י"א) למה שאף עלי הן גוזרין שנאמר ותגזור אומר ויקם לך (איוב כ"ב כ"ח) תדע לך יעקב מהו אומר בשעה שהיה מברך אפרים ומנשה וישם אפרים לפני מנשה (בראשית מ"ח כ') עשה את הקטון קודם לגדול ונתקיימה גזירתו אימתי בקרבנות הנשיאים הקריב שבט אפרים תחילה שנאמר

ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז' נ"א) ביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם שם נ"ד): ד"א ביום השמיני וגו' את מוצא שאפרים קרב תחילה שבכור וגדול ואח"כ מנשה וכך פתח ר' תנחומא בר אבא דברי חכמים כדרבונות (קהלת י"ב י"א) מהו כדרבונות אלא מה דרבן זה מכוון את הפרה לחרוש בתלם שלה כך דברי חכמים מכוונים את האדם הזה לדרכיו של הקדוש ברוך הוא הוי יפה אמר שלמה דברי חכמים כדרבונות: דבר אחר המשנה קראת אותו מרדע והמקרא קורא אותו דרבן ומלמד דכתיב במלמד הבקר (שופטים ג' ל"א) וכן ולהציב הדרבן (שמואל א' י"ג כ"א) א"ר נתן למה נקרא שמו מרדע שמורה דעה לפרה ולמה נקרא שמו דרבן שמדיר בינה בפרה מלמד שמלמד את הפרה לחרוש בתלם שלה כך דברי חכמים דרים בינה בבני אדם [ומורים דעה בהם] ומלמדים (דעה) אותם דרכיו של הקב"ה הוי דברי חכמים כדרבונות: ד"א מה כדרבונות אמר רבי ברכיה כדור של בנות כהדא ספירא דמינוקייתון שהן (מלקטות) [מקלטות] בם זו זורקת לכאן וזו זורקת לכאן כך הם חכמים נכנסים לתלמוד ועוסקים בתורה זה אומר טעמו וזה אומר טעמו [זה אומר טעם אחד] וזה אומר טעם אחר ודבריהם של אלו ואלו כולם נתנו ממשה הרועה ממה שקיבל מיחידו של עולם נתנו מרועה אחד (קהלת שם) מפני שזה אומר טעם אחד וזה אומר טעם אחר שמא דבריהן פורחין ת"ל וכמסמרות נטועים בעלי אסופות (שם) לא אמר וכמסמרות קבועים אלא נטועים למה אלא מפני שעשה אותם מסמרות (נטועים) והמסמר שיש לו שושנה נח לשלוף לכן אמר וכמסמרות נטועים שרשיו של אילן הנטועים קשין לעקור אבל אין להם כח ככחו של ברזל והמסמר של ברזל יש לו כח נתן לדברי תורה כחו של ברזל וכמטעי (נטועים) שרשיו של אילן: ד"א כשם ששרשיו של אילן משתילים לכל מקום כך דברי תורה נכנסים ומשתילים בכל הגוף (דברי חכמים כדרבונות) [וכמסמרות נטועים בעלי אסופות] (שם) אימתי הם נטועים באדם הזה כמסמרות אימתי בזמן שבעל תורה נכנס לתלמוד והם נאספים לשומעו: ד"א מה הדרבן מטלטל יכול אף הם כן ת"ל וכמסמרות נטועים מהו בעלי אסופות אימתי הם נטועים באדם הזה אימתי בזמן שבעליהן נאספין מהם כל זמן שרבו קיים הוא היה מפליג כל זמן שנצרך הרי רבי לפני ואני שואלו מת רבו הרי יגע ביום ובלילה לקיים תלמודו אדם [יודע] שאין לו למי לשאול הרי אימתי נטועים באדם הזה בזמן שבעליהן נאספין מהן [נתנו מרועה אחד] (שם) אילו ואילו ניתנו מיחידו של עולם ויותר מהמה בני הזהר (שם) מהו ויותר מדברי תורה הוי זהיר בדברי סופרים למה שאילו באים דבריהם לכתוב לא היה קץ לספרים עשות ספרים הרבה אין קץ (שם) א"ר אבא סרונגלא אם [יאמר] אדם לכתוב ספרים עוד לדבריהם [ויותר מהמה בני] מהו מהמה בני

מהומה נכנסת בך (ויותר מהמה בני) א"ר ברכיה הכהן אנו קורין מסמרות בסמך ואין כתיב אלא משמרות מה משמרות כהונה עשרים וארבע כ ספרי תורה עשרים וארבעה הם וכל מי שקורא בספר חוץ מעשרים וארבע כאילו קורא בספרים החיצונים שאמרה התורה יותר מהמה בני הזהר ר' אומר הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה למה שהם כדרבונות ר' יוחנן הוה מברך יום טוב הראשון של חג ברוך אתה ה' אמ"ה אקב"ו על מצות לולב ושאר כל הימים על מצות הזקנים ור' יהושע בן לוי [מברך בכל יום על נטילת לולב ואין ר' יהושע בו לוי] מורה לר' יוחנן שי"ט הראשון דבר תורה שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כ"ג מ') ושאר כל הימים מדבריהם א"ר שמעון בן חלפתא בשם ר' אחאי מפני שכתב דברי חכמים כדרבונות [וגו'] נתנו מרועה אחד דברי תורה (ודברי) ודבריהם. ד"א דברי חכמים [וגו'] ר' חייא בר אבא נכנס לבית [הכנסת] ושמע שהיה קורין ויסע משם אברהם (בראשית כ' א') אמר יפה שנו חכמים הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף (אבות פ"ב מ"י) ולמה אמר הדבר הזה מפני שכתב למעלה ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (בראשית י"ט לו) שאתה מוצא בשעה שבא אברהם לארץ היה בא לוט עמו ועל ידי שהיה דבוק לאברהם העשיר כשם שהעשיר אברהם שנאמר ויעל אברם ממצרים הוא ולוט עמו הנגבה ואברם כבד מאד וגו' וגם ללוט וגו' (שם י"ג א' עד ה') ראה היכן העשירו עד שלא היתה הארץ יכולה לשאת את שניהם כאחת ולא נשא אותם הארץ וגו' (שם שם ו') ואם תמה [אתה] על הדבר שלא הייתה הארץ יכולה לשאת אותם [לאו] מפני רכושם שהיה רב (לאו) [אלא] מפני הדינים שהיו בין הרועים כמה שכתוב ויהי ריב בין רועי וגו' (שם שם ז') ולמה היו מדיינים אילו עם אילו אלא כשאדם צדיק אף בני ביתו כמותו צדיקים וכל מי שידבוק בו וכשאדם רשע אף בני ביתו כמותו רשעים בהמותיו של אברהם היו הרועים מוציאים אותם [זמומים שלא] יגזלו לבריות ובהמותיו של לוט לא היו רועים (זמומין) [זוממים] אותן התחילו רועים של אברהם מדיינין עם רועים של לוט ואומרים להם למה אתם משיאים ללוט שם רע ומוציאים בהמתו שלא זמומה אמרו להם רועים של לוט אנו הם שאנו צריכים למחות בידכם שאתם זוממין את הבהמה שע"י שאתם יודעים שסוף בהמתו של אברהם לחזור ללוט מפני שאינו מוליד אין אתם זנין אותה כראוי מפני שאתם יודעים שאין לאברהם בן ולמחר הוא מת ולוט יורשו אתם עושים עצמיכם צדיקים מבהמותיו של אחר ביותר מה שבהמתו רועה היא גוזלת לא משלה היא רועה לא כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת (שם י"ב ז') הרי למחר הוא מת בלא בנים ולוט שהוא בן אחיו יורשו ומי לחשך שעל ידי דברים

הללו היו מדיינים א"ר יהודה בר סימן קרא סופו של פסוק והכנעני והפריזי אז יושב בארץ (שם י"ג ז') מה הדבר הזה אלא מתוך שהיו מדיינים על כך שנאמר ויהי ריב בין רעי [וגו'] אמר להם הקב"ה הכנעני והפריזי אז יושב בארץ חן שאמרתי לאברהם שאני נותן לבניו את הארץ לבניו לא לרשע הזה שאתם סבורים ואפילו מה שאמרתי לאברהם שאני נותן לבניו את הארץ אימתי כשאגרש את הכנעני ואת הפריזי מתוכה לאברהם עדיין לא נתתי בנים והכנעני והפריזי (לתוכה) [בתוכה] עד עכשיו בעלים (עליו) [עליה] ואתם אומרים כן א"ר עזריה כשם שהיתה תחרות בין הרועים כך היתה תחרות בין אברהם ללוט מנין שכן כתיב אל נא תהי מריב ביני וביניך וגו' (שם שם ח'). [הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי] (שם שם ט') הבדל נא מעלי אין כתב כאן אלא הפרד א"ר חלבו כשם שהפרדה הזו אינה קולטת ומקבלת עובר כך אין זרעי מתערב בזרעך מיד וישא לוט את עיניו (שם שם י') שנתן עיניו בזנות כמה שנאמר ותשא אשת אדוניו [את עיניה אל יוסף] וגו' (שם ל"ט ז') [וירא] את כל הככר (שם י"ג י') כדכתב כי בעד אשה זונה בעד ככר לחם (משלי ו' כ"ו) כי כולה משקה (בראשית י"ג י') שהיו כולן זונות וראויות להיבדק כסוטות כך דרש ר"ש בן יוחי. א"ר אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זמרא ראה כמה קיפח לוט הרשע את אברהם הצדיק מן הדיבר שכל זמן שהיה לוט דבוק בו לא הסיח הקדוש ברוך הוא עם אברהם כיון שפירש לוט הימנו קפץ הדיבר על אברהם שנאמר וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו (שם שם י"ד): לפיכך כשהמלאכים היו הופכין את סדום ומצילים אותו בזכות אברהם מה אמרו לו ההרה המלט פן תספה (שם י"ט י"ז) בזכותו של אותו ההר הגדול אברהם נמלטת לך אצלו אמר להם איני יכול שכבר אמר לי הפרד לא אוכל להמלט ההרה וגו' (שם שם י"ט) ד"א פן תדבקני הרעה (שם) כל הימים שהייתי בסדום היה הקב"ה מחשב מעשי עם מעשיהם והייתי עומד שהייתי צדיק אצלם אלך לי אצל אברהם הצדיק שישקול הקדוש ברוך הוא את מעשי עם מעשיו לא אוכל למה פן תדבקני הרעה א"ר יוחנן שני בני אדם אמרו הדבר הזה הצרפית כי באת אלי להזכיר [את] עוני ולהמית את בני (מלכים א' י"ז י"ח) אמרה לו עד שלא באתה אצלי היה הקב"ה שוקל מעשי עם בני מקומי והייתי עומדת שהייתי כשירה אצלם ועכשיו באתה אצלי וע"י שהיית צדיק שקל הקדוש ברוך הוא מעשי עם מעשיך והזכרת עונותי ומת בני לענין שאנו צריכים דברי חכמים כדרבונות: ואף יעקב כיון שהגיע זמנו למות ושמע יוסף שחולה הוא התחיל מהרהר דברים בלבו ר' אליעזר אומר הירהר ג' דברים יוסף בלבו ור' שמואל בר נחמן אמר חמשה בניי נולדו במצרים תאמר שמברכם תאמר שיעשה אותם שבטים תאמר שיעשה אותי בכור תאמר שידחה את ראובן מן הבכורה

ועל מה לא נכנסה רחל לקבורה לכך כשהלך אצלו נטל את שני בניו עמו לכהן שהלך לגורן ונטל את שני בניו עמו להודיע לכל שהן בניו שיש להם חלק כמותו: ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מ"ח א') מי אמר לו שאביו חולה יש אומרים ברוח הקדש ראה ויש אומרים בלהה אמרה לו שהייתה משמשת [את] יעקב כיון שחלה באה ואמרה ליוסף ויש אומרים בנימין הודיעו ויש אומרים קריוסי הושיב יוסף בפלטרין כיון שהרגישו ביעקב שחולה באו והודיעו ליוסף והרי כל שבחו של יוסף שהיה מפליג על כבוד אביו ולא נכנס אצלו בכל שעה שאילולי שבאו אחרים ואמרו לו אביו חולה לא היה יודע אלא להודיעך צדקו שלא רצה להתייחד עם אביו שלא יאמר לו היאך עשו בך אחיך (ומקללים את) [ומקללם אמר] יוסף אני יודע צדקו של אבא כל דבריו (גזירותיהן) [גזירות הן] אמר ללבן עם אשר תמצא את אלקיך לא יחיה (שם ל"א ל"ב) ומתה אמי ואני בא לומר שיקללם יקללם ונמצאתי מחריב את כל העולם שלא נברא העולם אלא בשביל השבטים לפיכך לא היה הולך אצל אביו בכל שעה: הנה בנך יוסף בא אליך (שם י"ח ב') מיד ויתחזק ישראל וישב על המטה (שם) ולמה נתחזק אמר רבי יהושע בן לוי הראה לו עמידה אמר הקב"ה עשה אותו קזמיקרטור ואני איני חולק לו כבוד לכך ויתחזק ישראל. דבר אחר למה נתחזק כדי שיראו השבטים היאך (אני) [אביו] ראה ליוסף אפילו בשעת חליו ועמד מלפניו ויהיו חולקים לו כבוד: דבר אחר למה נתחזק ועמד וישב לו רבי אחא אמר שלא (אברך) [יברך] אותם (מיושב) [מסב] ויאמרו מתנות שכיב מרע היו ברכותיו ולא היה יודע מה עשה לכך נתחזק ועמד וישב שידעו שמתנותיו היו מתנות בריא: ד"א ויתחזק אמר רבי פנחס בן חמא בשם רבי אחא חיזק עצמו בתפלה אמר כשאבא לברכם תשרה עלי רוח הקדש שאברך אותם כראוי כיון שראה בניו עמו אמר לו הרי שבע עשרה שנה היית שואל שלומי ולא היו באין אלא עכשיו באו עמך יודע אני מה בלבך אם אברך אותם (אני) [איני] עושה דברו של הקדוש ברוך הוא שאמר לי שנים עשר שבטים אני מעמיד ממך ואם לא אברכם הרי רע לך ומברך אני אותם ולא תהא סבור שמא בשבילך שהאכלת אותי אני מברך אותם אלא כבר אמר לי עד שאני בבית אל לברכם שאמר לי אל שדי נראה אלי בלוז ויאמר אלי הנני מפרך והרביתיך ונתתיך לקהל עמים (שם שם ד) דבר (אחר) [אחד] שיקר לו כאן שלא אמר ונתתיך לגוי ולקהל עמים שכן אנו מוצאים כשנגלה עליו בבית אל בבאו מפדן ארם וכו' עד ויאמר (אלי) [לו אלקים] ני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך (שם ל"ה י"א) והיה צריך לומר ליוסף הנני מפרך והרביתיך ונתתיך לגוי ולקהל עמים ולמה לא אמר לו אלא לקהל עמים בלבד אלא אמר יעקב כשאמר לי הקב"ה הדבר הזה היה לי אחד עשר שבטים וכיון שנולד בנימין אמרתי

הרי מה שאמר לי קהל גוים והוא שאומר לו שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הם (שם מ"ח ה') אמר לו אינם שלך אלא שלי שאמר לי גוי וקהל גוים ולא נתן לי אלא את בנימין הרי אינן שלך אלא שלי הרי אפרים ומנשה שבטים הם כראובן ושמעון ומה שאתה מוליד אחריהן שלך הם נקראים אבל אילו לשמי הם שנאמר ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו (שם שם ו') הרי נתבשר יוסף על שני דברים שהדיבר בירך את שני בניו המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים (שם שם ט"ז) ועשאם שבטים אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (שם שם ה') אף על פי שהיצר הקדים אפרים למנשה ומה שאמר נראה אלי בלוז (שם שם ג') היא בית אל כדכתיב לוזה [וגו'] היא בית אל (שם ל"ה ו') אמר רבי ברכיה הכהן (בש"ר ברכיה) בשם ר' לוי בשם ר' שמואל בן נחמן דרש יעקב לעשות אפרים ומנשה שבטים אמר שנראה הקב"ה אלי ואמר לי אני אל שדי וגו' ומלכים (ממך) [מחלציך] יצאו אילו אמר לי ומלכים ממך יצאו הייתי אומר על השבטים אמר לא אמר לי אלא מחלציך על בני בניי אמר על אפרים ומנשה אמר רבי יהודה הלוי ברבי שלום אם אין אתה למד מכאן שהם קהל גוים מן הפרשה אתה למד ויאמר אלי הנני מפרך והרביתיך ונתתיך לקהל עמים. דבר אחר גוי וקהל גוים גוי זה בנימין קהל גוים זה אפרים ומנשה ומלכים מחלציך יצאו זה שאול המלך שעמד מבנימין תחילה למלכים שנאמר ויהי איש מבנימין ושמו קיש בן אביאל (שמואל א' ט' א') וכיון שבירכם ועשאם שבטים התחיל אומר על עסק רחל אמר לו למה לא נכנסה לקבורה (אמך) [עמך] שהיה יוסף מיצר על הדבר מאוד התחיל אביו משיבו עליה אני בבואי מפדן אין כתיב כאן אלא ואני בבואי מפדן (בראשית מ"ח ז') מהו ואני אמר לו חייך כשם שהיית מבקש שתכנס אמך לקבורה כך אני הייתי מבקש הדא היא דכתב ואני מתה עלי (שם) מהו עלי עלי הייתה טרחותה: דבר אחר עלי שחסרתיה שלא הייתה לי נחת רוח אלא היא מתה עלי שחסרתיה אמר לו שמא מה שלא הכנסת אותה לקבורה שמא עונת גשמים הייתה אמר לו לאו בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה (שם) בין פסח לעצרת היה בזמן שהארץ מנופה והולכת ובאה ככברה שיכולים (הלו') [להלוך] אמר לו יוסף גזור עכשיו ואני מעלה אותה וקוברתה אמר לו יעקב אין אתה יכול בני שלא קברתיה שם אלא על פי הדיבור שאף אני בקשתי להעלותה ולקוברה ולא הניחני הקדוש ברוך הוא שנאמר ואקברה שם (שם) מהו שם על פי הדיבור ולמה שגלוי וצפוי לפניו שסוף בית המקדש עתיד ליחרב ובניו עתידים לצאת בגולה והם הולכין אצל אבות ומבקשים מהם שיתפללו עליהם ואינם מועילין להם וכיון שהם הולכין בדרך הם באין ומחבקין קבורת רחל והיא עומדת ומבקשת רחמים מן הקב"ה ואומרת לפניו רבונו של

עולם שמע בקול בכייתי ורחם על בניי או תן לי האוניא שלי מיד הקדוש ברוך הוא שומע בקול תפילתה מנין שכן כתב בכי תמרורים רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו) וכתב ויש תקוה לאחריתך [נאום ה'] ושבו בנים לגבולם (שם שם י"ז) הרי פייסו למה לא נכנסה אמו לקבורה עשה את בניו שבטים התחיל יוסף מקרב את בניו אצל אביו כדי שיברכם שנאמר ויקח יוסף את שניהם אפרים בימינו (בראשית מ"ח י"ג) ולמה עשה יוסף כן אלא כיון שראה שהזכיר לאפרים תחילה אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (שם שם ה') נתיירא שמא ידחה מנשה מן הבכורה לפיכך הגישם אצלו והעמיד מנשה בימינו ואפרים בשמאלו אמר הקדוש ברוך ואיני מודיע ליעקב מה עתיד לעמוד מאילו ירבעם בן נבט מאפרים (ומנשה שהכניס צלם בהיכל) אמר רבי חמא צפה הקדוש ברוך הוא שירבעם בן נבט עומד מן אפרים ועושה שני עגלים מהו מי אלה (שם שם ח') אלה אלקיך ישראל (שמות ל"ב ד') ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב (מלכים א' י"ב כ"ח) מיד סילק הקב"ה הימנו רוח הקודש. ועיני ישראל כבדו מזקן (בראשית מ"ח י') א"ר יהודה כמשמעו של מקרא שריסי עיניו כבדו מזוקן והיו דבוקים זה לזה וכשהיה מבקש לראות היה תולה אותם אמר לו רב נחמן חס ושלום מהו לא יוכל לראות שנסתלקה ממנו רוח הקודש התחיל יעקב אמר לו מי אלה הרי שבע עשרה שנה ישבו אצלו והוא אומר לו מי אלה אלא שצפה שני עגליו של ירבעם שהוא מטעה את ישראל ואומר להם אלה אלקיך ישראל. ד"א מהו מי שצפה שעתיד ליפול מבניו חמשים רבוא מ' ארבעים י' עשרה הרי חמישים ריבוא אילו חמש מאות אלף שהלך ישראל במלחמה התחיל יוסף מבקש ואמר לו אבא בניי צדיקים הם כמותי בני הם [אשר נתן לי אלקים בזה] (שם שם ט') מה בזה שהביא את אסנת אמם לפני אביו ואמר לו אבא בבקשה ממך אפילו בשביל הצדקת הזו אמר לו קחם נא אלי ואברכם (שם) הביאם אצלו התחיל מגפפן ומנשקן ושמח בהם אמר שמא מתוך שמחה תשרה עלי רוח הקודש ואברכם ולא חזרה עליו רוח הקודש וכיון שראה יוסף צרתו נטלם ויצא לו לחוץ ונפל על פניו והרביצם על פניהם ומבקש רחמים א"ר מיד אמר הקב"ה לרוח הקודש עד אימתי יהיה יוסף מצטער הגלי במהרה והכנסי ביעקב שיברכם שאין הקדוש ברוך הוא יכול לראות את השבט נופל על פניו אף יהושע בן בנו נפל על פניו מיד קפץ עליו הדיבור ואמר לו קום לך למה זה אתה נופל על פניך (יהושע ז' י') הוא הנביא אומר ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי (הושע י"א ג') תרתי ריגלתי ברוח הקודש לברך אפרים אימתי קחם על זרועותי כשאמר יעקב ליוסף קחם נא אלי ואברכם בזכותו של מי בחבלי אדם אמשכם (שם שם ד') בזכותו של יוסף ולא ידעו כי רפאתים (שם) כיון שהעמיד את אפרים משמאלו ואת מנשה בימינו

[מה] עשה יעקב שכל את ידיו (בראשית מ"ח י"ד) מהו שכל אמר רבי שכל [ודאי] אמר רבי יהודה שכל ידיו של יעקב בבכורתו של מנשה ורבי נחמיה אמר שכל השכילו ידו של יעקב לרוח הקודש כמה שכתב משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פ"ט א') כיון שראה יוסף כן היצר מיד תמך ידו של אביו להעבירה מעל ראשו של אפרים ולהניחה על ראשו של מנשה אמר לו ליוסף ידי אתה מבקש להעבירה שלא בטובתי [אמר ר' ברכיה ברבי] המלאך שלישו של עולם יש בו (אמר רבי ברכיה ברבי) והאיך זו תפסה לשר צבא של מעלה ואתה סבור להעבירה שלא בטובתי וימאן אביו [וגו'] (בראשית שם י"ט) אלא מה אמרת זה ידעתי אלא מה אתה סבור מפני שהייתי שואלך בכל עת מה עשו בך אחיך ולא היית אומר לי מה אתה סבור שלא הייתי יודע ידעתי בני ידעתי התחיל מברכם ויברכם ביום ההוא לאמר [וגו'] וישם את אפרים לפני מנשה (שם שם כ') אמר הקדוש ברוך הוא הואיל וגזר יעקב שיהא אפרים ראשון אף קרבנות הנשיאים כשבאים להקריב אפרים מקריב קודם מנשה ביום השביעי נשיא לבני אפרים ולאחרי כן ביום השמיני נשיא לבני מנשה: דבר אחר ביום (השביעי) [השמיני וגו'] אתה מוצא בכל דבר אפרים קודם למנשה בשופטים ובדגלים ובמלכים ובקרבנות [בשופטים] יהושע ואח"כ גדעון בן יואש משבט מנשה בדגלים דגל מחנה אפרים (במדבר ב' י"ח) ואחר כך ועליו מטה מנשה (שם שם כ') ובמלכים ירבעם בן נבט משל אפרים ואחרי כן יהוא בן (מנשה) [נמשי] משבט מנשה ולמה זכה אפרים לכך מפני שהיה ממעיט עצמו שהקדוש ברוך הוא אוהב כל מי שמשפיל עצמו כי רם ה' ושפל יראה (תהלים קל"ח ו') ומי לחשך שהיה משפיל את עצמו שנאמר על ראש אפרים והוא הצעיר (בראשית מ"ח י"ד) שהיה ממעט את עצמו אבל מנשה היה יוצא ונזקק עם אביו (לענקים) [לעסקיו] אמר הקב"ה הואיל ומעט עצמו (זכה) [יזכה] לכבוד הזה ומה אם קטן שהיה ממעט עצמו זכה לכבוד הזה גדול שממעט את עצמו על אחת כמה וכמה ביום השמיני נשיא לבני מנשה:

פרק ד

ויקח אליהו שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך (מ"א י"ח ל"א). ילמדנו רבינו ראש חודש שחל להיות בחנוכה הואיל שאין תפילות המוספין בחנוכה מי שהוא מתפלל תפילת המוספין מהו שיהא צריך להזכיר של חנוכה למדונו רבותינו אמר רבי סימון בשם רבי יהושע ראש חודש שחל להיות בחנוכה אף ע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא בר"ח צריך להזכיר של חנוכה בתפילת המוספים שבת שחלה להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא שבת צריך להזכיר

של חנוכה בתפילת המוספין והיכן הוא מזכיר בהודאה: את מצא כל הניסים שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל ועתיד לעשות להם בזכות השבטים אף בית המקדש עתיד להיבנות בזכות השבטים שנאמר ירושלים הבנויה (תהלים קכ"ב ג') מה כתב אחריו ששם עלו שבטים (שם ד') וכן כל מה שברא הקב"ה בזכות השבטים (בראשית) [ברא] אתה מוצא שנים עשר חודש בשנה שנים עשר מזלות ברקיע שתים עשרה שעות ליום ושתים עשרה שעות לילה אמר הקדוש ברוך הוא אפילו העליונים והתחתונים לא בראתי אלא בזכות השבטים שכך כתב את כל אלה ידי עשתה (ישעיה ס"ו ב') בזכות כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מ"ט כ"ח) (לכך שנים עשר מזלות שתים עשרה שעות) לכך כיון שבא אליהו לקרב את ישראל תחת כנפי השכינה נטל שתים עשרה אבנים למספר השבטים ובנה אותן מזבח מניין ממה שהשלים בנביא ויקח אליהו שתים עשרה אבנים למספר שבטי בני יעקב: [ויקח אליהו וגו'] כך פתח ר' תנחומא (בירושלמי) [בי ר' אבא] ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים (הושע י"ב י"ד) זה משה ובנביא נשמר (שם) זה אליהו אתה מוצא שתי נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי משה ראשון ואליהו אחרון (גואלן) [ושניהם גואלים את] ישראל בשליחות משה גאלם ממצרים בשליחות ועתה לך ואשלחך אל פרעה וגו' (שמות ג' י') ואליהו גאלם לעתיד לבא בשליחות הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וגו' (מלאכי ג' כ"ג) משה שגאלם ממצרים תחלה עוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים ואליהו כשיגאל אותם מן הרביעית מאדום עוד אינם חוזרים ומשתעבדים אלא [היא] תשועת עולם ואת מוצא שמשה ואליהו שוין זה לזה בכל דבר משה נביא אליהו נביא משה נקרא איש האלקים (דברים ל"ג א') ואליהו נקרא איש האלקים (מלכים א' י"ז י"ח) משה עלה למעלה ואליהו עלה למעלה שנאמר ויהי בהעלות אליהו (שם ב' ב' א') ומשה הרג את המצרי ואליהו הרג את חיאל ויאשם בבעל וימת (הושע י"ג א') משה (נתבלבל) [נתכלכל] על ידי אשה על ידי בתו של יתרו קראן לו ויאכל לחם (שמות ב' כ') ואליהו (נתבלבל) [נתכלכל] ע"י הצרפית לקחי נא לי פת לחם (מלכים א' י"ז י"א) משה ברח מפני פרעה ואליהו ברח מפני איזבל משה ברח ובא לבאר ואליהו ברח ובא לבאר דכתיב ויקם וילך וגו' ויבא באר שבע (שם י"ט ג') משה ויכסהו הענן ששת ימים (שמות כ"ד ט"ז) ואליהו עלה בסערה ויהי בהעלות וגו' (מלכים ב' ב' א') במשה נאמר אם כמות אדם ימותון אלה (במדבר ט"ז כ"ט) ובאליהו חי ה' אלקי ישראל [אשר עמדתי לפניו] אם יהיה [השנים האלה] טל ומטר כי אם לפי דברי (מלכים א' י"ז א') במשה ויעבור ה' על פניו (שמות ל"ד ו') ובאליהו והנה ה' עובר (מלכים א' י"ט י"א) במשה וישמע את הקול (במדבר ז' פ"ט) ובאליהו והנה אליו קול

וגו' (מלכים שם י"ג) משה כינס את ישראל להר סיני ואליהו כינסם להר הכרמל משה ביער עובדי ע"ז שימו איש חרבו על יריכו וגו' (שמות ל"ב כ"ז) ואליהו ביער ע"ז ותפש נביאי הבעל ושחטם משה קנאי מי לה' אלי (שם שם כ"ו) ואליהו קנאי ויאמר אליהו לכל העם גשו נא אלי (מלכים א' י"ח ל') משה נטמן במערה ושמתיך בנקרת הצור (שמות ל"ג כ"ב) ואליהו נטמן במערה ולן שם כדכתיב ויבא אל המערה וילן שם (מלכים א' י"ט ט') במשה ויבא אל הר האלקים (שמות ג' א') ובאליהו ויבא אל הר האלקים (מלכים שם ח') משה בא למדבר ואליהו בא למדבר והוא הולך למדבר (שם שם ד') משה השיח עמו על ידי מלאך וירא אליו מלאך ה' (שמות ג' ב') ואליהו ע"י מלאך והנה זה מלאך (מלכים שם ה') משה שהה ארבעים יום וארבעים לילה שלא אכל ושלא שתה וכן אליהו הלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום משה העמיד גלגל החמה ביום הזה אחל תת פחדך וגו' (דברים ב' ל') ואליהו העמיד גלגל החמה היום יודע כי אתה אלקים בישראל (מלכים א' י"ח ל"ו) משה התפלל על ישראל אל תשחת עמך ונחלתך (דברים ט' כ"ו) ואליהו נתפלל על ישראל ענני ה' ענני [וגו' ואתה הסבת וגו'] (מלכים שם ל"ז) משה כשנתפלל על ישראל תפש זכות אבות זכור לאברהם ליצחק ולישראל (שמות ל"ב י"ג) וכן אליהו ה' אלקי אברהם יצחק [וישראל] (מלכים שם ל"ו) משה קיבלו ישראל על ידו אהבתו של מקום כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') ואליהו קבלו על ידו אהבתו של מקום שנאמר ה' הוא האלקים (מלכים שם ל"ט) משה עשה משכן בתוך בית סאתים זרע ואליהו עשה דכסומני (פירוש שביל) בתוך בית סאתים זרע בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו שלמשה אמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה' כ"ח) ולאליהו מה לך פה אליהו (מלכים א' י"ט ט') משה הוריד את האש ואליהו הוריד את האש משה כשהוריד את האש היו כל ישראל עומדים ורואין (אותם) [אותה] וירא כל העם וירונו (ויקרא ט' כ"ד) [ואליהו וירא כל העם ויפלו על פניהם] (מלכים א' י"ח ל"ט) משה בנה מזבח ואליהו בנה מזבח משה קרא שם ה' (מזבח) [למזבח] ויקרא שמו שם ה' ניסי (שמות י"ז ט"ו) ואליהו שם מזבחו ה' ויתן את האבנים בשם ה' (מלכים שם ל"ב) משה כשבנה את המזבח בנה אותו של שתים עשרה אבנים שנאמר ויקח אליהו שתים עשרה אבנים [וגו']: [ויקח אליהו שתים עשרה אבנים וגו'] זש"ה (לישראל) השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה ס"ו א') בסוף נבואתו של ישעיה נתנבא הפסוק הזה ואימתי נתנבא אותו בימי מנשה שכיון שהכניס מנשה את הצלם להיכל התחיל מתנבא ישעיה לישראל ואמר להם מה אתם מתגאים לי בבית הזה שבניתם לי העליונים והתחתונים אינם מחזיקים כבודי והבית הזה שבניתם לי אני צריך איזה בית אשר תבנו לי (שם) הרי נבוכדנצר עולה

ומחריב אותו ומגלה אתכם מיד כעס עליו מנשה ואמר להם תפשוהו רצו אחריו לתופשו ברח מפניהם פערה החרובית עצמה ובלעה אותו אמר רבי יצחק בר' חנינא בר פפא בר' יצחק והוא מביא חרשים ונוסר את החרובית והיה הדם שותת הדא הוא דכתיב וגם דם נקי שפך מנשה [הרבה מאד] עד אשר מלא את ירושלים פה לפה (מלכים ב' כ"א ט"ז) איפשר לדבר הזה אלא שהרג את ישעיה [שהיה שקול כמשה] שנדבר עמו [פה אל פה] כמה שכתוב פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') התחיל ישעיה מוכיחן השמים כסאי והארץ הדום רגלי והבית הזה שיבנה לא תהיו סבורים (שבשביל כן) [שבשבילכם] נבנה אלא בשביל אחרים ובשביל מי נבנה ר' יהודה הלוי בר' שלום אומר בשביל התורה והיא היא שאומר איזה בית תבנו לי ובשביל מה נבנה בשביל את כל אלה ידי עשתה (ישעיה שם) בשביל התורה אלה החוקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ"ו מ"ו) ורבי יהושע הכהן ברבי נחמיה אמר בשביל השבטים כל אלה שבטי ישראל (בראשית מ"ט כ"ח) כיון שראה אליהו כח זכותם של שבטים שאפילו בית המקדש לא זכו ישראל שיבנה להם אלא בזכות השבטים כיון שבא להר הכרמל לקרב ישראל תחת כנפי השכינה (היא) [לקח הוא] שתים עשרה אבנים למספר השבטים (ובונ') [ובנה] אותם מזבח [שנאמר] ויקח אליהו שתים עשרה אבנים:

פרק ה

ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן (במדבר ז' א'). ילמדנו [רבינו] מהו שיהא המתרגם לקורא בתורה (מהו) שיתרגם ויסתכל בכתב כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב ואסור לקורא לתת עיניו חוץ מן התורה שלא ניתנה תורה אלא בכתב שנאמר וכתבתי על הלוחות (שמות ל"ד א') ואסור למתרגם ליתן עיניו בתורה אמר רבי יהודה בן פזי מקרא מלא הוא כתב לך את הדברים האלה (שם שם כ"ז) הרי המקרא שניתן בכתב כי על פי הדברים האלה (שם) הרי התרגום שניתן על פה: אמר רבי יהודה ברבי שלום ביקש משה שתהא המשנה בכתב וצפה הקב"ה שהאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יוונית ואומרים אין הם ישראל אמר לו הקדוש ברוך הוא הא משה עתידין האומות להיות אומרים אנו הם ישראל אנו הם בניו של מקום וישראל אומרים אנו הם בניו של מקום ועכשיו המאזניים מעויין אמר הקב"ה לאומות מה אתם אומרים שאתם בניי איני יודע אלא מי שמסטירין שלי בידו הוא בני אמרו לו ומה הם מסטירין שלך אמר להם זו המשנה והכל היאך לדרוש אלא אמר רבי יהודה הלוי בי רבי שלום אמר הקדוש ברוך הוא למשה מה אתה מבקש שתהא המשנה בכתב ומה בין

ישראל לאומות מניין (כך) [שכך] הוא אומר אכתוב לך רובי תורתי (הושע ח' י"ב) ואם כן כמו זר נחשבו (שם). דבר אחר אכתוב לך רובי תורתי זה אחד משלשה דברים שנתן משה נפשו עליהם וקראם הקב"ה לשמו של משה הדינים והתורה והמשכן התורה מניין זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב) והדינים מנין צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים ל"ג כ"א) והמשכן מניין שנתן משה נפשו עליו רבי חייא בן יוסף אמר כל שבעת ימי המלואים היה משה מפרקו שני פעמים בכל יום וקבעו רבי חנינא הגדול אומר שלשה פעמים בכל יום מפרקו וקובעו ואם תאמר שהיה אחד משבטו של לוי נותן לו יד אמרו רבותינו הוא בעצמו היה מפרקו ולא היה מסייעו אחד מישראל מנין ממה שקרינו בעניין ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן: [ויהי ביום כלות משה וגו'] כך פתח רבי תנחומא בי רבי אבא מי עלה שמים וירד וגו' (משלי ל' ד') הפסוק הזה נדרש באלקים ובמשה כיצד מי עלה שמים זה הקדוש ברוך הוא עלה אלקים בתרועה (תהלים מ"ז ו') כמלך בשר ודם כשהוא עובר ממקום למקום מביאין סלפירין ותוקעים לפניו כך עשו לפני הקדוש ברוך הוא כמה שכתוב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' (שם צ"ח ו') וירד זה הקדוש ברוך הוא כמה דכתב וירד ה' על הר סיני (שמות י"ט כ') מי אסף רוח בחפניו (משלי שם) זה הקב"ה כמה שכתב אשר בידו נפש כל חי [ורוח כל בשר איש] (איוב י"ב י') מי צרר מים כשלמה (משלי שם) זה הקדוש ברוך הוא כמה שכתב צורר מים בחפניו (איוב כ"ו ח') מי הקים כל אפסי ארץ (משלי שם) זה הקדוש ברוך הוא שהוא מחיה מתים כמה שכתב יחיו מתיך נבלתי יקומון (ישעיה כ"ו י"ט) וכן ה' ממית ומחיה (שמואל א' ב' ו') מה שמו (משלי שם) אל שדי צבאות יה מה שמו ה' כמה שכתב אני ה' הוא שמי (ישעיה מ"ב ח') ומה שם בנו (משלי שם) אלו ישראל שנאמר כה אמר ה' בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב): מי עלה שמים וירד מי הוא זה שתפילתו עולה לשמים ומוריד גשמים זה שמחלק מעשרותיו בחפניו מי צרר מים כשלמה שאינו מחלק מעשרותיו כראוי עוצר הגשמים: דבר אחר מי עלה שמים זה אליהו שנאמר ויעל אליהו (וגו') [בסערה השמים] (מלכים ב' י"א) וירד רד אתו אל תירא (שם א' ט"ו) מי אסף רוח בחפניו חי ה' צבאות אשר עמדתי לפניו [אם יהיה השנים האלה טל ומטר] (שם א' י"ז א') מי צרר מים ויקח אדרתו ויגלום (שם ב' ב' ח') מי הקים כל אפסי ארץ ויאמר אליהו ראה חי בנך (שם א' י"ז כ"ז): דבר אחר מי עלה שמים זה משה שנאמר ומשה עלה אל האלקים (שמות י"ט ג') וירד זה משה ויאמר ה' אל משה לך רד (שם ל"ב ז') מי אסף רוח בחפניו זה משה כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה' (שם ט' כ"ט) מי צרר מים כשלמה וברוח אפך נערמו מים (שם ט"ו ח') מי הקים כל אפסי ארץ זה משה

אמר רבי אבא בר כהנא אילו הדגלים (שהעמידו) [שהעמידן] משה איש על דגלו באותות (במדבר ב' ב') ורבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי אמר זה המשכן ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן: [דבר אחר ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן] שנו רבותינו על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ"א מ"ב) ואתה מוצא עשרים וששה דורות שעמדו משנברא העולם עד שנתנה התורה היה הקדוש ברוך הוא מנהיג אותם בחסד וכנגדם אמר דוד עשרים וששה פעמים כי לעולם חסדו אמר רבי הונא הכהן בן אביו בשם רבי אחא ברמז רמז אותם מש להם בים נחית בחסדיך (שמות ט"ו י"ג) אילו עשרים וששה דורות שעמד משנברא העולם עד שניתנה תורה נהלת בעזך (שם) זו התורה שנקראת עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כ"ט י"א) למה היה העולם דומה באותה שעה לטרסקל של שני רגלים ולא היה יכול לעמוד כיון שעמד המשכן כמה שכתב אל נוה קדשיך (שמות שם) עמד העולם ויהי ביום כלות משה להקים וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ' כ"ב): ד"א ויהי ביום כלות זה שאמר הכתוב עורי צפון ובואי תימן וגו' (שה"ש ד' ט"ז) עורי צפון אילו העולות שהן נשחטין בצפון: רבי אלעזר בן פדת אמר הקריבו בני נח שלמים מנין והבל הביא [גם הוא] מבכורות צאנו ומחלביהן (בראשית ד' ד') מהו מחלביהן דבר שחלבו קרב לגבי המזבח ורבי יוסי בר' חנינא אמר עולות הקריבו בני נח ומה מקיים רבי יוסי ומחלביהן משמניהם השיב רבי יוסי ברבי חנינא אמר לו והרי כתב ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים (שמות י"ח י"ב) אמר לו כמאן דאמר לאחר מתן תורה בא יתרו רבי ינאי אמר לאחר מתן תורה בא רבי חייא הגדול אמר קודם מתן תורה אמר לו רבי אלעזר הרי כתב וישלח את נערי בני ישראל ויזבחו שלמים ויעלו עולות (שמות כ"ד ה') אמר לו אין למדין מן התורה שחידוש דבר היה (אע"פשנה) [על פי שעה] חזקיה בי רבי חייא ויזבחו זבחי שלמים בעורותיהן הקריבו את העולות ולא הפשיטום ולא ניתחום אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי המקרא מסייע את רבי יוסי בר חנינא ראה מה כתב זאת תורת המנחה (ויקרא ו' ז') היא המנחה אין כתיב כאן זאת תורת האשם (שם ז' א') הוא האשם אין כתב כאן אבל כשהוא בא לעולה מה הוא אומר זאת תורת העולה [היא העלה] (שם ו' ב') מה הוא היא העולה שהקריבו מראש אבל כשהוא מזכיר את השלמים מה הוא אומר זאת תורת זבח השלמים [אשר יקריב לה'] (שם ז' י"א) אשר הקריבום לה' אין כתב כאן אלא אשר יקריב לה' אף המקרא (זאת) [הזה] מסייע לרבי יוסי ברבי חנינא עורי צפון ובואי תימן אין אומר עורי אלא לדבר שהיה ישן: ובואי תימן אלו השלמים שהן נשחטים בדרום אמר רבי סימון בשם ר' שמואל בר' נחמן כתב מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו [את עלתיך ואת

שלמיך וגו'] (שמות כ' כ"א) רבי ראובן אומר במקום כשר לעולות וכשר לשלמים מחציו לצפון כשר לעולות מחציו לדרום כשר לשלמים הפיחי גני יזלו בשמיו (שה"ש שם) זו הקטורת יבא דודי לגנו (שה"ש שם) א"ר נחוניא לימדה תורה דרך ארץ שלא יהא חתן נכנס עד שתהא הכלה נותנת לו רשות ויאכל פרי מגדיו (שה"ש שם) אלו הקרבנות באתי לגני אחותי כלה (שה"ש ה' א') למה הדבר דומה למלך שאמר לבני המדינה (שיבנה) [שיבנו] פלטין ובנו אותו והיו בני המדינה על פתח פלטין ומצעקין ואומרים יכנס המלך בפלטין מה עשה המלך נכנס בפישפש ושילח את הכרוז ואמר להם אל תצעקו שכבר באתי לפלטין כך כשעמד המשכן היו ישראל אומרין יבא דודי לגנו שלח הקב"ה ואמר להם מה אתם יריאים כבר באתי לגני אחותי כלה: דבר אחר באתי לגני אמר רבי שמעון בר יוסני באתי לגן אין כתיב כאן אלא לגני מהו לגני לאותו הגן שנסתלקתי הימנה כמה שכתב מתהלך בגן (בראשית ג' ח') אריתי מורי עם בשמי (שה"ש שם) [זה הקטורת] אכלתי יערי עם דבשי אילו קדשי הקדשים וקדשים קלים שתיתי ייני עם חלבי (שה"ש שם) אילו הנסכים והחלבים: דבר אחר אכלתי יערי אילו שלשה דברים שעשו הנשיאים שלא כהוגן וקיבלם הקב"ה שהיחיד אינו מתנדב קטורת והביא כל נשיא קטורת כמה שכתב כף אחת עשרה זהב מליאה קטורת (במדבר ז' י"ד) ושאין יחיד מביא חטאת אלא אם כן הודע לו שנאמר או הודע עליו חטאתו (ויקרא ד' כ"ג) והביא כל נשיא ונשיא שלא הודע לו כמה שכתב שעיר עזים אחד לחטאת (במדבר ז' ט"ז) ושאין קרבנו של יחיד דוחה את השבת וקרבנו של נשיא דוחה את השבת כמו שכתב ביום השביעי נשיא לבני אפרים (שם שם מ"ח) אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שה"ש שם) אילו ישראל שנקראו ריעים שנאמר למען אחי ורעי (תהלים קכ"ב ח'): דבר אחר יבא דודי לגנו אל תהי קורא כן אלא לגנונו אימתי ויהי ביום כלות משה אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי ביום שנכנסה הכלה לחופתה ויהי ביום כלת משה כלת כתיב: דבר אחר ויהי ביום [כלות משה וגו'] זה שאמר הכתוב כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת וכשרון (קהלת ב' כ"א) זה בצלאל שעשה המשכן בחכמה ובדעת כמה שכתב ואמלא אותו רוח אלקים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות ל"א ג') ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו (קהלת שם) זה משה שלא עמל במשכן ונקרא על שמו שנאמר ויהי ביום [וגו'] כלות בצלאל אין כתב כאן אלא ביום כלת משה הוי ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו: [דבר אחר] ויהי מה שאמר ועשה אמר רבי יהושע בן לוי תנאים עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל עד שהם במצרים שאינו מוציאם משם אלא על מנת שיעשו לו משכן וישרה שכינתו בהם כמה שכתב וידעו כי אני ה' אלקיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם (שמות כ"ט מ"ו) וכיון

שהוקם המשכן וירדה השכינה ושרתה בתוכם באותה שעה נתקיימו כל אותן התנאים לפיכך הוא אומר ויהי מה שאמר עשה: דבר אחר [ויהי] רב אמר דבר שלא היה נברא בעולם אלא עכשיו משנברא העולם לא שרתה השכינה בתחתונים אלא (משה הקים) [משהוקם] המשכן שרתה השכינה בתחתונים ורבי שמעון בן יוחאי אומר מאי ויהי דבר שהיה ופסק וחזר להיות כמה שהיה שכן אתה מוצא מתחילת ברייתו של עולם הייתה השכינה בתחתונים כמה שכתוב וישמעו את קול ה' אלקים מתהלך בגן (בראשית ג' ח') חטא אדם הראשון נסתלקה השכינה לרקיע הראשון עמד קין והרג לאחיו נסתלקה לרקיע השני עמד דור אנוש וחטאו אז הוחל לקרא בשם ה' (שם ד' כ"ו) ונסתלקה לרקיע השלישי עמדו דור המבול וחטאו כמה שכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם (שם ו' ה') [ונסתלקה לרקיע הרביעי עמדו דור הפלגה] ונסתלקה השכינה לרקיע החמישי עמדו הסדומיים ונסתלקה לששי שהיו חוטאים ואנשי סדום רעים וחטאים (שם י"ג י"ג) באו פלשתים וחטאו וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה (שם כ' ב') ונסתלקה לשביעי: בא אברהם וסיגל מעשים טובים וירדה השכינה מן הרקיע השביעי לששי בא יצחק ופשט צוארו על גבי המזבח וירדה מן הששי לחמישי בא יעקב ונטע (אהלה) [אהלים] לתורה כמו שכתב ויעקב איש תם יושב אהלים (שם כ"ה כ"א) וירדה השכינה מחמישי לרביעי בא לוי והורידה מרביעי לשלישי בא קהת והורידה משלישי לשני בא עמרם והורידה לראשון אשריהם הצדיקים שהם משכינים השכינה בארץ שכן כתיב כי ישרים ישכנו ארץ (משלי ב' כ"א) בא משה והורידה למטה כמה שכתב ויכס הענן את האהל וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ' ל"ד): כתב הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מלכים א' ח' כ"ז) וכאן כתב וכבוד ה' מלא את המשכן אמר רבי יהושע דסיכנן בשם רבי לוי למה הדבר דומה למערה פתוחה על שפת הים געש הים ונתמלא המערה והים לא חסר כך אף על פי שכתב וכבוד ה' מלא את המשכן (אלא) העליונים והתחתונים לא חסרו מזיו כבודו של הקדוש ברוך הוא כשם שכתב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כ"ג כ"ד) לפיכך כתב כאן ויהי שכשם שהייתה השכינה מתחלת ברייתו של עולם למטה ונסתלקה למעלה (אלא) חזרה עכשיו להיות למטה כשם שהייתה ויהי ביום כלות משה: דבר אחר ויהי ביום אמר ר' חייא ברכי אבא בשם רבי יוחנן המדרש הזה עלה בידינו מבבל כל מקום שכתוב ויהי אין צרה כיוצא בה אמר ר' שמעון ברבי אבא בשם ר' יוחנן משמש זו וזו בכ"מ שכתב ויהי בימי אין צרה כיוצא בה ויהי בימי אחשורוש (אסתר א' א') יש צרה גדולה מזו ויהי בימי שפוט השופטים (שופטים א' א) יש צרה גדולה מזו וכן כולם ובכל מקום ויהי אין שמחה כיוצא בה יהי אור ויהי

אור (בראשית א' ג') יש שמחה גדולה מזו ויהי ביום השמיני ויקרא ט' א') יש שמחה גדולה מזו וכאן ויהי ביום כלת משה יש שמחה גדולה מזו את מוצא. אמר רבי שמואל בן נחמן בכ"מ שכתב ויהי אין צרה כיוצא בה וכל מקום שכתב והיה אין שמחה כיוצא בה השיבו את רבי שמואל בן נחמן אמרו לו והרי כתב ויהי אור (בראשית א' ג') מה צרה יש בזו אמר להן שאורו עתיד ליגנז מפני המאורות אמרו לו והרי כתב ויהי ביום השמיני (ויקרא ט' א') מה צרה יש בזו אמר להן שנדב ואביהו עתידים למות אמרו לו והרי כתב ויהי ביום כלות אמר להן מפני שעתיד לגנז מפני בית המקדש אמרו לו והרי כתב והיה כאשר נלכדה ירושלים (ירמיה ל"ח כ"ח) אמר להן אין שמחה כיוצא בה שלא נתן הנביא אפוכי לישראל אלא הוא כמה שכתב תם עונך בת ציון (איכה ד' כ"ב): דבר אחר ויהי ביום כלות משה מי אמר ווי אמר רבי אבא כביכול הקדוש ברוך הוא אמר ווי למה הדבר דומה למלך שהיה לו מטרונה רונונית ואמר לה המלך עשי לך פורפירא כל ימים שהייתה עסוקה באותה פורפירא לא היתה מרנונית אחר ימים גמרה הפורפירא ונתנה אותה לכבס ועשאה והביאה למלך כיון שראה אותה המלך התחיל צווח ווי אמרה ליה מרי המלך פורפירא שלך עשויה ואתה צווח ווי אמר לה שלא תחזור לרוננית כך אתה מוצא שהיו ישראל בכל שעה מרננים כמה שכתב וילונו העם על משה ועל אהרן (שמות ט"ו כ"ד) וכן וילונו כל עדת בני ישראל (שם ט"ז ב') וכן ואתם המיתם עם ה' (במדבר י"ז ו') תבע הקב"ה בידם שיעשו את המשכן כמה שכתב ועשו לי מקדש וגו' (שמות כ"ה ח') ואת מוצא כל ימים שהיו עסוקים במלאכת המשכן לא היו מרננים לא עשה אלא כיון שגמרו את המשכן התחיל הקדוש ברוך הוא צווח ווי ויהי ביום כלות אמרו רבונו של עולם המשכן עשוי ואת צווח ווי אמר להם אומר לכם למה אני צווח ווי שלא יחזרו וירננו כשם שהיו מרננים: דבר אחר ויהי ביום מי קרא ווי הבכורות אמרו ווי שניטלה מהם הכהונה שנו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות (זבחים פי"ד מ"ד) וכן כתב והכהנים והעם אל יהרסו וגו' (שמות י"ט כ"ד) עד עכשיו לא ניתנה תורה ולא ניתנה כהונה לאהרן והוא אומר והכהנים והעם אל יהרסו רבי יהושע בן קרחה ורבי אחד מהם אומר הכהנים אלו הבכורים וחביריו אומרים אלו נדב ואביהו וכן שבר ה' מטה רשעים (ישעיה י"ד ה') אמר רבי אבא בר ממל אילו הבכורות לפיכך כשהוקם המשכן צווחו ווי ויהי ביום: דבר אחר ויהי מי אמר ווי המלאכים אמרו ווי אמרו עכשיו מניח הקדוש ברוך הוא את העליונים ויורד ודר בתחתונים אע"פכן פייסן הקב"ה את העליונים ואמר להן חייכון העיקר למעלה כמה שכתב כסה השמים הודו ותהילתו מלאה הארץ (חבקוק ג' ג') אמר רבי סימן בשם ר' שמעון בשם רבי יהושע

שחק עליהם הקדוש ברוך הוא על שאמר העיקר למעלן שכן כתב הודו על ארץ ושמים וירם קרן וגו' (תהלים קמ"ח י"ג י"ד) בתחלה על ארץ ואח"כ שמים לפיכך אמרו ווי ויהי ביום כלות משה: דבר אחר [ויהי] מי אמר ווי אומות העולם אמרו ווי למה אמרו ווי אלא אמרו עד שלא היה הקב"ה דר עמהם היה מתקיים עליהם ועושה מלחמותיהם ועכשיו שעשו לו משכן ודר עמהם על אחת כמה וכמה לפיכך אמרו ווי ויהי ביום כלות משה: דבר אחר [ויהי ביום כלות משה וגו'] מה כתב למעלה מן העניין ברכת כהנים יברכך ה' (במדבר ו' כ"ד) אמר רבי יהושע דסיכנן למה הדבר דומה למלך שקידש את בתו ועשה לה קידושין גדולים ושלטה בהם עין רעה עבר המלך להשיא את בתו מה עשה נתן לה קמיע אמר לה יהי הקמיע הזה עלייך כדי שלא ישלוט בך עין רעה עוד כך כשבא הקדוש ברוך הוא ליתן תורה לישראל בסיני עשה להם פומבה גדולה כמה שכתב וכל העם רואים את הקולות (שמות כ' ט"ו) ולא היו אלא קידושין כמה שנאמר לך אל העם וקדשתם (שם י"ט י') ושלטה בהם עין הרעה ונשתברו הלוחות כמה שכתב וישבר אותם תחת ההר (שם ל"ב י"ט) לא עשה אלא כיון שבאו (ועשה) [ועשו] את המשכן נתן להם הקב"ה את הברכות תחילה כדי שלא תשלוט בהם עין רעה לפיכך כתב תחילה יברכך ה' ואחר כך ויהי ביום. דבר אחר למה כתב תחילה יברכך ואח"כ ויהי אמר רבי אבהו אין מידותיו של הקדוש ברוך הוא כמדת בשר ודם מלך בשר ודם נכנס למדינה משבני המדינה מקלסין אותו ומשבחין ומכבדין אותו ואחר כך עושה להם כל צורכיהם בונה להם דימוסיא עושה להם נחת רוח במדינה אבל הקב"ה אינו כן אלא עד שלא עשו ישראל המשכן נתן להם הברכות תחילה כמה שכתב יברכך ה' ואח"כ ויהי ביום כלות: דבר אחר ויהי ביום כלות משה א"ר יהודה ברבי שלום בשם רבי לוי אין רובע בארץ שאין בו תשעה קבין מזיקין אמר רבי יוחנן כשהוקם המשכן כלו המזיקים מן העולם דכתיב לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך (תהלים צ"א י') כשהוקם המשכן אמר ריש לקיש מה לי ולספר תילים דבר תורה הוא יברכך ה' וישמרך מן המזיקים אימתי ויהי ביום כלות משה דבר אחר ויהי ביום הקים משה אין כתב כאן אלא ביום כלות יום שכלו המזיקים מן העולם: דבר אחר ויהי ביום כלות משה פותח בו צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה (שה"ש ג' י"א) (ומפרסמו) [ומפרנסו] כשם שהוא אומר בשיר השירים: דבר אחר ויהי ביום כלות משה זה שאמר הכתוב אשמעה מה ידבר האלקים כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (תהלים פ"ה ט') אתה מוצא בשעה שעשו ישראל אותו המעשה וכעס עליהם הקב"ה כדכתיב ראיתי את העם הזה וגו' (שמות ל"ב ט') מיד עמד משה וביקש רחמים מלפני הקדוש ברוך הוא שיתרצה לישראל כמה שכתב

ויחל משה את פני ה' אלקיו [ויאמר] למה ה' וגו' (שם שם י"א) מיד נתרצה להם הקב"ה כמה שכתב וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שם שם י"ד) [כיון שנעשה המשכן א"ר יהודה בר סימון] הלך משה והיה מרבץ ראשו במשכן תאמר שיש בלבו של הקדוש ברוך הוא על ישראל כמה שכתב אשמעה מה ידבר האלקים מה (ידבר) האל תאמר עד עכשיו הוא עומד בכעסו כנגדם אלא ה' אומר אלא רחמים הוא נוהג עמהם ה' ה' אל רחום וחנון (שם ל"ד ו') מיד פייסו הקדוש ברוך הוא שאין בלבו על ישראל כמה שכתב ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון (שם) אמר רבי סימון למה כתב שני פעמים ה' ה' אלא שפייסו האלקים ואמר לו משה לשעבר הייתי נוהג עמהם במדת רחמים עד שלא עשו אותו מעשה כך אף עכשיו אני נוהג עמהם במידת רחמים והיה משה עומד והיה הדיבור בא לתוך אזנו כמין סילון ולא היה אחד מישראל שומע אבל כשהיה פניו של משה מאדימות היו יודעים שהדיבור בא אצלו אמר רבי ברכיה הכהן בשם רבי יהודה בר רבי סימון אמר לו הקב"ה משה לשעבר הייתה איבה בני ובין בניי שנאה ביני ובין בניי תחרות ביני לבין בניי אבל עכשיו אהבה ביני ובין בניי אחוה ביני ובין בניי ריעות ביני ובין בניי הוי כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו: דבר אחר כי ידבר שלום אל עמו אמר רבי יהושע הכהן בי רבי נחמיה כך אמר רבי אלעזר עד שלא (היה) הוקם המשכן הייתה תחרות בעולם אבל משהוקם נעשה שלום בעולם מניין כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו אימתי אך קרוב ליריאיו ישעו לשכון כבוד בארצינו (שם י') אמר ריש לקיש מה לי ולספר תהילים דבר תורה [היא] ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום אימתי ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן: דבר אחר ויהי ביום כלות משה אמר רבי יהושע בן לוי ברמז אמר הקדוש ברוך הוא לישראל כשיעשו את המשכן שהוא נותן להם את הברכות מניין הוא שכתב מזבח אדמה תעשה לי [וגו'] בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"א) לפיכך כשעשו המשכן נתן להם הקב"ה את הברכות יברכך ה' וישמרך אימתי ויהי ביום כלות משה: [דבר אחר ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן] אמר רבי סימון בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל להקים את המשכן רמז שהוקם המשכן למטה הוקם המשכן למעלה שנאמר ויהי ביום כלות משה [וגו'] להקים המשכן אין כתיב כאן אלא את המשכן זה המשכן של מעלה (ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן) אמר הקב"ה בעולם הזה כשעמד המשכן צויתי את אהרן ובניו שיהיו מברכים אתכם אבל לעתיד לבא אני בכבודי מברך אתכם שכן כתב יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ (תהלים קל"ד ג):

פרק ו

ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה' וגו' (מלכים א' ז' נ"א). ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותיר שמן מהו צריך לעשות לו למדונו רבותינו נר של חנוכה שהותיר שמן כו' כדלעיל עד אסור להשתמש (בו) הימנו: את מוצא זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יוון ואנו עכשיו מדליקין וכן בשעה שנגמרה מלאכת המשכן עשו חנוכה כמו שכתב זאת חנוכת המזבח (במדבר ז' פ"ד) ואף בית המקדש בשעה שנבנה עשו לו חנוכה כמה שכתב ויחנכו את הבית וגו' (מלכים א' ח' ס"ג) אימתי חינכו בשעה שנגמרה כל מלאכתו מניין ממה שקראו בנביא ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה': [ותשלם כל המלאכה וגו'] כך פתח ר' תנחומא בי רבי זה הוא שאמרה רוח הקדש על ידי שלמה חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים (משלי כ"ב כ"ט) חזית איש מהיר במלאכתו זה יוסף ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו (בראשית ל"ט י"א) רבי יהודה אומר יום זבול נילוס היה והכל יצאו לזיבול נילוס והוא נכנס לעשות מלאכתו רבי נחמיה אומר יום תיאטרון וקורקסיו אמר לו הקדוש ברוך הוא נזדרזת במלאכתך חייך לפני מלכים יתיצב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים (שם מ"א מ"ו) ובל יתיצב לפני חשוכים בל יתייצב לפני פרעה החשוך: דבר אחר חזית איש מהיר במלאכתו זה משה מנהיג את הצאן אחר המדבר מזדרז במלאכתו כן (ברמזים) [ברועים] עשה שלום ביניהם (וכן) [ובין] בנותיו של יתרו שדלה והשקה לצאנם של אילו ודלה והשקה לצאנם של אילו [שנאמר] וגם דלה דלה אמר רבי יהודה אמר לו הקדוש ברוך הוא נזדרזת במלאכתך חייך לפני מלכים יתיצב השכם בבקר והתיצב לפני פרעה (שמות ח' ט"ז) [בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו] אמר לו רבי נחמיה עשית את הקודש חול לא כשם שדרשת לפני פרעה אלא אמר לו הקב"ה נזדרזת במלאכתך לפני פרעה בא ועשה סרסור ביני ובין בניי שנקראים מלכות שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' (שם י"ט י') ובל יתייצב לפני חשוכים זה פרעה החשוך: דבר אחר חזית איש מהיר במלאכתו זה דניאל ואקום ואעשה את מלאכת המלך (דניאל ח' כ"ז) אמר לו (המלך) [הקדוש ברוך הוא] נזדרזת במלאכתך לשעבר היית יושב ומשמר שערי בשר ודם ודניאל בתרע מלכא יתיב (שם ב' מ"ט) עכשיו שנזדרזת במלאכתך בוא והיזקק לבית מקדשי אדין ששבצר דך אתא יהב אושיא דבית אלהא (עזרא ה' ט"ז) ולמה נקרא שמו ששבצר שבאו שש צרות בימיו צרתו בבור וצרות חנניה וחביריו בכבשן האש ודתא נפקת וחכימיא וגו' ובעו דניאל וחברוהי להתקטלה (דניאל ב' י"ג) וגלות יהויכן וגלות יהויקים וגלות צדקיה.

דבר אחר חזית איש מהיר במלאכתו זה שלמה באיזה מלאכה במלאכת בית המקדש אתה מוצא כשבנה ביתו הוא בונה אותו לשלש עשרה שנה וכשבנה בית המקדש הוא בנה אותו לשבע שנים ויהי מקץ עשרים שנה וגו' (מלכים א ט"ז:ח') וכן בשנה האחד עשר לירח בול וגו' (שם ו' ל"ח) ואת ביתו בנה שלמה (וגו') שלש עשרה שנה (שם ז' א') מי ששומע שבנה ביתו לשלש עשרה שנה וביתו של הקדוש ברוך הוא לשבע שנים סבור שמא ביתו גדול היה משל הקב"ה לאו אלא שנתעצל בביתו ובביתו של הקדוש ברוך הוא לא נתעצל ולא עוד אלא שהקדים כבודו של הקב"ה לכבודו לכך נתן אומר לאביו האתה תבנה הבית (שמואל ב' ז' ה') וכתב אחר לא אתה תבנה (דהי"א י"ז ד') אמר לו אתה הקדמת כבודך לכבודי שמשראית עצמך יושב בבית ארזים תבעת בנין בהמ"ק ויאמר דוד אל נתן הנה אנכי יושב בבית ארזים וארון אלקים יושב בתוך היריעה (ש"ב ז' ב' דהי"א י"ז א') אבל שלמה מקדים כבודי לכבודו ובשנה האחת עשרה לירח בול כלה הבית לכל דבריו ולכל משפטיו וגו' (מלכים א' ו' ל"ח) ואחר כך ואת ביתו בנה שלמה (שם ז' א') ולפי (שנזדרזת) [שנזדרז] במלאכת המקדש זכה להתייחד עם המלכים הצדיקים ולמה אמר רבי יהושע בן לוי ראוי היה שלמה להימנות עם שלשה מלכים וארבע הדיוטות שאין להם חלק לעוה"ב שנאמר ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (שם י"א ד') ועל (שנזדווג) [שנזדרז] במקדש לא נתייחס עמהם שימנה עם אילו מלכים החשוכים ירבעם ואחאב ומנשה אלא זכה להתייחס עם מלכים הצדיקים חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב ובל יתיצב לפני חשוכים בקיר' של ירבעם ושל אחאב ולא עוד אמר ר"ל שנעשה ראש ליחסים אלה תולדות פרץ פרץ הוליד את חצרון [וגו'] עד וישי הוליד את דוד (רות ד' י"ח עד כ"ב) ודוד הוליד את שלמה כן היה צריך לומר ואינו אומר אלא ובן שלמה רחבעם [וגו'] (דהי"א ג' י') מי גרם לו לכך על ידי שנזדרז במלאכת המקדש ומלאכת המקדש היא פירשה שלום עליו כמה שכתב ותשלם כל המלאכה ותהי שלום כל המלאכה: דבר אחר ותשלם כל המלאכה זה שאמר הכתוב מה (רבו) [גדלו] מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך (תהלים צ"ב ו') בא וראה נפלאותיו של הקב"ה בורא עולמות לתוך עולמות ברא עולמות וברא לתוכו בני אדם ברא עולמו ברא בו בני אדם והמזיקין [מזיקין רואין בני אדם ואין בני אדם רואין אותן ברא מזיקין] ומלאכי השרת ומלאכי השרת רואין את המזיקים והמזיקים אינם רואין למלאכי השרת ברא מלאכי השרת והמזיקים ובני אדם [הוא] רואה את הכל ואין כל בריות רואים אותו [הוי מאד עמקו מחשבותיך: דבר אחר] מה גדלו מעשיך ה' [וגו'] מהו מאד עמקו מחשבותיך אמר רבי חנינא בעשרים וחמשה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל עד אחד

בניסן שהקימו משה אחד בניסן כמה שכתב וביום החודש הראשון באחד לחדש תקים משכן אהל מעד (שמות מ' ב') וכל זמן שהיה מקופל היו ישראל מלמלאין על משה לומר למה לא הוקם מיד שמא דופי אירע בו שחשב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק שבניסן נולד יצחק ומניין אלא כשהמלאכים באים אצל אברהם מהו אומר לושי ועשי עגות (בראשית י"ח ו') שהיה פסח ואמרו לו שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך (שם י') מהו כעת חיה אמר ר' זבדי בן לוי סריטה סרטו לו על כותל כשתבא השמש לכאן לא עשה אלא כיון שבא ניסן והוקם המשכן עוד לא לימלם אדם אחר משה ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה מלאכה בו לאו מהו ותשלם אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו מה שילם לו הקב"ה חנוכת בית חשמנאי אף שלמה גמר מלאכת המקדש בחודש מרחשון ובשנה אחת עשרה בירח בול כלה הבית (מלכים א' ו' ל"ח) מהו בירח בול בירח שהביא הקדוש ברוך הוא את המבול ונעשה נעול שנים עשר חודש והיו הכל מלמלאין על שלמה לומר לא בנה של בת שבע הוא היאך הקב"ה משרה שכינתו לתוך מעשה ידיו (בית המקדש) והאלקים שחשב לערב שמחת בית המקדש בחודש שנולד בו אברהם בירח האתנים (שם ח' ב') זה חודש תשרי ולמה הוא קורא ירח האיתנים החודש שנולד בו אברהם שנאמר משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פ"ט א) וכל אותם שנים עשר חודש שנעשה נעול אף על פי שהיתה כל מלאכת המקדש גמורה הואיל והיה נעול כמי שלא עשה בה כלום כיון שנפתח בחודש המועדות והקריב הקרבנות וירדה האש אמר הקדוש ברוך הוא עכשיו שלמה המלאכה ותשלם כל המלאכה הפסיד מרחשון לאו אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו ותשלם כל המלאכה: ד"א ותשלם כל המלאכה המלאכה אין כתיב כאן אלא כל המלאכה מלאכת ששת ימי בראשית מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות (בראשית ב' ג') עשה אין כתיב כאן אלא לעשות עדיין יש מלאכה אחרת כיון שבא שלמה ובנה בית המקדש אמר הקדוש ברוך הוא עכשיו שלמה מלאכת השמים וארץ ותשלם כל המלאכה לכך נקרא שלמה שהשלים הקב"ה מלאכת ששת ימי בראשית לתוך מעשי ידיו: דבר אחר ותשלם ותהי שלום כל האומנים שהיו בונים לא מת אחד מהם ולא חלה אחד מהם לא [נשבר] מגרופות ולא קורדום לא חש עינו ולא נפסקה (אזורי מנעלו) [איזורו ומנעלו] ולא נפסק כלי (המלחמה) [המלאכה] ולא כלו ולא נשבר אחד מהם (לא כך) [לכך] ותהי שלום כל המלאכה ואם תמיה את אמר רבי אלעזר לכבודו של בשר ודם כך נעשה כל מצרים (שעלה) [שעלו] עם יעקב (לקבורתן עלה) [לקבורתו עלו] עם יוסף ויעל יוסף וגו' (בראשית נ ז') לא נפסק של אחד מהם ועל בנין של הקדוש ברוך הוא את תמיה שנעשה כן: דבר אחר ותשלם כל

המלאכה כיון שהשלימו האומנין את המלאכה שלמה נפשם עכשיו דרשת שלא חלה אחד מהם ולא חש בעיניו ועכשיו אתה אומר כיון ששלמה המלאכה מהם מתו אמר הקב"ה שלא יטלו אותם אומות העולם ויבנו עמהם בניינים ויהיו אומרים אילו הן שבנו עם שלמה בניין האלקים ומהו ותשלם אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם להן מתן שכר (ותשלם): דבר אחר ותשלם כל המלאכה מהו כל המלאכה מאליה הייתה נבנת ופורחת ועולה והבית כשהיה נבנה אין כתיב כאן אלא והבית בהבנותו (מלכים א' ו' ז') אבן שלמה [מסע] נבנה (שם) מהו מסע נבנה אמר רבי ברכיה האבן נוסעה עצמה ועולה ונבנית מעצמה הוא ששלמה אמר בשירתו בנה בניתי בית זבול לך (שם ח' י"ג) אינו אומר כן אלא בנה בניתי בניין הייתי בונה והאבנים היו פורחות ועולות מעצמם ואם תמיה אתה לצדיק אחד עשה הקב"ה כן והיתית אבן חדא ושמת על פם גבא (דניאל ו' י"ח) ומאיכן היה להם בבבל אבן ורבותינו אמרו מארץ ישראל נתגלגלה ובאה לשעה קלה ומה אם בשביל בשר ודם עשה המקום כך על בניין ביתו של הקדוש ברוך הוא אתה תמיה שהיה נעשה כן. דבר אחר והבית בהבנותו אמר רבי הונא בשם רב יוסף הכל מסייעים את המלך אפילו הרוחות אפילו המזיקים: [דבר אחר] ותשלם כל המלאכה מה כתיב למעלה והפותות אשר לדלתות הבית [וגו' להיכל זהב] (מלכים א' ז' נ') מה כתב אחריו ותשלם כל המלאכה רבי יצחק מגדליה ורבי סימון רבי יצחק מגדליה אמר הבלוטין שבפותחות היו של זהב ורבי סימון אומר אף הפותות שתחת הציר היו של זהב ואילו הייתה הפותחות חסירה בלוט אחד לא היתה המלאכה שלמה והפותות אשר לדלתות הבית [וגו'] מה כתב אחריו ותשלם כל המלאכה ויבא שלמה את קדשי דוד אביו [וגו'] (שם שם נ"א) ולמה צריך להם יש דורשין לשבח יש דורשין לגנאי דרוש לשבח דוד ביקש על הדבר אמר לו רבון העולמים צופה אני בנבואתי שסוף בית המקדש עתיד ליחרב וכל מה שהפרשתי [הוא] מבתי עכו"ם שהייתי מחריב שלא יהיו האומות העולם אומרים מה דוד סבור החריב בית אלקינו ועשה בית לאלקים נינערו אלקינו וגבו נקמתם והחריבו בית אלקים לכך נתפלל שלא יצטרך להם שלמה ומי שדורש לגנאי שבא הרעב בימי דוד שלש שנים והיה לדוד כמה תסבריות צבורין כסף וזהב מה שהיה מתקן לבניין בית המקדש והיה צריך להוציאו להחיות את הנפשות ולא עשה כן אמר לו האלקים בניי מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בניין לא היית צריך אלא להחיות בו נפשות לא עשית כן חייך אין שלמה נצרך ליטול הימנו כלום ויבא [שלמה וגו' נתן באצרות בית ה'] שלמה המלאכה ולא היה צריך שלמה ותשלם כל המלאכה: דבר אחר ותשלם כל המלאכה את מוצא כשנעשה המשכן שני שבטים היו שותפין במלאכתן א"ר

לוי בשם ר' חמא בי ר' חנינא שבטו של דן ושבטו של יהודה שבטו של יהודה בצלאל שבטו של דן אהליאב בן אחיסמך למטה דן וכן במלאכת המקדש שני השבטים הללו היו שותפין וישלח המלך שלמה [ויקח את חירם וגו'] (מלכים א' ז' י"ג) בן אלמנה הוא ממטה דן ושלמה בן דוד שהיה משבטו של יהודה א"ר לוי בשם ר' חמא בי ר' חנינא מכאן שאין אדם צריך להיות מחליף בצירו והיה שדי בצריך (איוב כ"ב כ"ה) אתה הוא אלקינו ובצירנו ואנו עמיך אמר דוד כי הוא אלקינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקולו תשמעו (תהלים צ"ה ו):

פרק ז

ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה (במדבר ז' י"ב). ילמדנו רבינו העולה למזבח להיכן הוא הופך פניו כך שנו רבותינו כל העולים למזבח עולים דרך הימין ומקיפים ויורדים דרך השמאל (זבחים פ"ו מ"ד) שהיה לו כבש א"ר יולימנא בן עבדי בשם ר' יצחק בששים קנטרים של זהב היה עומד לכ"ג בכל שנה למה שהמזבח (היה) כפרתם של ישראל הוא אתה מוצא כשאמר הקב"ה שיעשו משכן מיד נזדרזו בו כמו שכתוב ויעשו כל חכם לב וגו' (שמות ל"ו ח') וכיון שהוקם המשכן באו הנשיאים לקרב אמרו לו משה מי יקריב תחלה אמר רשב"י אמר לו הקדוש ברוך הוא מי שקידש (בי) [בים] יקריב תחלה זה היה נחשון ומיד הקריב תחלה מניין ממה שקרינו בענין ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב וגו': [ויהי המקריב וגו'] כך פתח רבי תנחומא בי ר' אבא זש"ה (רוח הקודש על) [ברוה"קע"ישלמה] גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כ"ט כ"ג) גאות אדם תשפילנו זה היה אדה"ר שעבר על ציוויו של הקב"ה ואכל מן האילן ביקש הקדוש ברוך הוא שיעשה תשובה ופתח לו פתח ולא ביקש אדם ויאמר ה' אלקים הן היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו וגו' (בראשית ג' כ"ב) אמר ר' אבא בר כהנא מהו ועתה אלא שאמר לו הקב"ה אפילו עכשיו עשה תשובה ואני מקבלך ואמר אדם אי אפשי הקדוש ברוך הוא אומר ועתה ואדם אומר פן אי אפשי אמר ר"ש בן לקיש כיון שיצא אדם מן הדין התחיל מחרף ומגדף נאמר כאן כרובים ויגרש את האדם וגו' את הכרובים (שם שם כ"ד) ונאמר בסנחרב ה' צבאות [אלקי ישראל] יושב הכרובים (ישעיה ל"ז ט"ז) מה כרובים להלן חירופים וגידופים [אף כרובים שנאמר כאן חירופים וגידופים] הוי גאות אדם תשפילנו (מי שנתגאה) [משנתגאה] על הקב"ה מעשות תשובה השפיל אותו (ויתגרש) [ונתגרש] מגן עדן ושפל רוח יתמוך כבוד זה אותו האדם הגדול בענקים (יהושע י"ד ט"ו)

שהיה גדול מן אדם הראשון שהשפיל עצמו ואמר אנכי עפר ואפר (בראשית י"ח כ"ז) לפיכך קרא הקדוש ברוך הוא אותו אדם הגדול בענקים: ד"א גאות אדם תשפילנו זה פרעה שנתגאה על משה ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה' ב') ושפל רוח יתמוך כבוד זה משה למתי אעתיר לך (שם ח' ה') כצאתי את העיר אפרוש כפי וגו' (שם ט' כ"ט): [דבר אחר] גאות אדם תשפילנו זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחירופיו ובגידופיו ובזמורה שהיה נוטל זמורתם (ס"א זכרותם) של ישראל וזרק כלפי מעלה ומחרף ואמר בזו בחרת ושפל רוח יתמוך כבוד זה יהושע ואלעזר: ד"א גאות אדם תשפילנו זה תבור וכרמל שבאו מסוף העולם מתגאים לומר שאנו גבוהים ועלינו הקדוש ברוך הוא נותן את התורה ושפל רוח יתמוך כבוד זה סיני שהשפיל עצמו לומר שאני נמוך ועל ידי כן תמך הקב"ה כבוד עליו וניתנה עליו התורה וזכה שירד עליו הקדוש ברוך הוא ועומד עליו שנאמר וירד ה' (עליו) על הר סיני וגו' (שמות י"ט כ'): ד"א גאות אדם תשפילנו שביל גדול הוא אלא נבא (לענוים) [לענין] זה יהודה שהשפיל עצמו לפני יוסף בשביל בנימין ידבר נא עבדך באזני אדני (בראשית מ"ד י"ח) ועתה ישב נא עבדך תחת הנער (שם שם ל"ג) א"ר ברכיה בשם ר' לוי אמר לו הקב"ה אתה השפלת עצמך לפני אחיך הקטן ממך בשביל אחיך הקטן שבקטן הימך חייך שיוקם המשכן ויבואו השבטים להקריב קרבנות אין אדם מקריב ראשון לפניך הריני חולק לך כבוד ואתה מקריב ראשון ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה הוי ושפל רוח יתמוך כבוד: ד"א ביום הראשון א"ר שמואל בר מתא מהו ביום הראשון מן היום הראשון שברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתאוה לדור עם בריותיו בתחתונים ראה מה כתב בבריית יום ראשון ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד (בראשית א' ה') יום ראשון אין כתיב כאן אלא יום אחד וכשם שיאמר יום שני יום שלישי אלא למה אמר יום אחד שעד שהקב"ה יחידי בעולמו נתאווה לדור עם בריותיו בתחתונים (עד) לא עשה אלא כיון שהוקם המשכן והשרה בו הקדוש ברוך הוא את שכינתו ובאו הנשיאים להקריב אמר הקב"ה יכתב שביום הראשון נברא העולם ויהי ביום שהוקם המשכן אין כתיב כאן אלא ביום הראשון מהו הראשון ראשון לבריאת העולם: ד"א ביום הראשון ראשון למעשה בראשית ראשון לכהונה ראשון לנשיאות ראשון ושכנתי בתוך עמי ישראל (שמות כ"ט מ"ה) ראשון לעבודה ראשון לראשי חדשים ראשון לאיסור במה ראשון לשחיטת צפון ראשון לירידת האש: ד"א ויהי א"ר שמעון בר אבא בשם רבי יוחנן כל מקום שכתב ויהי יש בו שמחה ויש בו צרה ואימתי שהקריבו הנשיאים והיה שמחה למקום כיום שנברא בו העולם למה אומר ויהי מפני שהיה צפוי לפני המקום שהם הולכים עם קרח במחלוקתו לכך

נאמר ויהי א"ר יהודה בי רבי סימא בשם ר' לוי בן פרטא לבן פולטומין שגנב במרחץ והיה מתיירא הבלני לומר לו שמו אעפ"כ פרסמו בחור אחד נאה לבוש לבנים כך אעפ"י שלא פירש שמותם של נשיאים שחלקו עם קרח והלכו עמו אלא פרסם ברמז נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם (במדבר ט"ז ב') לכך כתיב ויהי: ד"א [ויהי] המקריב [וגו'] וקרבנו [וגו'] וכולם קרבנו למה (וגו') א"ר ברכיה הכהן בי ר' בשביל יהודה שהקריב ראשון אמר הקדוש ברוך הוא שאם בא להתגאות על אחיו ולומר אני מכובד מכם שאני הקרבתי תחלה הם משיבים אותו ואומרים לו אתה הוא שהקרבת אחרון ד"א למה הראשון כתיב וקרבנו אמר ר' יודן מפני שכולם (קרבו) [קרבנן] כאחת: ד"א ויהי המקריב [וגו'] נחשון למה נחשון הקריב ראשון מפני שקידש שמו של הקב"ה וירד בנחשולו של ים תחלה שכל השבטים היו עומדים על הים כשנקרע ומכולם בנימין נתן נפשו ליכנס בתוכו ולקדש שמו של הקב"ה שם בנימין צעיר רודם (תהלים ס"ח כ"ח) אל תהי קורא אלא רד ים כיון שראה אותו יהודה מה עשה התחילו מרגמים אותו שירד ראשון אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ויהודה ירד תחלה לים ושמי קידש הוא יקריב ראשון ויהי המקריב ביום הראשון: ד"א ויהי ביום הראשון זה שאמר הכתוב כולך יפה רעייתי [ומום אין בך] (שה"ש ד' ז') מדבר בישראל היאך אלא כשקיבלו ישראל את התורה היו כולם שלימים שלא היה בהם לא חיגר ולא סומא ולא אילם ולא חרש כיון שחטאו באותו מעשה מיד נעשו כולם זבין ומצורעים כמה שכתב וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות ל"ב כ"ה) והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע וגו' (ויקרא י"ג מ"ה). ד"א כולך יפה רעייתי מדבר בשבטים ואם תאמר הרי יעקב אביהן (קומקנתר) [בירך לשבטים וקמקנתר] לראובן ושמעון ולוי והיאך אתה אומר א"ר אליעזר אעפ"י שבירך את השבטים האחרונים וקינתר את הראשונים אלא חזר וברכם כמה שכתב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מ"ט כ"ח) מהו וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (שם) אמר רבי אלעזר עשה אותם יונקים זה מזה לפיכך אמר רב הונא ורבי לוי שהוא מונה אותם לעצמן בספר אלה שמות ומייחסן אצל משה ואהרן אלה ראשי בית אבותם בני ראובן [וגו'] ובני שמעון [וגו'] ובני לוי (שמות ו' י"ד) כך דרש רבי הונא ורבי לוי ולא פירשו ולמה הוא מייחסם אצל משה ואהרן מה אתה אומר בשביל שקינתרם אביהן ומנה את שלשתן לעצמם הרי יפה ולמה הוא סומכם למשה ולאהרן וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שם שם י"ג) אמר רבי בי רבי סימון בשם רבי שמואל ברבי יצחק לפי שקיבלו תוכחות אביהם זכו להתייחס אצל משה ואהרן לקיים מה שנאמר אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין (משלי ט"ו ל"א): ד"א כולך יפה רעייתי בא

וראה היאך כל השבטים חביבים לפני הקב"ה מן קרבנות את יודע היאך כולם חביבים ושוים יהודה מקריב תחילה והוא אומר וקרבנו ואחר כך הוא אומר קרבנו ולא היה צריך לומר כן אלא שמקריב תחילה יאמר קרבנו ומי שיקריב אחריו יאמר וקרבנו ולמה אין כתב כן א"ר ברכיה הכהן בי רבי שאם בא להתגאות אני שקרבתי ראשון אומרין לו אתה הוא אחרון וכן אתה מוצא בסוף זאת חנוכת המזבח [ביום המשח אתו וגו'] (במדבר ז' פ"ד) אחרי המשח אותו אין כתב כאן אלא ביום המשח אותו כולהם כאלו קירבו ביום אחד למה כולך יפה רעייתי ומום אין בך: ד"א לפי שירמיה אמר כסף נמאס קראו להם (ירמיה ו' ל') ויחזקאל קורא אותם סיגים שנאמר היו לי בית ישראל לסיג (יחזקאל כ"ב י"ח) בא זכריה ואמר והנה מנורת זהב כולה (זכריה ד' ב') כולה של זהב היא למה כולך יפה רעייתי ומום אין בך:

פרק ח

והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות (צפניה א' י"ב). ילמדנו רבינו מהו שידליק אדם נר שישתמש בו מן הנר של חנוכה תלמוד למדונו רבותינו א"ר אחא בשם רב (אמר) אסור להדליק נר שישתמש בו מנר של חנוכה אבל נר של חנוכה מותר להדליק מנר של חנוכה ומהיכן למדו שמותר להדליק מנר של חנוכה א"ר יעקב בן אבא מן המנורה שהיתה בבית קדשי הקדשים למדו ששנו רבותינו מצאם שכבו מדשנם ומדליקן מן הדולקין (תמיד פ"ג) מה אם המנורה שהיתה לפניי ולפנים אם מצאו נר שכבה היה מדליקין מן חבירו כ"ש נר של חנוכה מותר להדליק מנר של חנוכה אמר הקדוש ברוך הוא כשם שבעולם הזה היו הנרות דולקות בבית קדשי הקדשים כך עתיד אני לעשות כשאבנה את ירושלים מניין ממה שמשלים בנביא אחפש ירושלים בנרות: [והיה בעת ההיא וגו'] כך פתח ר' תנחומא בר ר' נר אלקים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ' כ"ז) א"ר אחא כשם (שמלכי) [שלמלכי] בו"ד יש קיריוסים הם מודיעים למלך כל דבר ודבר כך יש לפני הקב"ה קיריוסים ומגידים כל דבר ודבר שאדם עושה במטמוניות בחשך בגלוי ואלו הן הקיריוסין של הקדוש ברוך הוא זו הנפש שמגדת למלאך ומלאך לכרוב והכרוב להקב"ה מניין שכן הוא שלמה אומר עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י' כ') ודיפתראות כתובות לפני הקדוש ברוך הוא [על] כל מה שבני אדם עושין ולעתיד לבא המקום מוכיח לכל אחד ואחד מעשיו והם עומדים תמיהים לאחד שהיה נשוי בתו של מלך והוא משכים ושואל שלומו של מלך בכל יום והמלך אומר לו כך וכך עשית בביתך כך וכך כעסת כך הכית עבדיך כך כל דבר ודבר

והיה יוצא ואומר לבני פלטין מי אמר שכך עשיתי מניין הוא יודע אמרו לו שוטה את בתו אתה נשוי ואתה אומר מניין הוא יודע בתו היא מגדת לו כך האדם הזה עושה כל מה שמבקש ונפשו מגדת הכל להקדוש ברוך הוא והקב"ה דן את האדם ואומר לו כך וכך עשית והוא עומד ותמיה ואומר מי הודיעו שעשיתי כל אילו והם משיבין אותו ואומרים לו שוטה שבעולם בתו את נשוי ורוחו עליך שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב' ז') ואתה אומר מניין הוא יודע מה שאתה חושב בלבך נפשך מגדת לו כל הדברים נר אלקים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן מחפש כל מה שבמטמניות ומגדת להקדוש ברוך הוא אמר דוד אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי (תהלים ע"ז ז') עם לבבי אני אשיח ורוחי ומגיד להגיד להקב"ה ויחפש רוחי נר אלקים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן לכך והיה בעת ההיא אחפש ירושלים בנרות: ד"א והיה בעת ההיא [וגו'] בנרות אתה מחפש ולא לאור הלבנה ולא לאור החמה שאינם מבערים את החמץ בפסח לא לאור הלבנה ולא לאור החמה אלא מדליק נרות ומפשפש את החמץ בפסח כך עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות אינו מפשפש את ירושלים אלא בנרות לבער משם עבודה זרה ולעקר יצה"ר לכך נאמר אחפש ירושלים בנרות (ד"א והיה ביום) אמרו לו ישראל רבונו של עולם אימתי אתה עושה כך אמר להם (מה שעשה) [משאעשה] מה שכתב למעלה והיה (בעת) [ביום] ההיא [נאם ה' קול צעקה וגו'] (צפניה שם י' וי"א) קול צעקה משער הדגים זו עכו שהיא נתונה בחיקם של דגים ויללה מן המשנה זו לוד שהיתה משנה לירושלים ושבר גדול מהגבעות זו ציפורי שנתונה בגבעות הילילו יושבי המכתש זו טבריה שעמוקה כמכתשת אמר הקב"ה עשיתי את הדין בארבע מקומות הללו מה שעשו בהם עכו"ם באותה שעה אחפש את ירושלים בנרות: ד"א והיה בעת ההיא אחפש א"ר אחא לא תהא קורא סמ"ך אלא שי"ן אחפש את יורשלים אמר הקדוש ברוך הוא מוצא אני אותה לחירות כשם שהכתבתי בתורה וכי יכה איש את עין עבדו או עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו (שמות כ"א כ"ו) אני הכיתי את שתי עיניהם של בניי שנאמר נסך ה' עליהם רוח תרדימה ויעצם את עיניהם (ישעיה כ"ט י') אינו בדין שיצאו לחפשי הוי אומר אחפש את ירושלים א"ר ברכיה הכהן בי רבי אחפש את ירושלים מוציא אני אותה לחפשי למה הכתבתי בתורה כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי (שמות כ' ב') הוי אחפש ירושלים: עבד עברי שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי (שמות כ' ב') הוי אחפש ירושלים: ד"א אחפש את ירושלים אמרו לו ישראל רבון העולמים הרי כל הפרוקופי שלנו אחפש את ירושלים בנרות והיכן הוא הבטחת נביאים שהבטחתנו לא יהיה לך השמש לאור יום וגו' והיה ה' לך לאור יומם

(ישעיה ס' יט) ואומר קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח (שם שם א') ואתה אומר אחפש את ירושלים בנרות אמר להם הקב"ה למה שאתם סבורים אינו כך אלא כשם שהראיתיה לזכריה כמ"ש והנה מנורת זהב כלה (זכריה ד' ב') זו כנסת ישראל כלך יפה רעייתי (שה"ש ד' ז') ראיתי והנה מנורה זהב כולה וגולה על ראשה (זכריה שם) למענכם שלחתי בבלה (ישעיה מ"ג י"ד): וכך הראה למשה ועשית מנורת זהב טהור (שמות כ"ה ל"א) זו כנסת ישראל מקשה תיעשה המנורה יריכה וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה (שם) מהו כך אלא יריכה זה הנשיא וקנה [זה אב בית דין גביעיה אלו החכמים כפתריה] אלו התלמידים ופרחיה אילו התינוקות הלמדים בבית הספר ממנה יהיו כלך יפה רעיתי. ד"א וגולה על ראשה ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה א' י"ג) ושבעה נרותיה עליה (זכריה שם) היא זכות השבת שישראל משמרים אחד לשבעה ימים שבעה ושבעה מוצקות (שם) שבעה כנגד שבעה ימי בראשית חצבה עמודיה שבעה (משלי ט' א') ושבעה כנגד שבעה האבות אברהם יצחק ויעקב קהת עמרם משה והארן: ד"א ושבעה נרותיה עליה כנגד שבעה מצות האמרות בתורה תרומות ומעשרות שמיטות ויובלות והמילה וכבוד אב ואם ותלמוד תורה כנגד כולם הרי של ג"פ יש כאן שבעה נרותיה עליה שבעה ושבעה מוצקות הרי עשרים ואחד ושבעה שהם שבעה הרי מ"ט ועשרים ואחד כנגד שבעים הזקנים ושנים זתים עליה (שם שם ג') אילו שני המשיחים אחד משוח מלחמה ואחד משוח למלך על ישראל אמר הקדוש ברוך הוא שלא תהא מעוטה בפניהם הרי בדברים הללו אני אחפש ירושלים והיה בעת ההוא אחפש ירושלים בנרות: ד"א והיה בעת [וגו'] ופקדתי עליה האנשים הקופאים על שומריהן (צפניה שם) זש"ה והיה ביום ההוא לא יהיה [אור] יקרות וקפאון (זכריה י"ד ו') אלא מה והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה (שם שם ז') לא יום לרשעים ולא לילה לצדיקים אלא מה והיה לעת ערב יהיה אור (שם) ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד (תהלים כ"ז א'): ד"א ה' אורי וישעי כך פתח ר' תנחומא בי ר' נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קי"ט ק"ה) נר (לרגלי) [לעיני] דבריך כך היה צריך לומר (ואומר) ואינו אומר כן אלא נר לרגלי דבריך ולמה הרשעים דומים לאדם המהלך באפילה הגיע באבן ונכשל בה הגיע לגומץ ונפל בה הוא שכתב דרך רשעים באפילה ולא ידעו במה יכשלו (משלי ד' י"ט) אבל צדיקים דומים לאדם המהלך ונר לפניו הגיע לגומץ מיסר הימנו שלא יפול בה הגיע לאבן משמר עצמו שלא יכשול בה כך אמר דוד באתי לחלל את השבת והאירה התורה ושמרתם את השבת [וגו'] מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד) באתי לנאוף האירה לי התורה ושמרתם [וגו'] מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא

כ' ח' עד יו"ד) למה שהתורה נר לפני הדא היא נר לרגלי דבריך ואור וגו': ד"א [אם] נר למה אור ואם אור למה נר אמר דוד כשאני מתחיל בדברי תורה כמעט אני מתחיל בהם וכשאני נכנס לתוכה שערים הרבה נפתחים לי לכך אומר נר תחילה ואח"כ אור נר לרגלי ואור [לנתיבתי]: ד"א נר לרגלי [וגו'] ואור [וגו'] אימתי אמר הפסוק הזה כשהלך לעמק רפאים אף על פיי שלא היה הולך למלחמה עד שהיה נשאל באורים ותומים בשעה שהלך שמואל למשוח את דוד היו מלאכי השרת מקטרגים לפני הקב"ה אמרו לו למה אתה נוטל את המלכות ונותנה לדוד אמר להם הקדוש ברוך הוא אומר לכם מה בין שאול לדוד שאול עומד ונשאל לאורים ותומים והפלשתים באים עליו והניח את האורים ואת התומים שהיה עומד ונשאל בהם וברח לא עשה אלא זמן אחד היה עומד ונשאל באורים ובתומים באו הפלשתים עליו אמר לכהן אסוף ידיך כמה שכתב ויהי עד דבר (ה') שאול אל הכהן וגו' [ויאמר שאול אל הכהן אסוף את ידיך] (שמואל א' י"ד י"ט) ולא המתין עד שיגמור ודוד עליו הפלשתים התחיל שאול באותה שעה היה עומד בעמק רפאים אמר לו הקב"ה אל תעלה אלא מאחריהם ואין לך רשות לפשוט יד בהם אפילו (קוראים) [קורבים] לך עד שתראה ראשי הבכאים מנענעים כמה שכתוב ויוסיפו פלשתים ויחנו בעמק רפאים וישאל דוד בה' ויאמר לו וגו' ממול הבכאים (שמואל ב' ה' כ"ב כ"ג) ולמה נתן לו סימן להראות מראשיהם ולא מאחוריהם א"ר ברכיה בי רבי שכולם מליאים קוצים מראשיהם כלומר הואיל שאתם בצרה אף אני עמכם יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו) ויהי בשמעך את קול הצעדה בראשי הבכאים אז תחרץ (שמואל כ"ד) דבר חתוך כמ"ש אם חרוצים ימיו וגו' (איוב י"ד ד') כיון שיצא היו הפלשתים קרובים ובאים וישראל רואים אותם שלא היו רחוקים מהם אלא ד' אמות אמרו לו ישראל דוד מה אנו עומדים אמר להם מצווה אני מן האלקים שלא לפשוט עד שאראה ראשי אילנות מנענעים אמר להם אם פושטים אנו יד [בהם] אנו מתים ואם אין אנו פושטים יד בהם אנו מתים מוטב לנו נמות צדיקים ולא נמות רשעים אמר להם אני ואתם נתלה עינינו בהקדוש ברוך הוא מיד כיון שתלו עיניהם מיד נענענו האילנות ומיד פשטו יד כמ"ש ויעש דוד כאשר צוה אלקים וגו' (שמואל שם כ"ה) אמר הקב"ה למלאכי השרת ראו מה בין דוד לשאול מי גרם לדוד להינצל הוא וישראל הדיבר שהאיר להם נר לרגלי דבריך: ד"א ה' אורי וישעי כנגד מי אמרו דוד ר' אלעזר בן פדת אמר כנגד מלחמת מצרים ור' שמואל בר נחמן אמר כנגד גליות אמרו ורבותינו אמרו [כנגד ראש השנה ויום הכפורים] וריב"ל [אמר] כנגד גדוד עמלק אמרו כמ"ש ויהי בבוא דוד ואנשיו צקלג ביום השלישי ועמלקי פשטו [וגו'] וישבו כל אשר בה וגו' (שמואל א' ל' א' וב') וישאל דוד

בה' הארדוף אחרי הגדוד הזה (שם שם) וימצאו איש מצרי [וגו'] (שם שם י"א) ויורידהו והנה נטושים על פני [וגו'] (שם שם ט"ז) ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שם שם י"ז) למחרת אין כתיב כאן אלא עד למחרתם שהיה מכה בהם ג' ימים שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב הרי אחד עד למחרת הרי שני ימים. לדוד ה' אורי וישעי [וגו'] ה' אורי (וישעי) כי אתה תאיר נרי [הי אלקי יגיה חשכי] כי בך ארוץ גדוד (תהלים י"ח כ"ט ול') וישעי מגיני וקרן ישעי (שם שם ג') ממי אירא כי בך ארוץ גדוד (שם שם ל') בקרוב עלי מריעים לאכול בשרי אלו נשיו שהציל כמ"ש ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב' כ"ד): אמרו לו ישראל רבש"ע כל מלחמה שתעמוד עלינו אינו מתייראים הימנה למה שעליך אנו בטוחים שאתה מציל אותנו כמ"ש אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח (תהלים כ"ז ג):

פרק ט

למנצח על הנגינות לדוד שמעה אלקים רינתי מקצה הארץ אליך אקרא בעטוף לבי (תהלים ס"א א עד ג'). ילמדנו רבינו אדם מישראל מהו שיהא רשאי לברך על הכוס כשאינו מודח א"ר אחא בשם ר' יוחנן כוס של ברכה מצוותו שיהא מודח ושיהא עטור ושיהא מלא מניין ולנפתלי אמר שבע רצון ומלא ברכת ה' (דברים ל"ג כ"ג) אלו ג' ברכות צריך שיהא בכוס של ברכה אמרו בשם ר' יוחנן וצריך שיהיו עיניו בכוס ושיהא בידו של ימין ושתהא ידו מן הטבלא טפח ושיהא מברך באימה ולא בקלות ראש א"ר אבא בשם רבי חייא ור' חייא בשם רבי יוחנן עומד ואוכל יושב ומברך יושב ואוכל מסיב ומברך מסיב מתעטף ומברך מהו מתעטף שאם הייתה זרועו גלוי מכסה אותו ומברך כדי שיהא עושה את המצוה באימה אין לך שהיה זהיר במצוות וירא שמים כדוד שכן הוא אומר חבר אני לכל אשר יראוך וגו' (תהלים קי"ט ס"ד) ותדע לך אעפ"י ששנו רבותינו הבא מן הדרך פטור מן התפלה וכן אם היה במקום סכנה בדרך אבל דוד לא היה עושה כן אלא אפילו בכ"מ שהיה הולך לא היה מונע עצמו מן התפלה מניין ממה שקראו בעניין למנצח על הנגינות לדוד שמעה אלקים רנתי מקצה הארץ אליך אקרא: למנצח על הנגינות לדוד שמעה אלקים רנתי כך פתח ר' תנחומא בי ר' תרננה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית (שם ע"א כ"ג) אתה מוצא אין לך כל אבר ואבר שלא קילס להקדוש ברוך הוא בו קילוסו בראשו ואומרים כולם כאחד וחוזר ופורט (קילוסה) [קילסו] בראשו דשנת בשמן ראשי (שם כ"ג ה') קילסו בעיניו עיני תמיד אל ה' (שם כ"ה ט"ו) אליך נשאתי עיני (שם קכ"ג א') קילסו בפיו תהלת ה' ידבר פי (שם קמ"ה כ"א) קילסו בלשון ולשוני

תהגה צדקך (שם ל"ה כ"ח) קילסו בשפתיו תרננה שפתי (שם ע"א כ"ג) וקילסו בגרונו יגעתי בקראי נחר גרוני (שם ס"ט ד') קילסו בלבו לבי ובשרי ירננו אל אל חי (שם פ"ד ג') קילסו בקרבים וכל קרבי את שם קדשו (שם ק"ג א') קילסו בידיו המלמד ידי לקרב (שם קמ"ד א') קילסו ברגליו רגלי עמדה במישור (שם כ"ו י"ב) סוף דבר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (שם ל"ה י') אמר דוד אע"פ שקילסתיו בכל אלה עד עכשיו איני יודע לקלס כמו שכתב פי יגיד צדקתך כי לא ידעתי ספורות (שם ע"א ט"ו) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (שם ל"ה י') אילו ישראל שהם נכנסים בידי או"ה והקב"ה מצילם ואין עני אלא ישראל שנאמר והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה' (צפניה ג' י"ב) אמר דוד כבש בין שבעים זאבים מה יכול לעשות ישראל בין שבעים אומות חזקים מה הם יכולים לעשות אילולי אתה עומד להם בכל שעה ושעה הוי מציל עני מחזק ממנו אילו ישראל: ד"א מציל עני מחזק ממנו [ועני ואביון מגזלו] זה יצר הרע יש גזלן מזה כמה יצר טוב יגע עד שלא מצאה ולשעה קלה בא יצר הרע ומאבדה הימנו אין גזלן יותר מזה הוי מציל עני מחזק ממנו עני ואביון מגוזלו זה יצר הרע אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד עשרה בני אדם אמרו הספר וקילסו אותי לתוכו ומכולם אין הקילוס נאמר אלא לך אמר לו דוד הואיל והקילוס נאה אני מקלסך שנאמר למנצח על הנגינות מהו על נגינות אלא נצח (הוא) [לו שהוא] נותן קילוס בפיהם של צדיקים לקלסו לכך כתב למנצח על הנגינות רב אמר מודים אנחנו לך על שאנו מודים לך: דבר אחר למנצח [נצח] למי שהנצח שלו: דבר אחר למנצח נצח למי שהוא נותן הנצח לבניו: דבר אחר למנצח נצח למי שמבקש להינצח כביכול: (ד"א) למנצח נצח למי שהנצח שלו לך ה' הגבורה והתפארת והנצח וההוד (דהי"א כ"ט י"א) וכן ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג') וכן ויצא ה' ונלחם (זכריה י"ד ג') וכן ה' כגבור יצא (ישעיה מ"ב י"ג): למנצח נצח למי שעושה הנצח לבניו עשה מלחמות האמורי כמה שכתב ויהי בנוסם מפני בני ישראל וה' השליך עליהם אבנים גדולים וגו' (יהושע י' י"א): למנצח (מי) [נצח למי] שמבקש להינצח כמה שכתב כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף (ישעיה נ"ז ט"ז) אל תהי קורא כן אלא לניצוח אריב למה אמר הקב"ה כשאני נוצח אני מפסיד וכשאני נצוח אני משתכר נצחתי את דור המבול לא אני הפסדתי שהחרבתי עולמי שנאמר וימח את כל היקום (בראשית ז' כ"ג) וכן דור הפלגה (ודור המגדול) וסדומיים (ואת אומרת בדעת הזו של מעלן) אבל בימי משה שנוצחת עשיתי שכר שלא כליתי את ישראל הוי למנצח למי שהוא מבקש להינצח: ד"א למנצח על נגינות שמעה אלקים [רנתי האזינה] תפלתי אמר לו רבונו של עולם עד אימתי יהיו בניך משועבדים ואין אתה שומע תפלתי

ואי חדשה לך לא כבר במצרים קרינו אותך וענית אותנו כמה שכתב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב' כ"ג) [וכתיב ואת צעקתם שמעתי (שם ג' ז')] וכן על הים] ועד שלא עמדו להתפלל (אומר) [אמר] להם מה אתם צועקים כבר שמעתי (תפלתם) [תפלתכם] כמה שכתב ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי (שם י"ד ט"ו) וכן בעמלק קראו המקום ומיד ענה אותם כמה שכתב וידר ישראל נדר לאמר אם נתון [וגו'] וישמע ה' בקול ישראל (במדבר כ"א ב' ג') וכן בימי שמואל כשבאו פלשתים עלינו קראנו אותך וענית אותנו כמה שכתב ויצעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה' (שמואל א' ז' ט') וכן בימי שלמה כשנתפלל לפניך מיד ענית אותו באש כמה שכתב ויהי ככלות שלמה להתפלל (מלאכים א' ח' נ"ד) אמר לו דוד רבונו של עולם כשהיו בניך בבית המקדש היו קוראים אותך ואתה עונה להם עכשיו משאנו מפוזרים בגולה אתה עונה אותנו כמ"ש מקצה הארץ אליך אקרא רבונו של עולם בנה ביתך ושכנינו בתוכו מקצה הארץ אליך אקרא מה כתב אחריו אגורה באהלך עולמים (שם):

פרק י

כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם (שמות ל' י"ב). ילמדנו רבינו כמה פעמים בשנה תורמין את הלשכה כך שנו רבותינו בשלשה פרקים בשנה [תורמין את הלשכה בפרוס הפסח בפרוס עצרת בפרוס החג] (שלקים פ"ג מ"א) ולהיכן היתה תרומת הלשכה לוקחין בה תמידים משל כל ישראל מן השקלים שהיו שוקלים למה כדי שיהיו כל ישראל שותפים בו היו מתחילים מן אדר מראשו של אדר לגבות ותורמין בראשו של ניסן כדי שלא לדחוק את ישראל היו (מחזירין) [מזהירין] את ישראל מראש חדש אדר אמר שלמה דרך עצל כמשכת חדק (משלי ט"ו י"ט) א"ר יעקב בן יוסי באלקים ובעשו הכתוב מדבר דרך עצל זה עשו מהו כמסוכת חדק אלא כשם שהסוכה הזה של קוצים מתחדקת (בגדיו) [בבגדיו] של אדם והוא מפשר אותם מצד זה והיא מתחדקת מצד אחר כך הוא מלכותו של עשו גובה את הארנון ועד שלא יגבה את הארנון הרי הגלגוליות באה עליהם ועד שזאת ניגבת באים עליהם טירבוס אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן אלא אורח ישרים סלולה (שם) כבושה לפני ישראל משמיעים אותם באחד באדר וניגבים באחד בניסן הוי ואורח ישרים סלולה אם תאמר ניגבים יותר מכחם לא היו ניגבים דבר גדול אלא מחצית השקל א"ר חנינא חצי הסלע ואם תאמר חצי הזה לחנויות בית המקדש היה ניגבה לא היה ניגבה אלא על כפרתם של ישראל שהיו לוקחים בהם תמידים אמר הקב"ה צפוי לפני שכל מניין שעתידין ישראל להימנות שיש בהם חסרון אלא מה אני עושה הריני

מתקן להם רפואה שכל מניין שיהיו נמנים שיהא להם כפרה ומה היתה כפרתם זה כפרת שקלים מניין [ממה] שקראו בעניין כי תשא: כי תשא את ראש בני ישראל כך פתח ר' תנחומא בי רבי אבא זה הוא שנאמרה ברוח הקודש על ידי שלמה שרחף אגן הסהר אל יחסר המזג וגו' (שה"ש ז' ג') מה שרחף זו סנהדרין גדולה שהיתה בירושלים דנה דיני נפשות ולמה הוא מושלה כטיבור שרחף אלא מה הטיבור הזה נתון באמצע של אדם כך היתה סנהדרין יושבת בירושלים שירושלים היא אמצעיתו של עולם. ד"א שרחף אגן הסהר שרחף מה הטיבור הוא חייו של תינוק כך כל העם הזה היה בזכותם של סנהדרין שהיו יושבים ועוסקים בהלכות התורה: אגן הסהר (אביו) [אבין] בן חסדא אמר קורין לירח סיהרא זו סנהדרין שלא היו יושבים (בוטרגונין שורה ארוכה) [בטריגונין] אלא אסטרונגילון חצי גורן עגולה כדי שיהיו רואין זה את זה שאם היו יושבין (בוטרגונין) [בטריגונין] היושבין בזויות מצטערים לראות אילו את אילו ואינן יכולין לשאול זה את זה הוי אגן הסהר: [דבר אחר] מהו אגן הסהר אגן זה הספל כדכתיב ויקח משה חצי הדם וישם באגנות (שמות כ"ד ו') מה הספל הזה עגול איסטרונגילון כך היו יושבים מהו הסהר שבשעה שהיו יושבים הסחורה והשכר היו בעולם. אל יחסר המזג שהיו יושבים ומוזגים ההלכות זה אסור וזה מותר זה טמא וזה טהור: ד"א אל יחסר המזג המוזג כשאומן נותן שלישית של כוס יין ושנים חלקים של מים כך לא היתה סנהדרין חסרים לעולם מעשרים ושלשה כיצד שבעים סנהדרין היו יושבים בה וכיון שהיו מבקשים ללילך ולאכול לא היו כולהם נפנים כאחד אלא מהם היו הולכים ואוכלין ומהם היו משתמרים עד שיהיו אותם באים ואח"כ היו הולכים ולא חסרה (מקצייי') [מניינם] חסר מעשרים ושלשה: [דבר אחר] אל יחסר המזג אל תהי קורא כן אלא המוזג זה הקדוש ברוך הוא שבזכותם לא חסר עולמו אלא היה כבודו שרוי ביניהם כיון שבטלה סנהדרין נסתלקה השכינה: בטנך ערימת חיטים (שה"ש שם) אלו ישראל ולמה נמשלו ישראל כחיטים שהם סדוקות באמצעיתם מה שאין את מוצא לא בעדשים לא בשאר כל הפירות ולמה החיטים סדוקות שכל טפילה להם: ד"א בטנך ערימת חיטים א"ר הונא בשם ר' אידי והלא ערימת אסטרובלית או ערימות פלפלים יפה משל חטים הואיל והקב"ה מחבבם יקרא אותם ערימת פלפלין אלא (אי) אפשר לעולם בלא איסטרובלית ובלא פלפלין ואי אפשר לעולם בלא חיטים ואם יחסר העולם איסטרובלית ופלפלין איכפת להם אבל אם חסר הוא חיטים אין להם חיים אפילו שעה אחת: ד"א בטנך ערימת חיטים א"ר יוחנן ערימת חטאים כיצד בא לפני ישראל תמחוי של פיגולים ושל נותרות ושל חלב והוא בא לאכול סבור שהוא שומן ואומר לו חלב הוא מיד כילה ידו מלאכול מי מעכבו שלא

לאכול איזה סייג בינו לבין התמחוי אלא שנסתכל בדברי תורה סוגה בשושנים (שה"ש שם) אין המקרא אומר אלא דרשני יש אדם גודר בשושנים דרך בני אדם גודרים כרמיהם או שדותיהם בקוצין ובדרדרים בסירים ובחוחים שמא ראית אדם מימך שהוא גודר שדה בשושנים אלא אילו הן דברי תורה שהם רכים כשושנים כיצד היה מתאוה לראות חופתו אין לו יום גדול הימנו ששמח עם אשתו הוציא יציאתו והציע חופתו בא להיזקק עם אשתו אמרה לו שושנה אדומה ראיתי מיד פירש הימנה זה הפך פניו לכאן וזו הופכת פניה לכאן מי הפרישו הימנה איזה נחש עוקצו איזה עקרב (עקצתו) [עוקצתה] איזה גדר עמד בפניהם אלא אלו הם דברי תורה שרכים הם כשושנה בטנך ערימת חיטים סוגה בשושנים: דבר אחר בטנך ערימת [חטים] א"ר לוי למה נמשלו כנסת ישראל בחיטים אלא בעל הבית יש לו בן בית כשבא לחשוב עמו מה הוא מחשב מה הוא אומר לו תן דעתך כמה משפלות של תבן אתה מכניס לאוצר או כמה משפלות קש או כמה משפלות של קוצים אתה מכניס לאוצר להיכן הוא נותן את הקוצים באש [להיכן] הוא משליך את הזבל מכניסים לאשפה להיכן הוא זורה את התבן לרוח אבל מהו אומר לבן ביתו תן דעתך כמה חיטים אתה מכניס לאוצר למה שהם חיותם של עולם כך הקדוש ברוך הוא בעל הבית שכל העולם כולו שלו שנאמר לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כ"ד א') ובן ביתו זה משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז') אמר לו הקב"ה תן דעתך למנות את האומות (לאמות) [לאו] שהם נמשלו כקש מי היו אילו המצרים תשלח חרונך יאכלמו כקש (שמות ט"ו ז') ובית עשו לקש (עובדיה א' י"ח) מה עושים לקש מציפים אותם למים וניער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קל"ו ט"ו) נמשלו כקוצים שנאמר והיה עמים משרפות סיד קוצים וגו' (ישעיה ל"ג י"ב) מה עושים לקוצים משליכין אותן לאש קוצים כסוחים באש יוצתו (שם) נמשלו כתבן מה עושין לתבן זורין אותו לרוח שנאמר יהיו כתבן לפני רוח כמוץ גנבתו סופה (איוב כ"א י"ח) אבל ישראל נמשלו לחיטים שהם דגנו של עולם בטנך ערימת חיטים לפיכך אמר לו הקדוש ברוך הוא משה תן דעתך למנות את ישראל לידע כמה יש בהם כי תשא [את] ראש בני ישראל: [דבר אחר בטנך ערמת חטים] (השיבולים) [השבולת] של חיטים מתמרת ועולה (והקנים) [והקנה] ארוך ועליה רחבים וארוכים והשיבולת בראש הקנה והקנה שלה מתגאה ואומרת בשבילי נזרעה השדה אמרה להם השיבולת (הכי) [הרי] הגורן בא והכל מתפייסים בשביל מי נזרעה השדה באתה הגורן מכניסין את הקש לאור וזורין את המוץ לרוח ומשיירים את החיטים לגורן וכל העובר נוטל ומנשקם כך או"ה אומרין לישראל בעולם הזה בשבילם נברא העולם לעתיד לבא והיו העמים משרפות סיד [קוצים כסוחים באש יצתו] (ישעיה

ל"ג י"ב) אבל ישראל ה' בדד ינחנו וגו' (דברים ל"ב י"ב) שלחו מגל בשל קציר (יואל ד' י"ג) לכן נמשלו כחיטים. ד"א [בטנך ערמת חטים] רבי יצחק אומר למה כחיטים אלא מה עיסקן של חיטים הללו כשהן נכנסין לאוצר הם נכנסין במדה וחשבון באו ליטול אותם מן האוצר מוציאין אותן בחשבון ובמידה בא לזרוע אותם זורעים אותם בחשבון ובמידה כך כשנכנסו במצרים מנאם הקב"ה בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י' כ"ב) כל הנפש הבאים מצרימה שבעים (בראשית מ"ו כ"ז) באו לצאת מנאם שנאמר ויסעו מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות י"ב ל"ז) וכן יצאו למדבר שוב מנאם וידבר ה' אל משה במדבר סיני [וגו'] שאו את ראש בני ישראל (במדבר א' א' וב') ואף כאן כי תשא את ראש: ד"א [כי תשא את ראש בנ"י] אמר ר' לוי למה מנה אותם בכל שעה למלך שהיו לו תסבריות ולא היה משגיח עליהם למנות היה לו פלומטרין אחד של זהב קטן והיה בכל שעה נוטלו ומונה אותן כמה יש בו ומניחו אחר (כך) כמה ימים (מוצאו) [מוציאו] ומונה אותן אמרו לו מרי מכל תסבריות שיש לך (ואין) [אין] אתה משגיח עליהם למנותם אלא לזה הקטן אמר (לו) [להם] כל אילו אינן שלי יורדין לטמיון של טמיון הם אבל זה עמד לי בכמה צער עד שלא סיגלתי (אותן) [אותו] לפיכך איני נזקק לכל אילו אלא לזה שסיגלתי כך הקדוש ברוך הוא כמה אומות יש בעולם כמה אוכלוסים של אומות ואינו משגיח עליהם א"ל מרי רבונו של עולם כמה אומות יש לך בעולם ואין אתה משגיח עליהם למנותם אלא בכל שעה שאו את ראש בני ישראל א"ל הקדוש ברוך הוא כל אילו אוכלוסים שאתם רואים אותם אינם שלי של טמיון הם ושל גיהנם הם והיו עמים משרפות סיד (ישעיה ל"ג י"ב) אבל אלו ישראל שאני מונה אותם בכל שעה סגולתי הם שנאמר והייתם לי סגולה מכל העמים (שמות י"ט ה') וכמה (סגולתו) [סגולותיו] של אדם חביבין עליו כך הם חביבין עלי בצער שעמדו לי בכמה יציאה עמדו לאל או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד' ל"ד) אמר הקב"ה הבן יקיר לי אפרים (ירמיה ל"א כ') הבן (שעמדה) [שעמד] לי ביוקר לפיכך איני נזקק לכל האומות למנות אלא לישראל כי תשא את ראש בני ישראל: דבר אחר כי תשא את ראש כך פתח ר' יונתן רבית (גבריו) [גוברין] וישח אדם וישפל איש ואל תשא להם (ישעיה ב' ט') מהו וישח אדם אילו ישראל שנקראו אדם שנאמר ואתן צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א) אימתי שחו ונשפלו בשעה שעשו אותו מעשה השפילם הקב"ה כשעמדו בסיני ואמרו נעשה ונשמע ניתן להם עטרת בראשם א"ר אבא בר כהנא בשם ר' לוי כיון שקיבלו ישראל עשרת הדברות ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי השרת וזוניאות ועטרות בידיהם והיו שנים מהן נזקקים לכל אחד ואחד אחד נותן עטרות ואחד

חוגרו בזוניאות וכיון שעשו אותו מעשה ירדו המלאכים והעבירו את העטרות (והתיכו) [והתירו] את הזוניאות ויתנצלו בני ישראל [את עדים מהר חורב] (שמות ל"ג ו') וינצלו אין כתב כאן אלא ויתנצלו בטובתם ושלא בטובתם מהו עדיים לשון תכשיט ואעדך עדי (יחזקאל ט"ז י"א) אותה שעה נעשו ישראל שפלים וישח אדם אילו ישראל אדם אתם (שם ל"ד ל"א) וישפל איש זה משה והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג') למה שבשעה שעלה להוריד הלוחות מלמעלה קילקלו ישראל למטה מיד עמדו המלאכים להורגו מה עשה לו הקדוש ברוך הוא אמר עמוד כאן אין בכוחך להם קום רד מהר מזה כי שחת עמך וגו' (דברים ט' י"ב) כשזכו ונתעלו אתה נתעלית עמהם שנאמר ומשה עלה (שמות י"ט ג') עכשיו שחטאו הם בירידה אף אתה לך למה בהם אתה תלוי מיד ירד משה נטל את העגל ושחקו וזירה [אותו על פני המים והשקה] את הסרוחים ואח"כ מלמד סנגוריא למה ה' יחרה וגו' (שם ל"ב י"א) ולמה יאמרו מצרים וגו' (שם שם י"ב) ואם את הורגם האיך אתה מקיים מה שהתנית עם האבות זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שם שם י"ג) כיון שנתקבל משה ונתרצה לו הקב"ה התחיל משה אומר לו רבש"ע הודיעני נא את דרכיך (שם ל"ג י"ג) אמר לו במה (פשעתנו) [שפטתנו] וזכיתנו השיבו הקדוש ברוך הוא ויאמר ה' אל משה גם את הדבר אשר דברת אעשה (שם שם י"ז) למה כי מצאת חן בעיני (שם) כיון שנתקבל בראשונה התחיל תובע אחרת הראני נא את כבודיך (שם שם י"ח) אמר לו אין אתה יכול ויאמר לא תוכל לראות את פני (שם שם כ') דחק משה בתפלה וקיבלו הקב"ה אמר לו הואיל ודחקת בזו (ואני) [אני] נותנך בנקרת הצור והיאך שאני עובר אני מסכך את ידי עליך מפני מלאכי הזעף שלא יפגעון בך והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור וסכותי כפי עליך עד עברי (שם שם כ"ב) מה עשה משה ישב לו בנקרת הצור עד שהקדוש ברוך הוא עובר באו מלאכים לפגוע במשה מה עשה הקב"ה הגין ידיו עליו ומשם נטל משה קרני ההוד שנאמר וקרנים [וגו'] (חבקוק ג' ד') מהיכן מידו לו (שם) וכיון שירד משה לקראת ישראל ראו אותו דבר מעולה ומשובח כמה שאין אדם יכול להסתכל ביום כשהוא עולה כך לא היה אדם יכול להביט במשה אלא א"כ נותן סורר על פניו שנאמר ויתן על פניו מסוה (שמות ל"ד ל"ג) באותה שעה היה רע על ישראל אמרו אנחנו בירידה מפני שעשינו אותו מעשה ואף הקדוש ברוך הוא נתרצה לנו וסלח לעונותינו ואף אתה משה היית עמנו וקרניו של משה זקף וקרנינו שפלות מיד בא לו משה אצל הקב"ה אמר לו רבש"ע כשהשפלת אותם אף אני נשפלתי עמהם שנאמר וישח אדם וישפל איש זה משה ועכשיו שזקפת ראשי אף כך רומם ראשם אמר לו הקדוש ברוך הוא לך רומם ראשם א"ר יונתן דבית (גבריו) [גוברין] אמר לאו רבוני

אלא כשם שזקפת כך אתה תלה ראשם של בניך מניין שנאמר ואל תשא להם אל תהי קורא ואל אלא ולו אתה תשא להם את ראשם אמר לו הקב"ה לאו אלא אני זקפתי את ראשך (לך) [כך] אף אני אזקיף את ראשם של בניי כי תשא את ראש בני ישראל: ד"א כי תשא את ראש כי תפקיד אין כתב כאן אלא כי תשא מהו לשון נטילת ראש למה הדבר דומה לבן מלכים שסרח על אביו אמר המלך לכו שאו את ראשו לכו תלו את ראשו שמעו הקוסטנרי' ונטלוהו לחתוך את ראשו כיון ששמע פידגוגו אמר לו אתה מארי מאבד את בנך מן העולם לא הוא שיש לך מונגינוס הוא אין אתה צריך לעשות כך א"ל המלך והיאך אני עושה שכבר הוצאתי קילוני' עליו שישאו את ראשו ויתלו אותו אמר לו יכולה קילוילוסיו שלך קיימת ובנך במקומו ואינו נזוק אמר לו בלשון הזה שהוצאת עליו בו אתה מגדלו בעולם מה (אמר לנו) [אמרת לכו] שאו את ראשו ילכו ירוממו את ראשו ממה שהוא ונמצא קלווסים שלך קיימת ולבנך הגדולה אמר לו המלך חייך הואיל ולמדת אותי סניגורא ונתת לו נפשו על ידך אני זוקפו ותולה לו את ראשו כך הבן אילו ישראל בנים אתם לה' אלקיכם (דברים י"ד א') סרחו על הקדוש ברוך הוא והכעיסוהו אמר הקדוש ברוך הוא מאבדם אני מן העולם הרף ממני ואשמידם (שם ט' י"ד) כיון ששמע משה כך חגר את מתניו בסניגורא ובא לו אצל הקב"ה אמר לו רבונו של עולם מאבד אתה את בניך מן העולם הזכיר כמה (טרחתי) [טרחת] בהם עד שהוצאתם ממצרים ולא עוד הזכיר לאבותיהם כיון שלימד עליהם התנחם הקדוש ברוך הוא וכבר יצתה בגזירה שינשאו את ראשם הפוך את הלשון ורומם את ראשם אמר לו הקב"ה חייך הואיל ואתה למדת עליהם סניגורא על ידיך אני מרומם ונושא את ראשם כי תשא את ראש בני ישראל: [דבר אחר] כי תשא את ראש בני ישראל כך פתח ר' תנחומא בי רבי יונה ממצוצרא כי אלקים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח') מהו כי אלקים שופט אלא בשעה שעשו ישראל אותה המעשה מיד ירד משה ושחקה וזירה אותו על פני המים וישק וגו' (שמות ל"ב כ') אמרו רבותינו כל מי שהיה לו עדים והתראה היה נהרג עדים ולא התראה היה שותה (אותם) מאותם המים ונבדקו כסוטות וכל מי שלא היה [לו] עדים ולא התראה היה מת במגפה שנאמר כי אלקים שופט זה ישפיל וזה ירים משפיל לכל מי שנשתתף במעשה העגל ומרומם לכל מי שלא נשתתף במעשה העגל (כי תשא): ד"א [כי תשא וגו' כך] פתח ר' תנחומא בי ר' מנחם בן יעקב שאמר בשם אביו זש"ה אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וגו' (איוב ל"ג כ"ג) איוב מדבר כנגד בני אדם בשעה שעונותיהם גורמים והם חולין רוטפש בשרו מנוער ישוב לימי עלומיו (שם שם כ"ה) ותקרב לשחת נפש וחייתו לממתים (שם שם כ"ב) מהו כן אלא שמיד מלאכי חבלה

באים ומקטריגים אותו והקדוש ברוך הוא אמר אין מלאך שילמד עליו זכות שנאמר אם יש עליו מלאך [מליץ] אחד מני אלף רבותינו אמרו אפי' יש שם תשע מאות ותשעים ותשעה מחייבין ואחד מזכה הקב"ה כביכול מטה לזכות ור' אליעזר בי ר' יוסי הגלילי אומר אפילו יש באותו מלאך המזכה תשע מאות ותשעים ותשע חלקים מחייבים ואחד מזכה הקדוש ברוך הוא כביכול מטה לזכות ולמה א"ר יוחנן כשתהא שומע הדבר משם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי הרעישה אזנך כאפרכסת הזו לקבלו מיד ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר (שם שם כ"ד) מהו פדעהו אלא אותו המלאך שמלמד עליו זכות אמר להקב"ה פדעהו בייסורים ואתה מביאו לתשובה: [דבר אחר] ותקרב לשחת נפשו מדבר כנגד ישראל בשעה שעשו את העגל באו המלאכים והיו מקטרגים אותם (באותו) [באותה] שעה והוא שמשה אמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט' י') מיד עמד משה (באותו) [באותה] שעה חגר מתניו בתפלה והיה מלמד זכות על ישראל ומבקש רחמים לפני הקדוש ברוך הוא ואיוב מפרשו אם יש עליו מלאך מליץ ואין מלאך אלא משה שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ' ט"ז) ומה רחמים בקש עליהם אלא אמר לפני הקב"ה רבון העולמים למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות ל"ב י"א) ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מהו כן אלא אמר לו משה רבון העולמים יודע אני שהם חייבי מיתה שכך אמרת לי זובח לאלקים יחרם (שם כ"ב י"ט) אלא בבקשה ממך פדה אותם ממלאכי חבלה הזכר זכות אבותם זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך (שם ל"ב י"ג): כי תשא את ראש כך פתח רבי תנחומא בי ר' בשם רבי שמואל רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלקים סלה ואתה ה' מגן בעדי כבודי ומרים ראשי (תהלים ג' ג' וד') רבים אומרים כשנכשל דוד באותה מעשה היו שונאים שמחים עליו ואומרים אין לזה ישועה מעתה הוא אומר על עצמו רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו [וגו'] ואתה ה' ועוד שאמרת בתורה מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ' י') וכיון שבא נתן אמר (לו) [לי] גם ה' העביר חטאתך ולא תמות (שמואל ב' י"ב י"ג) ידעתי שהיגנת בעדי ואתה ה' מגן בעדי ולא עוד אלא כבודי ומרים ראשי כבודי זה מלכות ומרים ראשי זה שמן המשחה. ד"א רבים אומרים לנפשי מדבר בישראל אימתי כשעשו העגל התחילו כל או"ה שמחים עליהם ומשיחים בהם לומר מעתה אין לאלו עמידה ולא ישועה רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו [וגו'] ואתה ה' ועוד אתה עמהם שכתבת בתורת זובח לאלקים יחרם (שמות כ"ב י"ט) וכיון שאמר משה זכור לעבדיך (דברים ט' כ"ז) שוב מחרון אפך והנחם (שמות ל"ב י"ב) ונתנחם וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שם שם י"ד) (ידעתנו) [ידענו] שהגנת בעדינו ואתה ה' מגן בעדי

ולא עוד אלא כבודי ומרים ראשי כבודי זה המשכן ועשו לי מקדש (שם כ"ה ח') ומרים ראשי כי תשא את ראש: ד"א כי תשא אנו (מוציאים שבמקומות) [מוצאים במקומות] הרבה שהקדוש ברוך הוא אמר למשה שאו את ראש בנ"י (במדבר א' ב') כי תשא את ראש ולמה כן אלא אמר הקב"ה למשה משה כל מה שאתה יכול לרומם את האומה הזו רוממה שכאילו לי אתה רומם שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל כי תשא בני ישראל אין כתב כאן אלא את ראש ואין ראשם של ישראל אלא הקדוש ברוך הוא שנאמר ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג) למה הדבר דומה למי שהיה יושב ועושה עטרה ומקביע בה אבנים טובות ומרגליות עבר אחד וראה אותו אמר לו כל מה שאתה יכול לקבוע בו קבע שהיא עתידה להינתן בראשו של מלך משל לזקן שהיה לו טלית אחת והיה מנערה בכל שעה ומקפלה אמר לו בזו אני זהיר שבשביל (שהלבישני) [שהלביש בי] לכשניתמניתי זקן (לבשתי באותו שעה) כך אמר הקב"ה למשה הוי זהיר באומה זו מכל האומות שבראתי בעולמי היא ממליכה אותי תחלה שנאמר זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו ב') למלך שהיה לו פורפראות הרבה והיה לו עוד פורפירא אחת והיה מפקיד בכל שעה את הבסתייר שלו על אותו הפורפירא אמר לו אדוני המלך כמה פורפריאות יש לך ועל זו אתה מצוונני יותר מכולם אמר לו בזו אני זהיר שבשביל זו נשאתי בת מלך היא לבשתי באותה שעה כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה הוי זהיר באומה זו שהמליכה אותי תחילה על הים לכל האומות ואמרה לי זה אלי ואנוהו (שם) לפיכך רומם את ראשם כי תשא את ראש: ד"א כי תשא את ראש א"ר שמואל בן נחמן שלש תרומות יש כאן תרומה הראשונה של אדני המשכן אמר הקב"ה למשה אמור להם שיביאו שקלים מיד הביאו ועשו אדנים כיון שנעשו אדנים נעשו הקרשים ואחר כך חיפו את היריעות ולמה כן אמר הקדוש ברוך הוא בשקלים שהביאו (את) ישראל עשו [את] אדני המשכן וכל כך למה אלא שהשכינה באה לתוך המשכן והם נושאים אותה כי תשא את ראש ואין אתה למד מכאן יש לך מניין ללמד כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו (במדבר ז' ט'): ד"א [זה] יתנו כמה (טורפין) [פורטין] שאמר לו הקב"ה זה יתנו ששה גרמיסין של כסף אמר הקדוש ברוך הוא הם חטאו משש שעות ולמעלה כי בשש משה (שמות ל"ב א') לפיכך יביאו ששה גרמיסין ורבותינו אמרו הם חטאו מחצי היום ולמעלה יביאו מחצית השקל ויתכפר להם זה יתנו [וגו'] מחצית השקל וכמה הוא מחצית השקל עשר מעין אמר הקב"ה זה יתנו עשר מעין שהם מחצית השקל כדי שיכפרו על עשרת הדברות שעברו עליהם זה יתנו [וגו'] כל העובר: ד"א זה יתנו נטל הקדוש ברוך הוא כמין מטבע של שערה של אש ואמר לו כזה יתנו כל העובר: ד"א זה יתנו בא וראה חיבתם של ישראל

שעבירותיהם מביאות אותם לידי מעלות גדולות כ"ש זכיותיהן כשיוסף נשתלח מאביו לילך אצל אחיו כיון שראו אותו חשבו עליו להרגו שנאמר ויאמרו איש אל אחיו [וגו'] ועתה לכו ונהרגהו (בראשית ל"ז י"ט וכ') והם עומדים ומשליכין אותו לבור ואומרים נאכל ונשתה ואח"כ אנו מושכים אותו ומעלים והורגים אותו אכלו ושתו באו לברך אמר להם יהודה באים להרוג ומברכים להקב"ה אין אנו אלא מנאצים מהו [מה בצע כי נהרוג את אחינו (שם שם כ"ו) אמר להם יהודה בוצע בירך ניאץ ה' (תהלים י' ג') אלא לכו ונמכרנו לישמעאלים (בראשית ל"ז כ"ז) וישבו לאכול לחם (שם שם כ"ד) א"ר יהודה הלוי בי רבי שלום הסיבה אחת שישבו השבטים ונטלו עצה על יוסף למוכרו זיכה את כל העולם כולו שנמכר למצרים וכלכל את כל העולם בשני הרעב וישבו לאכל לחם להאכיל לחם לכל העולם ואם עבירתם שלהם גרמה לכל העולם שיחיו זכותם על אחת כמה וכמה אף כאן מי גרם לפרשת שקלים העבירה של עגל ואם עבירתם למצוה זכותם על אחת כמה וכמה כולך יפה רעייתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'): ד"א כי תשא בעשרה מקומות נימנו ישראל אחת בירידתם למצרים שנאמר כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (בראשית מ"ו כ"ז) ואחת בעלותם ממצרים שנאמר כשש מאות אלף רגלי (שמות י"ב ל"ז) ואחת כאן כי תשא ושני פעמים בספר וידבר ושני פעמים בימי שאול ויפקדם בבזק (שמואל א' י"א ח') ויפקדם בטלאים (שם ט"ו ד') ואחת בימי דוד ויתן יואב את מספר מפקד העם (שמואל ב' כ"ד ט') [ואחת בימי עזרא שנאמר כל הקהל כאחד ארבע רבוא וגו'] (עזרא ב' ס"ד) ואחת לעתיד לבא עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה אמר ה' (ירמיה ל"ג י"ג) וכל זמן שנימנו מפי הדיבור לא נגע בהם מגפה וכל זמן שנמנו שלא מפי הדיבור נגעה בהם מגפה ואימתי נימנו שלא מפי הדיבור ונגעה בהם מגפה בימי דוד שנאמר ויעמוד שטן לישראל ויסת את דוד (דהי"א כ"א א') מיד נגע בהם המגפה שנאמר ויתן ה' דבר בישראל (שם שם י"ד) ומה שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים (מלכים א' ד' כ') ממה שקראו בענין ור' תנחומא בי ר' פותר אל גינת אגוז ירדתי לראות באיבי הנחל (שה"ש ו' י"א): ד"א כי תשא [וגו'] ונתנו איש כופר נפשו אמר לו הקדוש ברוך הוא משה מיתה הם חייבים על שעשו את העגל אלא יתנו כפרת נפשם ונתנו איש כופר נפשו כיון ששמעו ישראל היצרו אמרו על חנם היינו יגיעים ובוזזים בתי מצרים ונוטלים את ממונם ולהשליך את ממונם כתב בתורה שיתן קנס ועשו מאה כסף ואנחנו אנסנו את הדבור קבלנו אותו ועברנו עליו עכשיו צריך כל אחד ואחד ממנו ליתן חמשים כסף כאונס אשה אלא כמי שמפתה את הבתולה כי יפתה איש בתולה אשר לא אורשה (שמות כ"ב ט"ו) מהו קטריקי שלו כסף

ישקול כמהר הבתולות (שם שם ט"ז) הרי כל אחד ואחד מישראל צריך ליתן לו חמשים סלע שנעשינו כמפתה ופתינו את הדיבר ולא שמרנו אותו ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם בל נכון עמו (תהלים ע"ח ל"ו ול"ז) ולא זו ולא זו אלא מי שיש לו שור נגח ונגח אדם עבד מהו עונשו אדונו נותן שלשים שקלים יתן לאדוניו (שמות כ"א ל"ב) ואנחנו עשינו שור וימירו [את] כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו כ') עכשיו כל אחד ואחד מישראל צריך ליתן שלשים שקלים של כסף אלא כמוציא שם רע וענשו אותו מאה כסף (דברים כ"ב י"ט) ואנחנו הוציאנו שם רע על הקב"ה שהוא העלנו מארץ מצרים ואמרנו לעגל זה אלקיך אשר העלוך מארץ מצרים (נחמיה ט"ו י"ח) ידע הקדוש ברוך הוא מה בלבם אמר למשה אמור להם למה אתם מתייראים איני מבקש מכם שתתנו לי לא כאונס לא כמפתה ולא כמוציא שם רע ולא כשור נגח אלא זה יתנו א"ר מאיר נטל הקב"ה מטבע של אש קטן וקרא לו למשה ואמר לו זה יתנו כיון שראה דוד שבזה כפרה יש להם התחיל אומר בואו וראו נפלאותיו של הקדוש ברוך הוא ומעשיו שבדבר שהכעיסוהו בו בדבר נתן להם כפרה כי אלקים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח') זה שהשפיל ישראל לבאר שחת זה אלקיך (ישראל) וזה ירים [ישראל] שרומם קרנם בזה זה יתנו:

פרק יא

יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרב (מלכים א' ד' כ'). ילמדנו רבינו מאימתי משמיעים על השקלים כך שנו רבותינו באחד באדר משמיעים על [השקלים ועל] הכלאים (שקלים פ"א מ"א) ולמה באחד באדר [כדי שיביאו ישראל את שקליהן בעונתן ותיתרם תרומת הלשכה מן החדש בזמנה באחד בניסן ועל הכלאים למה באחד באדר] שכל החדשים הזרעים קטנים הם ואינם ניכרים מה הם אם חיטים אם שעורים לפיכך היו משמיעים מאחד באדר שכשם שאסור לזרוע כלאים כך אסור לקיים. אתה מוצא שאין ישראל עומדים בעולם אלא בזכות המצות שהם עושים בארץ אמר בלעם מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג י') מי יכול למנות מצות שישראל עושים [בעפר] זורע ומקיים לא תזרע כרמך כלאים (דברים כ"ב ט') וחורש בשור ומקיים לא תחרוש בשור וחמור יחדיו (שם שם י') העמיד הכרי נותן תרומה כך מי יכול למנות מצות שישראל עושים בעפר לפיכך הם מתרבים בארץ כך הוא אומר למען תחזקו ובאתם ורביתם וירשתם את הארץ (שם י"א ח') שאפילו ישראל באים לידי (חסרון) [סרחון] והקב"ה כועס עליהם ומביא עליהם מרדות והם באים לידי חיסרון אלא חוזרים ומתרבים כן אתה מוצא בימי

דוד שמנה יואב את ישראל והלך מהם שבעים [אלף] איש וחזרו ורבו בימי שלמה יותר ממה שהיו מניין ממה שהשלים הנביא יהודה וישראל [רבים] כחול [אשר] על שפת הים לרוב: [יהודה וישראל רבים] כך פתח רבי תנחומא בי ר' אבא זה שאמר רוח הקודש על ידי שלמה אל גינת אגוז ירדתי לראות באיבי הנחל (שה"ש ו' י"א) למה נמשלו ישראל כאגוז אמר רבי יהושע דסיכנן בשם רבי לוי כל האילנות בשעה שהם לוקים מכסים עיקריהם והם חיים אבל האגוז הזה כשלוקה מגלה שרשיו והוא חי כך ישראל מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח י"ג): ד"א למה כאגוז מה האגוז הזה עשוי ארבע אגורות כך כשיצאו למדבר עשאם משה ארבעה דגלים והשכינה באמצעם שנאמר ונסע אהל מועד [מחנה הלוים] בתוך המחנות (במדבר ב' י"ז): [דבר אחר] מה האגוז הזה שחוק לתינוק ותענוג למלכים כך ישראל כשהם זוכין והיו מלכים אומנייך (ישעיה מ"ט כ"ג) וכשהם חוטאים הייתי שחוק לכל העמים (איכה ג' י"ד): דבר אחר האגוז הזה עצו משמר פריו כך ישראל עוסקים בתורה וחבריהם שלהם עוסקים בגמילות חסדים. ד"א האגוז הזה כל זמן שעצו דבוק לפריו הוא משומר פירש הימנו משליכים אותו לאשפות כך ישראל כל זמן שחביריהם דבוקים לחכמים ושומעים דבריהם הם זוכים לקנות שני עולמים העולם הזה והעולם הבא פרשו מהם אבדו מן העולם: דבר אחר האגוז הזה נקלף שני קלפים לכך משל ישראל בו א"ר אבין שהם מוהלים ופורעים. ד"א למה כאגוז אלא כל הפירות שנופלין בארץ אין להם קול והאגוז כשנופל לארץ קולו הולך כך הצדיק מת קולו הולך בכל העולם: ד"א כל הפירות יכול אדם ליטול מהם מתוך השק ואין חביריהם מרגישים בין תמרים בין תותים בין תאנים אבל האגוז כיון שאתה נותן ידיך ונוטל מהם מעט כולם מתרעמים ומרגישים כך הם ישראל איש אחד חוטא כולם מרגישים האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (במדבר ט"ז כ"ב): ד"א כל הפירות נופלים לארץ מתלכלכים ונפשו של אדם חתה מהם (לאוכלו') [לאכלם] אבל האגוז אם נופל ומתלכלך מרחיצו ואוכלו כך ישראל אפילו מתלכלכים בעונות כל ימות השנה יום הכיפורים בא ומרחיצים מעוונותיהם שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו' (ויקרא ט"ז ל'): ד"א האגוז הזה נותן בקופה אם מבקש אדם שומשמין ליתן או פילפלין [וקטניות] ביניהם מחזיקים הם מה שאין אתה מוצא בשאר הפירות שאין אתה יכול לעשות כך בתמרים ובתאנים אלא באגוזים כן ישראל מקבלים כל מי שבא להתגייר א"ר לוי האגוז הזה יש בו שלשה מינים אגוזי פרך ובינונים וקטרונים של פרך שניפרך מעצמו והבינונים אתה מקיש עליו והוא נשבר והקטרונים (יש) מתקשה לשבר ואתה מקיש עליו באבן ושברו אף על פי כן אין בו תוחלת כך הוא ישראל יש בהם בני

אדם שהם עושים מצוה מעצמם אילו של פרך ויש בהן שאתה תובעם למצוה ומיד הם נותנים אילו הבינונים ויש בהם שאפילו אתה מקיש עליו כמה פעמים אין מועיל הימנו כלום אעפ"כ א"ר לוי הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא. ד"א אל גינת אגוז האגוז הזה חלוק מי שאינו אומן לעלות בו מיד הוא נופל שצריך לשמור עצמו שלא יפול הימנו כך כל מי שמשרת את ישראל צריך לשמור עצמו שלא יטול את שלו מתחת ידיהם כגון משה וישעיה ואליהו משה אמר שמעו נא המורים (במדבר כ' י') ונאמר לא תביאו את הקהל הזה (שם שם י"ב) ישעיה אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ישעיה ו' ה') מיד ובידו רצפה (שם שם ו') אליהו כי עזבו בריתך בית ישראל (מלכים א' י"ט י' וי"ד) ונאמר ואת אלישע בן שפט [מאבל מחולה] תמשח לנביא תחתיך (שם שם ט"ז): ד"א צריך לשמור שלא יאבד כדואג ואחיתופל: ד"א אל גינת אגוז האגוז הזה שחוק לתינוקות ותענוג למלכים כך ישראל כשעושים רצונו של מקום מתחטאים על המלכים באדין מלכא נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד (דניאל ב' מ"ו) וכן מתחטא מתנתך לך להויין (שם ה' י"ז) וכשאינם עושים רצונו של מקום נעשים שחוק לאומות הייתי שחוק לכל העמים (איכה ג' י"ד): ד"א אל גינת אגוז א"ר יהושע בן [לוי] (חנינ') [הגינה] שאני גוזז אותה כל שעה אומות העולם חוטאים ואני מאריך רוחי עמהם אבל ישראל איני מקיף להם אלא חטאו מיד אני גוזזם אף על פי כן כל דבר שהוא נגזז מיד הוא מחליף ומשבח אמר הקדוש ברוך הוא אף על פי שגזזתי אותם מיד הרביתי אותם יותר ממה שהיו וכחול שאין לו מניין יהודה וישראל רבים [וגו'] אמר הקב"ה ישראל סגולתי הם והייתם לי סגולה (שמות י"ט ה') ומה עיסקה של סגולה זו אין ערב לבעליה ליגע בה ואם נדחקה יד ונטל הימנה מיד הוא טרוד להחזיר כל מה שנטל הימנה כך אמר הקדוש ברוך הוא אע"פ שעונות גורמים ומתמעטים ישראל עלי לעשות [אותם] הרבה ממה שהיו יהודה וישראל רבים: ד"א יהודה וישראל רבים מהיכן נתמעטו ישראל כיון ששמואל אמר לשאול שילכו למחות שמו של אגג עברו על הדבר [והיו] ישראל מאתים ועשרים אלף שנ' ויפקדם בטלאים מאתים אלף רגלי ועשר' אלפים איש יהודה (שמואל א' ט"ו ד') באותה שעה נתחייבו כלייה אמר הקב"ה אם הולכים בבת אחת אין עמידה לישראל הריני נוטלם קימעה קימעה ושבעים אלף מתים מהם בדבר והשאר בהר הגלבוע עם שאול ובימי דוד היאך מתו אלא מהו ויוסף אף ה' לחרות בישראל (שמואל ב' כ"ד א') והיאך חרה אף אלקים בישראל אלא מה כתב כשבא דוד למנות (הגבוריו) [את גבוריו] היה מונה והולך כיון שהגיע [אל] אוריה החיתי [נאמר] כל שלשים ושבע (שם כ"ג ל"ט) מיד ויוסף אף ה' לחרות בישראל ואתה מוצא שלא מנה עוד שבעה עשר גיבורים לא קרא

בדברי הימים ואתה מוצא אותם עוד שבעה עשר אלא כיון שהגיע [אל] אוריה החיתי מיד ויוסף אף ה' למלך שהיה יושב וקורא בדיפתרא כל גיבוריו היה קורא פלוני ופלוני היה קורא והולך כיון שהגיע (עוד) [עד] פלוני אמרו לו מת מיד השליך הריפתרא והעלה חמה כך הקב"ה היה קורא ומונה גיבוריו (כאן) [כיון] שהזכיר אוריה החיתי מיד ויוסף אף ה'. ויסת את דוד למנות ויאמר דוד אל יואב שר החיל לך מנה את ישראל מדן ועד באר שבע (שם כ"ד א' וב' ובדהי"א כ"א א') אמר לו יוסף ה' על העם כהם וכהם מאה פעמים (שמואל שם ג') ולמה לא אמר כברכת משה רבו משה אמר יוסף עליכם ככם אלף פעמים (דברים א' י"א) ויואב אמר מאה פעמים אלא ברכתו של יואב הייתה טובה משל משה אמר ועיני אדני המלך רואות (שמואל שם שם) אמר לו בימיך יהא כן אמר יואב מניין שהוא לצורך אין בו חיסרון מניין שאינו לצורך יש בו חיסרון ואתה מוצא חכם יושב ראשו של סנהדרין היה יושב בשבת תחכמוני (שם כ"ג ח') הוא היה יואב שהיה גדול בתורה וגיבור במלחמה: למה יבקש אדוני ולמה יהיה לאשמה על ישראל (דהי"א כ"א ג') ודבר המלך חזק על יואב (שם שם ד') אמר לו דוד או אתה מלך ואני שר צבא או אתה שר הצבא ואני מלך כיון שראה כן יצא שלא בטובתו אף על פי כן הלך לשבט גד אמר יודע אני שהם קשים שמא יזרקו עלי אבנים ונמצא הדבר בטל ואעפ"כ לא סייעה אותה שעה אחר כך הלך לו לשבט דן אמר יודע אני שהם עובדי עכו"ם שמא תפגע השעה בבני אדם עובדי עכו"ם כיון שלא עמד אחד מהם בפניו הלך לו אצל כל ישראל (אף על פי) [ולפי] שלא היה חפץ בדבר נשתהא תדע לך ממה שבא אתה יודע ויבואו מקצה תשעה חדשים עשרים יום (שמואל שם ח') מדן ועד באר שבע מקצה תשעה חדשים אלא שעשה משתהא: ויתן יואב את מספר מפקד העם (שם שם ט') אם מספר למה מפקד אלא אמרו רבותינו שתי אפונראות עשה אחת גדולה ואחת קטנה והניח את הגדולה בפונדתו אמר הריני נותן את הקטנה אם יעלה חימה אז אומר הרי כולהם הריני נותן לו את הגדולה: ד"א את מספר מפקד אלא כיון שהלך למנות היה משלח למי שהיה לו חמשה בנים לך והטמין וספור מה שאתה מבקש ומה שהיה אומר היה כותב לפיכך את מספר מפקד העם. ותהי ישראל (שם) למה אמרו לשון נקבה אמר הקדוש ברוך הוא לא עמד אחד מכם כנגד יואב לומר לו למה אתה סופר (אותו) [אותי] אלא עשיתם עצמיכם כנשים. ותהי [ישראל] שמונה מאות אלף איש (ואיש יהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שולף חרב) [חיל שלף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש] (שם) ובדברי הימים כתב אלף אלפים [ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שלף חרב] (שם כ"א ה') א"ר יהושע ב"ל [אין] הכתובים מכזבים מה שחיסרם כאן שמתו

אותה שעה: ולוי ובנימין לא פקד בתוכם (דהי"א כ"א ו') למה כן אלא אמר יואב אם יאמר לי למה לא ספרת אותם אומר לו משה רבינו לא סיפר אותם שנאמר אך את מטה לוי לא תפקד (במדבר א' מ"ט) לפיכך לוי לא פקד בתוכם ואת בנימן אמר יואב אתמול הלך מהם כמה אלפים בפלגש בגבעה ואני מונה אותם לפיכך לוי ובנימן לא פקד. ד"א לוי שמשו של הקב"ה ובנימן בעל אכסניא שלו ואני מונה אותם לפיכך לוי ובנימן לא פקד. כי נתעב דבר המלך (דה"י שם שם) מהו נתעב שלא ערב עליו הדבר באותה שעה בא גד הנביא אצלו ואמר לו מה אתה מבקש שלש שנים רעב או שלשה חדשים בורח מפני שונאיך או שלשה ימי חרב ה' ודבר שנאמר אם שלש שנים רעב וגו' (שם שם י"ב) ומיד השיבו דוד צר לי מאד (שם שם י"ג ושמואל ב' כ"ד י"ד) למי שאמרו לו היכן אתה מבקש ליתנך אצל אביך או אצל אמך אוי להם לאזנים שכך שומעים כך היה דוד כשנאמר לו שלש אני נוטל עליך וגו' (שם שם י"ג) ולמה שלש אמר לו שלשה דברים אמרת על שאול כי ה' יגפנו או יומו יבא ומת או במלחמה [וגו'] (שמואל א' כ"ו י') לכך שלש כנגד שלש. ד"א שלש שנים וכתב אחד אומר התבוא לך שבע שנים (שם ב' כ"ד י"ג) אם שבע למה שלש ואם שלש למה שבע אלא אמר לו מה אתה מבקש שלש למלחמה או שבע לבצורת אמר דוד אם אני אומר רעב ישראל אומרים מפני שהוא מלך ואוצרותיו מליאים אם אומר אני נספה מפני צר ישראל אומרים מפני שיש לו גיבורים שיעמדו עליו הריני שואל את המות שמשוה לגדולים ולקטנים אפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה (שם שם י"ד) הוי שלש שנים ואח"כ נעשו שלשה חדשים ואחר כך שלשה ימים ושלש ימים עושים שלשים ושש שעות באו סניגורים טובים לישראל באו שבעת ימי השבת ושמנה ימי המילה הרי חמשה עשר חמשה ספרי תורה ושלשה האבות הרי עשרים ושלשה א"ר תנחומא בי ר' אבא עוד עשרת הדברות ושני לחות הברית הרי ל"ה כנגד ל"ה שעות ורבי אבין הלוי בי רבי [אמר] י"ב שבטים נשתייר שם שעה אחת [בא] וראה כמה אוכלוסים באותה שעה מתו: ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד (שם שם ט"ו) מהו מהבקר ועד עת מועד רבי חייא הגדול אומר משחיטת התמיד ועד זריקת דמו ורבותינו אמרו משהאיר המזרח ועד הנץ החמה ור' שמואל בר נחמן אומר משיתחיל גלגל החמה לעלות עד שיגמור כולם מתו באותה שעה הקטנה שבעים אלף איש מה כתב בסוף גד אמר לדוד עלה והקם מזבח לה' בגורן ארונה (שם שם י"ח) ומיד עלה ויעל דוד כדבר גד (שם שם י"ט) וכיון שבנה מזבח וקירב מה כתב ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל (שם שם כ"ה) מהו ויעתר אמר רבי יהודא בי רבי סימון אני לא שמעתי אותה מאבי החבירים אמרו אותה לי ר' יהודה בי רבי סימון בשם ריש

לקיש כתב ביצחק ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו (בראשית כ"ה כ"א) וכתב כאן ויעתר ה' לארץ מה עתירה שנאמר להלן תאומים אף עתירה האמור כאן תאומים מה שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה הה"ד יהודה וישראל רבים כחול [וגו']: [דבר אחר יהודה וישראל רבים כחול וגו'] א"ר מנחמא בי ר' חייא הגדול בשם רבי אליעזר בן יעקב נמשלו ישראל בחול שנאמר והיה מספר ישראל כחול הים (הושע ב' א') מה עסקו של חול הזה אתה חופר גומץ בו מבערב ובשחרית אתה מוצא אותה שנתמלאת כך ישראל מה שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה שנאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב וכן הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (שם) מהו ולא יספר אלא שהראה הקדוש ברוך הוא להושע כשם שהראה לאברהם הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם (בראשית ט"ו ה') משאמר לו ספור חזר ואמר לו אם תוכל לספור להודיעך שהראה אותו במספר חזר והראה לו שלא במספר כיצד מתחילה הראה לו מזל אחד ואחר כך הראה לו שנים ואח"כ הראה לו שלשה ואחר כך שנים עשר ואח"כ שבעים וא"כ הראה לו מזלות שאין להם מספר ולמה הראה לו כך אלא סימן הראה לו היאך הוא מרבה אותם בעולם הראה לו אחד שמתחילה היה יחידי בעולם אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד) שבא לחסות תחת כנפי השכינה תחילה חזר והראה לו שנים כנגד אברהם ויצחק חזר והראה לו שלשה כנגד אברהם יצחק ויעקב חזר והראה לו שנים עשר שבטים ואחר כך שבעים ואח"כ הראהו מזלות שאין להם סוף שישראל עתידים לפרות ולהרבות עד שאין להם סוף (שישראל עתידים לפרות ולהרבות עד שאין להם מפסר) ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א' ז') ואף להושע (שהראהו) [הראהו] במספר ושלא במספר שתחילתם היו מספר וחזרו ורבו עד שהיו שלא במספר. [דבר אחר] והיה מספר בני ישראל כחול הים נמשלו כחול (נמשלו כעפר) נמשלו ככוכבים למה בכוכבים אברהם נמשל בחמה ויצחק נמשל (בחמה) [בלבנה] ויעקב נמשל בכוכבים ולעתיד לבא החמה והלבנה בושים והכוכבים אין להם בושה כך אברהם ויצחק פניהם מתכרכמות בשביל בניהם אברהם בשביל ישמעאל ובני קטורה ויצחק בשביל עשו ואלופיו הכוכבים אין להם בושת כך יעקב אין לו בושה לא עתה יבוש יעקב (ישעיה כ"ט כ"ב) למה כי בראותו ילדיו מעשה ידיו וגו' (שם שם כ"ג) שכולם צדיקים כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'): ד"א מה הכוכבים אינן שולטין אלא בלילה כך ישראל אינן מושלין בתורה אלא בלילה. ד"א מה הכוכבים חולקים כבוד זה לזה ושלום ביניהם עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב') כך הצדיקים חולקים [כבוד] זה לזה ואוהבים זה לזה כשם שהכוכבים אין להם מריבה כך הצדיקים יצר טוב ביניהם.

ד"א מה הכוכבים יכול אחד מהם לשרוף את כל העולם כך הם הצדיקים כגון אליהו שהיתה האש יורדת בדיבורו אם איש האלקים אני תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמישיך וגו' (מכלים ב' א' י"ב): ונמשלו כחול והאומות בסיד והיו עמים משרפות סיד (ישעיה ל"ג י"ב) ואם אין אתה נותן חול בסיד אינו עומד כך אם אין ישראל אין האומות יכולים לעמוד אילולי יוסף המצרים מתו ברעב וכן אילולי דניאל חכימי [בבל] אבורים. [דבר אחר] והיה מספר [וגו'] מושלם בעפר מושלם בחול מושלם בכוכבים בעולם הזה משולים בעפר מה עפר דייש עשה לכל באי עולם כך ישראל עשויים דייש לכל באי עולם כי איבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש (מלכים ב' י"ג ז'): ד"א מה עפר הארץ אם אינו אין העולם מתקיימת אם אין עפר אין אילנות ואין תבואה כך אם אין ישראל אין אומות העולם מתקיימים והתברכו בזרעך כל גוי הארץ (בראשית כ"ב י"ח) בעולם הזה הם משולים בעפר הארץ לימות המשיח הם משולים בחול הים ה דרכו של חול מקהה שיני אדם כך ישראל לימות המשיח מכלים את כל האומותו ירד מיעקב והאביד שריד מעיר (במדבר כ"ד י"ח) וכן נתתי נקמתי באדום בידע מי ישראל (יחזקאל כ"ה י"ד) לעתיד לבא משולים בכוכבים מה הכוכבים מזהירים ברקיע כך הם לעתיד לבא והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע וגו' (דניאל י"ב ג'): ד"א למה משולים כחול הים מה חול הים אדם נוטל הימנו מלא קומצו ונותן לתוך העיסה או לתוך התבשיל ואין בריה יכולה לטעמה שמקהה שיניו כך ישראל כל מיש גוזלם או בוזזם בעולם הזה הוא מקהה שיניו לעתיד לבא למה מפני שהם קודשו כל הנוגע בהם מתחייב: ד"א כחול הים מה דרכו של חול אדם מכניסו לאורו מוציאו בולוס ועושה הימנו כלי זכוכית כך ישראל נכנסים לאור ויוצאים חיים עבוהי די אלקי עילאה פוקו (שם ג' כ"ו) ואף לעתיד לבא ישראל נכנסיסל גיהנם ואומות העולם ואלה הם בתוכה ואובדים וישראל יוצאים מתוכה בשלום כית לך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך (ישעיה מ"ג ב') למה כי ה' אלקידמ חזיק ימינך (שם מ"א יג) לכך מושלם כחול: והיה במקום אשר יאמר להם לא עמיא תם (הושע שם) והיכן נאמר להם כשעשו אותו מעשה קרא אותם עמו של משה לך רד כי שחת עמך (שמות ל"ב ז') מיד חגר עצמו בתפלה ויחל משה את פני ה'א להיו ויאמר למה ה' [וגו'] (שם שם י"א) למלך שנכנס לביתו וראה לאשתומ נשקת (לשרים) [לסריס] אמר לשושבינה מגרשה אני טורפה אני תלך לבית אביה א אמר לו מארי למה אמר לו שמצאתי אותה מנשקת (לשרים) [לסריס] אמר לו עכשיו מעמדת לך בנים נאים וגבורים ויורדים עמך למלחמה אמר לו אין הימנה תוחלת אלא מוולדות אמר [לו] ועל דבר שאין בה הנאה אתה כועס כך אמר לו משה זה שעשו ישראל עכשיו מוריד גשמים

עמך ועונה חיות אמר לו הקב"ה אין בו ממש הוא אומר לו למה ועל מה אתה כועסו למה ה' יחרה אפך למה יאמרו מצרים [וגו'] (שם שם י"ב) זכר לעבדך [וגו'] (דברים ט' כ"ז) מה כתב אחריו וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שמות שם י"ד) [לעם] של משה אין כתב כאן אלא לעמו הוי במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם כי שחת עמך יאמר להם בני אל חי על הרעה אשר דבר לעשות [לעמו]: [דבר אחר יהודה וישראל רבים וגו'] אמר ר' יהושע דסכינן בשם רבי לוי נקראו ישראל סגולתו של הקדוש ברוך הוא (ממה) [כמה] שכתב והייתם לי סגולה (שמות י"ט ה') מה הסגולה הזאת בשעה שהיא חסירה בעלה רואה היאך למלאותה כך ישראל קשה לפני הקב"ה ליגע בהם תדע מה שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה שנאמר [יהודה] וישראל רבים כחול מה הסגולה הזו חביבה על אדם יותר מכל מה שיש לו כך ישראל חביבין לפני הקדוש ברוך הוא מכל האומות שנאמר ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ (דברים כ"ח א') וכן הוא אומר ברוך תהיה מכל העמים (שם ז' י"ד) אר"י בן קרחה (או) שמא תפקע האזן של שומע יכול [כמו] שהעבד מסגל מאחר רבו והבן מאחר אביו והאשה מאחר בעלה כן אתם מסוגלים לי ת"ל כי לי כל הארץ (שמות שם) א"ר אבין בשם ר' יהושע והייתם לי למ"ד גדולה מכל האותיות יו"ד קטנה מכל האותיות נאה לגדול מדבק בקטן גדול אדונינו ורב כח (תהלים קמ"ז ה') כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז' ז') נאה לגדול מדבק בקטן בעה"ז היו ישראל דבקים להקב"ה שנאמר ואתם הדבקים בה' (שם ד' ד') אבל לעתיד לבא הם הווים ודומים מה הקדוש ברוך הוא אש אכלה אש כמה שכתב כי ה' אש אכלה הוא (שם שם כ"ד) אף הם הווים אש אכלה כמה שכתב והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (ישעיה י' י"ז):

פרק יב

זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כ"ה י"ז). ילמדנו רבינו העובר בין הקברות כיצד הוא חייב לברך ברוך היודע מספר כולכם אעפ"י שיש מרבותינו אומרים כך הוא חייב לברך ברוך אשר ברא אתכם בדין והמית אתכם בדין ועתיד להעמיד אתכם בדין: מעשה בר' חייא ור' נתן שהיו מהלכים בבית הקברות ובירך אחד מהם ברוך היודע מספר כולכם אמר לו חבירו וכי יודעים המתים מאומה אמר לו חבירו אין בין המתים לחיים אלא דיבור בלבד שנאמר יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמ"ט ה'): הרי צריך אדם אם היה עובר בין הקברות והיה יודע שצדיק קבור שם צריך להזכירו במעשיו אמר שלמה זכר צדיק לברכה (משלי י' ז') אמר ריש לקיש כשהקב"ה מזכיר לצדיק הוא

מזכירו לטובה שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה (בראשית י"ח י"ז) מהו אומר ואברהם היו יהיה [לגוי גדול ועצום וגו'] (שם שם י"ח) וכן משה כשהקדוש ברוך הוא מזכירו מזכירו לטובה ויזכור ימי עולמים משה עבדו [וגו'] (ישעיה ס"ג י"א) אבל כשיבא להזכיר הרשע הוא מזכירו לרעה ומי היה זה זה היה עמלק שבשעה שבא לעשות מלחמה עם ישראל מה הקב"ה אמר למשה כתוב זאת זכרון בספר (שמות י"ז י"ד) אמר לו משה רבון העולמים הצדיקים כתב בהם זכרון אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך זכרונם של צדיקים כדי ליתן להם מתן שכר לעתיד לבא זכרונם של רשעים כדי ליפרע מהם ולמחות את שמם ממה שקראו בעניין זכור את אשר וגו' תמחה את זכר עמלק: [זכור וגו'] כך פתח רבי תנחומא בי ר' אבא בשם רבי תנחום בר חנילאי זה שאמר הכתוב זכרוניכם משלי אפר לגבי חומר גביכם (איוב י"ג י"ב) איוב אמר הפסוק הזה כנגד כל חביריו בשעה שאירעו בו אותן היסורים והיו מקשים כנגדו דברים קשים אמר להם איוב זכרוניכם משלי אפר מה אתם מתעים את הבריות שהם רואים אתכם וסבורים שאתם צדיקים כאברהם שמשל עצמו באפר שנאמר אנכי עפר ואפר (בראשית י"ח כ"ז) ואין אתם אלא לגבי חומר גביכם כדור המבול וכאותם שכתב בהם והחמר היה להם לחומר (שם י"א ג'): דבר אחר זכרוניכם משלי אפר מדבר כנגד ישראל שאמר להם הקב"ה אני מצווה לכם שתהיו מזכירים שנים זכרונות שנאמר זכור את אשר עשה וגו' תמחה זכר עמלק וגו' הרי שנים אלא הוי יודעים שאם אין אתם עתידים להיות זוכרים אותם וקוראים בכל שנה שאני מחזיר אתכם לשיעבודם של מצרים לגבי חומר גביכם כעניין שנאמר בחומר ובלבנים (שמות א' י"ד) הוי זכור את אשר עשה לך עמלק: ד"א זכור כך פתח רבי תנחומא בי רבי בשם רבי אייבו זה שאמר הכתוב אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך (תהלים ל"ב ט') הקדוש ברוך הוא אומר לישראל ישראל יהא בכם בינה אל תהיו כסוס שאין בינה בו מה עסקו של סוס אדם הולך ליתן עליו תכשיטים או ליתן לו מאכל והוא עוקם צוארו ומבעטו וכן אף הפרד ואתם אל תהיו כן אלא יהי בכם בינה (כשנכנסו) [כשתכנסו] לארץ היו זכורים לפרוע לטוב (טובתן) [את טובתו] ולרע את (רעתן) [רעתו] כיצד כתב לא תתעב אדומי (דברים כ"ג ח') למה כי אחיך הוא (שם) בין טוב ובין רע אחיך הוא לא תתעב מצרי כי גרים הייתם בארצו (שם) בין טובים בין רעים עשיתם אצלם כמה שנים אבל עמלק זכור את אשר עשה לך עמלק: ד"א זכור [כך] פתח בו רבי תנחומא בי רבי זש"ה יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח (תהלים ק"ט י"ד) אינו אומר עון אביו אלא עון אבותיו אתה מוצא עשו הרשע שלא חטא על ישראל בלבד אלא הרבה [חטא] חטא על

הקב"ה חטא על ישראל חטא על אחיו חטא על (אמו) [אביו] חטא על אברהם יזכר עון אבותיו כיצד חטא על הקדוש ברוך הוא שרף את התורה ושרף את הבית המקדש חטא על ישראל שרף הרג והגלה חטא על אחיו יקרבו ימי אבל אבי [ואהרגה את יעקב אחי] (בראשית כ"ז מ"א) וברח מפניו חטא על (אמו) [אביו] הלך ונשא עובדות עכו"ם והיו מעשנות לפני עכו"ם ויצחק מריח וכהו עיניו שנאמר ותכהין עיניו מראות (שם שם א') חטא על אברהם זקינו שאמר לו הקב"ה ואתה תבא אל אבותיך בשלום (שם ט"ו ט"ו) והיה אברהם ראוי להזקין ולהאריך שנים ומפני עשו הרשע נתקצרו ימיו א"ר אבהו יצא עשו לשדה בן חמש עשרה ובא על נערה מאורסה ושפך דמים ויבא עשו מן השדה (שם כ"ה כ"ט) וכתיב אם בשדה ימצא האיש הנערה המאורשה (דברים כ"א כ"ה) והוא עיף (בראשית שם) ששפך דמים דכתיב עייפה נפשי להורגים (ירמיה ד' י"ג) כיון שעשה כן נסתלק אברהם למה [אמר הקדוש ברוך הוא] אמרתי ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט"ו) איזה שיבה טובה זו שיהיה אברהם עומד ורואה בן בנו מגלה עריות ושופך דמים לפיכך מיד שעשה נסתלק אברהם יעקב היה יושב ומבשל עדשים בא עשו ואמר לו מה ראית להיות יושב ומבשל עדשים ואמר לו מפני שמת זקני ואני יושב ומתאבל ומצטער כדי שיהא יודע היאך נצטערתי עליו וכשיחיו המתים לעתיד לבוא יהא (אוהבים) [אוהבי] אמר לו שוטה כך אתה סובר משאדם מת וכלה בקבר שעתיד לחיות והוא כפר בתחית המתים הנה אנכי הולך למות (בראשית כ"ה ל"ב) אמר לו ועוד הבכורה שאתה סבור יש בה כלום תן לי קערה אחת מן העדשים האלו ואני נותנה לך ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים [וגו'] ויבז עשו את הבכורה (שם שם ל"ד) (למה) [לא] עשה אלא שמכרה לו התחיל מבקש (להורגה) [להרגו] וקבל לאביו הכי קרא שמו יעקב [וגו'] את בכורתי לקח (שם כ"ז ל"ו) הרגישה רבקה שהוא שוטנו ואמרה ליעקב ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך (שם שם מ"ג) הרי יעקב עומד ומניח את אביו ואמו ויצא בגולה מפניו במקומות שלא היה מכיר ועושה עשרים ושתים שנה חוץ מאביו נמצאת אומר כשם שחטא על (אמו) [אביו] ועל זקינו כך חטא על אחיו אמר דוד רבש"ע יזכר עון אבותיו: וחטאת אמו אל תמח מהו חטאת אמו רבי יהודה אומר שעה שהוא יוצא ממעי אמו חתך מיטרין שלה כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום [וגו'] ושחת רחמיו (עמוס א' י"א) ור' נחמיה אומר [גרם לה שלא תעמיד י"ב שבטים ורבותינו אמרו] מהו וחטאת אמו שהוציאו אותה בלילה כשמתה מפניו והיא ציותה כן אמרה יעקב הצדיק בני אינו כאן יצחק הצדיק בעלי יושב בבית מפני שכהו עיניו יוציאני ביום ויהיה רשע הזה הולך לפני מיטתי ויהיו אומרים אוי מן הדר שזה הניק לכך ציותה

להוציאה בלילה מפני שכשהיו האמהות מתות היו יוצאות ביום והיה נעשה להם פומבי והיה הכל באים וגומלים לחם חסדים א"ר יוסי בן חנינא וזו מפני שהוציאוה בלילה לא נכתבה מיתתה כשל שרה שנאמר ותמת שרה וגו' (בראשית כ"ג ב') ותמת דבורה מנקת רבקה (שם ל"ה ח') דבורה נתפרסמה מיתתה א"ר אבא בשם רי יוסי בן חנינא לפי שלא נעשית לה פומבי כאימהות לא נתפרסמה מיתתה אף הכתובים לא פירסמו מיתתה וחטאת אמו אל תמח וזכר חטאת אמו אמר הקב"ה הכל (שלימי) [שלמו] לו כל רע אביו שילם לו כל רע אמו (שלימו) [שילמה] לו כל רע זקינו (שלימו) [שילם] לו כל רע אחיו שילם לו כל רע אני (שילם) [משלם] לו כל רע שעשה בביתי הוו זכורים לו למחות את שמו מן העולם זכור את אשר עשה לך עמלק [וגו'] תמחה את זכר עמלק: דבר אחר זכור זהו שאמר הכתוב גערת גוים אבדת רשע שמם מחית לעולם ועד (תהלים ט' ו') גערת גוים אלו האומות שהם יועצים עצות רעות בכל שעה על ישראל והקדוש ברוך הוא מבטלם (עצתם) איבדת רשע זה המן הרשע שנשתייר מזרעו של עמלק וביקש לכלות את ישראל שמם מחית לעולם ועד תמחה את זכר עמלק. זכור את אשר עשה לך עמלק: ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ט') מכאן שצריך אדם לחלק כבוד לתלמידיו כמותו. אנשים צדיקים כמה דאת אמר וישארו שני אנשים במחנה וגו' (במדבר י"א כ"ו). ד"א אנשים גבורים. וצא הלחם בעמלק מחר אנכי נצב על ראש הגבעה [ומטה האלקים בידי] (שמות שם) משה אמר ליהושע צא והלחם בעמלק ואנכי נצב על ראש הגבעה א"ר יצחק ללסטים שנכנסו לעיר יצאו חיל להלחם עמהם היה שם בן אלמנה אחת אמר להם הריני עולה לראש הגג ואהיה צופה ואתם נלחמים צא הלחם ואנכי נצב על ראש הגבעה: ד"א ואנכי (עומד) [נצב] אין כתיב כאן ואני [עומד] אלא ואנכי [נצב] (בזכות) אנכי בזכות התורה (עומד) [נצב] בזכות הדינים דכתיב נצב לריב ה' ועומד לדין עמים (ישעיה ג' י"ג): ראש בזכות האבות כי מראש צורים אראנו (במדבר כ"ג ט'): הגבעה אילו האימהות שנאמר ומגבעות אשורנו (שם) והמטה בזכות (משה והאלקים) [מטה האלקים] (אילו) [אולי] נוכל לעמוד בו למה כשאנו באים בזכות האבות כך הם באים בזכות האבות: ד"א למה אמר משה ליהושע צא הלחם מפני שהוא מבני בניה של רחל אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך [וגו'] ולא ירא אלקים (דברים כ"ה י"ח). ד"א למה עשו נפל ביד יוסף אלא יוסף קטן בן זקונים ועשו הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א' ב') יבא עשו הקטן (שקראתו) [שקראתי] ויפול ביד יוסף הקטן: ד"א כל השבטים נשתתפו במכירתו של יוסף לפיכך אין אחד מן השבטים (יכלו) [יכול] להזדווג לו שאינם יכולים לישא וליתן עמו. ד"א עשו היה בכור ובמעשיו הרעים איבד

את בכורתו יוסף הוא היה הקטן ובמעשים הטובים זכה לבכורה יבואו מעשיו הטובים ויפרעו מן עשו שהיה בכור ואיבד את בכורתו במעשים הרעים. ד"א יוסף הודה בתחיית המתים פקוד יפקוד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם (שמות י"ג י"ט) ועשו כפר בתחיית המתים הנה אנכי הולך למות וגו' (בראשית כ"ה ל"ב) אמר הקדוש ברוך הוא יבא יוסף שהודה בתחיית המתים ויפרע מן עשו שכפר בתחיית המתים: ד"א יוסף גדל בין שני רשעים בין פוטיפר [ופרעה] ולא למד ממעשיהם עשו גדל בין ב' צדיקים ולא למד ממעשיהם אמר הקב"ה יבא יוסף שגדל בין ב' רשעים ולא למד ממעשיהם ויפרע מן עשו שלא למד ממעשיהם. ד"א יבא יוסף ששילם לאחיו טובה תחת רעה ועשו שילם רעה תחת טובה אמר הקדוש ברוך הוא יבא יוסף וכו'. ד"א יוסף נתן נפשו על כבודה של אמו ועשו ביקש להרוג את אמו [ביציאתו חתך מטרין של אמו על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו (עובדיה שם) אמר הקב"ה יבא יוסף שנתן נפשו על כבודה של אמו ויפרע מן עשו שביקש להרוג את אמו] והיכן מצינו ביוסף שנתן נפשו על כבודה של אמו אלא כשחזר יעקב לבא לבית אביו כיון שבא לפגוע בעשו מה עשה העביר את בניו ואת האמהות והייתה כל אחת ואחת היא ובניה עוברות ומשתחוים לפני עשו שנאמר ותגשן השפחות וילדיהן ותשתחוין ותגש גם לאה וילדיה וישתחוו (בראשית ל"ג ו' וז') אבל ברחל ראה מה כתיב ואחר נגש יוסף ורחל (שם) ותשתחוין רחל ויוסף אין כתיב כאן אלא יוסף ורחל למה כן אמר אין אשה בעלת נוי כאמי והרשע הזה חשוד על העריות נתן עצמו ראשון ועמד לו לפניה שלא יראנה עשו הוא שאביו מקלסו בן פורת יוסף בן פורת עלי עין (שם מ"ט כ"ב) מהו עלי עין (שכיסתה) [שכסית] עינו של אותו רשע מאימך: ד"א עשו טינף עצמו בעריות ובשפיכות דמים מה שדרש ר' אבוה בן [חמש] (שבע) עשרה שנה וכו' ויוסף גדר עצמו מן העבירה ומן שפיכת דמים מן הערוה וימאן ויאמר אל אשת אדוניו וגו' (שם ל' ח') ומן שפיכת דמים שנאמר אתם חשבתם עלי רעה וגו' (שם נ' כ') ולפיכך יפול זה ביד זה: דבר אחר עשו ביקש להרוג את אחיו על רדפו בחרב אחיו (עובדיה שם) ויוסף מנחם את אחיו וזנם וכילכלם וינחם אותם וידבר על לבם אנכי אכלכם אתכם (בראשית נ' כ"א) לפיכך יפול זה ביד זה. ד"א בעמלק כתיב ולא ירא אלקים וביוסף כתיב את האלקים אני ירא (שם מ"ב י"ח) א"ר יהושע בן לוי אף לעתיד לבא עתידין ראשי השבטים להזדווג עם שרו של עשו ואינו נופל בידם וכיון ששרו של יוסף בא ומזדווג לו מיד הוא נופל לפניו למה שכל אחד ואחד כשבא להזדווג לו מיד הוא מסלקו בתשובות לראובן אומר נחשדת על אשת אביך לשמעון וללוי אומר אף אתם הרגתם את שכם וליהודה אומר אף אתה נחשדת על כלתך ולכל השבטים הוא

מסלק לומר אתם מכרתם את אחיכם כיון ששרו של יוסף בא להזדווג לו מיד נופל לפניו שאין לו מה להשיבו והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה (עובדיה א' י"ח) ומיד ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד לבית עשו (שם) הנה היו כקש [אש] שרפתם [לא יצילו את נפשם מיד להבה] (ישעיה מ"ז י"ד) עם שרי כל השבטים יכול שרו של עשו לישא וליתן אבל עם יוסף אינם יכולים להציל נפשם מיד להבה: ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וגו' עד ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' ניסי (שמות שם) (ניסית) [ניסנו] אינו אומר כאן אלא ה' ניסי בזכותו נעשו הניסים. ד"א [ה' ניסי] את ניסי ואנא ניסיהון דבניך. דבר אחר ה' ניסי שגדלם כנס הזה של הספינה: ד"א ה' ניסי א"ר יהושע הכהן ברבי נחמיה למלך שהכעיסתו אשתו כעס עליה וירד לשוק והלך לו אצל הזהבי עשה לה קוזמין ומה בשעה שהכעיסתו עשה לה קוזמין כשהיא עושה רצונו על אחת כמה וכמה כך אם בשעה שהיו מכעיסים ואומרים היש ה' בקרבינו אם אין (שם שם ז') עשה להם ניסים ה' ניסי בשעה שהם עושים רצונו על אחת כמה וכמה. וידי משה כבידים (שם) ר' יהושע אמר יקרו ידיו של משה מרוב עונותיהם של ישראל שאמרו היש ה' [וגו'] ורבי אבהו אמר שהיו ידיו של משה כבידות כשתי כדים של מים ותלויות בהם א"ר ברכיה הכהן בי רבי אמר הקדוש ברוך הוא (כבדותיהם) [כבדות הם] עלי ידיו של משה הם קבלו את התורה הם קבלו את לוחות הברית הם קבלו עשרת הדברות הם הביאו על פרעה עשר מכות הם קרעו את הים והוליכו את ישראל: וידי משה כבידים ויקחו אבן לא היה כסת או כרים יקרים ליתן תחתיו אלא אבן א"ר אחא להודיעך כשישראל בצרה אף גדוליהם מצטערים עמהם: ואהרן וחור תמכו בידיו אהרן בזכות הכהונה וחור בזכות המלכות: מזה אחד ומזה אחד בזכות הדברות שכתב מזה ומזה הם כתובים (שם ל"ב ט"ו): ויהי ידיו אמונה מהו אמונה בזכות ידיו של משה ובצער שנצטערו עמלק נופל לפניהם ואין שמשו שוקעת ומשתייר מזרעו (ואימתי שמשו שוקעת ומשתייר מזרעו:) ואימתי שמשו שוקעת וביצתו מתקעקעת וזרעו משתרש מן העולם כשתבוא אותה שכתב בה ויהי אומן את הדסה (אסתר ב' ז') הה"ד ויהי ידיו אמונה מהו עד בא השמש (כשתבוא) [כשיבא] אומן שמשו באה. [ויחלוש וגו'] וישרש יהושע אינו אומר כן אלא ויחלוש יהושע את עמלק כזה שחולש ומשתייר (ויחלוש יהושע את עמלק). ויאמר כי יד על כס יה א"ר אליעזר בן יעקב נשבע הקב"ה בכסאו שאינו מקבל גר מזרעו של עמלק לפיכך כשבא מבשר אצל דוד והוא שואל ואמר מי אתה (שמואל ב' א' י"ג) ואמר בן איש גר עמלקי אנכי (שם) ולא קיבלו דוד א"ר יצחק דואג האדומי היה. ד"א כי יד על כס יה א"ר אבא בר כהנא כל זמן שזרע של עמלק קיים כביכול כאילו הפנים מכוסות נעקר זרעו מן

העולם נתגלו הפנים שהיו כאילו מכוסות ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך (ישעיה ל' כ'). ד"א כי יד א"ר יהושע בן לוי בשם רבי אלכסנדרוס כיון שפשט ידיו של עמלק בכסאו של הקדוש ברוך הוא והייתה ירושלים כסא ה' (ירמיה ג' י"ז) מיד הוא נעקר מן העולם כתוב אחד אומר מלחמה לה' בעמלק (שמות שם) וכתב אחד אומר תמחה את זכר עמלק עד שלא פשט ידו בירושלים תמחה את זכר עמלק כיון שפשט ידו מלחמה לה' בעמלק. ד"א על כס יה ה' אינו אומר כן אלא יה א"ר לוי בשם ר' חמא בי רבי חנינא כביכול כל זמן שזרעו של עמלק בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם נעקר זרעו של עמלק הכסא שלם והשם שלם אמר דוד האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט' ז') מה כתב אחריו וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (שם שם ח'): ד"א זכור כך פתח ר' תנחומא בי רבי השב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך ה' (תהלים ע"ט י"ב) ירמיהו אומר תשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם (איכה ג' ס"ד) ודוד אמר השב לשכנינו שבעתים אל חיקם ר' יהודה ור' נחמיה ר"י אומר אמרו ישראל רבון העולמים מה שעשו לנו תשיב להם כמעשה ידיהם ומה שעשו במקדשך השב לשכנינו שבעתים אל חיקם אמר ר' שונ' אין חיק אלא בית המקדש ומחיק הארץ עד העזרה התחתונה (יחזקאל מ"ג י"ד) ורבי נחמיה אומר אמרו ישראל רבש"ע מה שעשו בנו תשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם ועל ששרפו תורתך שכתב בה מזוקק שבעתים (תהלים י"ב ז') השב לשכנינו שבעתים אל חיקם א"ר חנינא בן שלום ור' יהושע דסיכנן בשם ר' יהושע בן לוי מהו שכתב אל חיקם חרפתם מלמד שהיו מחתכים את המילה שנתונה בחיק ומזרקים אותה למרום ומחרפים ומגדפים ואומרים כלפי מעלה בזו חפצת הרי היא מושלכת לך לפניך ומניין אתה למד ממה שכתב למעלה מן הענין ושלחה ידה והחזיקה במבושיו (דברים כ"ג י"א) ומה כתב אחר העניין זכור את אשר עשה לך עמלק: ד"א זכור רבותינו [מן הדרום] בשם ר' שמואל (מן הדרוש) פותחים בפרשה הלא ידעת אם לא שמעת גם מאז לא פתחה אזנך כי ידעתי בגוד תבגוד [ופשע מבטן קרא לך] (ישעיה מ"ח ח') מדבר כנגד עמלק וכנגד המן שבא מחלציו של עמלק אמר הקב"ה רשע שבעולם נזדווגת לבניי גם לא ידעת בנסים שעשיתי להם במצרים היך כמה דכתיב וידעו מצרים כי אני ה' (שמות י"ד ד') גם לא שמעת בניסים שעשיתי להם בים שמעו עמים ירגזון (שם ט"ו י"ד) גם מאז לא פתחה אזנך לא שמעו שירה שאמרו לי בניי בים אז ישיר משה ובני ישראל (שם שם א') אמר לו הקדוש ברוך הוא ידעת ושמעת אלא שאתה קשה עורף כי ידעתי בגוד תבגוד ולא מעכשיו אתה קשה עורף אלא עד שאתה במעי אמך ופושע מבטן אלא בחייך אומן מסור לך ומה אני מכין לך לתלות

אותך בקורה שנאמר קורא לך. א"ר ושל חמשים אמה ומניין קורא ל"ך ל' שלשים כ' עשרים הרי חמשים הוי זכור את אשר עשה לך עמלק: ד"א זכור אמר ר' ברכיה בי ר' למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס והיה לו כלב אחד יושב ומשמר את הפרדס בא בנו של אוהבו של מלך לגנוב מתוך הפרדס עמד אותו הכלב ונושכו כשהיה המלך מבקש לבנו שלא להזכיר לבנו של אוהבו שרצה לגנוב מתוך הפרדס שלו היה אומר לו זכור מה שעשה לך אותו הכלב כך ישראל חטאו ברפידים ואמרו היש ה' בקרבנו (שם י"ז ז') ומיד בא הכלב ונשכו זה היה עמלק שנאמר ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים (שם שם ח') וכשהיה הקדוש ברוך הוא מבקש להזכיר ישראל החטא שחטאו ברפידים היה אומר זכורים אתם לאותו עמלק שבא עליכם זכור את אשר עשה לך עמלק. אשר קרך ר' יהודה ור' נחמיה ורבותינו ר' יהודה אומר אשר קרך בדרך מה עשה עמלק הרשע סיפר ייחוס שמותם של ישראל ממצרים והיה עומד לו לחוץ ענני כבוד וקורא לכל אחד ואחד בשמו ואומר פלוני בן פלוני צא שאני מבקש לעשות עמך סחורה (ומיד ויצא) [והיה יוצא] והוא הורגו זה אשר קראך ורבי נחמיה אומר אשר קרך אשר טימאך כעניין שנאמר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כ"ג י"א) ורבותינו אמרה אשר קירך הפשירך עשה אותך קר כמים כעניין שנאמר מים קרים על נפש עיפה (משלי כ"ה כ"ה) א"ר הונא למה"ד לאמבטי רותחת שהיו הכל בורחים הימנה בא אחד וקפץ לתוכה והפשירה מיד באו הכל ורחצו (לתוכה) [בתוכה] כך ישראל כיון שיוצאים ממצרים היו בורחים מהם שמעו עמים ירגזון אז נבהלו וגו' (שמות ט"ו י"ד וט"ו) בא עמלק והפשירם. [ויזנב בך] מהו ויזנב בך מכת הזנב לשון נקי משמואל אתה למד וישסף שמואל את אגג (שמואל א' ט"ו ל"ג) ר' יצחק אמר סירסו כאשר שיכלה נשים חרבך כך תשכל מנשים אמך (שם) אמר לו כשם שעשית לישראל במצרים כך עשיתי לך (שהייתי) [שהיית] מסרס אותם ומושיב את נשיהם עגונות. ד"א וישסף ר' אבא בר כהנא אומר היה מחתך מגופו כזתים ומאכיל לנעמיות הוא שכתב אמר להם הקב"ה בני אין לכם אלא להיות (קוראות) [קוראים] פרשת עמלק בכל שנה ומעלה אני (עליהם) [עליכם] כאילו אתם מוחים שמו מן העולם אמר רבי יצחק אנו מוצאים שביקש יהושע למחות את זכר עמלק שנאמר ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב (שמות י"ז י"ג) אמר הקדוש ברוך הוא חייך עד עכשיו שאול המלך עתיד לעמוד מבנימין ולשרש ביצתו של עמלק שנאמר מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימן בעממיך וגו' (שופטים ה' י"ד):

פרק יג

מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימין (שופטים ה' י"ד). ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם צריך לברך בשעה שהוא קורא מגילת אסתר תלמוד למדונו רבותינו בשעה שהוא בא לקרות את המגילה אומר בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות קריאת מגילת אסתר וכיון שגומרה ר' זכריה טבחא בשם רבי יוחנן אומר צריך לומר בא"י אמ"ה האל הרב את ריבנו והנוקם את נקמתינו הגואל [והמושיע] מכף עריצים בא"י האל המושיע ולמה אלא זכר לישועה שעשה הקב"ה בימי המן על ידי מרדכי ואסתר בשעה שביקש המן לכלות את ישראל שנאמר להשמיד להרוג ולאבד וגו' (אסתר ג' י"ג) ולא לעצמו הוא נזדווג על ישראל אלא אף עמלק זקינו מתחלה נתגרה (על) [עם] ישראל בשעה שיצאו ממצרים שנאמר ויבא עמלק [וגו'] (שמות י"ז ח') ומה היה עושה להם עמלק הרשע א"ר יהושע דסיכנן בשם ר' לוי היה מחתך את זכרותם והיה משליך אותם למעלה ואמר בזו חפצת הרי היא נתונה לך מנין דכתיב השב לשכנינו שבעתים אל חיקם (תהלים ע"ט י"ב) זה המילה שהיא נתונה בחיק חרפתם אשר חרפוך ה' (שם) וכן הוא אומר ויזנב בך (דברים כ"ה י"ח) מכת זנב לא עשה אלא כיון שהקדוש ברוך הוא מצווה את ישראל ואמר זכור [וגו'] (שם שם י"ז) אמרו לו את הוי זכור שנאמר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קל"ז ז') אמר להם הקב"ה עשו את שלכם תמחה את זכר עמלק (דברים שם י"ט) ואני אעשה את שלי כי מחה אמחה את זכר עמלק (שמות י"ז י"ד) לא עשה אלא כיון שמלך שאול אמר הקדוש ברוך הוא אין זרעו של עמלק נופל אלא ביד בנה של רחל כן אתה מוצא ברפידים נפל ביד יהושע שנאמר ויחלוש יהושע את עמלק (שם שם י"ג) אמר הקב"ה לעולם השבט הזה מוכן להיפרע מן עמלק מניין ממה שהשלים בנביא מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימן: מני אפרים כך פתח ר' תנחומא בי ר' וירד מיעקב והאביד שריד מעיר (במדבר כ"ד י"ט) מהו וירד אמר הקדוש ברוך הוא כשיעמוד השליט העתיד לעמוד מיעקב אותה שעה והאביד שריד מעיר: [דבר אחר] מהו וירד זה מלך המשיח שנאמר וירד מים ועד ים (תהלים ע"ב ח') כעניין שנאמר כי הוא רודה בכל עבר הנהר (מלכים א' ה' ד') הוי אין השליטה ניתנת ביד אומה הרשעה אלא עד שיבא משיח וירד מיעקב: ד"א וירד אמר הקב"ה לא מן הבנים הגדולים של יעקב אלא מן הבנים הירודים של יעקב מי היה ירוד מכל השבטים וקטן מכולם זה יוסף ובנימן אמר הקדוש ברוך הוא ביד הירודים וביד הקטנים של יעקב אני מוסר את המלכות הרשעה ולמה כן אלא אמר הקב"ה אני יודע מה אני עושה אני יעצתי את העצה הזאת שנאמר מי יעץ זאת על צור (ישעיה כ"ג ח') אני הוא שיעצתי עליהם ה' צבאות יעצה (שם שם ט'):

ד"א מני אפרים מהו מני אפרים רבותינו אומרים אמר הקדוש ברוך הוא (ממנו) [ממני] היה הדבר מימיו של משה שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר [וגו'] (שמות י"ז ט') וכי מדעת עצמו אמר לו לאו אלא מפי הדיבור יכול היה יהושע למחות זרעו של עמלק מאותה שעה מני אפרים שרשם בעמלק: ד"א מני אפרים למה בניו של יוסף פורעים מן עשו אלא יוסף היו אחיו שונאים אותו שנאמר וישנאו (אחיו) [אתו] (בראשית ל"ז ד') והפך השנאה לאהבה ועשו הפך את אהבתו של יעקב לשנאה אמר הקב"ה יבא יוסף ויפרע ממנו. דבר אחר יוסף חטאו לו אחיו וישטמוהו והיו אחיו סבורים ששוטמם כשם שעשו לו לו ישטמנו יוסף (שם נ' ט"ו) ולא עשה להם כן אלא פרע להם טובות תחת רעות אבל עשו כששטמו ליעקב וישטום עשו ליעקב (שם כ"ז מ"א) לא עשה לו יעקב כן אלא אמר לו [על] אותה הברכה אתה שוטניני הרי היא נתונה לך קח נא את ברכתי אשר הובאת לך (שם ל"ג יא) אף על פי כן לא עקר השנאה מתוך לבו אמר הקדוש ברוך הוא יבא יוסף שעקר השנאה מתוך לבו ויפרע מן עשו שהטמינה האיבה בלבו (מני אפרים שרשם): ד"א למה יוסף שעשו לו אחיו כל אותם הרעות כיון שראה אותם עומדים בצרה לא יכול לכבוש רחמיו עליהם אלא נזלו עיניו דמעות עליהם ולא יכול יוסף להתאפק כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות ויבא החדרה ויבך שמה (שם מ"ג ל') אבל עשו לא נכמרו (רחמים) [רחמיו] על אחיו שנאמר על רדפו בחרב אחיו (עמוס א' י"א): [דבר אחר] מני אפרים (ד"א) מהו מני אפרים אלא שמימיו של יעקב היה השבט הזה מתוקן להיפרע מן עשו אימתי אלא כשהיה יעקב בא מפדן ארם התחיל עשו מקדים אותו ואת בניו להרוג אותם וכיון שראה יעקב התחיל מיצר ויירא יעקב מאד ויצר לו (בראשית ל"ב ח') באותה שעה נגלה הקב"ה עליו ואמר לו הא בנים של רחל עמך ואתה מתייירא חייך הם עתידים להיפרע הימנו בכל שעה שיהא עומד על בניך כיון שראה יעקב כך עמד והיה משמר לרחל ולבניה ומן הדבר שעשה יודע אתה שכך הוא אמר לו הקדוש ברוך הוא שעושה אותם מחנות מחנות שאם יבא עשו אל המחנה [האחת] והיה המחנה הנשאר לפליטה (שם שם ט') והוא עושה אותם ארבע מחנות ונותן לרחל לפנים מכולם שנאמר וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה (שם ל"ג ב') אתה רואה שהשפחות היו תחילה ואחר כך בניהם ואח"כ את לאה וילדיה אחרונים (שם). ואחר כך ואת רחל ואת יוסף (שם) אמר יעקב אם יהרגו כל בניו וישתייר בנה של רחל שאני ניצל על יד בנה של רחל והיה המחנה הנשאר לפלטה ולמה כך אלא שנימנו בני רחל להיפרע מן הזרע הרע הזה מני אפרים שרשם בעמלק: ד"א מני אפרים [וגו'] מהו אחריך בנימן אמר הקב"ה לעולם אחריך בנימן לתבוע מן זרעו של עמלק ותדע לך

איש מזרעו של עמלק עמד ונזדווג לישראל ולא עמד כנגדו אלא מזרעו של בנימן ומי היה זה המן הרשע שנאמר גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי (אסתר ג' א') אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך [איש מזרעו] של בנימן מוכן לך לבא ולקעקע את שרשיך ומי הוא זה היה מרדכי שנאמר איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני (שם ב' ה'): מני אפרים כך פתח רבי תנחומא בי רבי בשם רבי אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם (משלי כ' י') מאזני מרמה תועבת ה' (שם י"א א') מה כתב אחריו בא זדון ויבא קלון (שם שם ב') בזמן שישראל שוקלים (מאזני) [במאזני] צדק ובאבני צדק ובמשקלות של אמת אין שום אומה ומלכות שולט בהם ובזמן שהם נחשדים על המשקל מיד השונאים באים עליהם מאזני מרמה תועבת ה' ומה כתב אחריו בא זדון ויבא קלון: ד"א [מני אפרים וגו'] זש"ה ובצלעי שמחו ונאספו (תהלים ל"ה ט"ו) בשעה שישראל באים לידי מינות מיד או"ה שמחין ונאספין להרוג אותם בצלעי שמחו ונאספו מהו נאספו עלי נכים ולא ידעתי (שם) בעליית בית נתזה בלוד אמרו כשאני מצלעת הם שמחים ונאספים להתגרות שהם נכים וחגרים יש עושים את הדין במי שצולע ובצלעי [וגו'] קרעו ולא דמו (שם) קריעה אחר קריעה אמרו לו ישראל רבונו של עולם נכים עושים את הדין בצולעים יושבים ומצפים שאבא לידי הצלע (לבואו) [לבוא] עלי: [דבר אחר] ובצלעי שמחו ונאספו באהרן ויראו כל העדה כי גוע אהרן (במדבר כ' כ"ט) מה כתיב אחריו וישמע הכנעני מלך ערד (שם כ"ח א') אף בשעה (שיצאנו) [שיצאו] ממצרים מה כתב על ריב בני ישראל [וגו'] היש ה' בקרבנו (שמות י"ז ז') ר' יהודה אומר כך אמרו אם אדון הוא על כל האומות כשם שהוא אדון עלינו בקרבנו נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו ור' נחמיה אומר מהו היש ה' בקרבנו אמרו אם מספיק לנו מזונות נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו. ד"א היש ה' בקרבנו א"ר אבהו אם מרחישים אנו בקרבנו דברים היש ה' בקרבנו והוא יודע מה מרחישים בקרבנו נעבדנו ואם אין לא נעבדנו כמ"ש והקרב והכרעים ירחץ במים (ויקרא א' י"ג) ראה שטות שהיה בידם השכינה הייתה סובלת אותם טעונים על ענני כבוד ומוקפין בהם ועמוד הענן מהלך לפניהם ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלקיך (דברים א' ל"א) והם אומרים היש ה' בקרבנו א"ר ברכיה הכהן בי ר' לגבור שהיה מהלך בדרך ובנו על כתיפו והיה מוליכו בשוק והיה הבן רואה דבר של חפץ ואומר לאביו קח לי והוא לוקח לו פעם הראשון והשני והשלישי ובנו על כתפו בסוף ראה אחד אמר לו ראית לאבא מיד נטלו והשליכו לארץ אמר לו כך הדרך הייתי טוענך על כתיפי ועכשיו אמרת ראית לאבא כך ישראל היו טעונים על ענני כבוד ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלקיך כאשר ישא

איש את בנו (שם) והם אומרים היש ה' בקרבנו מיד ויבא עמלק והואיל ומפני חטייא של עונותיהם בא עמלק אומר להם זכור את אשר עשה לך עמלק לא היה לו לומר כן אלא זכרו מה שעשיתם ברפידים ולמה אמר להם זכור [וגו'] אלא א"ר אחא לאחד שנכנס בלילה לגנוב ענבים מן הכרם והיה השומר אוהבו כיון שצפה אותו השומר ראה שאוהבו היה מה עשה גירה בו הכלב שהיה עומד שם עמד ופשרו הימנו וכשהיה השומר מבקש להזכיר לאותו אוהבו שבא לגנוב ענבים היה אומר לו זכור אתה היאך פישרתי הימך את הכלב כך היה צריך לומר זכרו מה עשיתם ברפידים מהו זכור [וגו'] משמיעם מן הצד אמר הקב"ה אע"פשהכעסתם (אותו) [אותי] ובא הרשע להתגרות (לכם) [בכם] אלא עלי לשרש ביצתו מן העולם מני אפרים שרשם בעמלק: ד"א שרשם בעמלק זש"ה ויאכלו מפרי דרכם (משלי א' ל"א) מה ראה הקדוש ברוך הוא לנהוג עם עמלק במדת אכזריות תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ט) והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק (שמואל א' ט"ו ג') אלא אמר הקב"ה (הקדים) [אקדים] לו ממה שעתיד לעשותה גלוי וצפוי לפני היאך הוא עתיד לגזור מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ג' י"ג) לכך והמתה מאיש ועד אשה (שמואל שם) תמחה את זכר עמלק (דברים שם) למה ויאכלו מפרי דרכם הוא שכתוב כי המן בן המדתא האגגי צורר כל היהודים הפיל פור הוא הגורל להומם ולאבדם ובבואה לפני המלך (אסתר ט' כ"ד וכ"ה) לפני מם"ה הקדוש ברוך הוא אמר עם הספר ישוב [וגו'] (שם) איזה ספר כתוב זאת זכרון בספר [וגו'] כי מחה אמחה את זכר עמלק (שמות י"ז י"ד) למה ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו (משלי שם) ממה שיעצו וחשבו עלינו אמר לו דוד רבש"ע עשו בנו מה שאפשר גינו המילה מה שבחרת בה ושרפו את ביתך ואת תורתך והכתבת בתורה ואמרת זכור אשר עשה לך עמלק את הוי זכור שאין לפניך שכחה ואם אין אתה מבקש להיזכר מה שעשו בנו היזכר מה עשו בירושלים יום אשר נכנסו לתוכה זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קל"ז ז') אמר הקב"ה אני אין לפני שכחה וזכור אני מה עשו אתם שאתם בשר ודם ואתם שכיחים הוי זכורים מה עשה לכם עמלק כדי שתמחה שמו מן העולם זכור את אשר עשה לך עמלק [וגו'] תמחה את זכר עמלק אמרו לו רבש"ע לנו הוא למחות את שמו אמר להם אין גלוי וצפוי לפני כשאמסור את עמלק ביד שאול מלככם שעתיד לשייר מזרעו שהוא חס עליו ויחמול [שאול והעם] על אגג (שמואל א' ט"ו ט') לכך אני מצוה אתכם תמחה ואע"פ שחס שאול על אגג אלא בא שמואל והמיתו במיתה משונה וישסף שמואל את אגג (שם שם ל"ג) אמר לו אגג במיתה זו הנביאים ממיתים אמר לו שמואל כאשר שיכלה נשים חרבך (שם) מהו כאשר שיכלה אמר לו כשם שעשה עמלק

זקינך והשחית את זכרותם והושיב את נשיהם שכולות ואלמנות כאשר שיכלה [וגו'] כן תשכל מנשים אמך (שם) אמר הקדוש ברוך הוא בעה"ז אמרתי להם למחות את שמו של עמלק אבל לעתיד לבא השבט שהכינותי לו הוא פורע ממנו ומשרש ביצתו מן העולם מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימין:

פרק יד

זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר [דבר אל בני ישראל] ויקחו אליך פרה אדומה תמימה אשר אין בה מום אשר לא עלה עליה עול (במדבר י"ט ב'). ילמדנו רבינו פרה אדומה כשהייתה נעשית אם היה מותר לישראל ליקח מן הגוי כך שנו רבותינו אין לוקחים פרה אדומה מן הגוי כדברי ר' אליעזר וחכמים אומרים לוקחים ומה טעמו של ר' אליעזר שאמר אין לוקחין פרה אדומה מן עכו"ם מפני שהעכו"ם חשודים על העבירות ולהחטיא את ישראל א"ר פנחס הכהן בן חמא שאמר בשם רבותינו מעשה היה שנצטרכו ישראל לפרה אדומה ולא היה מוצאים ואח"כ מצאו אותה אצל עכו"ם אחד הלכו ואמרו לו מכור לנו את הפרה שיש לך שאנו צריכים לה אמר להם תנו את דמיה וטלו אותה וכמה הם דמיה בשלשה זהובים או בד' זהובים אמרו לו ואנו נותנים עד שהם הולכים להביא את הדמים הרגיש אותו העכו"ם להיכן הם צריכים את הפרה וכיון שבאו והביאו את דמיה אמר להם איני מוכרה לכם אמרו לו שמא להוסיף על דמיה אתה מבקש ואם אתה מבקש אנו נותנים לך כל מה שתבקש ואותו רשע כל שהיה רואה אותם דחוקים עילה היה עליהם אמרו לו טול לך ה' זהובים והוא לא היה מבקש טול עשרה טול כ' עד שהגיעו לק' והוא לא היה מבקש ויש מרבותינו אומרים עד שהגיעו ליתן לו אלף זהובים כשקיבל עליו ליתנה להם באלף זהובים והתנו עמו והלכו להביא לו הזהובים מה עשה אותו הרשע אומר לגוי אחר חבירו בא וראה היאך אני משחק ביהודים הללו כלום הם מבקשים אותה ונותנים לי כל הדמים אלא מפני שלא עלה עליה עול הריני נוטל את העול ונותנו עליה ומשחק אני עליהם ואטול את ממונם כן עשה נטל את העול ונתן עליה כל הלילה וזה היא סימנה של פרה שלא עלה עליה עול שתי שערות יש בצוארה במקום שעול נתון וכל זמן שלא עלה עליה עול שתי שערות זקופות הם ניתן עליה עול מיד שתי השערות נכפפים ועוד סימן אחר יש בה עד שלא עלה עליה עול עיניה שוות עלה עליה עול עיניה שורות והיא מתחלפת פוזלת ומסתכלת בעול כיון שבאו ליקח אותה ממנו וכל אותו הזהב בידם והראו לו הזהב מיד נכנס והעביר את העול מן הפרה והוציאה להם כיון שהוציאה להם התחילו מסתכלים בה ורואין את סימנה אותם ב'

שערות שהיו זקופות שנכפפו ועוד עינים מן העול שנפלו אמרו לו טול את פרתך אין אנו צריכין לה שחוק באמך כיון שראה [אותו] רשע שהחזירו לו פרתו ויצא ריקם מכל אותם הזהובים אותו הפה שאמר אני משחק בהם התחיל אומר ברוך שבחר באומה הזו ונכנס לו לתוך ביתו ותלה את החבל וחנק את עצמו כן יאבדו כל אויבך ה' הא למדת שמכל מקום לוקחים פרה בין מישראל בין מגוי שלא תאמר כתוב בתורה שאין ליקח פרה אלא מישראל אלא אפילו מן הגוי מניין ממה שקראו בעניין דבר אל בני ישראל ויקחו אליך וגו': ילמדנו רבותינו קודם לכמה ימים היו מפרישים כהן השורף אותה מביתו ללשכה שעל פני הבירה שנו רבותינו שבעה ימים קודם שריפת הפרה מפרישין כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה (פרה פ"ג מ"א) ואמרינן עלה מה בירה ר' יוחנן ור"ל ר' יוחנן אמר מגדל היה עומד בהר הזיתים והיה שמו בירה וריש לקיש אמר כל העיר נקראת בירה שנאמר ולבנות הבירה אשר הכינותי (דהי"א כ"ט י"ט) ומפני מה לא היו שורפים פר שקרב על גבי המזבח אלא פרה אמר רבי לוי כל מה שהקב"ה רוצה הוא עושה כשביקש קרא לקרבנות לשון זכר שור או כשב או עז (ויקרא כ"ב כ"ז) וכשביקש קרא הקדוש ברוך הוא להם לשון נקיבה ויקחו אליך פרה אדומה אמרו רבותינו מעשה היה בישראל אחד שהיה לו פרה אחת חורשת נתמעטה ידו ומכרה לו לגוי אחד כיון שלקחה הגוי וחרשה (עמה) [עמו] ששת ימים של חול בשבת הוציאה שתחרוש עמו ורבצה לו תחת העול היה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה כיון שראה כן הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו בא טול פרתך שמא צער יש בה שהרי כמה אני מכה אותה והיא אינה זזה ממקומה אותו ישראל הבין לומר בשביל של שבת והיתה למודה לנוח בשבת א"ל בא ואני מעמידה כיון שבא ואמר לה באזנה פרה פרה את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת ימי החול בשבת היית נינוח עכשיו שגרמו עונותי ואת ברשות גוי בבקשה ממך עמדי וחרשי ומיד עמדה וחרשה א"ל אותו הגוי אני מבקשך טול פרתך עד עכשיו אני בא ומיסב אחריך שתהא בא ומעמידה על אחת חוץ מזו ומזו (ואיני) [איני] מניחך עד שתאמר לי מה עשית לה באזנה אני נתייגעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה התחיל אותו ישראל מפייסו ואומר לו לא כשוף ולא כשפים עשיתי אלא כך וכך הסחתי לה באזנה ועמדה וחרשה מיד נתייירא הגוי אמר ומה אם פרה שאין לה לא שיחה ולא דעת הכירה את בוראה ואני שייצרני יוצרי בדמותו ונתן בי דעת איני הולך ומכיר את בוראי מיד בא ונתגייר ולמד וזכה לתורה והיו קוראים שמו יוחנן בן תורתה ועד עכשיו רבותינו אומרים הלכה משמו ואם תמיה אתה שעל ידי פרה נתקרב אדם אחד לכנפי שכינה הרי על ידי פרה היא (טהרתו) [טהרתן] של כל ישראל ממה שקראו

בענין זאת חקת התורה: [זאת חקת התורה וגו'] כך פתח ר' תנחומא בר אבא מתהלך בתומו צדיק (משלי כ' ז') זה היה אברהם התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז א') אשרי בניו אחריו (משלי שם) א"ר אלעזר בשם ר' סימן כל מה שעשה אברהם למלאכים פרע הקב"ה לבניו הוא אמר ואקחה פת לחם (בראשית י"ח ה') ופרע הקדוש ברוך הוא לבניו הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות ט"ז ד') הוא אמר והשענו תחת העץ (בראשית שם ד') פרע הקב"ה לבניו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כ"ג מ"ג) הוא ליוה למלאכים ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית שם ט"ז) והקדוש ברוך הוא ליוה לבניו וה' הולך לפניהם יומם (שמות י"ג כ"א) א"ר יהושע הכהן בי ר' נחמיה הוא הביא לפני המלאכים מים שנאמר יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם (בראשית שם ד') וכן ואל הבקר רץ אברהם (שם שם ז') אמר לו הקב"ה היא טהרתם של בניך יהיו נותנים מן אפר פרה לתוך המים ומזים ומטהרים: ויקחו אליך פרה אדומה זה שאמר הכתוב אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ (תהלים י"ב ז') מהו אמרות ה' אמרות (טהורות) אלא אמרות ה' אמרות בשר ודם אומר דבר ואינו עושה למה שאין ספיקה בידו לעשות ואף על פי שספיקה בידו לעשות ואינו עושה ואיפשר לדבר הזה היאך אלא מפני שבשר ודם הוא עובר אומר היום שהוא עושה דבר ואינו עושה אלא ישן ולא עמד בטל אותו דבר שאמר לעשות נמצאת בטל דברו ומאמרו מפני שהיום הוא כאן ומחר איננו היום חי ומחר מת אבל הקדוש ברוך הוא מאמרו מאמר דברו דבר וגוזר ועושה למה מפני שהוא חי וקיים לעולם: אמר ירמיה ה' אלקים אמת למה כל מה שהקב"ה מדבר הם דברים של אמת מפני שהוא חי וקיים לעולם וה' אלקים אמת (ירמיה י' י') למה מפני שהוא אלקים חיים ומלך עולם (שם) הוי אמרות ה' אמרות. טהורות מהו טהורות אלא כל מאמרו של הקדוש ברוך הוא בקדושה ובטהרה אתה מוצא בשעה שנתחייב דורו של נח שהביא מבול עליהם אמר הקב"ה לנח נח נתחייב דורך כלייה ואני עתיד להחריב את העולם ואעפ"כ עתיד אני להסיב על עולמי ברחמים ולהפרותו ולהרבותו מניין הוא פרה ורבה אלא עמוד עשה את התיבה וקח לך מכל מין ומין לתיבה שבשעה שתצא מן התיבה יהא לעולם מוכן להתקיים ומוכן להפרות ולהרבות מכל הבהמה הטהורה וגו' (בראשית ז' ב') ומהו אומר על הבהמה טמאה מן הבהמה אשר לא טהורה היא (שם) א"ר יוחנן עקם הקדוש ברוך הוא כמה מקראות ומן הבהמה אשר לא טהורה היא למה כל היגיעה הזה וכל התוספות האילו לא היה צריך לומר אלא ומן הבהמה הטמאה אלא שלא להזכיר דבר של טומאה אלא הכל בקדושה ובטהרה הוי אמרות ה' אמרות טהורות א"ר יהודה בי ר' מנשה אף בשעה שביקש הקב"ה ליתן למשה סימני בהמה

וחיה הטמאות והטהורות מהו [אומר] כל מפרסת פרסה ושוסעת שסע פרסות [מעלת גרה] (ויקרא י"א ג') אם בשנים האילו הרי זו טהורה ומותרת לאכילה שנאמר אותה תאכלו (שם) הרי סימני הטהורה ואח"כ הוא בא לסימני הטומאה ואומר סימנים אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה [וגו'] (שם שם ד' עד ח') כך פורט כל אחד ואחד בפני עצמו א"ר יהודה בי ר' מנשה הגמל והחזיר והשפן והארנבת הוא מטמא כאן והואיל שבא לאוסרו על ישראל יתחיל מן סימני הטומאה שלהם כך היה ראוי ואינו כן אלא מה הוא עושה מתחיל בסימני הטהרה שלהם מניין את הגמל כי מעלה גרה הוא (שם) הרי סימן של טהרה שיש בו ואחר כך מהו אומר פרסה לא יפריס (שם) כך את החזיר היה צריך לומר כי איננו מעלה גרה והוא אינו אומר כן אלא ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא [וגו'] והוא גרה לא יגר (שם) כך את הארנבת ואת השפן כי מעלה גרה לא היה צריך לומר כן [אלא] כי אינם מפריסים פרסה ואח"כ וגרה הם מעלים ואינו אומר כן אלא פתח בטהרה כדי שלא יוציא דבר טומאה מפיו הוי אמרות ה' אמרות טהורות: מהו כסף צרוף אלא כשם שהכסף צרוף נכנס לכור ומצרף ומסתונן עד שהוא עומד ביופיו כך היא התורה מסתוננת ומזוקקת ארבעים ותשע פנים. מזוקק שבעתים (תהלים י"ב שם) מהו מזוקק שבעתים א"ר יוחנן בן פזי שהתורה נדרשת ארבעים ותשע פנים ואף הפרשה זו מזוקק שבעתים יש בה ארבעים ותשע טהרות כיצד אלא יש בה שבע פרות [ושבע שריפות] ושבע הזיות ושבעה כהנים [ושבעה] טמאין ושבעה טהורים ושבעה כבוסים ולא עוד אלא כיון שהיו מבקשים לשרוף פר החטאת מה היו עושין מזין עליו כל שבעת הימים ושבעה הזיות בכל יום הוי נמצאת אומר ארבעים ותשע הזיות מזוקק שבעתים ולמה כך אלא כשם שהתורה נדרשת בארבעים ותשע פנים (ואף) [אף] זו יש בה ארבעים ותשע פנים שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה: [ד"א זאת חקת התורה] אמר רבי אחא בשם רבי יוסי בר חנינא בשעה שעלה משה למרום מצא להקב"ה עוסק וספרו בידו ועוסק וקורא הפרשה זו בפרשת פרה אדומה זאת חוקת התורה ולמה אמר הקדוש ברוך הוא איני עוסק אלא (בטהרתו) [בטהרתן] של ישראל מניין פי צדיק יהגה חכמה ולשונו תדבר משפט (תהלים ל"ז ל') פי צדיקו של עולם יהגה חכמה הוגה בתורה באיזו תורה בזאת חוקת התורה: ד"א זאת חוקת התורה אמר שלמה כל זה נסיתי בחכמה (קהלת ז' כ"ג) בכל חכמה ובכל דעה שבעולם כל זה נסיתי בחכמה ואחר כך חזר בדבריו ועבר על דעתו הראשונה ואמר אחכמה והיא רחוקה ממני (שם) מה ראה שלמה לומר כן אלא אמר שלמה בכל פרשיות של תורה ובכל עמקי החכמה נכנסתי ועמדתי עליהם כל זאת נסיתי בחכמה ומהו שהוא חוזר ואומר אמרתי אחכמה אלא על הפרשה זו צווח

אחכמה ושמא תאמר שמשהיה גדול ונכנס (בבנים) [בבינה] ונכנס בשנים (אתן) [ניתנה] לו החכמה לאו אלא (שהוא) [כשהוא] נער (ניתן) [ניתנה] לו החכמה שנאמר ויתן (ה' החכמה) [אלקים חכמה] לשלמה [ותבונה הרבה מאד] ורוחב לב (מלכים א' ה' ט') מהו ויתן אלקים חכמה לשלמה ותבונה א"ר יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק למה הדבר דומה למלך שהיה לו אוהב והיה המלך אוהבו יותר מדי (אי) אמר לו שאל לך פרוקפי ואני נותן לך כל מה שתשאל לפני אותו האוהב היה פיקח הרבה אמר מה פרוקופי אשאל מן המלך אם אומר שיעשה לי אפרכוס היא היא שיוצאה בידי ואם אומר לו שיעשה אותי דוכס היא היא שיוצאה בידי אלא הריני שואל דבר שכל הדברים טפילים לו הכבוד והפרוקופי טפלים לו אמר לו מרי הואיל שהגסת את לבי ואמרת לי שאשאל (לך) לפניך שואל אני לך שתשיאני את בתך (ושנעשה) [ושאיעשה] חתנך אמר לו חייך כך אני עושה כן כשנגלה הקדוש ברוך הוא ואמר שאל מה אתן לך (מלכים א' ג' ה' ודהי"ב א' ז') אמר שלמה מה אשאל [אשאל] כסף וזהב [היא] היא שיצאה בידי אשאל כבוד היא היא שיצאה בידי אמר שלמה רבון העולמים חכמה אני שואל שתתן לי חכמה ומדע אמר לו הקב"ה הואיל ששאלת את החכמה חייך כל הדברים טפלים לחכמה החכמה והמדע נתון לך ועושר ונכסים וכבוד אתן לך (שם שם י"ב) ויתן אלקים חכמה לשלמה ותבונה שנתן לו את החכמה מתנה. ויתן אלקים חכמה לשלמה [וגו'] ורוחב לב כחול אשר על שפת הים (מלכים שם) מהו כחול אלא שהיתה חכמתו של שלמה כנגד כל ישראל שנמשלו כחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב' א') כיצד החכמים יש בהם דעת לפי זקנתם הסופרים יש בהם דעת בני תורה יש בהם דעת כל אחד ואחד יש בו דעת ואם תקים את כל ישראל ותעמידם לעבר אחד ותעמיד את שלמה לעבר אחד שקולה היא חכמתו של שלמה כנגד כל ישראל הוי כחול: ד"א מהו כחול א"ר לוי אילולי שהחול הזה מקיף את אוקיינוס ועשוי (לה) [לו] סייג היה עולה אוקיינוס (והציף) [ומציף] את כל העולם ומחריבו אלא שהחול עומד לפניו כטיכוס וכחומה ואינו מניח [לו] לעלות על העולם כך היתה חכמתו של שלמה מקפת אותו כטיכוס וכחומה וכחול שמקיף את הים למה אלא בשעה שהיה אדם מבקש לעושת דבר שלא כהוגן ואין חכמתו מקפת יצרו ועומדת בפניו כחומה הזו כל רע מצוי בתוכו אמר שלמה למה"ד לעיר שהיא עשויה פירצות ואין לה חומה עיר פרוצה ואין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו (משלי כ"ה כ"ח) והעיר אשר היא פרוצה כל דבר רע יש (לה) בתוכה הליסטין נכנסים בתוכה חיה רעה נכנסת לתוכה כך [כל] מי שאין חכמתו מקפת את יצרו כמה דברים הוא עושה שלא כהוגן כמה מריבות הוא עושה עיר פרוצה איש אשר אין מעצור

לרוחו אבל שלמה כשהיה מבקש לעשות שלא כהוגן מה היה עושה היתה חכמתו עומדת בפני יצרו כשם שהחול עומד בפני אוקיינוס ורוחב לב כחול אשר על שפת הים: ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם (מלכים שם) מהו חכמת בני קדם אלא שכל בני קדם בקיאים במזל וחכמים בכל דיעה באיסטרוגילא בא וראה מה הייתה חכמתו של שלמה שנצחה דעתו וחכמתו חכמתם של בני קדם הוי מחכמת כל בני קדם: ומכל חכמת מצרים (מלכים שם) מה חכמה נמצא במצרים אלא בשעה שהיה שלמה עסוק ובנה בית המקדש שלח אצל פרעה מלך מצרים ואמר לו שלח לי אומנים חרשים ובנאים לבית המקדש מה עשה פרעה מלך מצרים כיון שקיבל כתביו שלח וקרא לכל חרטומיו ומכשפיו אמר להם ראו לי בכשפים מי עתיד למות בשנה זו מן האומנים האלו ואני בא עליו בתרעומת ואומר לו תן לי דמיהם מן האומנים שהרגת מיד הביאו לפניו בני אדם שהיו להם למות באותה שנה עמד פרעה ושילחם לשלמה כיון שבאו אצל שלמה נסתכל בהם וראה אותם שהן עתידים למות והוא עומד ומחזירם לו וכותב לו בידם אם לתכריכין הית צריך לא היה צריך לך הרי תכריכים וארונות לך קבור את מתיך ונתן להם תכריכים ושלחום הוי מכל חכמת מצרים: ויחכם מכל האדם (מלכים שם) זה אדם הראשון ומה הייתה חכמתו של אדם הראשון אלא בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא לבראות אדם הראשון נמלך במלאכי השרת אמר להם נעשה אדם. אמרו לפניו רבון העולמים מה אנוש כי תזכרנו וגו' (תהלים ח' ה') אמר להם אדם זה שאני מבקש לבראות בעולמי חכמתו מרובה משלכם מה עשה כינס כל בהמה חיה ועוף והעבירם לפניהם אמר להם מה שמותם של אילו ולא היו יודעים וכיון שברא אדם הראשון כינס כל בהמה חיה ועוף והעבירם לפניו אמר מה שמותם של אילו אמר לזה נאה לקרותו שור ולזה נאה לקרותו סוס ולזה גמל ולזה נשר ולזה אריה הה"ד ויקרא האדם שמות לכל [וגו'] (בראשית ב' כ') אמר לו ואתה מה שמך אמר אדם אמר לו למה אמר לו מפני שנבראתי מן האדמה אמר לו ואני מה שמי ה' אמר לו ולמה שאתה אדון על כל מעשיך א"ר אחי אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי (ישעיה מ"ב ח') הוא שמי שקרא לי אדם הראשון הוא שמי שהתניתי ביני ובין עצמי הוא שמי שהתניתי ביני למלאכי השרת: [מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול] (מלכים שם) איתן זה אברהם אבינו משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פ"ט א') הימן זה משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז') וכלכל זה יוסף ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו (בראשית מ"ז י"ב) אמרו המצריים כלום מלך העבד עלינו אלא בחכמתו מה עשו נטלו שבעים פיתקין וכתבו עליהם שבעים לשונות והיו משליכים אותם לפניו והיה קורא כל אחד ואחד בלשונו ולא עוד אלא שהיה מדבר בלשון שלא היו יודעים

לשמוע אותו הה"ד עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פ"א ה') ודרדע זה דור המדבר ולמה היו קורא אותו דרדע דור שהיו כולם מלאים דיעה בני מחול בני ישראל שמחלה להם שכינה על מעשה העגל: וידבר שלשת אלפים משל (מלכים שם) א"ר שמואל בר נחמיני (חוזרני) [חזרנו] על כל המקרא ולא מצינו שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים ואתה אומר שלשת אלפים משל אלא מלמד שכל פסוק ופסוק שנתנבא יש בו שנים ושלשה טעמים כד"א נזם זהב וחלי כתם וגו' (משלי כ"ה י"ב): [ויהי שירו חמשה ואלף (מלכים שם) ר' אליעזר בר אבינה משום ר' אחא ורבנין ר"א בר אבינה אמר וידבר שלשת אלפים משל על כל דבר ודבר ויהי שירו חמשה ואלף אלף וחמשה טעמים על כל דבר ודבר] ורבנין אמרין שלשת אלפים משל על כל פסוק ופסוק אלף וחמשה טעמים על כל משל ומשל ויהי שירו של משל. וידבר על העצים [מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר] מלכים שם) וכי אפשר לו לאדם לדבר על העצים אלא אמר שלמה מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא לקיר מפני מה מצורע מטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים בעצי ארז ואזוב ושני תולעת ע"י שאדם מגביה כארז לוקה בצרעת ו כיון שהוא משפיל עצמו כאזוב מתרפא (באזוב): וידבר על הבהמה ועל העוף(מלכים שם) וכי אפשר לאדם לדבר על הבהמה ועל העוף אלא כך אמר שלמה מפנים ה הבהמה ניתרת בשני סימנים והעוף בסימן אחד אלא שהבהמה נבראת מן היבשהו העוף מן הים. כתוב אחד אומר מן היבשה וייצר י"י אלקים מן האדמה וגו' (בראשית ב' י"ט) וכתוב אחד אומר מן הים ויאמר אלקים ישרצו המים [וגו'] ועוף יעופף על הארץ וגו' (שם א' כ') בר קפרא אומר מרקק שבים נבראוה עופות רבי אבין בשם שמואל קפודקיא אומר אע"פ [כן] רגלוי דתרנגולים דמיין לחרספותייא דנוני: ועל הרמש (מלכים שם) וכי איפשר לאדם לדבר על הרמש אלא אמר שלמה מפני מה שמנה שרצים שבתורה הצדן והחובל בהן חייב ושאר שקצים ורמשים הצדן והחובל בהן פטור מפני שיש בהן עורות. ועל הדגים (שם) וכי אפשר לאדם לדבר על הדגים אלא אמר שלמה מפני מה כל חיה ובהמה ועוף טעונים שחיטה הורה יעקב איש כפר נבורין בצור על הדגים שטעונים שחיטה שמע רבי חגי אייתיניה א"ל מנן הורית א"ל מן הדא דכתיב ויאמר אלקים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף וגו' (בראשית א' כ') מה העוף טעון שחיטה אף הדגים טעונים שחיטה אמר ארבעיניה דילקי א"ל ובר נש דאמר מילי דאורייתא ילקי (אלא) [א"ל] לא הורית טבות א"ל מן הן א"ל מן הדא [דכתיב] הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם (במדבר י"א כ"ב) באסיפה בעלמא א"ל חבוט חביטך שהיא טבא בקליטי

הורה יעקב נובראי בצור על בנה של נכרית שנימול בשבת שמע רבי חגי ואייתיניה א"ל מנן הורית א"ל הדא דכתיב ויתיילדו על משפחותם לבית אבותם (שם א' י"ח) וכתב ובן שמנת ימים ימול וגו' (בראשית י"ז י"ב) א"ר חגי ארבעוניה דילקי אמר ובר נש דאמר מילי דאורייתא ילקי א"ל [לא] הורית טבות א"ל מה הן א"ל רביע ואת שמע א"ל אם אתי בר עממיא לגבך ואמר לך אנא בעי [למהוי] יהודאי על מנת למגזרוניה ביומא דשבתא או ביומא דכיפוריא מחללין עליו את השבת [ויוה"כ] או אין מחללין עליו את השבת ויוה"כ הוי אומר אין מחללין עליו את השבת ויום הכפורים אלא על בנה של ישראלית בלבד [א"ל] מן הן אמר ליה מהדא הוא דכתיב ועתה נכרות ברית לאלקינו להוציא כל הנשים והנולד מהם בעצת ה' (עזרא י' ג') א"ל ומן הקבלה אתה מלקיני א"ל וכתב תמן וכתורה יעשה (שם) א"ל מאיזה תורה א"ל מההוא דאמר לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו וגו' (דברים ז' ג') למה כי יסיר בנך מאחרי (שם) בנך מישראלית קרוי בנך ואין בנך הבא מן העכו"ם ומן השפחה קרוי בנך אלא בנה א"ל חבוט חביטא דהיא טבא בקליטה אמר שלמה על כל [אלה] עמדתי ופרשה הזו של פרה כיון שהייתי מגיע והייתי דורש בה וחוקר בה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני: [דבר אחר זאת חוקת התורה וגו'] מי כהחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונא (קהלת ח' א') מי כהחכם זה הקדוש ברוך הוא שכתוב ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג' י"ט) ומי יודע פשר דבר שפירש תורה למשה חכמת אדם תאיר פניו א"ר יודן גדול כוחם של נביאים שהם מדמים דמות גבורה של מעלה לדמות אדם שנאמר ואשמע קול אדם (דניאל ח' ט"ז) א"ר יודן בן סימן אית קראי אחורי מחוור יותר מן הדין ועל דמות הכסא כמראה אדם עליו וגו' (יחזקאל א' כ"ו) ועוז פניו ישונה ממידת הדין למדת רחמים על ישראל: [דבר אחר] ומי כהחכם זה אדם הראשון שכתב בו אתה חותם תכנית מלא חכמה וגו' (שם כ"ח י"ב) ומי יודע פשר דבר שפירש שמות לכל שנאמר ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולכל עוף השמים וגו' (בראשית ב' כ') חכמת אדם תאיר פניו א"ר לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא תפוח עקיבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה ואל תתמה מנהגו של עולם אדם עושה לו שני דיסקרין אחד לו ואחד לבן ביתו של מי הוא עושה נאה לא שלו כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקב"ה וגלגל חמה נברא לתשמישו של בריות לא כ"ש שיהא תפוח עקיבו של אדם הראשון מכהה גלגל חמה ומה תפוח עקיבו של אדם הראשון מכהה גלגל חמה קלסתר פניו על אחת כמה וכמה רבי [לוי] משם ר' [חמא] בר חנינא אמר שלשה עשרה חופות קשר לו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן הה"ד בעדן גן אלקים היית כל אבן יקרה מסוכתך [אדם פטדה ויהלם תרשיש שהם וישפה

ספיר נפך וברקת וזהב] וגו' (יחזקאל כ"ח י"ג) ר"ש בן לקיש אומר אחת עשרה ורבנן אמרין עשרה ולא פליגי מאן דאמר שלשה עשר עביד כל אבן יקרה וזהב מסוכתך תלתא מאן דאמר אחת עשרה עביד להו חדא ומאן דאמר עשרה לא עביד להון ולא חדא מנייהו ואחר כל השבח הזה כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג' י"ט) ועוז פניו ישונה בשעה שאמר האשה אשר נתת עמדי וגו' (שם שם י"ב) אף הקב"ה שינה פניו וישונה מגן עדן שנאמר וישלחהו ה' אלקים מגן עדן וגו' (שם שם כ"ג): דבר אחר מי כהחכם אלו ישראל דכתיב רק עם חכם ונבון וגו' (דברים ד' ו') ומי יודע פשר דבר שיודעים לדרוש את התורה ארבעים ותשע פנים טמא וארבעים ותשע פנים טהור חכמת אדם תאיר פניו ר' ינאי דשאב בשם רבי שמואל בר נחמן אתה מוצא כיון שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') (ויתן עליו) [ניתן עליהם] מזיו שכינה של מעלה הה"ד ויצא לך שם בגוים ביופייך כי כליל הוא בהדרי אשר שמתי עליך (יחזקאל ט"ז י"ד) וכיון שאמרו לאותו מעשה העגל אלה אלקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (שמות ל"ב ח') נעשו שונאים להקדוש ברוך הוא הה"ד ועוז פניו ישונא יסונה בסמך אף הקב"ה שונה עליהם את הדברים אכן כאדם תמותון (תהלים פ"ב ז'): ד"א מי כהחכם זה תלמוד חכם מי יודע פשר דבר שיודע לפרש את משנתו חכמת אדם תאיר פניו בשעה שהוא נשאל ומשיב ועוז פניו ישונא בשעה שהוא נשאל ואינו משיבו ר' הוה יתיב ומתני מנין שאין ממירין בבכור הבהיקו וצהלין אפוי דבר פדיון אמר הכין ידע מה אנא יתיב ומתני גוי אחד ראה את רבי יהודה בר אלעאי חמיתיה אפוי נהורין אמר הדין גברא חד מג' מילי אית ביה או שתוי דחמר הוא או מוזיף בריבית הוא או מרבי חזירים שמע קליה ר"י בר אלעאי אמר ליה תיפח רוחיה דההוא גברא דחדא מנהון לית בי לא מרבי חזירים אנא דאסיר ליה לבר ישראל למרבי חזירים דתנינן לא יגדל אדם חזירים בכל מקום (בבא קמא ספ"ז) ולא מוזיף בריבותא אנא דכתיב אל תשיך לאחיך נשך כסף נשך אוכל נשך כל דבר אשר ישך (דברים כ"ג כ') ולא שתוי דחמר אנא דארבעתי כסי דחמרי דאנא שתי בלילא דפסחא (אנא) תזיק רישיה מן פסחא ועד עצרת רבי מנא תזיק רישיה מן פסחא לחגא א"ל ועל מה אפיך נהירין א"ל אורייתא היא דמנהרא אפיי דכתב חכמת אדם תאיר פניו ר' אבהו אזיל לקיסרין ואתא מתמן אפוי נהירן חמותיה תלמידיא ואתו ואמרו ליה לר' יוחנן הא רבי אבא אשכח סימא אמר להון למה אמרו ליה דאפוי נהיריא אמר להו דילמא אורייתא חדתא שמע סליק לגביה א"ל ר' יוחנן מה אורייתא חדתא שמעת א"ל תוספתא עתיקתא אמרה וקרא עליו חכמת אדם תאיר פניו: ד"א מי כהחכם זה משה דכתב ביה עיר גבורים עלה חכם (משלי כ"א כ"ב) ומי יודע פשר דבר שפירש את התורה

לישראל חכמת אדם תאיר פניו רבי מנא דשאב בשם רבי יהושע דסכנין משם רבי לוי על כל דבר ודבר שהיה הקדוש ברוך הוא אומר [למשה היה אומר] לו טומאתו וטהרתו וכיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים בני אהרן וגו' (ויקרא כ"א א') אמר לפניו רבש"ע ואם נטמא במה היא טהרתו ולא השיבו באותה שעה נתכרכמו פניו הה"ד ועוז פניו ישונא וכיון שהגיע לפרשת פרה אמר לו הקב"ה משה אמירה שאמרתי לך אמור אל הכהנים ואמרת לי אם נטמאו במה טהרתן ולא השיבותיך אלא זו ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (במדבר י"ט י"ז): [דבר אחר זאת חקת התורה וגו'] משה ואהרן [בכהניו ושמואל בקראי שמו] וגו' (תהלים צ"ט ו') רבי יודן בשם רבי יוסי ברבי יהודא בר ברכיה בשם רבי יהושע בן קרחה כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה הה"ד משה ואהרן בכהניו רבי ברכיה בשם רבי סימן שמע לה מן הדא ובני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים [וגו'] ומשה איש האלקים [בניו יקראו על שבט הלוי (דהי"א כ"ג י"ג וי"ד) משה נקרא איש האלקים] אבל בניו יקראו על שבט לוי א"ר אליעזר בר' יוסי פשוט הוא (לו) [לן] שבחלוק לבן שימש משה במדבר א"ר תנחום בר' יודן ותני עלה כל שבעת ימי המילואים היה משה משמש בכהונה גדולה ולא שרתה שכינה על ידיו וכיון שבא אהרן ושימש ושרתה שכינה על ידיו הה"ד כי היום ה' נראה אליכם (ויקרא ט' ד') קוראים אל ה' והוא יענם (תהלים שם) זה קורא ונענה וזה קורא ונענה בעמוד ענן ידבר אליהם (שם) שמענו במשה שנדבר עמו בעמוד ענן דכתיב וירד ה' בענן (שמות ל"ד ה') ובאהרן שנדבר עמו בעמוד הענן דכתיב וירד בעמוד ענן (במדבר י"ב ה') אבל בשמואל לא שמענו והיכן שמענו מן הדין קרא ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה לפניך (שמואל א' ט' י"ב) רבי יודן בשם מארי יעקב אמרו להם הנשים אין אתם רואין ענן שהוא קשור למעלה ואין יש אלא ענן דכתב ויש אשר יהיה הענן וגו' (במדבר ט' כ') שמרו עדותיו וחק נתן למו (תהלים שם) שמענו במשה שנכתבה תורה לשמו זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב) ובשמואל נכתב לו ספר ויכתב בספר וינח לפני ה' (שמואל א' י' כ"ה) אבל באהרן לא שמענו אלא מלמד שנתנה לו פרשה הזאת שלא תזוז ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות: זאת חוקת התורה וגו' ר' יהושע בשם ר' לוי ארבעה דברים יצר הרע משיב עליהם ובכולהם כתב בהו חוקה ואילו הן אשת אחיו וכלאים ושעיר המשתלח ופרה אדומה אשת אחיו מניין ערות אשת אחיך לא תגלה (ויקרא י"ח ט"ז) מת בלא בנים מותרת לו וכתב ביה חוקה ושמרתם את חוקותי וגו' (שם שם כ"ו) כלאים מניין לא תלבש שעטנז (דברים כ"ב י"א) סדין בציצית מותר וכתיב ביה [חוקה] את חוקותי תשמרו בהמתך לא תרביע

כלאים וגו' (ויקרא י"ט י"ט) שעיר המשתלח מניין והמשלח השעיר לעזאזל יכבס בגדיו (שם ט"ז כ"ו) הוא עצמו מכפר על אחרים וכתיב ביה חוקה והיתה זאת לחוקת עולם וגו' (שם שם ל"ד) פרה אדומה דתנינן תמן כל העסוקים בפרה מתחילה ועד סוף מטמאין בגדים (פרה פ"ד מ"ד) והיא עצמה מטהרת אחרים וכתב ביה חוקה זאת חוקת התורה וגו': ויקחו אליך ר' לולייאני בר כוברים בשם ר' יצחק קטריקי ר' עזריה א"ר יצחק ור' יוסי ברבי אמר לו הקדוש ברוך הוא משה לך אני מגלה טעמי תורה אבל לאחרים חוקה דאמר רב הונא כי אקח מועד אני מישרים אשפוט (תהלים ע"ה ג') [וכתיב] והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון (זכריה י"ד ו') יקפאון כתיב (שהן) הדברים [שהן] מכוסים מכם בעולם הזה עתידים שיהיו (צפון לשם) [צפין לכם] כהדין בולים דכתיב והולכתי עורים בדרך לא ידעו וגו' [אשים מחשך לפניהם לאור וגו' אלה הדברים עשיתים וגו'] (ישעיה מ"ב ט"ז) אלה הדברים אעשה אין כתב כאן אלא עשיתים כבר עשיתים לר' עקיבא וחבריו א"ר אחא דברים שלא (נגלה) [נגלו] למשה נגלו לר' עקיבא וכל יקר ראתה עינו (איוב כ"ח ט') זה ר' עקיבא: [אליך] א"ר יוסי בר' חנינא שכל הפרות בטלות ושלך קיימת ר' אחא בשם ר' יוסי בר חנינא בשעה שעלה משה לשמים שמע קולו של הקב"ה שהוא יושב ועוסק בפרשת פרה ואומר הלכה בשם אומרים ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים (פרה פ"א מ"א) אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים העליונים והתחתונים ברשותך ואתה יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם אמר לו הקב"ה משה צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים אמר לפניו רבון העולמים יהי רצון מלפניך שיצא מחלציי אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שהוא מחלציך ושם האחד אליעזר (שמות י"ח ד') ושם אותו המיוחד אליעזר. תמן תנינן אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין (אותן) [אותו] משל עצמן (שקלים פ"ד מ"ב) ולא היה אחד מהן מוציא פרתו בכבשו של חבירו אלא סותר וחוזר ובונה אותו משלו א"ר אחא בשם ר' חנינא יותר מששים כברי זהב היה מוציא עליו שחצית והא תני שמעון הצדיק הוציא שתי פרות ולא בכבש שהוציא את הראשונה הוציא את השנייה אית לך למימר על אותו הצדיק שחץ היה ר' אבין בשם ר' אליעזר משום סילסול פרה: גוי אחד שאל את רבן יוחנן בן זכאי אמר אילין מילין דאתון עבדין נראין כמין כשפים מביאין פרה ושורפין אותה (וכובשין) [וכותשין] אותה ונוטלין אפרה אחד מכם מטמא למת ומזין עליו שתים ושלש טיפין ואומר טהרת אמר לו לא נכנסה רוח תזזית באותו האיש מימיך אמר לו לאו ולא ראית מה עושים לו מביאין עיקרין ומעשנים תחתיו ומרביצין עליו מים והיא

בורחת אמר לו ולא ישמעו אזנך מה שפיך מדבר כך רוח הזו רוח טומאה היא דכתיב וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה י"ג ב') וכיון שיצא אמרו לו תלמידיו ר' לזה דחית בקנה ולנו מה אתה משיב אמר להם לא המת מטמא ולא המים מטהרים אלא גזירתו של מקום היא אמר הקב"ה חוקה חקקתי וגזירה גזרתי אין אתה רשאי לעבור על גזירתי: [פרה אדומה] מפני מה כל הקרבנות באים זכרים וזו באה נקבה אמר רבי אייבו לבן שפחה שטינף בפלטין של מלך אמר המלך תבא אמו ותקנח את הצואה (בחיק') כך אמר הקדוש ברוך הוא תבא פרה ותכפר על מעשה העגל: פרה זו מצרים עגלה יפיפיה מצרים (ירמיה מ"ו כ'). אדומה זו בבל אנת הוא רישא דדהב (דניאל ב' ל"ח): תמימה זו מדי תמימים היו אין לו להקב"ה עליהם אלא שעבדו עכו"ם שקיבלו מאבותיהם בלבד. אשר אין בה מום זו מלכות יון אלכסנדרוס מוקדין כד הוי חמי לשמעון הצדיק הוי קאים על רגליו ואמר ברוך אלקים של שמעון הצדיק אמרו ליה בני פלטוי דידיה מקמי יהודאי את קיים אמר להון כד אנא נחית לקרבא בדמותיה אנא חמי ונצח: אשר לא עלה עליה עול זו אדום שלא קבלה עליה עולו של הקדוש ברוך הוא ולא די שלא קיבלה אלא מחרפת ואומרת מי לי בשמים וגו' (תהלים ע"ג כ"ה). ונתתם אותה אל אלעזר הכהן והוציא אותה אל מחוץ למחנה שהוא עתיד לדחות את שרה מכרך גדול ממחיצתו: ושחט אותה לפניו כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום (ישעיהו ל"ד ו') אמר רבי ברכיה טבח גדול בארץ אדום. ושרף את הפרה ויהיבת ליקידת אשתא (דניאל ז' י"א): את עורה ואת בשרה וגו' הוא דוכסיה ואפרכיה ואיסתרטיליטיה הונך ועזבוניך (ומערביך וכל אנשי בדקך) [וגו' מחזיקי בדקך וערכי מערכך וכל אנשי מלחמתך אשר בך ובכל קהלך אשר בתוכך יפלו בלב ימים וגו'] (יחזקאל כ"ז כ"ז) אמר רבי שמואל בר יצחק אפילו אותם שהם מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו בלב ימים: ד"א פרה אילו ישראל כי כפרה סוררה סורר ישראל (הושע ד' ט"ז): אדומה אדמו עצם מפנינים (איכה ד' ז'): [תמימה יונתי תמתי] (שה"ש ו' ט'): [אשר] אין (בו) [בה] מום כולך יפה רעייתי ומום אין בך (שם ד' ז'). אשר לא עלה עליה עול שלא קבלו עליהם עולו של הקב"ה. ונתתם אותה אל אלעזר הכהן זה ירמיה מן הכהנים אשר בענתות (ירמיה א' א'): והוציא אותה אל מחוץ למחנה ועמיה הגלי לבבל (עזרא ה' י"ב): ושחט אותה לעיניו ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו (מלכים ב' כ"ה ז'): ושרף את הפרה לעיניו וישרוף את בית ה' ואת בית המלך (שם שם ט'): את עורה וגו' ואת כל בתי ירושלים ואת הבית הגדול שרף באש (שם וירמיה נ"ב י"ג) ולמה הוא קורא אותה בית גדול אלא זה בית מדרשו של ר' יוחנן בן זכאי ששם היו נותנים גדולתו של הקדוש ברוך הוא: ולקח

זה נבוכדנצר הרשע: עץ ארז ואיזוב ושני תולעת זה חנניה מישאל ועזריה: והשליך אל תוך שרפת הפרה קטל המון שביבא דנורא (דניאל ג' י"ז): ואסף איש טהור את כל אפר הפרה זה הקב"ה שכתב בו ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל וגו' (ישעיה י"א י"ב): איש זה הקדוש ברוך הוא דכתב ביה ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג'): טהור זה הקב"ה טהור עינים מראות ברע וגו' (חבקוק א' י"ג). את אפר הפרה אילו גליותיהם של ישראל. והניח מחוץ למחנה במקום טהור זה ירושלים שהיא טהורה: והיתה לעדת בני ישראל למשמרת לפי שבעולם הזה מטהרים ומטמאים מפי כהן אבל לעתיד לבא אינו כן אלא הקב"ה עתיד לטהרם מכל חטאותיהם ומכל טומאותיהם כמה שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (יחזקאל ל"ו כ"ה):

פרק טו

החודש הזה לכם [ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה] (שמות י"ב ב'). עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו (תהלים ק"ד י"ט) אמר רבי יוחנן לא נברא להאיר אלא גלגל חמה יהי מאורות (בראשית א' ט"ו) מארת כתיב וא"כ למה נבראת לבנה אלא לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים רבי שילא איש כפר תמרתה בשם ר' יוחנן אף על פי שמש ידע מבואו מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה חמה (ושנו) [יוסטי] חבריא בשם ר' ברכיה שנאמר ויסעו מרעמסס בחדש הראשון [בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח וגו'] (במדבר ל"ג ג') אם ללבנה אתה מונה עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר משוקעות מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה חמה רבי זעירא בשם רבי חנניא לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד יהי מאורות מארת כתב אם כן למה נבראת לבנה צפה הקדוש ברוך הוא אומות העולם שעתידים לעמוד ולעשות אותן אלהות ואמר אם בשעה שהם שנים והם מכחישים זה את זה אומות העולם עושים אותם אלהות אילו היה אחד על אחת כמה וכמה רבי ברכיה בשם רבי סימון שניהם נבראו להאיר והיו למאורות (בראשית שם ט"ז) ויתן אותם אלקים ברקיע השמים להאיר על הארץ (שם שם י"ח) והיו לאותות (שם שם ט"ו) אלו השבתות שנאמר כי אות היא וגו' (שמות ל"א י"ג) ולמועדים (בראשית שם) אלו ימים טובים ולימים (שם) אלו ראשי חדשים ושנים (שם) אלו ראשי השנים שיהיו אומות העולם מונין לחמה וישראל ללבנה החדש הזה לכם: [דבר אחר החדש הזה לכם] רבות עשית אתה ה' אלקינו נפלאותיך ומחשבותיך אלינו וגו' (תהלים מ' ו') ר' חנניא בר פפא אמר כל נפלאותיך ומחשבותיך כדי שיקבל אברהם אבינו את המלכיות אלינו בשבילנו כדי שנעמוד בעולם (שכי) [שמעון] בר אבא בשם ר'

יוחנן ארבעה דברים הראה הקב"ה לאברהם אבינו תורה וקרבנות גיהנם ומלכיות תורה לפיד אש (בראשית ט"ו י"ז) קרבנות קחה לי עגלה (שם שם ט') גיהנם תנור עשן (שם י"ז) מלכיות הנה אימה חשיכה (שם י"ב) אמר לו הקדוש ברוך הוא אברהם כל זמן שבניך עוסקים בשתים הם ניצולין משתים כל זמן שבניך עוסקים בתורה ובקרבנות הן נצולין מגיהנם ומלכיות ועתיד בהמ"ק ליחרב וקרבנות ליבטל במה אתה רוצה שירדו בניך לגיהנם או שישתעבדו למלכיות רבי חנינא בר פפא אמר אברהם בירר לו את המלכיות ומה טעם אם לא כי צורם מכרם (דברים ל"ב ל') זה אברהם כמה דאת אמר הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נ"א א') וה' הסגירם (דברים שם) שהסכים הקב"ה (עמם) [עמו] ר' ברכיה בשם ר"ל כל אותו היום היה אברהם יושב ותמיה בלבו ואמר איזה אברור לבני זו קשה וזו קשה אמר לו הקדוש ברוך הוא אברהם עד מתי אתה יושב ותמה פסוק הדא מלכי לבך הדא הוא דכתיב ביום ההוא כרת את אברם ברית לאמר (בראשית שם י"ח) מה לאמר אמר ר' חנינא בר פפא אברהם בירר לו את המלכיות באנו למחלוקת רבי יודן רבי אידי רבי חמא בר חנינא זקן אחד בשם רבי הקב"ה בירר לו את המלכיות מה טעם הרכבת אנוש לראשנו (תהלים ס"ו י"א) ארכבת אומיא על רשינן באנו באש ובמים (שם). ר' חנינא בר פפא אמר [חורי] כל הנפלאות ומחשבות שחשבת כדי שיהא אדם נזקק לביתו הדא היא דכתב וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) מה עוד שנתוסף תאוה על תאותו לשעבר אם לא היה אדם רואה לא היה מתאוה ועכשיו בין רואה בין אין רואה הוא מתאוה ר' אבא בר יודן בשם ר' אחא רמז לפרגמטטין ולמפרשי ימים שיהיו נזכרים ובאים במהרה לבתיהם. ר' חנינא בר פפא אמר (אתר) חורי רבי חנינא בר פפא אמר כל הנפלאות ומחשבות שחשבת כדי (שיקבלו) [שלא יקבלו] אומות העולם את תורתך וכבר גלוי וידוע לפניך שאין מקבלים (אותו) [אותה] ולמה נראית כמחזיר עליהם כדי לכפול לנו מתן שכרינו דאמר רבי סימון חשבנותיך אלינו כל אותם שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה שנים עד שלא יצאו ישראל ממצרים היה הקדוש ברוך הוא יושב וחושב חשבונות ומעבר עיבורים ומקדש את השנים ומחדש החדשים עד שיצאו ישראל ממצרים ומסרם להם שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמור החודש הזה [לכם] מהו לאמר אמר להם מיכאן ואילך הרי ראשי חדשים מסורים לכם: רבי חייא בר אבא פתח תוחלת ממושכה מחלת לב [ועץ חיים תאוה באה (משלי י"ג י"ב) תוחלת ממושכה מחלה לב] זה הוא שמארס אשה ונוטלה לאחר זמן ועץ חיים תאוה באה זה הוא שמארס אשה ונוטלה מיד: ד"א תוחלת ממושכה [וגו'] זה דוד שנמשח ומלך לאחר כמה שנים ועץ חיים תאוה באה זה שאול שנמשח ומלך מיד בזכות מי

בזכות מעשים טובים שהיו בידו שהיה עניו שהיה אוכל חולין בטהרה שהיה מבזבז את ממונו [כדי לחוס על ממונם] של ישראל ששקל כבוד עבדו ככבוד עצמו (הורה ר"נ) [ר' יהודה בר נחמן אמר] בשם ר"ל שהיה (בו) [בן] תורה בי מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ו) תני ר' ישמעאל עד שלא יחטא אדם נותנים לו אימה ויראה (שלא יחטא) וכיון שהוא חוטא נותנים עליו אימה ויראה כך עד שלא חטא אדה"ר היה שומע את הקול בנחת אימרון וכיון שחטא היה שומע את הקול (ועומד) בזעף אגראן עד שלא חטא אדה"ר היה שומע את הקול ועומד על רגליו הה"ד וישמעו את קול ה' מתהלך בגן (בראשית ג' ח') אמר רבי אבא בר כהנא מהלך אין כתב כאן אלא מתהלך מקפץ וסלק וכיון שחטא היה שומע את הקול ומתחבא שנאמר ויתחבא האדם ואשתו (שם) א"ר אייבו באותה שעה גרעה (קומתה) [קומתו] של אדה"ר ונעשית מאה אמה. עד שלא חטא ישראל מה כתב ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל (שמות כ"ד י"ז) אמר רבי אבא בר כהנא שבע מחיצות של אש (היה) [היו] בוססות זו בזו והיו ישראל רואים ולא היו מתייראים ולא מתפחדים כיון שחטאו ישראל אפילו פני (השליט) [השליח] הסרסור לא היו יכולין להסתכל הדא הוא דכתב ויראו מגשת אליו (שם ל"ד ל') רבי יצחק בר אבין בשם רבי חנינא אף הסרסור הרגיש בעבירה מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג) רבי יודן אומר בשם רבי אייבו מלאכי צבאות אין כתב כאן אלא מלכי צבאות מלכיהון (דמלכיא) [דמלאכיא] אפילו מיכאל ואפילו גבריאל לא היו יכולין להסתכל בפניו של משה וכיון שחטאו אפילו פני הגולייריין לא היה משה יכול להסתכל כי יגורתי מפני האף והחימה (דברים ט' י"ט): עד שלא אירע אותו מעשה לדוד מה כתב ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז א') ומשאירע אותו מעשה כתיב ואבוא עליו והוא יגע ורפה ידיו (שמואל ב' י"ז ב'): עד שלא חטא שלמה רודה בשדים דכתב בני האדם שדה ושדות (קהלת ב' ח') שדים ושדות כיון שחטא הביא ששים גיבורים שהיו משמרים את מיטתו [הנה מטתו] שלשלמה ששים גיבורים סביב לה [וגו'] מפחד בלילות (שה"ש ג' ז' וח'). עד שלא חטא שאול מה כתב ביה ושאול לכד המלוכה על ישראל וגו' ובכל אשר יפנה ירשיע (שמואל א' י"ד מ"ז) נצח וכיון שחטא מה כתב וירא שאול מחנה פלשתים ויירא ויחרד לבו מאד (שם כ"ח ה'): ד"א תוחלת ממושכה מחלת לב א"ר חייא בר אבא אלו ישראל עד שלא נגאלו אתה מוצא כיון שבא משה אצל ישראל ואמר להן אמר לי הקב"ה לך אמור לישראל פקד פקדתי אתכם (שמות ג' ט"ז) אמרו לו משה רבינו לא עדיין זמן פקידה מה כחי כי אייחל [וגו'] אם כח אבנים כחי [אם בשדי נחוש] (איוב ו' י"א וי"ב) אם כחה של אבנים היא כחנו ואם בשרינו של נחשת היא וכיון שאמר לו בחדש הזה

נגאלים אמרו הא סימן טוב ועץ חיים תאוה באה: החדש הזה לכם יהודה בר נחמן בשם ר"ל פתח שלח אורך ואמתך המה ינחוני (תהלים מ"ג ג') אורך זה משה כי קרן עור פניו (שמות ל"ד כ"ט) ואמתך זה אהרן תומיך ואוריך לאיש חסידיך (דברים ל"ג ח') ואית דמחלפין לה אורך זה אהרן כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב' ז') ואמתך זה משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז') א"ר יצחק מן הים צפה משה שאינו נכנס לארץ ישראל צופיה הליכות ביתה (משלי ל"א כ"ז) תביאנו ותטענו אין כתיב אלא תביאמו ותטעמו (שמות ט"ו י"ז) והא כתיב [המה ינחוני] יביאוני על הר קדשך ואל משכנותיך (תהלים שם) אלא [אלו] ספרי ארץ ישראל שהן קדושים כארץ ישראל. ד"א שלח אורך ואמתך זה משה ואהרן שעל ידיהם שלח הקדוש ברוך הוא אורה לישראל ונגאלו ממצרים אימתי בחדש הזה לכם: רבי לוי פתח והייתם קדושים כי קדוש אני ה' מקדישכם [ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי] (ויקרא כ' כ"ו) רבי יודן בשם רבי חמא בר חנינא ורבי ברכיה בשם רבי אבהו אלו מבדיל אומות עכו"ם מכם לא הייתה תקומה לאומות עכו"ם אלא ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי כזה שהוא בורר את היפה מן הרע וחוזר ובורר אבל כשהוא בורר את הרע מן היפה [בורר] ושוב אינו בורר א"ר לוי [כל מעשיהם] של ישראל משונים מאומות העולם בחרישתן ובזריעתן ובקצירתן ובעומרין ובדישתן ובגרניהם וביקביהם ובמניינם ובחשבונם בחרישתם לא תחרוש בשור וחמור וגו' (דברים כ"ב י') בזריעתן לא תזרע כרמך כלאים (שם שם ט') ובקצירתן ולקט קצירך לא תלקט (ויקרא י"ט ט') ובעומרין ושכחת עומר וגו' (דברים כ"ד י"ט) ובדישתן לא תחסום שור בדישו (שם כ"ה ד') [בגרניהם] וביקביהם הענק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך (שם ט"ו י"ד) ובמניינם ובחשבונם שאומות העולם מונים לחמה וישראל מונים ללבנה: החודש הזה לכם אני ישינה [ולבי ער קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל וגו'] (שה"ש ה' ב') אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולם אני ישינה מבית המקדש ולבי ער בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אני ישינה מן הקרבנות ולבי ער במצות וצדקות אני ישינה מן המצות ולבי ער לעשותן אני ישינה מן הקץ ולבי ער לגאולה אני ישינה מן הגאולה ולבי ער להקדוש ברוך הוא לגאלני אמר ר' חייא בר אבא היכן מצינו שנקרא הקדוש ברוך הוא לבן של ישראל שנאמר צור לבבי וחלקי אלקים לעולם (תהלים ע"ג כ"ו) קול דודי דופק זה משה כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות י"א ד') פתחי לי אמר ר' יוסי אמר הקב"ה פתחי לי פתח כחרירה של מחט ואני פותח לכם פתח שיהיו אהלים (ובצוצריות) [וכצוצריות] יכולים נכנסין בו אחותי במצרים שנתאחו לי בשתי מצות בדם פסח ובדם מילה רעייתי בים שנתרעו לי בים ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (שם ט"ו י"ח)

יונתי במרה שנצטיינו (בים) כיונה (תמתי) במצות תמתי בסיני שנותמו לי בסיני ואמרו לי נעשה ונשמע (שם כ"ד ז') רבי ינאי אומר תמתי תיומתי לא אני גדול הימנה ולא היא גדולה ממני רבי יהושע דסכנים בשם רבי לוי מה התאומים הללו חש לאחד מהם את ראשו חבירו מרגיש כך אמר הקדוש ברוך הוא עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו) שראשי נמלא טל אף שמים נטפו (שופטים ה' ד') [קווצתי רסיסי לילה גם עבים נטפו] מים (שם) ואימתי בחודש הזה לכם: קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב' ח') רבי יודן ורבי נחמן ורבנן ר' יהודה אומר קול דודי הנה זה בא זה משה בשעה שבא ואמר לישראל בחדש הזה נגאלים אתם אמרו משה רבינו היאך אנו נגאלין לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית ט"ו י"ג) והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר ואמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים מדלג על ההרים מדלג על ההרים מדלג על הקצים ומקפץ על החשבונות והעיבורים בחודש הזה אתם נגאלים החודש הזה לכם ר' נחמן אומר קול דודי הנה זה בא [זה] משה בשעה שבא ואמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלים אמרו לו רבינו משה האיך אנו נגאלים וארץ מצרים מליאה מטנופת עכו"ם שלנו ואמר להם הואיל והוא חפץ לגאולתכם אינו מביט במעשים שלכם אלא מדלג על ההרים ואין הרים אלא בתי עכו"ם כד"א על ראשי ההרים יזבחו וגו' (הושע ד' י"ג) ורבנין אומרים קול דודי הנה זה בא זה משה בשעה שבא ואמר לישראל בחודש זה אתם נגאלים אמרו לו רבינו משה האיך אנו נגאלים ואין בידינו מעשים אמר להם משה הואיל והוא חפץ לגאולתכם אינו מביט (במעשים שלכם אלא מדלג על ההרים ואין הרים אלא בתי עכו"ם כמ"ש על ראשי ההרים יזבחו וגו' ורבנין אומרים קול דודי הנה זה בא משה בשעה שבאו ואמר לישראל בחודש זה אתם נגאלים אמר לו ר' משה האיך אנו נגאלים ואין בידינו מעשים א"ל משה הואיל והוא חפץ לגאולתכם אינו מביט) למעשיכם הרעים ובמי הוא מביט בצדיקים שבכם כגון עמרם ובית דינו ואין הרים וגבעות אלא בתי דינים כד"א ואלכה וירדתי על ההרים (שופטים י"א ל"ז) אמר רבי יודן עבדות וגרות בארץ לא להם ארבע מאות שנה אפילו של איספטלים שלהם רבי יודן ורבי חמא בשם רבי אליעזר בנו של יוסי הגלילי ורב הונא בשם רבי אליעזר בן יעקב אומר קול דודי הנה זה בא זה מלך המשיח בשעה שהוא בא ואמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלין (אמרו) [אומרים] לו רבינו מלך המשיח האיך אנו נגאלין לא כך אמר הקדוש ברוך הוא שהוא משעבדינו בשבעים אומות והוא משיבם (שני) [שתי] תשובות ואומר להם אחד מכם גולה לברברייא ואחד מכם גלה (לברטניא) [לסרמטים] כגון שגליתם כולכם ולא עוד

אלא שהמלכות היא מכתבת טירוניא מכל אומה ואומה כותי אחד בא ומשעבד (בא') כגון ששיעבדה כל (אומתי) [אומתו] ובחודש הזה (נגאלו) [אתם נגאלין] החודש הזה לכם: דומה דודי לצבי [וגו'] (שה"ש ב' י') דומה דודי (דידי לצבי) [דו די] א"ר יצחק (אם) [אתה] אומר לנו (דימו דימו את לגבן אתה) [דיו דיו אתו לגבי דיאו דיאו אתא] את לגבן קדמוהי [לצבי] א"ר יצחק מה הצבי הזה מדלג ומקפץ מאילן לאילן ומסוכה לסוכה ומגדר לגדר כך הקב"ה מדלג מן מצרים לים ומן הים לסיני במצרים ראו אותו ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות י"ב י"ב) בים ראו אותו וירא ישראל את היד הגדולה (שם י"א ל"א) בסיני ראו אותו שנאמר ויראו (אלקים) [את אלקי] ישראל (שם כ"ד י') בסיני ראו אותו ויאמר ה' מסיני בא [וגו'] (דברים ל"ג ב'). או לעופר האיילים (שה"ש שם) ר"י בר' חנינא אומר לעורזילהון דאיילתא הנה זה עומד [אחר כתלינו] (שם שם) כי ביום השלישי ירד ה' (שמות י"ט י"א) משגיח מן החלונות (שה"ש שם) וירד ה' על הר סיני על ראש ההר (שמות שם כ') מציץ מן החרכים (שה"ש שם) בשעה שאמר אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') ענה דודי ואמר [לי] קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך ומה אמר לי אנכי ה' אלקיך. ד"א דומה דודי לצבי אמר ר' יצחק מה הצבי הזה מדלג ומקפץ מאילן לאילן מסוכה לסוכה ומגדר לגדר כך הקב"ה מדלג מבית הכנסת זו לבית הכנסת זו ומבית המדרש זה לבית המדרש זה בשביל מה בשביל לברך את ישראל בזכות מה בזכות שהיה יושב באלוני ממרא דכתיב וירא אליו ה' באלני וגו' [והוא ישב פתח האהל וגו'] (בראשית י"ח א') ר' ברכיה בשם ר' לוי ישב כתיב אמר לו הקדוש ברוך הוא אברהם כל זמן שבניך נכנסים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות יהיו יושבים וכבודי עומד ומה טעם אלקים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א') ר' חנא בשם ר' יצחק אלקים עומד אין כתיב כאן אלא נצב איטימוס רבי שמואל בר' חייא בר יהודה בשם ר' חנינא כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין לפני הקב"ה כבודו יושב בניהם ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (שם כ"ד ד') או לעפר האיילים א"ר יוסי בר חנינא לעורזליהון דאיילתא הנה זה עומד אחר כתלינו אחר כתלי בתי כנסיות ובתי מדרשות משגיח מן החלונות מבין כתפיהם של כהנים מציץ מן החרכים מבין אצבעותיהם של כהנים. ענה דודי ואמר לי יברכך ה' וישמרך (במדבר ו' כ"ד). ד"א דומה דודי לצבי אמר רבי יצחק מה הצבי נגלה וחוזר ונכסה כך משיח הראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם כמה נכסה יהודה בר' אומר שלשה חדשים הה"ד ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם (שמות ה' כ') (או לעופר האיילים א"ר יוסי בר' חנינא לעורזליהון דאיילתא הנה זה עומד אחר כתלינו זה כותל מערבי של בית המקדש שאינו חרב לעולם משגיח מן החלונות זה זכות אבות מציץ מן החרכים זה

זכות אימהות ללמדך שכשם שיש הפרש בין חלון לחלון כך יש הפרש בין זכות אבות לאימהות) ר' ברכיה בשם ר' לוי אומר כגואל הראשון כך גואל האחרון (נגלה להם וחוזר ונכסה) מה ראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם כך גואל האחרון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם וכמה הוא נכסה מהם רבי תנחומא בשם רבי חמא בשם רבי יהושע ר' מנחמא בשם ר' חמא בר חנינא ארבעים וחמשה יום הה"ד מעת הוסר התמיד [וגו'] ימים אלף ומאתים ותשעים (דניאל י"ב י"א) ואומר אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמשה (שם שם יב) אילין מותרייא דהכא מה אינון אילו ארבעים וחמשה יום שהמשיח נגלה להם וחזר ונכסה מהם להיכן הוא מוליכם אית דאמרין למדבר יהודה ואית דאמרי למדבר סיחון ועוג הדא הוא דכתב לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר (הושע ב' ט"ז) מי שהוא מאמין בו אוכל מלוחין ושרשי רתומים הדא הוא דכתיב הקוטפים מלוח עלי שיח ושורש רתמים לחמם (איוב ל' ד') ומי שאינו מאמין בו הולך אצל אומות עכו"ם והורגים אותו אמר רבי יצחק ברבי מוריון לסוף ארבעים וחמשה הקדוש ברוך הוא נגלה להם ומוריד להם את המן למה אין כל חדש תחת השמש (קהלת ט' ט') (אנכי) [ואנכי] ה' אלקיך (ועוד ואושיבך) [מארץ מצרים עד אושיבך באהלים כימי מועד (הושע י"ב י).
או לעופר האיילים אר"י בר' חנינא לעורזיליהון דאיילתא הנה זה עומד אחר כתלנו זה כותל מערבי של ביהמ"ק שאינו חרב לעולם משגיח מן החלונות זה זכות אבות מציץ מן החרכים זה זכות אמהות ללמדך שכשם שיש הפרש בין חלון לחרך כך יש הפרש בין זכות אבות לאימהות ענה דודי ואמר לי מה אמר לי החדש הזה לכם ראש חדשים]: ענה דודי ואמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך (שה"ש שם י') אמר רבי עזריה לא היא [ענייה ולא היא] אמירה אלא ענה ליע"ימשה ואמר לי על ידי אהרן ומה אמר (לו) [לי] קומי לך זרזי גרמיך רעייתי בתו של אברהם שריעה אותי בעולם ייפתי בתו של יצחק שייפה (אותי) שמי בעולמי בשעה שהעקידו אביו על גבי המזבח ולכי לך בתו של יעקב ששמע לאביו ולאמו שנאמר וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך וגו' (בראשית כ"ח ז'):
[כי הנה הסתו עבר הגשם חלף הלך לו] (שם שם י"א) כי הנה הסתיו עבר אילו ארבע מאות שנה שנגזרה על אבותינו במצרים הגשם חלף הלך לו אילו מאתים ועשר שנים:
דבר אחר כי הנה הסתיו עבר אילו מאתים ועשר שנים הגשם חלף הלך לו זה השיעבוד לא הוא הגשם לא הוא הסתיו אמר רבי תנחומא עיקר טרחותא מטרא עיקר שיעבודן של ישראל לא היה אלא שמונים ושש שנים משעה שנולדה מרים ולמה הוא קורא אותה מרים אמר ר' יצחק לשון מירור הוא כמה דאת אמר וימררו את חייהם (שמות א' י"ד):
הנצנים נראו בארץ ועת הזמיר הגיע [וקול התור נשמע בארצנו] (שם שם י"ב) הנצנים

נראו בארץ זה משה ואהרן ועת הזמיר הגיע הגיע זמנה של ערלה שתיזמר הגיע זמנם של מצרים שייזמרו הגיע זמנם של עכו"ם שלהם שתעקר מן העולם ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים אני ה' (שמות ל"ב י"ב) הגיע זמנו של ים שיבקע ויבקעו המים (שם י"ד כ"א) הגיע זמנה של שירה שתאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שם ט"ו א') הגיע זמנה של תורה שתנתן עזי וזמרת יה (שם שם ב') אמר רבי ביבי זמירות היו לי חקיך (תהלים קי"ט נ"ד) אמר ר' תנחומא הגיע הזמן שיעשו ישראל זמירה להקדוש ברוך הוא עזי וזמרת יה (שמות שם) וקול התור נשמע בארצינו אמר ר' יוחנן קול תייר טב נשמע בארצינו זה משה ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שם י"א ד'): [התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח קומי לכי רעיתי יפתי ולכי לך] (שה"ש שם י"ג) התאנה חנטה פגיה אילו שלשת ימי אפילה שבהם כלו רשעי ישראל והגפנים סמדר נתנו ריח אילו הנשארים שעשו תשובה ונתקבלו אמר להון משה כל הדין רוחא טבא אית (בהון) [בכון] ואתון יתבין הכא קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך. ד"א ענה דודי ואמר לי אמר רבי עזריה לא היא ענייה ולא היא אמירה אלא ענה דודי על ידי יהושע ואמר לי על ידי אלעזר ומהו אמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך כי הנה הסתיו עבר אילו ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר הגשם חלף הלך לו אילו שלשים ושמנה שנים שהיה כעס על ישראל הנצנים נראו בארץ אילו (מרגלים איש א' איש א' למטה) [הנשיאים ונשיא אחד נשיא אחד] (במדבר ל"ד י"ח) עת הזמיר הגיע הגיע זמנה של ערלה שתזמר הגיע זמנם של כנעניים שייזמרו הגיע זמנה של ארץ ישראל שתחלק לאלה תחלק הארץ (שם כ"ו נ"ב) וקול התור נשמע בארצינו אמר רבי יוחנן קול תייר טב נשמע בארצינו זה יהושע ויצו יהושע את שוטרי העם לאמר (יהושע א' י') התאנה חנטה פגיה אילו סלי בכורים והגפנים סמדר נתנו ריח אילו (הגפנים) [הנסכים]: ד"א ענה דודי ואמר לי אמר רבי עזריה לא היא ענייה לא היא אמירה אלא ענה ליע"ידניאל ואמר לי על ידי עזרא מה אמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך כי הנה הסתיו עבר אילו שבעים שנה שעשו ישראל בגולה והלא אינם אלא חמשים ושתים שנה א"ר לוי (צא) [הוצא] מהם שמונה עשר שנה שהיתה בת קול יוצאת ומפוצצת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת לו עבדא בישא פוק חרב ביתא דמרך דבני מרך לא שמעין ליה הגשם חלף הלך לו זה השיעבוד הנצנים נראו בארץ כגון דניאל וחביריו מרדכי וחברותו עזרא וחברותו עת הזמיר הגיע [הגיע] זמנה של ערלה שתיזמר הגיע זמנם של רשעים שיישברו הה"ד שבר ה' מטה רשעים (ישעיה י"ד ה') הגיע זמנם של בבליים שייזמרו הגיע זמנו של בית המקדש שיבנה גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון (חגי ב' ט') וקול התור נשמע

בארצינו זה כורש כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי אלקי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה (עזרא א' ב') התאנה חנטה פגיה אילו סלי הביכורים והגפנים סמדר נתנו ריח אילו הנסכים. דבר אחר ענה דודי ואמר לי א"ר עזריה לא היא ענייה לא היא אמירה אלא ענה לי על ידי אליהו ואמר לי ע"י משיח מה אמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך כי הנה הסתיו עבר זו מלכות הרשעה הזו שהיא מתעה את הבריות כד"א כי יסיתך אחיך בן אמך (דברים י"ג ז') הגשם חלף הלך לו זה השיעבוד הנצנים נראו בארץ אמר רבי יצחק כתיב ויראני ה' ארבעה חרשים (זכריה ב' ג') אילו הן אליהו ומלך המשיח ומלכי צדק ומשוח מלחמה עת הזמיר הגיע הגיע זמנה של ערלה שתזמר הגיע זמנם של רשעים שיישברו שבר ה' מטה רשעים (ישעי' י"ד ה') הגיע זמנה של מלכות הרשעה הזאת שתעקר מן העולם הגיע זמנה של מלכות שמים שתיגלה והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה י"ד ט') וקול התור נשמע בארצינו אמר רבי יוחנן (זה) [קול] תייר טב נשמע בארצינו זה מלך המשיח מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נ"ב ז') התאנה חנטה פגיה אמר ר' חייא בר אבא בר סימון לימות המשיח דבר גדול בא הרשעים כלים בו והגפנים סמדר נתנו ריח אילו הנשארים והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו (שם ד' ג') ורבנן אמרי שבוע שבן דוד בא בו שנה ראשונה והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר (עמוס ד' ז') שנה שנייה חצי רעב משתלחין שלישית רעב גדול יהיה ומתים בה אנשים ונשים והטף והתורה משתכחת מישראל וברביעית רעב ולא רעב שובע ולא שובע בחמישית שובע גדול ואוכלים ושותים ושמחים והתורה חוזרת לחידושה ובשישית קולות ובשביעית מלחמות ובמוצאי שביעית בן דוד בא אמר אבוה כמה שבועין אתון כהדא ולא אתת אלא כי האי דאמר ר' יוחנן דור שבן דוד בא תלמידי חכמים מתים והנשארים כלות עיניהם ביגון ואנחה וצרות רעות באות על הציבור וגזירות קשות מתחדשות עד שהראשונות קיימות (אביא) [באה] אחרת (ואסמכה) [ונסמכה] לה. א"ר אבין דוד שכן דוד בא בו בית וועד לזנות יהיה והגליל יחרב והגבלון ישם ואנשי הגליל יסובבו מעיר אל עיר ולא יתחוננו ואנשי אמת נאספו והאמת נעדרת והולכת לה להיכן היא הולכת דבי ר' ינאי אמרין הולכת ויושבת עדרים עדרים במדבר כד"א ותהי האמת נעדרת (ישעיה נ"ט ט"ו) א"ר נהוראי דור שבן דוד בא בו נערים ילבינו זקנים וזקנים יעמדו מפני נערים בת קמה באמה כלה בחמותה אויבי איש אנשי ביתו בן לא יבוש מאביו חכמת סופרים תסרח והגפן תתן פריה והיין ביוקר אמר רבי אבא בר כהנא אין בן דוד בא אלא בדור שכולו חייב כלייה א"ר ינאי אין בן דוד בא אלא בדור שפניו דומות לכלב א"ר לוי אם ראית

דור אחר דור מחרף צפה רגליו של מלך המשיח ומה טעמיה אשר חרפוך אויביך ה' אשר חרפו עקבות משיחך (תהלים פ"ט ל"ב) ומה כתב בתריה ברוך ה' לעולם אמן ואמן (שם שם ל"ג): ר' יונה פתח ואכרה לי בחמשה עשר כסף בחומר שעורים ולתך שעורים (הושע ג' ב') א"ר יוחנן ואכרה לי בחמשה עשר כסף הרי חמשה עשר (בניסן) בחומר שעורים הרי שלשים ולתך שעורים הרי ששים אלו ששים מצות שכתב לנו משה בתורה דא"ר יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחאי שלש פרשיות כתב לנו משה בתורה וכל אחת ואחת יש בה משש ששים מצות ואלו הן פרשת פסחים פרשת נזיקים פרשת קדושים תהיו רבי לוי בשם ר' שילא דכפר תמרתה משבעים שבעים מצות א"ר תנחומא ולא פליגא מאן דעבד פרשת פסחים שבעים כולל עמה פרשת תפילין מאן דעבד פרשת נזיקים שבעים כולל עמה פרשת שמיטה מאן דעבד פרשת קדושים שבעים כולל עמה פרשת (ערלה) [ערוה]: ד"א ואכרה לי בחמשה עשר כסף [בט"ו בניסן] אימתי בחודש הזה: החודש הזה לכם ר' ברכיה בשם ר' יודן בר' שמעון אמר הקב"ה לישראל בני חידוש גאולה יש לכם (כאן) [וכן] לעתיד לבא לשעבר לא גאלתי אומה מתוך אומה ועכשיו אני גואל אומה מתוך אומה הה"ד או הנסה אלקים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' (דברים ד' ל"ד) ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' חנן בן פזי גוי מקרב גוי עם מקרב גוי אין כתיב כאן אלא גוי מקרב גוי שהיו אלו ערלים ואלו ערלים אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית א"כ לא היה מדת הדין נותנת שיגאלו ישראל ממצרים לעולם שמואל בר נחמן אמר אילולי שאסר הקדוש ברוך הוא עצמו בשבועה לא היו נגאלים ישראל ממצרים לעולם מאי טעמא לכן אמור לבני ישראל וגו' (שמות ו' ו') אין לכן אלא שבועה כד"א לכן נשבעתי לבית עלי וגו' (שמואל א' ג' י"ד) אמר ר' ברכיה כתיב גאלת בזרוע עמך וגו' (תהלים ע"ז ט"ז) בטרוניא א"ר יודן מלבא לקחת גוי עד ובמוראים גדולים שבעים ושתים אותיות ואם יאמר לך אדם שבעים וחמשה הם אמור לו (צא) [הוצא] מהם גוי שני שאינו מן המנין א"ר אבין בשמו גאלם ששמו של הקב"ה שבעים ושתים אותיות: [החודש הזה לכם] א"ר יהושע למלך שנשבה בנו ולבשה נקמה למלך והלך ופדה את בנו ואמר היו מונים לי רמזי איפטייה לפדיון בני כך [אמר] הקדוש ברוך הוא (היה) [היו] מונין איפטייה ליציאת מצרים א"ר לוי בשם רבי חמא בר חנינא למלך שנשא נשים הרבה ולא כתב להם כתובת (גהיקן) [גמיקון] ולא אפטייה כיון שנשא בת טובים ובת גינסין כתב (גהיקין ולאפטוי) [לה גמיקון וכתב לה איפטייה כך כל הנשים שנשא אחשורוש לא כתב להן לא גמיקון ולא אפטייה] כיון שנשא אסתר בת גינסין כתב לה (גהיקן) [גמיקון] בחודש העשירי הוא חודש טבת (אסתר ב' ט"ז) וכתב (להב) לה אפטייה בשנת שבע למלכותו (שם) [כך אמר

הקדוש ברוך הוא כיון שבראתי את עולמי היו אומות העולם עומדים לא נתתי להם לא חודש ולא שבת וכיון שעמדו ישראל נתתי להם ראשי חדשים ועיבור שנים לכך נאמר החודש הזה לכם]: [החודש הזה וגו'] א"ר ברכיה (גאלת בזרוע עמך) החודש הזה לכם כירח יכון לעולם (תהלים פ"ט ל"ח) כהדין סיהרא אם זכיתם אתם מונין למליאתו ואם לאו אתם מונין לפגמו [זכיתם] הרי אתם מונין למליאתו אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה וישב שלמה על כסא ה' למלך (דהי"א כ"ט כ"ג) הא סיהרא על מליאתה לא זכיתם אתם מונין לפגמו רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיה יואש אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו ואת עיני צדקיהו עור (מלכים ב כ"ה ז') הא סיהרא על פיגמה: החודש הזה לכם מסור הוא לכם אמר ריב"ל למלך שהיה לו אורולוגין וכיון שעמד בנו מסר לו אורולוגין שלו אמר רבי יוסי בר חנינא למלך שהיה לו (שומרים) [שומרה] וכיון שעמד בנו מסר לו (שומרין) [שומרה] אמר רבי אחא למלך שהיה לו טבעת וכיון שעמד בנו מסר לו את טבעתו א"ר [יצחק] למלך שהיו לו אוצרות והיה מפתח לכל אחד ואחד וכיון שעמד בנו מסר לו המפתחות א"ר חייא בר אבא למלך שהיה לו כלי אומנות וכיון שעמד בנו מסר לו כלי אומנותו ורבנין אמרין לרופא שהיה לו נרתיק של רפואות כיון שעמד בנו מסר לו את נרתיקו: תני ר' הושיעא גזרו בית דין למטה ואמרו היום ראש השנה הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו בימה ויעמדו סניגורים ויעמדו (מלאכי חובה פקידי') סקפטורים שגזרו בית דין למטן ואמרו היום ולמחר ראש השנה נשתהו העדים מלבא או שנמלכו בית דין להעבירה למחר הקדוש ברוך הוא אומר למלאכי השרת העבירו בימה ויעברו סניגורים ויעברו סקפטורים שגזרו בית דין למטן למחר ראש השנה ומה טעם כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב (תהלים פ"א ה') אם [אינו] חוק לישראל הוא אינו משפט לאלקי יעקב כביכול ר' פנחס ר' חלקיהו בר' סימן אמר מתכנסים כל מלאכי השרת אצל הקב"ה ואמרו לפניו רבון העולמים אימתי הוא ראש השנה והוא אומר להם לי אתם שואלים אני ואתם נשאל לבית דין שלמטן ומה טעם כה' אלקינו בכל קראנו אליו (דברים ד' ז') כשאנו קוראים המועדות אליו ואין קראינו אלא מועדות כד"א מקרא קודש (שמות י"ב ט"ז) רבי קריספא בשם רבי יוחנן לשעבר אלה מועדי ה' מקראי קודש (ויקרא כ"ג ד') מכאן ואילך אשר תקראו אותם (שם) רבי לוי אמר אם קראתם אתם מועדי ה' ואם לאו אינם מועדי ה': החודש הזה לכם אתם מונין לו ואין אומות עכו"ם מונין לו ר' לוי בשם ר' יוסי ברבי אלעאי דרך ארץ הוא הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן עשו שהוא גדול מונה לחמה יעקב שהוא קטן מונה ללבנה (שהוא קטן) אמר רב נחמן

והוא סימן טוב מה הגדול שליט ביום ואינו שליט בלילה כך עשו הרשע שליט בעולם הזה ואינו שולט לעולם הבא ומה הקטון שליט ביום ובלילה כך יעקב שליט בעולם הזה ובעולם הבא רב נחמן אמר חורי רב נחמן אמר כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטון מתפרסם שקע אורו של גדול נתפרסם אורו של קטון כך כל זמן שאורו של עשו הרשע מבהיק בעולם אין אורו של יעקב מפורסם שקע אורו של עשו מתפרסם אורו של יעקב שנאמר קומי אורי כי בא אורך וגו' (ישעיה ס' א'): [החודש הזה לכם] תני ר"ש בן יוחי בג' דברים נתקשה משה והראה לו הקדוש ברוך הוא כאילו באצבע במנורה ובשרצים ובלבנה במנורה זה מעשה המנורה וגו' (במדבר ח' ד') בשרצים וזה לכם הטמא וגו' (ויקרא י"א כ"ט) בלבנה החודש הזה לכם ר' שמלאי תני בשם שמואל כל חודש שלא נולד קודם לשש שעות אין כח לעין לראותו רבי שמואל בר נחמן אמר שנה שיצאו ישראל ממצרים היו חדשי השנה וחדשי התקופה שוין שנה שיצאו ישראל ממצרים היתה התקופה בליל ה' בתחלת הלילה ומולד הלבנה היה ביום ד' בחצות היום והתחילו חודש הלבנה וחודש התקופה בלילה ר' ברכיה ר' חייא בשם ר' יוחנן נתעטף הקב"ה בטלית מצויצת והעמיד למשה מכאן ולאהרן מכאן וקרא למיכאל ולגבריאל ועשה אותם כשלוחי החודש ואמר להם באיזו צד ראיתם את הלבנה לפני החמה או לאחר החמה לצפונה או לדרומה כמה היא גבוה ולאין היתה נוטה וכמה היתה רחבה אמר להם כסדר הזה שאתם איתם כך (היא) [יהיו] בני מעבירים את השנה למטן על ידי זקן וע"י עדים ועל ידי טלית מצוייצת: [החודש הזה לכם] ר' נחמן רבי אליעזר בן יוסי ור' אחא חד אמר אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני חידוש גאולה יש לכם כאן לעתיד לבא וחד אמר יש לכם כאן חידוש הוא לעתיד לבא מה לעתיד לבא אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה (ישעיה ל"ה ה') אף הכא ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה (שמות י"ט ח') וכל העם רואים את הקולות (שם כ' ט"ו) מה לעתיד לבא אז ידלג כאיל פסח (ישעיה שם ו') אף הכא ויוצא משה את העם לקראת האלקים וגו' (שמות י"ט י"ז) מה לעתיד לבא ותרון לשון אלם (ישעיה שם) אף הכא ויענו כל העם יחדיו וגו' (שמות שם ח'): דברו אל כל עדת בני ישראל לאמור בעשור לחודש הזה (שם י"ב ב') והלא אינו יפה אלא מדירות ואתה אומר מבעשור אלא מלמד שהיו קשורים לכרעי מטותיהם של ישראל מבעשור והיו המצריים נכנסים ורואים אותם ונפשם פורחות מעליהם רבי חייא בריה דרבי אחא דיפו משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם (שם שם כ"א) שיהא כל אחד מכם מושך אלוהות של מצרים ושוחטו לפניו ודרגש (לא) [ליה] ימלל. ר' חלבו בשם ר' יוחנן הכא איתמר בעשור לחודש הזה ולהלן הוא אומר והעם עלו מן הירדן בעשור

לחודש הזה (יהושע ד' י"ט) ר' חייא בשם ר' יוחנן לקיחתו עמדה להם בירדן ואכילתו עמדה להם בימי המן ואכלו את הבשר בלילה הזה (שמות י"ב ח') בלילה ההוא שנדדה שנת המלך (אסתר ו' א'). ר' ברכיה בשם ר' אבהו דרש נחום בר' סימאי בטריסים ויקחו להם איש זה הקב"ה דכתב ביה ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג') שאתה לוקחו בשני תמידים שה זה קרבן תמיד כד"א את הכבש האחד תעשה בבקר (שם כ"ט ל"ט) (איש) [שה] לבית אבות שה לבית א"ר יודן ברבי סימון מימיו לא היה לן אדם בירושלים ובידו עון הא כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות של לילה תמיד של בין הערבים היה מכפר על עבירות שנעשו ביום מכל מקום לא לן אדם בירושלים ובידו עון מה טעם צדק ילין בה (ישעיה א' כ"א) צדיק ילין בה: [החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם] רבי ברכיה בשם רבי יצחק החודש הזה חדשו מעשיכם שעדיין ראש וראשון [עתידין] לבא ראש זה נבוכדנצר הרשע דכתב ביה אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב' ל"ח) ראשון זה עשו הרשע דכתב ביה ויצא הראשון וגו' (בראשי' כ"ה כ"ה) מי יפרע לכם ראשון אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מ"א ד'): מי פורע לכם ממדי בעשור ככרי כסף עשרת אלפים ככר כסף וגו' (אסתר ג' ט') אמר ר' אבהו בא עשור של המן (ועשרתו בניו) [ועשרת בניו] מי פורע לכם שני בלקטירים מרדכי ואסתר מרדכי מבחוץ ואסתר מבפנים: מי פורע לכם מיון בני חשמנאי שהם מקריבים שני תמידין בכל יום. מי פורע לכם (מעכו"ם) [מאדום] נטרונא והיה לכם למשמרת (עד ארבעה עשר) (שמות שם) אמר הקדוש ברוך הוא אביו קורא אותו גדול ויקרא את עשו בנו הגדול (בראשית כ"ז א') ואמו קראה אותו גדול ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול (שם שם ט"ו) ואני קורא אותו קטן הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א' ב') הואיל והם קוראים אותו גדול (נפול) [לפום] תורא טבחא כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה ל"ד ו') אמר ר' ברכיה וטבח גדול בארץ אדום אל תאכלו ממנו נא לא (תבעירם) [תבעוניה] מהבהבה ובשל מבושל במים כי אם צלי אש וגו' היא ודוכסיה ואפרכוסיה ואיסטרטיליה הונך ועזבונך וגו' (יחזקאל כ"ז כ"ז) א"ר בר' יצחק אפילו אותם שהם מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו ביום מפלתך וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה' אמר רבי שמואל בר נחמן לפי שבעולם הזה אכלתם אותו בחפזון אבל לעתיד לבא מה כתיב כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניהם ה' ומאסיפכם אלקי ישראל (ישעיה נ"ב י"ב):

פרק טז

[צו את בני ישראל] את קרבני לחמי לאישי [ריח ניחחי תשמרו להקריב לי במועדו] (במדבר כ"ח ב'). זש"ה אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה (תהלים נ' י"ב) א"ר סימון י"ג מידות רחמים כתובים בהקב"ה הה"ד ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון [וגו'] נצר חסד לאלפים נושא עון ועובר על פשע וחטאה ונקה (שמות ל"ד ו' וז') וכי יש רחמן שמוסר מזונותיו לאכזרי הוי אם ארעב לא אומר לך: א"ר יודא בר' סימון אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בניי עשר בהמות טהורות נתתי לכם שלש נתתי (לכם) [ברשותכם] ושבע אינם ברשותכם [אילו הם שברשותכם] שור [שה] כשבים ושה עזים (דברים י"ד ד') ואילו הן שאינם ברשותכם איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר (שם שם ה') שמא הטרחתי עליך שתהא מחזר בהרים ובגבעות שתביא לפני קרבן (מאיל שאינה) [מאילו שאינם] ברשותך והלא לא אמרתי לך שתביא אלא ממה שברשותך ומן הגדל על אבוסך הוי אם ארעב לא אומר לך. א"ר יצחק כתב את קרבני לחמי וכי יש לפני אכילה ושתיה אם אומר אתה שיש לפני אכילה ושתיה למד ממלאכיי למד ממשרתיי דכתב משרתיו אש לוהט (תהלים ק"ד ד') מהיכן הן ניזונים ר' יודן בשם ר' יצחק אומר מזיו שכינה דכתיב באור פני מלך חיים (משלי ט"ז ט"ו) ור' חגי בשם ר' יצחק אומר כתיב אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים ושמי השמים וגו' ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט' ו') ואתה מחיה לכולם [הוי אם ארעב לא אומר לך]: אמר ר' שמעון בן לקיש כתיב עולת תמיד העשויה בהר סיני לריח ניחח אשה לה' (במדבר כ"ח ו') וכי יש אכילה ושתייה לפני ואם אומר [אתה] שיש אכילה ושתייה לפני למד ממה דכתיב ויהי שם [עם ה'] ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה וגו' (שמות ל"ד כ"ח) והרי דברים קל וחומר ומה אם משה שהלך בשליחותי ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ולפני יש אכילה ושתייה הוי אם ארעב לא אומר לך. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אמר הקב"ה בריותי אינם צריכים לבריותי ואני אצרוך לבריותי שמעת מימיך אומרים השקו את הזית הזה שהוא עושה שמן הרבה בריותי אינן צריכים לבריותי ואני מצריך לבריותי הוי אם ארעב לא אומר לך. א"ר ינאי בנוהג שבעולם זה שהוא עובר על גב הנהר איפשר לו שלא ישתה ב' או ג' לוגין ואנא על לוגין דחמרא כתבית דאנא שתי דאנא רוי דאנא שבע תני ר' חייא בקודש הסך נסך שכר לה' (במדבר שם ז') לשון שתייה לשון רווייה לשון שביעה לשון שכרות ר' יוסי בן מנסיה בשם ר"ש בן לקיש אומר צריכים ספלים שיהיו פקוקים בשעת הניסוך א"ר יוסי בר' אבין מלתיה דר"ש בן לקיש אמר לעכב: בהמה אחת מסרתי לך ולא היית יכול לעמוד בה ואיזה בהמה בהמות בהררי

אלף (תהלים נ' י') ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי ורבנן ר' יוחנן אומר בהמה אחת רבוצה על אלף הרים ואלף הרים מגדלים מזונות והיא אוכלת מאי טעמא כי בול הרים ישאו לו וחיית השדה ישחקו שם (איוב מ' כ') (ר"ש בן לקיש) ור' יהושע בן לוי אמר בהמה אחת היא רבוצה על אלף הרים ואלף הרים (מתגדלים) [מגדלים] לה כל מיני מאכל לאכילתן של צדיקים לעתיד לבא ומה טעם והיה השרון לנוה צאן ועמק עכור לרבץ בקר לעמי אשר דרשוני (ישעיה ס"ה י') ורבנין אמרין בהמה אחת רבוצה על אלף הרים ואלף הרים מגדלים לה (מזונות) בהמות והיא אוכלת ומה טעם וחית השדה ישחקו שם (איוב שם) ואיפשר כן אית בעיר אכל בעיר א"ר תנחומא גדולים מעשה אלקינו (תהלים קי"א ב') מה משונים הם מעשיו של הקדוש ברוך הוא: (ומהיכן) [ומה] הוא שותה ר' יהושע בן לוי אומר כל מה שירדן מכניס לששה חדשים הוא עושה אותה גמיאה [אחת] ומה טעם כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב שם כ"ג) ורבנן אמרין כל מה שהירדן מכניס לשנים עשר חדשים הוא עושה (אותו) [אותה] גמיאה (אחד) [אחת] ומה טעם כי יגיח ירדן אל פיהו ויש בהם (ליכלוך) [ליחלוח] פה [ור' יוסי אמר אין בהם ליחלוח פה] ומהיכן היה שותה תני רבי שמעון בן יוחי נהר יוצא [מעדן] ושמו יובל ומשם הוא שותה שנאמר על יובל ישלח שרשיו וגו' (ירמיה י"ז ח') תני בשם רבי מאיר ואולם שאל נא בהמות ותורך (איוב י"ב ז') זה בהמות בהררי אלף ועוף השמים ויגד לך (שם) זה זיז או שיח לארץ ותורך (שם שם ח') זו גן עדן ויספרו לך דגי הים (שם) זה לויתן מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת (שם שם ט"ו) [הוי אם ארעב לא אומר לך]. מלך אחד מסרתי לך ולא היתה [בריה] יכולה לעמוד בו וזהו שלמה בן דוד ויהי לחם שלמה [ליום אחד] שלשים כור סלת [וששים כר קמח] (מלכים ה' ב') א"ר שמואל בר יצחק אילו מיני (מלטונים) [מלטומי] היו אבל לסעודתו לא הייתה ברייה יכולה לעמוד עשרה בקר בריאים (שם שם ג') אפוטמים ועשרים בקר רעי ומאה צאן (שם) מן המרעה לבד מאיל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים (שם) רבי ברכיה בשם רבי יהודא אומר מיני ציברייה ורבנין אומרין עוף גדול מעולה ומשובח היה עולה ונותן על שלחנו של שלמה בכל יום א"ר יהודא בר זבדא אלף נשים היו לשלמה וכל אחת ואחת היתה עושה סעודה כסעודה זו כסבורה שמא אצלה הוא סועד הוי אם ארעב לא אומר לך. (אפוי) [עפוי] אחד מסרתי לך ולא היית יכול לעמוד בו ואיזה זה (נהמין) [נחמיה] הפחה ואשר היה נעשה ליום אחד [שור אחד] צאן שש ברורות וצפרים נעשו לו כל עשרת ימים ויין להרבה ועם זה לחם הפחה לא בקשתי כי כבדה העבודה על העם הזה (נחמיה ה' י"ח) מהו לחם הפחה הונא בר יוקו אמר הקקבטין [הוי אם ארעב לא אומר לך]: ריח ניחחי תנא אין מביאין את המוגמר

אלא לאחר הסעודה כלום האורחים נהנים ממנו אלא הריח [אמר להם הקב"ה בניי מכל קרבנות שאתם מקריבין לפני כלום אני נהנה מהם אלא הריח שנאמר ריח נחחי]: ריח ניחחי תשמרו להקריב לי במועדו צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי י"ג כ"ה) צדיק אוכל לשובע נפשו זה אליעזר עבד אברהם שאמר לאמנו רבקה הגמיאיני נא מעט מים מכדך (בראשית כ"ד י"ז) גמיאה אחת ובטן רשעים תחסר זה עשו הרשע שאמר לאבינו יעקב הלעיטני נא מן האדם [האדם] הזה (שם כ"ה ל') אמר רבי יצחק בר אליעזר פער פיו אותו רשע כגמל ואמר אנא פתחי לפומי ואנת הוי משלח ואזיל כההיא דתנינן תמן אין אובסין את הגמל ולא דורסים אבל מלעיטים אותו (שבת פכ"ד): ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו זו רות המואביה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר (רות ב' י"ד) א"ר יצחק את ש"מ תרתי או ברכה שרתה בידו של צדיק או ברכה שרתה במעיה של צדקת [אלא מן מה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר נראין הדברים שהברכה שרתה במעיה של צדקת] ובטן רשעים תחסר אלו אומות העולם א"ר מאיר שאלתי את רבי דוסתאי (אחד) מן כוכבה (אמר לו) מהו ובטן רשעים תחסר (אמרתי לו) [אמר לי] גוי אחד היה בעירנו ועשה סעודה לכל זקני העיר (וזימני) [וזמנני] עמהם והביא לפנינו מכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בששת ימי בראשית ולא היה שלחנו חסר אלא אגוזי פרך בלבד מה עשה נטל את הטבלא מלפנינו שהיתה יפה כששה ככרי זהב ושברה אמרתי לו מפני מה עשית כן אמר לי רבי אתם אומרים העולם הזה שלנו והעולם הבא שלכם ואם אין אנו אוכלים עכשיו אימתי אנו אוכלים וקראתי עליו הפסוק הזה ובטן רשעים תחסר: ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו זה חזקיהו מלך יהודה שתי (אוגדות) [אגודות] של ירק וליטרא אחת של בשר היו מעלים לפניו בכל יום והיו ישראל מליזים אחריו ואומרים זה מלך ורצין בן רמליהו מלך ומשוש את רצין בן רמליהו (ישעיה ח' ו') יאי מלכות לרצין הדא היא דכתב יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט ומשוש את רצין בן רמליהו (שם) מה ההולכים לאט בר קפרא אמר חזרנו על כל המקרא ולא מצינו [מקום] ששמו לאט אלא זה חזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל במקוה של ארבעים סאה מנין לאט אמר להם הקב"ה אוכלים אתון בעיין לכן הנני ה' מעלה עליכם את מי נהר העצומים והרבים את מלך אשור ואת כל כבודו ועלה על כל אפיקיו והלך על כל גדותיו (שם שם ז') ובטן רשעים תחסר זה מישע מלך מואב [שנאמר ומישע מלך מואב] היה נוקד (מלכים ב' ג' ד') מה נוקד רועה והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר (שם) מה הוא אלף אילים צמר ר' אבא בר כהנא אמר (פרומטוי) [פרובטוי]: ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו אמר להם הקדוש ברוך הוא בניי מכל קרבנות שאתם

מקריבים לפני כלום אני נהנה מהם אלא הריח [שנאמר] ריח נחחי: תשמרו להקריב לי במועדו אתה צויתה פיקודיך לשמר מאוד (תהלים קי"ט ד') והיכן צוה בחומש הפיקודים לשמר מאוד תשמרו להקריב לי במועדו: היא הפרשה האמורה להלן היא הפרשה האמורה לכאן ולמה היא (אומרת) [אומרה] ושונה ר' יהודא ור' נחמיה ורבנין ר' יהודא אומר לפי (שהיה) [שהיו] ישראל אומרים לשעבר היו המסעים נוהגים התמידים [נוהגים] פסקו המסעים פסקו התמידים אמר הקב"ה למשה לך אמור להם שיהיו נוהגים בתמידים ורבי נחמיה אומר לפי שהיו ישראל מגללים בתמידים א"ל הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור לישראל שלא יהו מגללים בתמידים ורבנן אמרין להלן לתלמוד וכאן למעשה רבי אחא בשם רבי חנינא בר פפא לפי שהיו ישראל אומרים לשעבר היינו מקריבים קרבנות ומתעסקים בהם ועכשיו שאין אנו מקריבים מהו להתעסק בהם אמר להם הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בהם כאילו אתם מקריבים אותם רב הונא אמר אין גליות הללו מתקבצות אלא בזכות משניות מה טעם כי יתנו בגוים עתה אקבצם (הושע ח' י') רב הונא אמר חורי כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכ"מ מוקטר ומוגש לשמי מנחה טהורה (מלאכי א' י"א) וכי יש מנחה בבבל אלא אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בהם כאילו אתם מקריבים קרבנות ושמואל אומר ואם נכלמו מכל אשר עשה צורת הבית ותכונתו וגו' (יחזקאל מ"ג י"א) וכי יש צורת הבית עכשיו אלא אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ואתם מתעסקים בו כאילו אתם בונים אותו א"ר יוסי מפני מה (מתחילות) [מתחילין] לתינוקות מתורת כהנים א"כ יתחילו להם מבראשית אלא אמר הקב"ה מה הקרבנות טהורים אף התינוקות טהורים יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים: ר' אבא בר כהנא ור' אבון תרויהון בשם ר' עזריה דכפר חטייה למלך שהיה לו שני (מגריפים) [מגריסין] בישל לו הראשון תבשיל ואכלו וערב לו בישל לו השני ואכלו והיה ערב לו ואין אנו יודעים איזה ערב לו ביותר אלא ממה שהוא אומר לשני כתבשיל הזה עשה לי אנו יודעים של שני ערב לו יותר כך הקריב נח קרבנות וערב לו להקדוש ברוך הוא שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית ח' כ"א) הקריבו ישראל קרבן וערב לו להקב"ה ואין אנו יודעים איזה מהם ערב ביותר אלא במה שמצוה את ישראל ואומר להם ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו אנו יודעים (שישראל) [של ישראל] ערב לו ביותר ר' אבין אומר למלך שהיה [מיסב] על הקובטין שלו והכניסו לו תבשיל ראשון ואכלו [והיה ערב לו וכן השני ואכלו וערב לו] והיה (מחיה) [ממחה] כזה שהוא ממחה את הקערה רבי אבין אומר חורי למלך שהיה מהלך בדרך הגיע לבורגנין הראשון ואכל לבורגנין השני ואכל שם ושתה שם ולן שם למה מתני על העולה היא

העולה (ויקרא ו' א') אלא מלמד שהעולה כליל לאישים: כבשים בית שמאי אומרים שהן כובשים עונותיהם של ישראל כד"א ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו וגו' (מיכה ז' י"ט) וב"ה אומרים כל דבר שהיא [נכבש] סופו לצוף אלא כבשים בני שנה שהם מכבסים עונותיהם של ישראל כד"א אם יהיו חטאיכם כשנים וגו' (ישעיה א' י"ח) ובן עזאי אומר כבשים בני שנה שהם מכבסים עונותיהם של ישראל ועושים [אותם] כתינוק בן שנה. שנים ליום בגלל היום: שנים ליום פרקליט ליום והיו לי נאם ה' צבאות ליום שאני עושה סגולה וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד [אתו] (מלאכי ג' י"ז): שנים ליום שהם נשחטים עליהם לשם היום. שנים ליום שיהא יודע איזה נשחט בשחרית ואיזה נשחט בערבית: עולת תמיד א"ר יודא בר' סימון מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון הא כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות שנעשו בלילה ותמיד של בין הערבים היה מכפר על עבירות שנעשו ביום מ"מ לא לן אדם בירושלים ובידו עון מה טעם צדק ילין בה (ישעיה א' כ"א): ר' יהודה בר סימון בשם ר' יוחנן שלשה דברים שמע [משה] מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו בשעה שאמר ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח') אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה לא כשאתה סבור אלא עשרים קרשים בצפון ועשרים קרשים בדרום ושמונה במערב ואני יורד ומצמצם שכינתי בניהם למטה שנאמר ונועדתי לך שם וגו' (שם שם כ"ב) בשעה שחטאו ונתנו איש כופר נפשו (שם ל' י"ב) אמר משה רבון העולמים מי יכול ליתן פדיון נפשו אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלקים כפרו ויקר פדיון נפשם וגו' (תהלים מ"ט ז' וח') אמר לו הקב"ה לא כשם שאתה סבור אלא זה יתנו (שמות ל' י"ג) כזה יתנו א"ר מאיר כמין מטבע אש (הראהו) הוציא הקדוש ברוך הוא מתחת כסא הכבוד והראהו למשה ואמר לו זה יתנו כזה יתנו ובשעה שאמר ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים אם אני מכניס כל חיות שבעולם יש בהם כדי העלייה אחת או כל העצים שבעולם יש בהם כדי הבערה אחת דכתיב ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ' ט"ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא משה לא כשם שאתה סבור אלא כבשים בני שנה שנים ליום ולא שנים בבת אחת אלא אחד בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים רב הונא בשם רב אמר שדי לא מצאנוך שגיא כח (איוב ל"ז כ"ג) לא מצינו כח גבורתו של הקב"ה אין הקדוש ברוך הוא בא בטרחות על ישראל וכיון ששמע משה כך התחיל משבח בישראל ואומר להם אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלקיו (תהלים קמ"ד ט"ו):

פרק יז

ויהי בחצי הלילה [וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וגו'] (שמות י"ב כ"ט). ר' תנחום דיפו בשם ר' (עניא) [מנא] דקיסרין פתח ואחשבה לדעת זאת עמל היא בעיני (תהלים ע"ג ט"ז) אמר דוד אין בריה יכולה לעמוד על חצי הלילה אלא הקב"ה אבל אני עמל היא בעיני ולפי שאין ברייה יכולה לעמוד על חצי הלילה אלא הקדוש ברוך הוא לפיכך ויהי בחצי הלילה [וה' הכה וגו'] ר' אחא (פתח) [פתר] אני [ה'] הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעיה מ"ב ח') אני [ה'] הוא שמי אמר רבי אחא אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי הוא שמי שהתניתי ביני ובין מלאכי השרת וכבודי לאחר לא אתן ר' נחמן בשם ר' אבון אלו השדים ר' מנחמן בשם רבי מנא אמר אין כל בריה בעולם יכולה להבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור אלא הקדוש ברוך הוא אבל אני עמל היא בעיני ולפיכך ויהי בחצי הלילה [וה' הכה כל בכור]: כתיב מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם (ישעיה מ"ד כ"ו) רבי ברכיה בשם ר' לוי מי שהוא מקיים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים אין אנו יודעים (שמו) [שהוא] אומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה אלא מלאך אחד נגלה על אבינו יעקב ואמר לו לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל וגו' (בראשית ל"ב כ"ט) נגלה הקב"ה לקיים את גזירתו של אותו מלאך ויאמר לו אלקים שמך וגו' (שם ל"ה י') ירושלים שכל הנביאים מתנבאים (עליו) [עליה] שניבנית על אחת כמה וכמה יש אומרים מקים דבר עבדו זה משה לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז') ועצת מלאכיו ישלים זה משה וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (שם כ' ט"ז) אמר הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור להם לישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות י"ב י"ב) הלך משה ואמר לישראל כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שם י"א ד') אמר הקב"ה כבר הבטחתי למשה ואמרתי לו בכל ביתי נאמן הוא (במדבר שם) יהא משה עבדי כזבן אלא מה אמר משה כחצות הלילה אף אני פועל בחצי הלילה: חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך (תהלים קי"ט ס"ב) רבי פנחס בשם רבי אליעזר בר' מנחם מה היה דוד עושה היה נוטל כנור ונבל ונותנם מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם והיו חבירי ישראל שומעים את קולו ואומרים ומה אם דוד המלך עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה ונמצאו כל ישראל עוסקים בתורה אמר ר' לוי חלון היתה על מטתו של דוד פתוחה לצפון והיה הכנור תלוי כנגדה והיתה רוח צפונית יוצאת בחצי הלילה ומנשבת בה והיה הכנור מנגן מאיליו הה"ד כנגן (מלכים ב' ג' ט"ו) כמנגן אין כתב כאן אלא כנגן המנגן

הכנור היה מנגן מאיליו והיו כל ישראל שומעים אותו והוא שדוד אומר עורי כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נ"ז ט') איתער יקרי מן קדם יקרא דבריי לית יקרי חשוב כלום קדם יקרי דבריי אעירה שחר אנא (נעורר) [מעורר] שחרא ושחרא לא עוררתני והיה יצרו הרע מרגיזו ואמר לו דוד דרכן של מלכים השחר מעוררם ואתה אומר אעירה שחר דרכם של מלכים להיות ישינים עד שלשה שעות ואתה אומר חצות לילה (ומה הוא) [והוא] אומר על משפטי צדקך [ומהו על משפטי צדקך] על משפטים (שהוצאת) [שהבאת] על פרעה ועל צדקה שעשית עם שרה זקינתי הה"ד וינגע ה' את בית פרעה נגעים גדולים על דבר שרה אשת אברם (בראשית י"ב י"ז): ד"א על משפטי צדקך על משפטיך שהבאת על אומות [העולם] (וכל) [ועל] צדקה שעשית עם זקיני ועם זקינתי שאילו (התחיל) [השחיל] לה קללה אחת מלמטה מהיכן הייתי עומד אלא שנתת בלבו (ברוכה) [וברכה] ברוכה לה' בתי (רות ג' י'). ד"א משפטי צדקך על המשפטים שהבאת על המצרים במצרים ועל צדקה שעשית עם אבותינו במצרים שלא היו בידם (מצות) אלא שתי מצות דם פסח ודם מילה הה"ד ואעבור עלייך ואראך מתבוססת בדמייך ואומר לך בדמייך חיי (יחזקאל ט"ז ו') זה דם פסח ודם מילה: [ויהי בחצי הלילה וגו'] תני ר' שמעון בן יוחי משה לא היה יודע עיתותיו ולא רגעיו ולא זמניו של לילה לפיכך אמר כחצות הלילה (שמות י"א ד') אבל הקדוש ברוך הוא (היה) יודע עיתותיו ורגעיו וזמניו של לילה לפיכך הוא נכנס בו כחוט השערה ומי חלקו ר' בנימן בר יפת בשם ר' יוחנן הלילה נחלק מאליו ורבנן אמרי יוצרו חלקו הכד"א ויהי בחצי הלילה ולהלן את אמר ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד ט"ו) א"ר תנחומא (אביכם) [אמר הקב"ה אביהם] יצא בחצות ואני יוצא עם בניו בחצות ורבנן אומרים אמר הקדוש ברוך הוא (אביכם) [אביהם] יצא עמי מאמש ועד חצות ואני יוצא עם בניו מחצות ועד הבוקר א"ר יצחק אין שרה של מצרים נופל אלא ביום מה טעם דכתב ובתחפנחס חשך היום בשברי שם את מטות מצרים ונשבר בה גאון עוזה וגו' (יחזקאל ל' י"ח) ואמר ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר החרם [וגו'] (ישעיה י"ט י"ח) [עיר ההרס] עיר השמש (נוון) [נוא] אלכסנדרי נוף (מנפוח) [מנפיס] תחפנם חופיינם ועיר ההרס (סרק אני) [סדקאני] ועיר שמש (אילו פילום) [אליופוליס] אמר ר' יוחנן בן זכאי מצינו שהיום והלילה קרויים יום דכתב ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד (בראשית א' ה') רבי יהושע בר נחמיה שמע לה מן הדא גם חשך לא יחשיך ממך לילה כיום יאיר כחשיכה כאורה (תהלים קל"ט י"ט) חשיכה שהיא אורה לפני ולילה לתשמישן של בריות הוי (בו) ביום מתו בכוריהם של מצרים: כיצד לקו מכת מיתה מבערב והיו

מפרפרים כל הלילה ומתו ביום ומה טעם כולנו מתנו אין כתב כאן אלא כולנו מתים (שמות י"ב ל"ג) מייתין ואזלין הכמא דאת אמר ביום הכותי כל בכור (במדבר ח' י"ז) ולהלן את אמר ביום [וגו'] הקדשתי לי כל בכור (שם ג' י"ג) אמור מעתה ביום שמתו בכוריהם של מצרים בו ביום הקדשתי לי כל בכור: וה' הכה כל בכור בכור לאיש בכור לאשה בכור לזכר בכור לנקבה הא כיצד בא אחד על עשר נשים והיו יולדות עשרה בנים [וכן עשרה אנשים באו על אשה אחת וילדה עשרה בנים] נמצאו כולם בכורים אנשים הגע עצמך שאין שם בכור לא לאיש ולא לאשה לא לזכר ולא לנקבה מה אני מקיים כי אין בית אשר אין שם מת (שמות י"ב ל') אמר רבי אבא בר אחא אפוטרופוס של בית היה מת כמא דאת אומר שמרי הראש כי לא היו בכור וישימהו אביהו לראש (דהי"א כ"ו י): תני רבי נתן ביום שהיה בכורו של אחד מהם מת היה צר אוקינין שלו בתוך ביתו אותו היום היה נידקת ונשחקת וניזרת והייתה קשה עליו כאילו אותו היום קברו א"ר יודן לפי שהיו המצריים קוברים בתוך בתיהם והיו הכלבים נכנסים דרך הכוכים ומשמטים את הבכור מבין הכוכים ומתעתעים בהם והיתה קשה עליהם כאילו אותו היום קברוהו: מבכור פרעה מכאן שפרעה היה בכור נתכנסו כל הבכורים אצל אבותיהם אמרו להם כיון דאמר משה ומת כל בכור בארץ מצרים (שמות י"א ה') כל מה דאמר על הלין עמא אתו עליהון אלא אתון ונפיק אילין עבראי (מבניכון) [מבינינון] ואי לא הלין עמא מייתין אמרו עשרה בנים לאחד ממנו ימותו כחד מנהון ולא תקים על אילין עבראי אמרין כל (כמה) [סמא] דמילתא ניזלו לגבי פרעה דהוא בכור דילמא דאיהו חייס על נפשיה ונפוק אילין עבראי מבינינון הלכו להם אצל פרעה אמרו לו בגין דאמר משה ומת כל וגו' וכל דאמר על הלין עמא אתא עליהן אלא קום ואפיק הלין עבראי (מבינכון) [מבינינון] ואי לא הלין עמא מייתין אמר צאו וקפחו שוקיהם של אילו אנא [אמר] נפשי או (נפשיכון לעבראי) [נפשיהון דעבראי] ואתון אמרין הכדין מיד יצאו הבכורים והרגו באבותיהם ששים רבוא הדא היא דכתב למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קל"ו י') למכה בכורים במצרים אין כתב כאן אלא למכה מצרים בבכוריהם הבכורים הרגו ששים רבוא רבי אבון בשם ר' יודה בן פזי אמר בתייה בת פרעה בכורה הייתה (וזכות) [ובזכות] מה ניצולה בתפילתו של משה דכתיב טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה (משלי ל"א י"ח) בליל כתב כד"א ליל שמורים הוא לה' (שמות י"ב מ"ב): עד בכור השפחה (שם י"א ה') רב הונא ור' אחא בשם רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אפילו שפחות המוכנות לרחים והיו אומרות רצונינו בשיעבודינו וישראל בשיעבודן א"ר יודה בן פזי (מבורת) [מסורת] אגדה סרח בת אשר ירדה למצרים (נתנוה) [כדנוה] לרחים: וכל בכור בהמה

אם אדם חטא בהמה מה חטאה אלא המצריים משתחוים לטלאים של איהו אומרים יראתינו הביאה עלינו את הפורענות קשה יראתינו שעומדת על עצמה שלא היה בה פורענות: [ויהי בחצי הלילה וגו'] ר' הונא ור' יהושע בר אבין (חתניה) [וחתניה] דר' לוי בשם ר' לוי אין בעל הרחמים פוגע בנפשות תחילה ממי את למד מאיוב: ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות והאתונות היו רועות על ידיהן (איוב א' י"ד) מאי הבקר היו חורשות והאתונות היו רועות על ידיהם א"ר חמא בר חנינא נעשה לו דוגמא מעין עולם הבא כמה דאת אומר ונגש חורש בקוצר וגו' (עמוס ט' י"ג). [ותפול שבא ותקחם ואת הנערים הכו לפי חרב] (שם שם ט"ו) א"ר אבא בר כהנא יוצאות מכפר קרנים והולכות את כל האובלים כולם וכיון שהגיעו למגדל צבעייא מתו שם: [ואמלטה רק אני לבדי] (שם) אמר ר' אחא רק מיעוט משובר ומלוקה היה א"ר יודן (נמלטה) [ואמלטה] רק אני לבדי להגיד לך אף הוא כיון שהגיד בשורתו מיד הוא מת הדא הוא דכתיב עוד זה מדבר וזה בא (שם שם י"ז): ויאמר כשדים שמו שלשה ראשים וגו' (שם שם) כיון ששמע איוב כן התחיל מגייס עליהם חיילותיו למלחמה הדא הוא דכתיב אערוך המון רבה ובוז משפחות יחיתני ואדום לא אצא פתח (שם ל"א ל"ד) אמר איוב אומה זו בזויה מכל אומות היא ארץ כשדים זה העם לא היה וגו' (ישעיה כ"ג י"ג) ולואי לא היה סבור ליתן אימתו עלי וכיון שאמר לו אש אלקים נפלה מן השמים (איוב א' ט"ז) [אמר] אם מן השמים הוא מה אני יכול לעשות מיד ואדום לא אצא פתח ואחר כך ויקח לו חרס וגו' (שם ב' ח'). אף מחלון וכליון מתחילה מתו סוסיהם וגמליהם וחמוריהם ואח"כ מת הוא וימת אלימלך איש נעמי (רות א' ג') ואחר כך מתו שני בניו וימותו גם שניהם וגו' (שם שם ה') (ואח"כ מתה היא): ואף בנגעים הבאים על אדם כן בתחילה הוא מתחיל בביתו אם חזר בו טעונים (בו) חליצה וחלצו את האבנים (ויקרא י"ד מ') אם לא חזר בו טעונים נתיצה ונתץ את הבית (שם שם מ"ה) ואחר כך הוא מתחיל בבגדיו אם חזר בו טעונים קריעה וקרע אותו מן הבגד או מן העור וגו' (שם י"ג נ"ו) ואם לא חזר בו טעונים שריפה ושרף את (הבית) [הבגד] (שם שם ל"ב) ואח"כ הוא מתחיל בגופו אם חזר בו ובא אשר לו הבית (שם י"ד ל"ה) ואם לאו בדד ישב וגו' (שם י"ג מ"ו): ובמצרים כן בתחילה נגעה מדת הדין בממונם ויך את גפנם ותאינתם (תהלים ק"ה ל"ג) ויסגר לברד בעירם (שם ע"ח מ"ח) ואחר כך ויך כל בכור במצרים (שם שם נ"א) ר' לוי בר זכריה בשם ר' ברכיה בטכסיסי מלכים בא עליהם בתחלה סכר אמת המים שלהם דם ואח"כ הביא עליהם קלנים צפרדעים ואחר כך ירה עליהם חיצים כינים ואח"כ הביא עליהם לגיונות ערוב ואחר כך נתן להם דורמסיות דבר כבד מאד ואח"כ רמה בהם נפט שחין ואחר

כך השליך אבני בליסטרא ברד ואח"כ העמיד עליהם כובשים ארבה ואחר כך (חבשו) [חבשן] בפילקיות חושך ואח"כ הוציא הגדול גדול שבהם והרגו מכות בכורות בחצות הלילה ר' לוי חתניה דר' זכריה בשם ר' ברכיה כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר (ישעיה כ"ג ה') א"ר אליעזר כל צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר וכל צר חסר במקרא ברומי הרשעה הכתוב מדבר ר' לוי בשם ר' חמא בי רבי חנינא מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים מה מצרים דם אף אדום כן דכתיב ונתתי מופתים בשמים וארץ דם ואש (יואל ג' ג') מה מצרים צפרדע אף אדום כן קול שאון מעיר (ישעיה ס"ו ו') מה מצרים שחין אף אדום המק בשרו וגו' (זכריה י"ד י"ב) מה מצרים ערוב אף אדום וירשוה קאת וגו' (ישעיה ל"ד י"א) מה מצרים כינים אף אדום ונהפכו נחליה לזפת (שם שם ט') מה מצרים דבר [וברד] אף אדום ונשפטתי אתו בדבר ובדם [וגשם שוטף ואבני אלגביש] (יחזקאל ל"ט כ"ב) מה מצרים ארבה אף אדום אמור לצפור כל כנף וגו' (שם ל"ט י"ז) מה מצרים חושך אף אדום חשך ונטה עליו קו תהו (ישעיה ל"ד י"א) מה מצרים נטל הגדול שבהם והרגו אף אדום כן וירד (ראימות) [ראמים עמם] (שם שם ז') רומיים עמם [אמר] ר' אחא בר כהנא חשך ואפילה שמשו במצרים שלשת ימים אבל תהו ובהו לא שמשו בעולם הזה והיכן עתידים לשמש בכרך גדול של רומי ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (שם) ורבנן אמרי אומות העולם שלא קבלו את התורה שניתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים (שם ס' ב') אבל ישראל שקיבלו את התורה שניתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (שם):

פרק יח

וידבר ה' וגו' דבר אל בני ישראל וגו' והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן (ויקרא כ"ג י'). מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש (קהלת א' ג') אמר רבי בנימן בר לוי בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם מטים לצד מינות אמרו כך הוה שלמה צריך לומר מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש יכול אף עמלה של תורה בכלל חזרו ואמרו וכו' כל המדרש כדכתיב במדרש רבות עד ואין אתם מביאין לי העומר אמר רבי אבין בא וראה כמה היו ישראל מצטערים עצמן על מצות העומר דתנינן תמן קצרוהו ונתנוהו בקופות הביאוהו לעזרה והיו מהבהבים בו את האור כדי לקיים בו מצות קלי דברי ר' מאיר וחכמים אומרים בקנים ובקולחות חובטים אותו כדי שלא יתמעך נתנוהו לאבוב והאבוב היה מנוקב כדי שיהא האור שולט בכולו (מנחות פ"י מ"ד) תמן תנינן שטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו נתנוהו לרחים של גרוסת

והוציאו ממנו עשרון שהוא מנופה בשלש עשרה נפה (שם) אמר ר' לוי הרי שעמלת וחרשת וזרעת וניכשת וכיסחת ועידרת וקצרת ועימרת ודשת ועשית אותה ערימה אם איני מוציא לך מעט רוח שתיזרה מהיכן אותו האיש חי הוי אין אתה נותן לי שכר הרוח מה יתרון לו שיעמל לרוח (קהלת ה' ט"ו) אמר רבי אלעזר [כתיב] לא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלקינו הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו [שבעת] חוקת קציר ישמר לנו (ירמיה ה' כ"ד) הנותן יהב לכון כולא לית אתון צריכין ליה מן הדין שבועות חוקות [קציר] ישמר לנו מן השרב ומן הרוחות קשים ומן הטללים הקשים ואלו הן שבע שבתות תמימות שבין פסח לעצרת תני ר' חייא שבע שבתות תמימים תהיינה (ויקרא כ"ג ט"ו) אימתי הן תמימים בזמן שאין ישוע ושכניה ביניהן אמר רבי יהושע בן לוי סנטירך אנא ולית את יהיב לי סנטרותי א"ר ברכיה מגירסך אנא ולית את מטעם לי מן תבשילך דנידע (לך) מה אינון צריכין הוא שדוד אמר גשם נדבות תניף אלקים נחלתך ונלאה אתה כוננת (תהלים ס"ח י') אם גשם היא צריכה נדבות אם טל היא צריכה תניף אלקים נחלתך ונלאה א"ר בנאה אמר הקב"ה לישראל בניי כשהייתי נותן לכם את העומר הייתי נותן לכל אחד ואחד מכם עומר לגלגולת מספר נפשותיכם לאשר באהלו תקחו (שמות ט"ז ט"ז) ועכשיו שאתם נותנים לי את העומר אין אתם נותנים לי אלא עומר אחד משל כולכם ולא עוד אלא שאינו של חיטין אלא של שעורין לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם והבאתם עומר: [והבאתם את עמר וגו'] אשר קצירו רעב [יאכל] ואל מצינים יקחהו ושאף צמים חילם (איוב ה' ה') אשר קצירו זה נמרוד רעב יאכל זה אבינו אברהם ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ותחנונים שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר וגו' וירדפו עד דן (בראשית י"ד י"ד) ר"ש בן לקיש בשם בר קפרא אומר אליעזר לבדו היה בגמטריא שמנה עשר ושלש מאות ושאף צמים חילם מי דחק בממונו של נמרוד אברהם וכל המצומתים לו: ד"א אשר קצירו זה פרעה רעב יאכל זה משה ואהרן ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ותחנונים שנאמר ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי (שמות י"ד ט"ו) ושאף צמים חילם מי דחק בממונו של פרעה הרשע משה ואהרן וכל המצומתים להם. ד"א אשר קצירו זה סיחון ועוג רעב יאכל זה משה ואהרן ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ותחנונים שנאמר ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו וגו' (במדבר כ"א ל"ד) ושאף צמים חילם מי דחק לממונם של סיחון ועוג משה ואהרן וכל המצומתים להם. דבר אחר אשר קצירו זה סיסרא רעב יאכל זה דבורה וברק ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ותחנונים שנאמר מן שמים נלחמו הכוכבים ממסילותם נלחמו

עם סיסרא (שופטים ה' כ') ושאף צמים חילם מי דחק לממונו של סיסרא דבורה וברק וכל המצומתים להם: דבר אחר אשר קצירו זה סנחריב רעב יאכל זה ישעיה וחזקיה ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ותחנונים שנאמר ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ הנביא על זאת ויזעקו השמים (דהי"ב ל"ב כ') ושאף צמים חילם מי דחק (לממונם) [לממונו] של סנחריב חזקיהו וישעיה וכל המצומתים להם: דבר אחר אשר קצירו זה המן רעב יאכל זה מרדכי ואסתר ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ותחנונים שקו אפר יוצע לרבים (אסתר ד' ג') ושאף צמים חילם מי דחק (לממונם) [לממונו] של המן מרדכי ואסתר וכל המצומתים להם: דבר אחר אשר קצירו אילו שלשים ואחד מלכיות רעב יאכל אילו יהושע וכלב ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ותחנונים שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך (יהושע ז' י') ושאף צמים חילם מי דחק לממונם של שלשה ואחד מלכים יהושע וכלב וכל המצומתים להם (וכו') [וכי] באיזו זכות זכו ישראל (ליקן) [ליתן להם] את ארץ כנען בזכות העומר לפיכך משה מזהיר את ישראל והבאתם את עומר: והניף את העומר לפני ה' לרצונכם (ויקרא שם) כיצד היה מניפין רבי חמי בר עוקבא בשם רבי יוסי בר חנינא מוליך ומביא כדי לבטל רוחות קשות מעלה ומוריד כדי לבטל טללים קשים ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אומר מוליך ומביא למי שהעולם כולו שלו מעלה ומוריד למי שהעליונים והתחתונים שלו ור' אבין אמר דרבי יודא ור' נחמיה היא: רבי יעקב בר אביי בשם רבי יודא בר סימון רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש רבי יוחנן אמר לעולם לא תהא מצות העומר קלה בעיניכם שעל ידי מצות העומר זכה אברהם וירש את ארץ כנען שנאמר ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וגו' (בראשית י"ז ח') על מנת ואתה את בריתי תשמר (שם שם ט') ואיזה זה מצות העומר רבי שמעון בן לקיש אמר לעולם לא תהא מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר עשה הקדוש ברוך הוא שלום בין איש לאשתו הדא היא דכתב והביא האיש את אשתו אל הכהן והביא את קרבנה עליה עשירית האיפה קמח שעורים וגו' (במדבר ה' ט"ו) ואיזה זה מצות העומר. רבי אבהו ואמרי לה רבי יהושע בן לוי ורבי שמואל בר נחמני ורבנן רבי יהושע בן לוי אמר היא שעמדה להם בימי גדעון שנאמר ויבא גדעון והנה איש מספר חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין ויבא עד האהל ויכהו ויהפכו למעלה ויפל האהל (שופטים ז' י"ג) מהו צליל לחם שעורים רבנין אמרין על שצליל עליהם אותו הדור מן הצדיקים ובזכות מה ניצלו בזכות לחם שעורים ואיזו זו מצות העומר ר' שמואל בר נחמן [אמר] היא שעמדה להם בימי חזקיה והיה

כל מעבר מטה מוסדה אשר יניח עליו בתופים במחולות ובמלחמות תנופה נלחם בם (ישעיה ל' ל"ב) וכי יש מלחמות [תנופה] באותו הדור הוי אומר זו מצות העומר ורבנין אמרין היא שעמדה להם בימי יחזקאל ואתה קח לך חטין ושעורין ופול ועדשים ודוחן וכוסמים ונתתה אותם בכלי אחד ועשית אותם ללחם למספר הימים אשר אתה שוכב על צדך שלש מאות ותשעים יום תאכלנו (יחזקאל ד' ט') מהו ללחם ריבה בה שעורים רבי שמואל בר נחמן אמר דברים שהם מצירים את בני מעים שמואל אומר תמן אמרין עבדיה מיניה חררא לכלבא ולא (טעמאי) [טעמיה] שאלה מטרונית את רבי יוסי בן חלפתא אמרה לו כמה צער נצטער אותו הצדיק כמה עבדים וכמה שפחות יש לו והם מבזין בו במאכל בסוף אמר לה להודיעך שבכל מקום שישראל בצער הצדיקים הווין עמהם בצער רבי לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן בזמן שראה מרדכי להמן שבא לקראתו והסוס בידו אמר דומה אני שרשע זה להרגני בא ואמר לתלמידיו בירחו לכם שלא תכוו בגחלתי אמרו בין לחיים בין למות עמך אנו מה עשה התעטף בטליתו ועמד לו להתפלל אתא ההוא רשע ויתיב להון גביהון אמר להון במה אתם עסוקים אמרו לו במצות העומר שהיו ישראל מקריבין בבית המקדש אמר להון ודמה הוה הדין עומרא דכסף וזהב או דחיטין ושערין ואמרין ליה דשערים אמר להון וכמה הות טימי דידיה בכ' קנטירין או בי' קנטירין אמרין לו סגין בי' מנין אמר להון קיימון דנצחין עשרת (מיניכון) [מניכון] לעשרת אלפין קינטרי דכספא כיון דחסיל (מה מצלי) [ממצלי] אמר סב לבוש הדין לבושא אמר ליה ומה את מבזה מלכותא אית בר נש דילבש (כלילא) [לבושא] דמלכא אי לא סחי אזל בעי בי בני ולא אשכח מה עבד אסר זוניתא על ואסחיי בתר דנפק אמר ליה סב לבוש הדין [כלילא] אמר ליה מה אתה מבזה מלכותא אית בר נש דילבש כלילא אי לא מספר אזל [בעי] לספר ולא אשכח מה עביד אזל לבייתיה ואייתי מאני ספר ויתיב ליה מספר ליה ושרי מיתנח אמר ליה מה לך מתנח אמר ליה ווי ליה דאבוה דההוא גברא מיעביד קומספנטון קומסקרטור עבד בלני וספרא אמר ליה ומה הוא שאילה לך לית אנא חמיתיה אבוה דההוא גברא עבד בלני וספר עשרים ושתים שנה בכפר קרינוס ואת משכח דאילין מאני ספרא דידיה א"ל קום רכיב על הדין סוסיא אמר ליה לית בי חילא דאנא גבר סב ואת הוא דגרמת לנפשך אמר ליה קום סק דאנא מאמיך קדלי ואת דריס עלי וסליק ורכיב למקיימא לכון ואתה על במותימו תדרוך (דברים ל"ג כ"ט) כיון שרכב על הסוס התחיל מקלס להקב"ה ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני ה' העלית מן שאול נפשי חייתני מירדי בור (תהלים ל' ב' עד ד') תלמידיו מה היו אומרים זמרו לה' חסידיו והודו לזכר קדשו כי רגע באפו חיים ברצונו

בערב ילין בכי ולבקר רנה וגו' (שם שם ה' וו') אותו הרשע מה היה אומר ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם ה' ברצונך העמדת להררי עוז הסתרת פניך הייתי נבהל (שם שם ז' וח') אסתר מה הייתה אומרת אליך ה' אקרא ואל שדי אתחנן מה בצע בדמי וגו' (שם שם ט' וי') ישראל מהו היו אומר שמע ה' וחנני ה' היה עוזר לנו הפכת מספדי למחול לי וגו' (שם שם י"א וי"ב) א"ר יצחק אמר ר' פנחס בקריאת שמע היה עוסק ולא הפסיק שנאמר למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלקי לעולם אודך (שם שם י"ג):

פרק יט

ויהי בשלח פרעה [וגו'] (שמות י"ג י"ז). ילמדנו רבינו השולח יד בפקדונו של חבירו כיצד הוא נגבה כך שנו רבותינו השולח יד בפיקדון ב"ש אומרים ילקה בחסר וביתר ובית הלל או' כשעת הגזילה רבי עקיבא אומר כשעת התביעה (ב"מ פ"ג מי"ג) ואמרו רבותינו ודאי כל מי ששולח ידו בפקדונו של חבירו ראוי שתישבר זרועו ממי את למד מפרעה שהיו ישראל נתונים בידו פקדון וביקש לפשוט יד בהם ושבר הקדוש ברוך הוא את זרועו שנאמר בן אדם את זרוע פרעה מלך מצרים שברתי (יחזקאל ל' כ"א) ומניין שהיו ישראל בידו פקדון שכן הוא אומר למשה שיאמר לישראל פקד פקדתי אתכם (והעליתם) (שמות ג' טז) ולפי שהיו ישראל מתייאשים מן הגאולה אמר הקדוש ברוך הוא לך אמור להם כשם שבעל הפקדון אימתי שרוצה הוא נוטל פקדונו כך אתם אימתי שיגיע זמניכם מיד אני מוציא אתכם מידו אמרו לו ישראל רבון העולמים ראה היאך כופר בך וממאן לשלחנו שנאמר לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (שם ה' ב') אמר להם הקב"ה חייכם יש לכם לראות הפה שאמר מי ה' סופו לומר ה' הצדיק (שם ט' כ"ז) והפה שאמר לא ידעתי את ה' סופו לומר העתירו אל ה' (שם שם כ"ח) הפה שאמר גם את ישראל לא אשלח סופו להיות אוחז כל אחד בידו ומשלחו מניין ממה שקרינן בענין ויהי בשלח פרעה: [ויהי בשלח וגו'] כך פתח רבי תנחומא בי רבי אמרו לאלקים מה נורא מעשיך (תהלים ס"ו ג') א"ר יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי אמרין לפעלא טבא יישר אמרו לאלקים וגו'. (ורבותינו אמרו) הנהרגים הורגים (השמידי) [הנשמדים] משמידים הנצלבים צולבים המן העץ אשר הכין למרדכי להשכים ולצלוב אותו והוא משכים ונצלב עליו (הוא אומר) [הוי אמרו] לאלקים מה נורא מעשיך. [ברוב עוזך יכחשו לך אויביך] (תהלים שם) רבותינו אמרו יכחשו לך אויביך יתברון קומך בעלי דבבך כשיראה הרשע בא בתוקפו להתגאות לפניך ברוב עוזו יהי נשבר ברוב עוזך (וגו') ורבי ברכיה אמר יכזבו לך כמו וכחש בעמיתו (ויקרא ה' כ"א) אמר דוד רבונו של עולם כשיהיו הרשעים באים

להתגאות בפניך בפיהם יהיו חוזרין ומשקרים ושוברים דבריהם כדי שיהיו מתביישים וכן אתה מוצא בהרבה רשעים נבוכדנאצר תחילה כשמתעסק עם חנניה מישאל ועזריה מהו אומר להם ומאן הוא אלהא דישזבנכון מידי (דניאל ג' ט"ו) אמר ליה הקדוש ברוך הוא הא רשע היית מתגאה (לעיני האומר) [לפני] ואומר מאן הוא אלהא (אמר דוד) כשנעשה בך מידת הדין יש לך להיות (אומרים) [אומר] הוא אלהא (אלקים) אמר דוד אמרו לאלקים מה נורא מעשיך ברוב עוזך יכחשו לך אויביך:

פרק כ

עשרת הדברות [פתיחתא] פרשת מתן תורה. [אמרה רוח הקדש] על ידי שלמה מלך ישראל לחייו כערוגת הבושם מגדלות מרקחים שפתותיו שושנים נוטפת מר עובר (שה"ש ה' י"ג) כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד אותה שעה כשניתנה התורה לישראל נזדעזעו כל העולם כולו ונתקבצו אצל בלעם הרשע ואמרו לו שמא מבול מביא לעולם או עולם נידון כבראשונה בלעם הרשע פתח לפני בליעל ודבר השיב אל תיראו מלכי אדמה ואל תבהלו רוזני ארץ שוכן שחקים בכבודו נגלה על בניו ברחמים והופיע לתת לעמו תורה וחכמה ומוסר לידידיו: ולמה ניתנה תורה בסיון ולא בשאר ירחים למה הדבר דומה למלך שעשה חופה לבתו ואמר אדם אחד מגדולי המלך נאה לה לבת המלך להרכיבה על הפיל כשהיא יושבת באפריון ולסלסלה בכל גדולי מלכות ענה (אחד) [אחר] ואמר פיל גבוה ואין (לה) [לו] הדר (ויש לה) [ואין לו] יופי ונאה להרכיבה על הסוס ולהראות יופיה בכל גדולי המלכות ענה אדם אחד פיל גבוה וסוס נאה ואין להם פה לדבר וידים לספוק ורגלים לרקוד (ולהרכיב) [ונאה להרכיבה] על כתיפים להראות את יופיה כך הקדוש ברוך הוא לא נתן התורה לא בניסן ולא באייר מפני שמזל ניסן טלה ומזל אייר שור אין נאה להם לקלס ולשבח לכך נתן הקב"ה התורה בסיון מפני שמזל סיון תאומים ותאומים אדם הוא ואדם יש לו פה לדבר וידים לספוק ורגלים לרקוד: וכשנתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל ארץ שמחה ושמים בוכים ומפני מה ארץ שמחה ושמים בוכים למלך שעשה חופה לבתו בני כרכים לא נכנסו אצלו ולא נתנו שבח בני כפרים נכנסו ונתנו שבח למלך בנבלים וכינורים ובכל מיני זמר יצא הכרוז מלפני המלך ואמר בנוהג שבעולם בני כרכים שידעו בכבוד של מלך (לא) [להם] היה נאה לקלס בתו של מלך כך הקב"ה בשעה שנתן תורה לישראל ארץ נתנה שבח ושמים לא נתנו שבח אמר הקדוש ברוך הוא לשמים אתם ששרוין למעלה לכם לקלס לכבודי ולבתי יותר מן הארץ אמרו לפניו רבון העולמים ארץ תתן שבח שהתורה ניתנה

לה ואנו שיוצאת ממנו ניתן שבח ולא נתעצב שנ' ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה וגם שמים נטפו (שופטים ה' ד'): מפני מה ברא הקב"ה את עולמו בניסן ולא (נבראו) [בראו] באייר לפי שבשעה שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אמר לו לשר החושך סור מלפני מפני שאני מבקש את העולם לבראות באורה ושרו של חושך דומה (לשד) [לשור] באותה שעה אמר הקב"ה שר חושך (לפני סר) [סור] מלפני ואם אין אתה סר מלפני אני גוער בך שאני מבקש לבראות את עולמי באורה ואחרי האורה מה אתה בורא אמר לו חושך ואחר החושך מה אתה בורא אמר ליה תאומים ומפני מה אתה בורא תאומים שעתיד לראות אדם באור ובחשך מפני שמזל תאומים אדם ואחריו מה אתה בורא סרטן מפני שאדם מקמיץ מן החורין ומן הסדקים [כסרטן ואחריו מה אתה בורא ארי כשאדם מקמץ מן החורים ומן הסדקים חוזר] (אומר) ומתגבר כארי ואחריו מה אתה בורא בתולה שעתיד אדם לשמח בבתולה ואחריו מה אתה בורא מאזנים (כיון) שמעשיו שקולים במאזנים ואחריו מה אתה בורא עקרב כיון ששוקלים אותו ויש בו עונות מורידים אותו לגיהנם ואחריו מה אתה בורא קשת שמא תאמר כיון שירד לגיהנם אין לו תעלה כיון שמבקשים עליו רחמים זורק אותו מגיהנם כחץ מן הקשת ואחריו מה אתה בורא גדי שמא תאמר כיון שעלה מגיהנם פניו משחירים הוא מרקד ועולה כגדי [ואחריו מה אתה בורא דלי שאני זורק עליו מים טהורים לטהרו מעונו] ואחריו מה אתה בורא דגים כיון שישראל על העולם אין כל עין שולטת בהם ולא מזל (אלא) [ולא] שעה גורמת ומפני מה [לא] ברא הקדוש ברוך הוא את האדם תחילה שכל העולם כולו בזיו אחד נברא ואחריו מה אתה בורא כוכב הנוגה לפי שצפה הקב"ה שעתיד דור המבול לזנות כיון שצפה בהם הבדילו (זמן) [זה] בפני עצמו [וזה בפני עצמו] עמד ועירבן זה בזה כוכב זה איש הנוגה זה האשה ומפני מה ברא כוכב חמה זה אבינו אברהם שמצהיל את כל העולם כולו כחמה ואחריו מה אתה בורא שבתי שעתידים אומות העולם למשול בהם בישראל ואחריו מה אתה בורא צדק שעתיד הקדוש ברוך הוא להצדיק עליהם את הדין ושמא תאמר ניצולים מן הדין לכך ברא הקדוש ברוך הוא מאדים שנופלים בגיהנם שחמה היא (שנאמר כשומעים את קול השופר): ובשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל מלאכים שמחים והקב"ה [עצב שנאמר כשמעכם את הקול מתוך החשך וגו'] (דברים ה' כ') וכי איפשר לומר שהקדוש ברוך הוא היה שרוי בחשך והלא כבר נאמר ונהורא עימיה שרי (דניאל ב' כ"ב) למלך בשר ודם שנתן בתו לאחד מגדולי המלך והתנה עמו ואמר לו אתה יודע שאני מלך ובתי בת מלך ויודע אתה שבתי רכה וענוגה ורוח רעה אינה יכולה לסבול אל תוציאנה בלילה (ונר עמה) [שיארע מה] שמא יפול על בגדה ואל

תתעסק בדברי עבירה שהיא (שונאה) [שונאם] וקיבל עליו כל התנאים הללו ומסר בתו לשושביניה וכיון שהביאוה לבת מלך והעמידוה בחצר החיצונה (ראה) [ראו] חתנו של מלך (שזינה וישבה) [שזונה ישבה] לו בחיקו וכל אחד ואחד כחבירו אמרו מה נעשה אם אנחנו מוליכים אותה לאחורה היא אומרת לאביה ויהרוג אותנו מה נעשה נשמוט אותה מיד (שמוטה) [שמטוה] כך הקב"ה כשנתן תורה לישראל כל צבא מרום שמחים והקדוש ברוך הוא [עצב] אמרו לפניו רבש"ע שמחה שבראת בעולמיך לא שלך היא אמר להם אין אתם יודעים בסוף דבר שנתנה תורה על לוחות הראשונים לא יהיה לך אלקים אחרים (שמות כ' ג') וכיון שהביאום משה ויהושע וראו את העגל והם משתחוים לו אמרו מה נעשה נחזור לפני הקב"ה כבר מאבד את ישראל מה נעשה נשבר אותם ושברו אותם שנאמר וישבר אותם תחת ההר (שם ל"ב י"ט) [לכך נאמר] שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר ראוי למקרא לומר מר קבוע. לפי שבשעה שבנה שלמה את בית המקדש נתמלא כל העולם ריח בשמים (סוף) [לסוף] ראה שעתיד ליחרב היה שלמה בוכה אמר ריח זה לבטלה אמר לו הקדוש ברוך הוא אל תתעצב שאני בונה אותו בניין שלם בין שדי ילין (שה"ש א' י"ג) לכך נאמר לחיו כערוגת הבשם: תנו רבנן אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') בשעה שעלה משה למרום באותה שעה באתה ענן ורבצה כנגדו לא היה יודע משה אם לרכב עליה אם לאחוז בה מיד פתחה ונכנס בתוכה שנאמר ויבא משה בתוך הענן (שם כ"ד י"ח) ויכס הענן (שם שם ט"ו) ונשאתו ענן והיה מהלך ברקיע ופגע בו קמואל המלאך שהיה ממונה על שנים עשר אלפים מלאכי חבלה שהם יושבים בשער הרקיע גער במשה ואמר מה לך בקדושי עליון אתה ממקום הטנופות באת ומהלך במקום טהרה ילוד אשה מהלך במקום אש אמר לו משה בן עמרם אני שבאתי לקבל תורה לישראל כיון שלא הניחו (הכהן) [הכהו] משה פצע (אמר ומאבדו) [אחד ואבדו] מן העולם והיה משה מהלך ברקיע כאדם שמהלך בארץ עד שהגיע למקום הדרניאל המלאך שהוא גבוה מחבירו ששים רבוא פרסאות וכל דיבור ודיבור שיוצא מפיו יוצאים בדיבור שנים ברקים של אש פגע במשה אמר לו מה לך במקום קדושי עליון כיון ששמע קולו נבהל מפניו וזלגו עיניו דמעות וביקש ליפול מן הענן באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה (ועלה) ויצתה בת קול ואמרה לו להדרניאל דעו שמימיכם אנשי מריבה אתם כשביקשתי לבראות את אדם הראשון עשיתם לפני קטיגור ואמרתם מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח' ה') ולא עזבתם אותי עד ששרפתי מכם כתות באש ועכשיו אתם עומדים (במדינה) [במריבה] ואין אתם מניחים אותו ליתן תורה לישראל שאילמלא אין ישראל מקבלין את התורה אין דירה לא לי ולא לכם כיון ששמע הדרניאל כך אמר לפניו גלוי

וידוע לפניך שלא ידעתי שברשותך בא עכשיו אני אעשה לו שליח ומהלך לפניו כתלמיד לפני רבו והיה מהלך לפניו עד שהגיעו לאשו של סנדלפון אמר לו הדרניאל למשה עד כאן היה לי רשות להלוך מכאן ואילך אין לי רשות להלוך מפני אשו של סנדלפון שלא ישרפני כיון שראה משה את סנדלפון נבהל מפניו וזלגו עיניו דמעות ובקש ליפול מן הענן וביקש רחמים מלפני הקדוש ברוך הוא וענהו בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקב"ה באותה שעה ירד הקדוש ברוך הוא בעצמו מן כסאו ועמד לו לפני סנדלפון עד שעבר ועל אותה שעה אמר ויעבור ה' על פניו וגו' (שמות ל"ד ו'): אמרו עליו על סנדלפון שהוא גבוה מחביריו מהלך חמש מאות שנה ומשתמש אחר המרכבה וקושר כתרים לקונו וכי תעלה על דעתך שיודעים מלאכי השרת היכן הוא והלא כבר נאמר ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג' י"ב) ואילו מקומו לא ראו אלא משביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדונו ובשעה שיגיע כתר כל חיילי מעלה מזדעזעים וחיות דוממות ונהמות כארי באותה שעה עונין כולם ואומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו' ב') בשעה שהגיע לכסאו מתגלגלים גלגלי כסאו ומתרעשים אדני שרפרף וכל הרקיע כולם אוחזם חלחלה בשעה שהוא עובר על כל חיילי מרום וכתר שלו פותחים פיהם ואמרים ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל שם) בא וראה שבחו וגדולתו של הקדוש ברוך הוא בשעה שמגיע כתר לראשו מחזיק עצמו לקבל כתר מעבדיו וכל חיות ושרפים ואופנים וגלגלי המרכבה וכסא הכבוד בפה אחד אומרים ימלוך ה' לעולם אלקיך ציון לדור ודור הללויה (תהלים קמ"ו י'): כיון שעבר פגע בו ריגיון נהר של אש (שגחלים שורפות) [שגחליו שורפים] את המלאכים ושורפים בני אדם (נטל) [נטלו] הקב"ה והעבירו ממנו: פגע בו גליצור שכתב בו מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג' ל"ח) והוא מגלה טעמי צור וכנפיו פורשים לקבל הבל החיות שאלמלא אין מקבלו נשרפים מלאכי השרת מהבל החיות ושוב מלאך אחד גליצור עומד ואומר שנה זו חיטין יצליחו ויין יזול ושוב מלאך אחד שנוטל אודות של ברזל ועליהם גחלי ריגיון ומעמידם כנגד (המלאכים) [המלכים] ונגד נגידים כדי שתפול אימתם בעולם נטלו הקדוש ברוך הוא והעבירו ממנו. פגע בו גדוד של מלאכי חבלה שהם סבובים לכסא הכבוד שהם גיבורים ועצומים כיון שהגיע משה אליהם בקשו לשורפו בהבל שבפיהם מה עשה הקב"ה פירש עליו מזיוו והעמידו לפני כסאו ואמר משה השב להם תשובה למלאכי השרת (ואמר) [ואמור] להם מאחז פני כסא פרשו עליו עננו (איוב כ"ו ח') אמר רבי נחום מלמד שפירש שדי מזיו שכינה ועננו עליו אמר לפניו רבון של עולם מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם אמר (להם) [לו] אחוז בכסא כבודי והחזר להם דבר מיד נתחזק והחזיר תשובה למלאכי השרת אמר

להם כתוב בתורה אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') כלום אלקים יש לכם כתוב בתורה לא יהיה לך אלקים אחרים (שם שם ג') חלוקה יש לכם שתי רשויות יש לכם כתוב בתורה כבד את אביך ואת אמך (שם י"ב) אב ואם יש לכם כתוב בתורה לא תחמוד (שם י"ד) חימור יש לכם פתחו ואמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח' י') ולא עוד אלא מלאך המות מסר לו דבר שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם וגו' (שם ס"ח י"ט) וכתב ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה וגו' (במדבר י"ז י"א) וכתב ויקח אהרן כאשר דבר משה (שם שם י"ב) וכתב ויעמוד בין החיים ובין המתים (שם י"ג) אי לאו דאגמרא מי ידע משה מאי מיבעי למיעבד: מיד כשעלה משה למרום פתח הקב"ה שבעה רקיעים והראהו בית המקדש של מעלה והראהו ארבע ציבעונים שעשה מהם משכן שנאמר והקמות את המשכן [כמשפטו אשר הראית בהר] (שמות כ"ו ל') אמר לפניו רבונו של עולם איני יודע דמות ארבע צבעונים אמר לו חזור (לפניך) [לימינך] חזר וראה גדוד מלאכים שלובשים לבוש דומה לים אמר לו זו היא תכלת אמר לו חזור לשמאלך חזר וראה אנשים לובשים לבוש אדום אמר לו מה אתה רואה אמר לו אנשים לובשים לבוש אדום אמר לו היא ארגמן חזר לאחוריו וראה גדוד שהם לובשים לבושים לא אדום ולא ירוק אמר לו זו היא תולעת שני חזר לפניו וראה לפניו גדודים שהם לבושים לבוש לבן זו היא שש משזר: מיד פתח הקדוש ברוך הוא שבעה רקיעים ונגלה עליהם עין בעין ביופיו ובכבודו ובתוארו ובכתר שלו ובכסא כבודו כיון ששמעו אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') מיד יצתה נשמתם של צדיקים והחייה אותם שנאמר גשם נדבות תניף אלקים נחלתך ונלאה אתה כוננתה (תהלים ס"ח י') מה עשה הקב"ה הוריד עליהם לארץ מאה ועשרים ריבוא מלאכי השרת כל אחד ואחד מישראל אוחזים אותו שני מלאכי השרת אחד מניח את ידו על לבו ואחד מגביה את צוארו כדי שיראה להקדוש ברוך הוא פנים בפנים. ולמה נגלה להם פנים בפנים אמר להם ראו שנגליתי לכם בכבודי ובתפארתי שאם יש דור שמתעה אתכם ואומר נלך ונעבוד אלקים אחרים אמרו לו יש לנו אלקים שאנו עובדים אותו בזמן שאין אנו עובדים אותו (מורידין) [מורידן] בגיהנם ועתיד הקב"ה להמלך מלכותו על כל ישראל:

פרק כא

עשר דברים. אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (שמות כ' ב'). עלי עשור עלי נבל עלי הגיון בכנור (תהלים צ"ב ד') תנא ע"ש ר' יהודה שבעה נימין יש בכנור בזמן הזה על שם שבע ביום הללתיך (שם קי"ט קס"ד) לימות המשיח הם

שמונה למנצח על השמינית (שם י"ב א') על נימא שמינית לעתיד לבא הם עשרה על שם הודו לה' בכנור בנבל עשור זמרו לו (שם ל"ג ב'): [דבר אחר עלי עשור וגו'] אדריינוס שחיק טמיא שאל את ר' יהושע בן חנניא אמר לו כבוד גדול חלק הקדוש ברוך הוא לאומות העולם (שנתן) [שאותן] חמשה דברות הראשונות שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל שמו מעורב בהם כלומר שאם חטאו ישראל הוא קורא אחריהם תגר חמשה דברות (האחרונים) [האחרונות] שנתן לאומות העולם אין שמו מעורב בהם כלומר שאם חטאו אומות העולם אין קורא אחריהם תגר אמר לו צא וטייל (עמו) [עמי] במדינות ובכ"מ ומקום שהיה מוליכו היה רואה איקונים שלו קבועה אמר לו זו מה היא אמר לו איקונים שלי עד שמשכו לבית הכסא אמר לו אדוני המלך רואה אני שבכל המדינה הזו אתה שליט [שבכל מקום ומקום איקונין שלך קבועה] ובמקום הזה אינה קבועה אמר לו את הוא סבא דיהודאי כך הוא כבודו של מלך להיות איקונים שלו קבועה במקום ביזוי במקום משוקץ במקום מטונף אמר לו ולא שמעו אזניך מה שפיך מדבר כך שבחו של הקב"ה להיות שמו מעורב עם הרצחנים עם המנאפים עם הגנבים סילקו והלך לו כיון שיצא אמרו לו תלמידיו רבי לזה דחית לנו מה אתה משיב אמר להם כך עלה על דעתו של הקדוש ברוך הוא בתחילה הלך לו אצל בני עשו אמר להם מקבלים אתם את התורה אמרו לפניו רבונו של עולם מה כתיב בה אמר [להם] לא תרצח אמרו לו וכל עצמם של אותם האנשים לא הבטיחם אביהם אלא על החרב שנאמר על חרבך תחיה (בראשית כ"ז מ') אין אנו יכולים לקבל את התורה אח"כ הלך אצל בני עמון [ומואב] אמר להם מקבלים אתם את התורה אמרו לפניו רבונו של עולם מה כתב בה אמר להם לא תנאף אמרו לו וכל עצמם של אותם האנשים אינם באים אלא מניאוף הדא [היא] דכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (שם י"ט ל"ו) אין אנו יכולים לקבל את התורה אחר כך הלך לו אצל בני ישמעאל אמר להם מקבלים אתם את התורה אמרו לפניו רבונו של עולם מה כתיב בה אמר להם לא תגנוב אמרו לו כל עצמם של אותם האנשים אינם חיים אלא מן הגניבה ומן הגזל הדא היא דכתב יהיה פרא אדם וידו בכל יד כל בו (שם ט"ז י"ב) אין אנו יכולים לקבל את התורה ואח"כ בא לו אצל ישראל אמרו לו נעשה ונשמע הדא הוא דכתב [ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש] מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב') אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם ברח דודי ודמה לך לצבי או לעופר האילים על הרי בשמים (שה"ש ח' י"ד) ברח דודי ערוק מן ריחא בישא (אית) [ואתא] לך לריחא טבא על הרי בשמים עלי עשור עלינו לקבל את המצות (עשרות) [ועשרת] הדברות עלי נבל עלינו להתנבל עליה בימי השמד ר' שמעון בן לוי

אמר בשמחה (ורבנים אמרים) [ורבנין אמרו] שלא (באנגרים) [באנגריא] וכיון שראה הקדוש ברוך הוא דעתם של ישראל שמבקשים לקבל את התורה באהבה וחיבה באימה ויראה ברתת וזיע פתח ואמר אנכי ה' אלקיך: [דבר אחר אנכי ה' אלקיך וגו'] ר' לוי בשם רבי יוחנן משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה (תהלים ע"ו ט') אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ מצוה אחת נצטווה אדם הראשון ועבר עליה ונתקללתי בעבורו כדכתב ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג' י"ז) כאן מאתים וארבעים ושמונה מצות עשה ושלש מאות ושש וחמש מצות לא תעשה על אחת כמה וכמה אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אעפ"כ חזר הקב"ה ופייסה שנאמר ארץ ארץ שמעי דבר ה' (ירמיה כ"ב כ"ט) שמעת שאמרתי ארורה האדמה [בעבורך] בעצבון תאכלנה ולא שמעת שאמרתי לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם (בראשית ח' כ"א) כיון ששמעה כך מיד שקטה. [דבר אחר] אמר רבי חייא בר רבי אבא בשם רבי יוחנן אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ (שמא) תאמר אין ישראל מקבלים את התורה ואני חוזרת למימי כמה שהייתי דאמר רבי בשם רבי אחא נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תיכנתי עמודיה סלה (תהלים ע"ה ד') כבר היה העולם מתמגמג והולך אילולי שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') כבר היה העולם חוזר לתוהו ומי (בישם) [ביסס] העולם אנכי תכנתי עמודיה סלה: ד"א אמר רבי פנחס בשם רבי יוחנן אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ תאמר שהגיע עונתה של תחיית המתים והקדוש ברוך הוא תובע מידי מה שהפקיד אצלי כדכתב וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה (ישעיה כ"ו כ"א) וכיון ששמעה [אנכי מיד שקטה בקום למשפט אלקים להושיע כל ענוי ארץ סלה (תהלים שם י') משל למלך שהיה] יוצא בקימפון חרבות מכאן וחרבות מכאן רמחים מכאן ורמחים מכאן והיו הכל אומרים מה אם בשעה שהוא יוצא בקימפון כך כשיוצא למלחמה על אחת כמה וכמה כך שמיעה אחת השמיע הקדוש ברוך הוא את קולו בסיני והרעיש את כל העולם כולו לכשיקום להוכיח את עולמו (כל באי עולם) וליתן שכרם של צדיקים כמה שכתב בקום למשפט אלקים להושיע כל ענוי ארץ סלה על אחת כמה וכמה אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן למלך שהיה עומד ומכרכר על פתח פלטין שלו [כיון שראוהו עסוק] דוכוס אומר עמי הוא עסוק (כיון שראו עסוק) איסטרטילוס אומר עמי הוא עסוק כיון שראו אותו אוחז ביד בנו אמרו (בו) עם בנו הוא עוסק כך היה הקב"ה כשעמד ומכרכר על הר סיני שנאמר וידבר אלקים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ' א') מיכאל אומר עמי עסוק גבריאל אומר עמי הוא עוסק כיון שאמר אנכי אמרו עם בנו

הוא עוסק ותורה הוא נותן לבניו: [דבר אחר] אנכי ה' אלקיך פנים בפנים [דבר ה' עמכם וגו'] (דברים ה' ד') אמר רבי יוחנן האיקונים הזה (הוא) אלף בני אדם מביטים בה כל אחד ואחד אומר בי היא מבטת כך הקדוש ברוך הוא היה מביט בכל אחד ואחד מישראל ואומר אנכי ה' אלקיך אמר ר' לוי יש לך ללמוד מדרך הארץ ויש לך ללמוד מאיקונין (כמעשה) [יש לך ללמוד מאיקונין כמו שאמרנו] יש לך (ללמד דרך ארץ) [ללמוד מדרך הארץ] בנוהג שבעולם קול אחד נכנס לתוך עשר אזנים שמא עשרה קולות נכנסים לתוך אוזן אחת ומה אם תפלות כל ברייה הוא שומע כולם כאחת שומע תפלות אינו אומר כאן אלא שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים ס"ה ג') ולהביט בכל אחד ואחד מישראל ולומר לו אנכי ה' אלקיך על אחת כמה וכמה (אמר רבי יוסי אנכי ה' אלקיך על אחת כמה וכמה): [ד"א פנים בפנים וגו'] אמר ר' יוסי בי רבי אבין אמר רבי מנחם בשם ר' יהושע בן לוי לגיבור שהוא מפלפל בזיינו ומראה פנים לכל צד כך פנים בפנים דבר ה' עמכם: [דבר אחר] אמר רבי יוסי בר אבון למורנס הזה שהוא מראה פנים מכל צד כך פנים בפנים דבר ה' עמכם. [ד"א פנים בפנים וגו'] א"ר לוי בדמיות הרבה נדמה להם לזה עומד לזה יושב לזה בחור לזה זקן כיצד [בשעה] שנגלה הקדוש ברוך על ים סוף לעשות מלחמתן של בניו ולהיפרע מן המצריים לא נראה להם אלא כבחור שאין מלחמה נאה לעשות אלא על ידי בחור שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג') וכשנגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני ליתן תורה לישראל לא נראה להם אלא כזקן שאין תורה נאה (ונאה) [יוצאה] אלא מפי זקן מה טעם דכתיב בישישים חכמה ואורך ימים תבונה (איוב י"ב י"ב) וכן דניאל אומר חזה הויתי עד די כורסוון רמיו ועתיק יומין יתיב (דניאל ז' ט') אמר ר' חייא בר אבא אם יאמר לך ברא דזניתא תרין אלקים אינון אימר ליה אנא הוא דימא אנא הוא דסיני: [דבר אחר] אמר ר' לוי בפנים הרבה נראה להם הקב"ה בסיני בפנים זעופות בפנים הדופות בפנים מוריקות בפנים שמחות בפנים משחקות בפנים מסבירות כיצד בשעה שהיה מראה להם פורענותם של רשעים היה מראה להם בפנים זועפות בפנים הדופות בפנים מוריקות וכשהיה מראה להם מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבא היה מראה להם בפנים שמחות בפנים (משחקים) [משחקות] בפנים מסבירות אמר רבי חייא בר אבא אם יאמר לך ברא דזניתא תרין אלקים אינון אימא ליה פנים בפנים דברו אלקים אין כתב כאן אלא דבר ה' עמכם: [דבר אחר פנים בפנים וגו'] רבי זכיי דשאב בשם רבי שמואל בר נחמן בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו נעשה ונשמע באותה השעה ניתן להם זיו מזיו שכינה של מעלה מה טעם דכתיב ויצא לך שם בגוים ביופיך כי כליל הוא בהדרי אשר שמחתי עליך וגו' (יחזקאל ט"ז י"ד): [דבר אחר פנים בפנים וגו'] אמר ר' תנחום

בר' חנילאי אילו ניתנה תורה חתוכה לא היתה עמידת רגל למורה שיורה שאם טמא יש מטמאין כיוצא בו ואם טיהר יש מטהרין כיוצא בו אמר ר' ינאי תורה שנתן הקדוש ברוך הוא למשה ניתנה לו ארבעים ותשע פנים טהור וארבעים ותשע פנים טמא מניין ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב' ד') אמר לו האיך עבידת אמר לו רבו המטמאין טמא רבו המטהרין טהור אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן תלמיד וותיק היה לו לר' עקיבא והיה יודע לדרוש את התורה בארבעים ותשע פנים טהור שלא מאותו הטעם אמרין ההוא תלמידא קטא מן טורא דסיני: [דבר אחר פנים בפנים וגו'] אמר רבי חנינא בר פפא פנים בפנים (אימתי) [פנים תרי בפנים תרי הא ארבעה אפין פנים אימות] למקרא פנים בינונית למשנה [פנים] מסבירות לתלמוד פנים משחקות לאגדה: [דבר אחר פנים בפנים וגו'] רבי מנחמן בשם רבי יעקב בן תרדאי כמים הפנים לפנים [כן לב האדם לאדם] (משלי כ"ז י"ט) יש לך (אדם) שהרב רוצה ללמד ותלמיד אינו רוצה ללמוד תלמיד רוצה ללמוד והרב אינו רוצה ללמד ברם הכא הרב רוצה ללמד ותלמיד רוצה ללמוד. [ד"א פנים בפנים וגו'] אמר רבי יהושע בן לוי פנים כנגד הפנים חדא מתרתי או הגבוה הנמיך עצמו או הנמוך הגביה עצמו אלא אמר רבי יהושע בן לוי מן [מה] דכתב וירד ה' על הר סיני (שמות י"ט כ') אנו יודעים שהגבוה השפיל את עצמו וכן אתה מוצא בשעה שהקב"ה נותן לצדיק אינו נוטלה הימינו עד שתרד עמו לקבר דאמר רבי שמעון בן יוחי שאם ינקב נקב מקבורתו של משה אין כל העולם כולו יכול לעמוד באורה ואם כך נקב קבורה מה ואם כך קבורה משה מה: [ד"א פנים בפנים וגו'] א"ר ברכייה אמר משה לישראל בניי כשהייתם בארץ מצרים הייתי אומר לכם ה' אלקי אבותיכם שלחני אליכם (שם ג' י"ג) והייתם אומרים לי מה שמו (שם) ולפי השעה הייתי אומר לכם אהיה אשר אהיה (שם שם י"ד) ברם הכא הא זבינא והא מזבנה הא (פיגמטא הא פרגמטא) [פרקמטיא הא פרגמטוטא] אפין באפין (אפין) [אתון] שמעון מיניה אנכי ה' אלקיך: [דבר אחר אנכי ה' אלקיך וגו'] רכב אלקים ריבותים אלפי שנאן ה' בם סיני בקודש (תהלים ס"ח י"ח) אמר רבי אבודימי דמן חיפא שניתי במשנתי עשרים ושנים אלף של מלאכי השרת ירדו עם הקדוש ברוך הוא על הר סיני וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד משבטו של לוי אמר רבי לוי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכל השבטים אינם עומדים בשבועתם בתומיהם ושבטו של לוי עומד (בתומיא) [בתומו] לפיכך ירדו עם הקב"ה על הר סיני וביד כל אחד [ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד] מבני שבטו של לוי אמר ליה ר' ינאי בריה דרבי שמעון בן ינאי אם כן מיעטתה אלא בשעה שירד הקדוש ברוך הוא על הר סיני ירדו עמו עשרים ושנים אלף מרכבות וכל מרכבה כמרכבה שראה יחזקאל.

[דבר אחר רכב אלקים רבותים וגו'] אמר ר' יוחנן יום (שעלה) [שנגלה] הקדוש ברוך הוא על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ששים ריבוא של מלאכים וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד מישראל ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא אחד מלבישו עטרה ואחד מוסרו זונא ר' הונא רבה דציפרין אומר (זונם) [זונאות] שנאמר מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב י"ב י"ח). [דבר אחר רכב אלקים וגו'] רבי אומר משם אבא בן יוסף כתב אחד אומר היש מספר לגדודיו (שם כ"ה ג') וכתב אחד אומר רכב אלקים ריבותים אלפי שנאן אלא הרי זה מספר לגדוד אבל לגדודים אין מספר ורבנין אמרין אחרת כתב אחד אומר היש מספר לגדודיו וכתב אחד אומר אלף אלפין ישמשוניה ורבוא ריבבון קדמוהי יקמון (דניאל ז' י') אלא עד שלא חרב בית המקדש היה שבחו של הקב"ה משלם משחרב בית המקדש כביכול מיעט הקב"ה בפמליא שלו מנלן אמר ביתי חרב וקילוסי עולה משלם. [ד"א רכב אלקים וגו'] אמר ר' תנחום בן חנילאי (כי לי אדם רכב רבותיים אלפי מי לירדם שלשון לעז) [כיליארים רכב רבותיים אלפי מילירדים שנאן שאינן] עד מקום שאין סופיסטוס יכול לחשוב רבי עזריה ורבי יהודה בי רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי ריבותיים שאין להם מניין אלפי שאין להם מספר ורבנין אמרין ירדו שנונים על העולם להחריבו א"ר עזריא הן דמלכא שלמה במסורת שעלה בידם מן הגולה מצאו כתב תרתין רבון דאלפי שנאן דמלאכין ירדו עם הקדוש ברוך הוא על הר סיני ליתן תורה לישראל אמר רבי אלעזר שנאן הנאין והמשובחים היו אמר רבי יוסי בי רבי חלפתא אילו שרי אומות העולם היו ולמה ירדו ר' חייא בר רבא לכבודה של תורה ור' חייא בר יוסי אמר לכבודם של ישראל אמר רבי אלעזר כל מקום שאתה מוצא אוכלוסים אתה מוצא דחוק ברם הכא שנאן מרווחים: ר' אלעזר בן עזריה ור' אליעזר המודעי הוי יתבי עסקין בהדין פסוק רכב אלקים ריבותים אלפי מתיב רבי אלעזר בן עזריה לרבי אליעזר המודעי מחזיק היה הר סיני אמר ליה חבירא הא כתיב בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' ונקבצו אליה כל הגוים (ירמיה ג' י"ז) אפשר לומר מחזקת היא ירושלים אלא הקדוש ברוך הוא אומר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך כדרך שאמר לסיני הארך אפתי קבלי מלאכי. [דבר אחר רכב אלקים וגו'] רבי ברכיה אמר בשם רבי אבא בר כהנא כתב כה אמר ה' אלקי צבאות (ה') [אדני] (עמוס ה' ט"ז) שמו של הקב"ה (הן) [הוא] צבאות אמר רבי יהודה בר סימן לא סוף דבר כל שמו אלא אפילו אות אחת משמו עושה צבא ככל שמו רבותינו אומרים אמר הקדוש ברוך הוא [אני ה'] הוא שמי (ישעיה מ"ב ז') מה אני בורא עולמות ומחריב עולמות אף שמי בורא ומחריב עולמות אמר ר' יודן למלך שנשבה בנו ולבשה

נקמת המלך והלך לפדותו באו שכינים לקרוביו לסייעו אילו בחרבות ואילו ברמחים אמר להם עברו מן הכין ואיני צריך לכם כך כשנגלה הקב"ה לעשות מלחמותן של בניו ולהיפרע מן האומות (המצריים) באו מלאכי השרת (ולסיועו באו) [לסייעו אלו] באבני ברד ואילו בגחלי אש אמר להם עברו מן הכין איני צריך לכם מנוגה [נגדו] עביו נשאו אין כתיב כאן אלא עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים י"ח י"ג) אמר רבי יוסן (נסיין) [נשיין] בנוהג שבעולם מלך בשר ודם כשהוא יוצא (לפיוס) [למיאומס יוצא] בעשרה בני אדם כשיוצא למלחמה יוצא בגייסות ובלגיונות אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן אלא כשנגלה על ים סוף לעשות מלחמתם של בניו לא נראה להם אלא יחידי ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג') וכשירד הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו ובא ה' אלקים וכל קדושיו עמו (זכריה י"ד ה'): ה' בם רבי פנחס בשם רבי יהושע בן לוי אדנותו עליהם מיכאל מרתת גבריאל מרתת ר' פנחס בשם ר' לוי מיכאל וגבריאל ששמו מעורב בהם אמר ר' לוי טבלרין שלו חקוקה על לבם: בהדין סיני בקדש אין אנו יודעין אם סיני טפילה לקודש ואם הקודש טפילה לסיני אלא מן הדא מה דכתב ה' [בם] סיני בקדש אנו יודעים שסיני טפילה לקודש רבי הונא בשם רבי אמי אמר מפני מה מכנים שמו של הקב"ה וקוראים אותו מקום מפני שהוא מקומו של עולמו ואין אנו יודעים אם הוא מקומו של עולם ואם עולמו הוא מקומו אלא מן מה דכתב ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור (שמות ל"ג כ"א) אנו יודעים שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו אמר רבי יצחק כתב מעונה אלקי קדם (דברים ל"ג כ"ז) אין אנו יודעים אם הוא מעונה של עולם [ואם עולמו מעונו אלא מן מה דכתיב ה' מעון אתה (תהלים צ' א') אנו יודעים שהוא מעונה של עולם] ואין עולמו מעונו אמר רבי יודן לגיבור שהיה רוכב על הסוס (כליו) [וכליו] משופעים מכאן ומכאן הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב טפילה לסוס וכן הוא אומר כי תרכב על סוסיך מרכבותיך ישועה (חבקוק ג' ח') רבי פנחס בשם רבי יהושע בן לוי אמר למלך שהניח אשתו עוברה והלך לו למדינת הים ושהה שנים (הרבות) [הרבה] ילדה בן וגידלה אותו כשבא המלך ממדינת הים הוציאה את בנו לאנפטי של מלך אביו והיה רואה דוכוס ומביט בו אפרוכוס ומביט בו ואומר זה (הדא) [הוא] זה הוא נתבונן המלך אמר לו בני מה לך מביט באלו אין הנייה מהם אלא אתה בני ואני אביך כך כשירד הקדוש ברוך הוא על הר סיני ירדו עמו מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו והיו ישראל מסתכלים בכל אחד ואחד מהם ואומרים זה הוא זה הוא אמר הקב"ה לישראל בני מה לכם מביטים באילו אין לכם הנייה מהם אלא אתם בניי ואני אביכם [אתם בניי] שנאמר בנים אתם לה' אלקיכם (דברים י"ד א') ואני אביכם שנאמר

והייתי לישראל [לאב] (ירמיה ל"א ט') אתם עמי ואני אלקיכם: אנכי ה' אלקיך אנכי (רב) [רבי יוחנן אמר] אנא נפשי כתבית יהבית ר' יודן בי רבי סמון אומר אנכי אנא נתתי כתבתי עשרת הדברות אמר רבי ברכיה אנא נהוריך כלילך יונתי תקבלון עשרת דברייא: אנכי אלף זה הקדוש ברוך הוא שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ו' ד') נון חמשים כף עשרים הם שבעים איותנטיות שברא הקב"ה בעולמו יוד עשרה אילו עשרה [דורות] ומכולם לא בחר אלא בישראל: אנכי א' זה אברהם אבינו אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד) נ' חמשים שבן חמשים הכיר אברהם את בוראו רבי חנינא ורבי יוחנן תרווייהו אמרין בן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו ריש לקיש אמר בן שלש שנים עקב [אשר שמע אברהם כקולי וגו'] (בראשית כ"ו ה') מנין אותיותיו של עקב כ' עשרים שחינך את המילה לעשרים דור י' עשרה אילו עשר נסיונות שנתנסה אבינו אברהם ועמד בכולם: אנכי א' זה ישראל אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו' ט') ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (שמואל ב' ז' כ"ג) נ' חמשים אלו חמשים יום שבין פסח לעצרת כ' (אילו) עשרים אילו [עשר] מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים ועשר על הים י' עשרה אילו עשרת הדברות: [אנכי] אמר רבי שמעון בן יוחי (אינך) [אנך] אין אתה עומד (במימיו) [בטימיו] רבי יהודה ורבי נחמיה רבי יהודה אמר אין (זה) לשון [הזה] אנכי אלא לשון אהבה לשון חיבה למלך ששלח את בנו למדינת הים ולמד לשון בני הים וכשבא ממדינת הים התחיל מדבר עמו בלשונו כך לפי שהיו ישראל בארץ מצרים ולמדו לשונם כיון שבאו לפני הר סיני התחיל הקב"ה מסיח עמהם בלשון אנכי אנוך רבי נחמיה אומר אין לשון הזה אנכי אלא לשון אימה ולשון יראה לאוהבו של מלך שהיה יודע מסטירים שלו פעם אחת נטה למות אמר לו (בני) [לבנו] בא ואני אגלה לך מסטירים של (עיניו) [מלך] תלה עיניו והביט במלך אמר לו בני הזהר בכבודו של מלך כך ויקרא יעקב אל בניו [ויאמר] האספו ואגידה לכם וגו' (בראשית מ"ט א') תלה עיניו והביט בהקדוש ברוך הוא אמר להם בניי הזהרו בכבודו של הקב"ה מה ענו אותו שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד (דברים ו' ד') אמר להם בניי סימן זה אני נותן לכם בלשון אנכי הסיח עם זקני אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א') ובלשון אנכי הסיח עם אבי [אנכי אלקי אברהם אביך (שם כ"ו כ"ד) ובלשון אנכי הסיח עמי] אנכי האל בית אל וגו' (שם ל"א י"ג) אנכי ארד עמך מצרימה וגו' (שם מ"ו ד') ואף אתם אם בא ואמר (להם) [לכם] בלשון הזה אנכי דעו שהוא שלכם ואם לאו כביכול אינו שלכם כיון שבאו לפני הר סיני ופתח להם אנכי ידעו שהוא שלהם: [אנכי ה' אלקיך וגו'] רבי יהושע בן לוי בשם רבי שמעון בן יוחי פתח של [זכות] פתח להם הקדוש ברוך הוא לישראל כיון שעמדו ואמרו כל אשר

דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') וכיון שאמרו אלה אלקיך ישראל (שם ל"ב ד') ביקש להשמידם שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים ק"ו כ"ג) אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לא לי לבדי אמרת אנכי ה' אלקיך שמא לכל ישראל אמרת אנכי ה' אלקיכם רבי יהושע דסכנים בשם רבי יהושע בן לוי אמר לו הקב"ה משה יפה לימדת סיניגורייא על בני לשעבר הייתי אומר לכם בלשון יחידי אנכי ה' אלקיך מכאן ואילך אני עתיד לומר לכם בלשון רבים אני ה' אלקיכם (ויקרא י"ט ד') בלשון רבים להזהיר את כולכם: תני רבי שמעון בן יוחי אין אנכי אלא לשון ניחומים היך כד"א אנכי ה' (אלקיכם) [אלקיך] אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א י"ב) אמר רבי מנחם בשם רבי אבין אין אנכי אלא לשון תנחומים [כתיב] תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צ"ד י"ט) רבי אבי בשם רבי יוחנן למלך שנשא מטרונת וכתב לה כתובה מרובה כך וכך תסבריות אני נותן לך כך וכך ספינות בים אני נותן לך כך וכך עיירות ביבשה אני נותן לך הניחה והלך לו למדינת הים והיו חברותיה מונות לה ואומרות לה (היבי) [סיבי] ליך בעל עד דאת עלייה עד דחייליך עליך והיתה נכנסת לתוך חופתה ופותחת כתובה וקורא בה ומוציאה אותה כתובה מרובה ומתנחמת לימים בא המלך ממדינת הים אמר לה בתי היאך המתנת לי כל השנים הללו אמרה לפניו אדוני המלך אילולי כתובתי מרובה שכתבת לי כבר היו חברותי מאבדות אותי ממך כך האומות העולם מונין לישראל ואומרים להם עד מתי אתם מתים על אלקיכם ונהרגים עליו ונותנים נפשיכם עליו כמה פורעניות הוא מביא עליכם [כמה] בוזזים מכם כמה מלכיות הוא מביא עליכם שובו לכם אצלינו ואנו עושים אתכם דוכסים ואיפרכים ואסטרטלים וישראל נכנסים לתוך בתי כנסיות ולתוך בתי מדרשות ופותחים ספר תורה וקורין בו ופניתי אליכם והפריתי [אתכם] והרביתי אתכם [וגו'] (ויקרא כ"ו ט') ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם (שם שם י"א) ומתנחמים למחר כשיבא הקץ הקב"ה אומר לישראל בניי תמיה אני האיך המתנתם לי כל השנים הללו וישראל אומרים לפניו אילולי תורתיך שכתבת לנו כבר היו אומות העולם מאבדים אותנו ממך הדא היא דכתב זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל לו (איכה ג' כ"א) וכן דוד אמר לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קי"ט צ"ב) רבי אבין בשם ריש לקיש למלך שכעס על מטרונת וטרדה מתוך פלטין שלו לימים בקש להחזירה אמרה יכפול לי כתובתי ואני חוזרת אצלו כך אמר הקדוש ברוך הוא בניי בסיני אמרת לכם אנכי פעם אחת אבל בירושלים עתיד אני לומר לכם שני פעמים אנכי אנכי הוא מנחמכם רבי מנחמן בשם רבי אבון אומר הנהימה שניהמתם לפני בהר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז')

אנכי אנכי הוא מנחמכם: מפני מה נאמרו עשרת הדברות בלשון יחידי מפני שהיחידים בטלו אותם אנכי ביטל מיכה לא יהיה לך ביטל (מקלל זכור) ירבעם לא תשא ביטל [מקלל זכור ביטל] מקושש כבד ביטל אבשלום לא תרצח ביטל יואב לא תנאף ביטל זמרי לא תגנוב ביטל עכן לא תענה ביטל ציבא לא תחמוד ביטל אחאב הרצחת וגם ירשת (מלכים א' כ"א י"ט): [כתיב] פיתיתני ה' ואפת [חזקתני ותוכל וגו'] (ירמיה כ' ז') אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם פיתיתני עד שנתתה לי את התורה ונתתה על צוארי עול מצות ונענשתי בהם אילו לא קבלתי את התורה הייתי כאחת האומות לא שכר ולא עונש אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם שדילתני בסיני ואמרת לי אנכי ה' אלקיך והייתי סבורה שהוא רפה חזקתני ותוכל כי אנכי ה' אלקיך אל קנא (שמות כ' ה') שדילתני בסיני ואמרת לי לא יהיה לך אלקים אחרים והייתי סבורה שהוא רפה חזקתני ותוכל זובח לאלקים יחרם (שם כ"ב י"ט) שדילתני בסיני ואמרת לי לא תשא והייתי סבורה שהוא רפה וחזקתני כי לא ינקה ה' (שם כ' ז') שדילתני בסיני ואמרת לי זכור את יום השבת הייתי סבורה שהוא רפה חזקתני ותוכל מחלליה מות יומת (שם לא יד) שדילתני בסיני ואמרת לי כבד את אביך חזקתני ותוכל מקלל אביו ואמו מות יומת (שם כ"א י"ז) שדילתני בסיני לא תרצח חזקתני ותוכל שופך דם האדם [באדם דמו ישפך (בראשית ט' ו') שדלתני בסיני לא תנאף חזקתני ותוכל מות יומת הנאף והנאפת (ויקרא כ' י') שדלתני בסיני לא תגנב חזקתני ותוכל וגונב איש וגו' מות יומת] (שמות כ"א ט"ז) שדלתני בסיני לא תענה חזקתני ותוכל ועשיתם לו כאשר זמם (דברים י"ט י"ט) שדילתני בסיני לא (תחטיא) [תחמוד] והייתי סבורה שהוא רפה חזקתני ותוכל [אל תחמוד יפיה וגו'] כן הבא על אשת רעהו לא ינקה וגו' (משלי ו' כ"ד עד כ"ט): רבי יקום ורבי יהודה רבי יקום אומר העובר לא תחמוד כאילו עובר על עשרת הדברות לא תחמוד אנכי רבי אבין הוה קרי עוד העוזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלקיה שכחה (שם ב' י"ז) לא תחמוד ולא יהיה לך תני חזקיה והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ (ירמיה ג' ט') לא תחמוד ולא תשא עליה הכתוב אומר והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה (במדבר ה' כ"א) לא תחמוד זכור אמר רבי תנחומא הרי שזינתה בתו של כהן גדול וילדה בן וגידלה אותו עמד והקריב על גבי המזבח נמצא מחלל את השבת שאין [זה] מקריב לא תחמוד כבד (גיים) גיים מן הגודר ולוקים מן סוסיתה והיו מתגנבים אילו בנשותיהם של אילו (ואילו בנשותיהם) ואילו בנשותיהם של אילו לימים נפלה קטטה ביניהם זה הרג את אביו וסבור שאינו אביו ולא תחמוד לא תרצח סוף שאשתו עושה לו כשפים ורוצחתו לא תחמוד לא תנאף תני חזקיה

והיה מקל זנותה [וגו'] (ירמיה ג' ט') לא תחמוד לא תגנב עליו הכתב אומר מים גנובים ימתקו (משלי ט' י"ז) לא תחמוד לא תענה הרי שיודע עדות לאביו סבור שאינו אביו והרי הוא אביו נמצא מעיד על אביו עדות שיקרא לא תחמוד כמשמעו ר' יהודה אומר העובר לא תחמוד עובר על שבעה לאווין שיש כאן לא יהיה לך לא תשא לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה ולא תחמד: נאמרו חמשה [הדברות האחרונים כנגד חמשה] הדברות הראשונים לא תרצח כנגד אנכי אמר הקב"ה אם רצחת מעלה אני עליך כאילו [אתה] ממעט הדמות. לא תנאף לא יהיה לך אמר הקדוש ברוך הוא אם נאפת מעלה אני עליך כאילו אתה עובד עבודה זרה: לא תגנוב לא תשא תני רבי חייא לא תגנובו לא תכחשו איש בעמיתו [ולא תשבעו בשמי לשקר] (ויקרא י"ט י"א וי"ב) שאם גנבת סופך לכחש סופך לשקר סופך לשבע בשמי לשקר: לא תענה זכור אמור הקב"ה שאם העדת עדות שקר על חבריך מעלה אני עליך כאילו העדת עלי (על) שלא בראתי עולמי בששה ולא נחתי בשביעי: לא תחמוד כבד גיים מן הגדר אלקים מן סוסיתה היו (מגנבים נשיתיהם) [מתגנבים אלו בנשותיהם] של אילו ואלו בנשותיהם של אלו לימים נפלה קטטה ביניהם זה הרג את אביו וסבור שאינו אביו: נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם אנכי כנגד ויאמר אלקים יהי אור (בראשית א' ג') וכתב והיה ה' לך לאור עולם (ישעיה ס' י"ט) לא יהיה לך כנגד ויאמר אלקים יהי רקיע [בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים] (בראשית א' ו') אמר הקדוש ברוך הוא היה מבדיל ביני ובין עבודה זרה שנקראה [מים] מכונסים כדכתיב אותו עזבו מקור וגו' (ירמיה ב' י"ג) לא תשא כנגד ויאמר אלקים יקוו המים (בראשית א' י') אמר הקב"ה המים חלקו לי כבוד ופינו את עצמן ואין אתם חולקים לי כבוד מלישבע בשמי לשקר זכור כנגד ויאמר אלקים תדשא הארץ (שם שם י"ב) אמר הקדוש ברוך הוא מה דתיכול בשבת מוקיר שלא נברא העולם אלא שלא יהיו חוטאים ויהו חיים לעולם ואוכלים גידולי הארץ כבד כנגד ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים (שם שם ט"ו) אמר הקב"ה הא ברייתי לך תרין נהורים אביך ואמך הוי זהיר ביקרהון לא תרצח כנגד ויאמר אלקים ישרצו המים (שם שם כ') אמר הקדוש ברוך הוא אל תהיו כדגים הללו שהגדולים בולעים את הקטנים שנאמר ותעשה אדם כדגי הים וגו' (חבקוק א' י"ד) לא תנאף כנגד ויאמר אלקים תוצא הארץ [נפש חיה למינה וגו'] (בראשית א' כ"ד) אמר הקדוש ברוך הוא הא ברייתי לך זוגך כל חד וחד דבק בזוגיה (במינים) [במיניה] לא תגנוב כנגד ויאמר אלקים הנה נתתי לכם כל עשב זורע זרע וגו' (שם שם כ"ט) אמר [הקב"ה] אחד מכם אל יפשוט ידו בגניבה ובממון חבירו אלא מן ההפקר כעשבים הללו תני רבי חייא הנשמר בגינה אסור משום גזל ושאינו

נשמר בגינה מותר משום גזל לא תענה כנגד ויאמר אלקים נעשה אדם וגו' (שם שם כ"ו) אמר הקדוש ברוך הוא הא ברייתי לך חבריתך בדמותי (ואת חבית) [ואתחברת] ודמית (לבילמי) [לצלמי] לא תסהיד על חברך סהדו דשקר לא תחמוד כנגד ויאמר אלקים לא טוב היות אדם לבדו (שם ב' י"ח) אמר הקב"ה הא ברייתי לך זוגך כל חד וחד מינכון ידבק בזוגיה לא (תחמד) [יחמד גבר] מנכון אתתא דחבריה: נאמרו עשרת הדברות כנגד עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים אנכי כנגד מכת דם ויהפך לדם יאוריהם (תהלים ע"ח מ"ה) אל תאמר כפרעה לי יארי ואני עשיתני (יחזקאל כ"ט ג') אל תאמר שאני בראתי עצמי לא יהיה לך כנגד [מכת] צפרדעים (עלו) [שעלו] בתנורים (חומם) [בחומם] אמר הקב"ה הצפרדעים חלקו לי כבוד ואין אתם חולקים לי כבוד לא תשא כנגד מכת כינים שהשביעם הקדוש ברוך הוא ועלו זכור כנגד מכת ערוב אמר הקב"ה לא תערוב ולידן חולא ושבתא כחד כבד כנגד מכת דבר דכתב למען יאריכון ימיך (שמות כ' י"ב) לא תרצח כנגד מכת שחין אמר הקדוש ברוך הוא אל תהי רוצח ודמו של אותו האיש בגופו לא תנאף כנגד מכת ברד ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שם ט' כ"ד) וכתב היחתה איש אש בחיקו וגו' כן הבא על אשת איש וגו' (משלי ו' כ"ז עד כ"ט) לא תגנוב כנגד מכת ארבה כתב בעד החלונות יבואו כגנב (יואל ב' ט') לא תענה כנגד מכת חושך אמר הקדוש ברוך הוא אם אין עדותך מאירה לך כאורה הזאת אל תעידנה לא תחמד כנגד מכת בכורות שהיו המצרים שטופים בזימה ונמצאו כולם בכורים: [אנכי ה' וגו'] רבי יונה בשם ר' לוי בבי"ת נברא העולם מה בי"ת זה סתום מכל צד ופתוח מצד אחד כך אין לך רשות לדרוש מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור בר קפרא שמע לה מן הדא כי שאל נא לימים הראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלקים את האדם על הארץ (דברים ד' ל"ב) יכול מששי ולהלן ת"ל ראשונים ולאחר שריבה הכתב (מיעוט) [מיעט] אנו למדין אותה מששי מה הששי מיוחד שהוא משמשת ימי בראשית אף לא תהיה מביא לו אלא כיוצא בששי הוי אין לך לדרוש מששה ולהלן יכול לידע מה למעלה מן השמים ולמטה מן התהום תלמוד לומר ולמקצה השמים ועד קצה השמים (שם) אין לך לדרוש אלא עולם שאתה עומד בו דרש רבי יודן בן פזי במעשה בראשית כהדא דבר קפרא: [דבר אחר] מה בי"ת יש בו נקודה אחת מלמעלה ונקודה אחת מלאחוריו אומרים לבי"ת מי בראך והוא מראה להן בנקודה של מעלן זה של מעלן בראני ומה שמו והוא מראה להן בנקודה של אחריו ה' שמו. דבר אחר למה בבי"ת שהוא לשון ברכה ולא באל"ף שהוא לשון אירה אמר הקב"ה שלא יהא פתחון פה לאותו העולם לומר היאך העולם יכול לעמוד ונברא בלשון אירה אלא אני בורא

אותו בבי"ת בלשון ברכה והלואי יעמוד. רבי אבהו בשם רבי יוחנן בשני אותיות נבראו שני עולמים העולם הזה והעולם הבא ביו"ד וה"י מאי טעמא כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כ"ו ד') ועדיין אין אנו יודעים איזה מהם נברא ביו"ד ואיזה מהם נברא בה"י אלא מן מה דכתב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב' ד') בה' בראם הוי העולם הזה נברא בה"א והעולם הבא נברא ביו"ד מה יו"ד נקודה אחת מלמטן רמז שכל המתים יורדים לגיהנם ונקודה אחת מלמעלן רמז שהם עתידים לעלות ה' ממית ומחייה מוריד שאול ויעל (שמואל א' ב' ו') מה ה"א פתוח מכל צד רמז לבעלי תשובה שיש להם פתח פתוח יו"ד כפוף רמז שכל באי עולם עתידים (להיכנף) [להיכפף] דכתיב ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל' ו') כיון שראה דוד התחיל מקלס את הקב"ה בשני אותיות הללו ביו"ד ובה"א [דכתיב] הללויה הללו אל בקדשו (כתב) עד כל הנשמה תהלל יה הללויה (תהלים ק"נ א' וכו'): ר' אליעזר בר אבינא בשם רבי אחא כל אותם עשרים (ושתים) [וששה] דורות היה א"לף קורא תגר לפני הקדוש ברוך הוא ואומר לפניו רבון כל העולמים אני ראשון של כל אותיות (לא) [ולא] בראת את עולמך בי אלא בבי"ת אמר לו הקב"ה צא כל העולם כולו שלך שכל העולם [ומלואו] לא נבראו אלא בשביל תורה שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקת שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג כ"ה) למחר אני עתיד ליתן תורה לבני ואיני פותח (לכם) [להם] אלא בך אנכי ה' אלקיך: [דבר אחר] למה בא' בר חוסא אמר מפני שהוא (סמוך) [סוכם] לאלף דבר צוה לאלף דור (תהלים ק"ה ח'). אמר רבי שמלאי בכבוד גדול היה העולם עד שלא ניתנה התורה משניתנה התורה כביכול נעשה העולם זוללה הא כיצד את נוטל קנה מאזנים ותן שש אונקיאות מכאן וארבעים מכאן מי מכריע לא ארבעים מכריעים ששה כל העולם כולו לא נברא אלא לששה ימים שנאמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים (שמות כ' י"א) והתורה ניתנה לארבעים יום והרי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שם ל"ד כ"ח) ואשב בהר ארבעים [יום וארבעים] לילה (דברים ט' ט') לא כ"ש שיהיו הארבעים מכריעים את הששה: ר' אליעזר בשם ר' ברכיה אמר נעשה מים אם ינתשו מים [זרים] קרים נוזלים (ירמיה י"ח י"ד) רבי הונא בשם רבי אחא אומר נמוגים ארץ וכל יושביה [אנכי תכנתי עמודיה סלה] (תהלים ע"ה ד') כבר היה העולם מתמוגג והולך אלולי שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') כבר היה העולם חוזר לתוהו ומי (ביסס) [ביסס] את העולם אנכי תכנתי עמודיה סלה בזכות אנכי ה' אלקיך: אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים חנניא בן אחי ר' יהושע אומר הוצאתיך כתב כביכול אני ואתם יצאנו ממצרים: מבית עבדים ר' תנחום בר חנילאי בשם ר' ברכיה לא

נתקלל לעבד אלא כנען [ויאמר ארור כנען] עבד עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט' כ"ה) ומנין שכל משפחותיו של חם קרוין עבדים שנאמר מארץ מצרים מבית עבדים. שאלו תלמידיו את רבי יוחנן בן זכאי ומה ראה העבד לירצע באזנו מכל איבריו אמר להם אוזן ששמעה על הר סיני אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים וקיבלה עליה עול מלכות בשר ודם אוזן ששמעה לפני הר סיני לא יהיה לך אלקים אחרים על פני והלך זה וקנה אדון אחר לפיכך תבא האוזן ותירצע שלא שמרה מה ששמעה שעבר היו ישראל עבדים לעבדים מכאן ואילך הם עבדיו של הקדוש ברוך הוא כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים וגו' (ויקרא כ"ה נ"ה):

פרק כב

פרשה תנינותא. לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא: [כתיב] אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלקים (קהלת ח' ב') אמר ר' לוי אני פי מלך שמור פי מלך מלכי המלכים הקב"ה הפה שאמר לנו אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') אותו אשמור ועל דברת (שבועת אלקים) לא יהיה לך אלקים אחרים על פני (שם שם ג') שבועת אלקים לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא: כתב האותי לא תיראו נאם ה' ואם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם לא יעברנהו (ירמיה ה' כ"ב) אמר הקדוש ברוך הוא ים גזרתי עליו גזירה שמא עבר על גזירתי ואמר הריני עולה ומציף את כל העולם כולו ח"ו לא עשה כן אלא קיים גזירתי היך דכתב ואשבור עליו חוקי ואשים בריח ודלתיים ואומר עד פה תבא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך (איוב ל"ח י' וי"א) והרי דברים ק"ו ומה אם הים שנברא [יחידי] דכתיב בושי צידון כי (אמרין מעון) [אמר ים מעוז] הים לאמר לא חלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים רוממתי בתולות (ישעיה כ"ג ד') קיים גזירתי ואתם אין אתם מקיימין גזירתי: לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא רבי יהודה בי ר' שמעון אומר למד למד אלף [אלף] למד למד דברי תורה אלף אלף דברים רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי אומר אלף אלף דברי תורה למד כרוז (שרונה לדרוש לפי שהוא גבו' מכל האותיות מ' מדין ספק ליה למי ללמד כדמפרש בסמוך והיינו דאמר הוי זהיר ואל תגרום למים) מם (ספק ליה) [ספיקלא] הוי זהיר בלמד וקנה לך חיים אל תגרום (למים שיביאו) [למם שיבא] לעולם מטרונת שאלה את ר' יוסי אמרת לו מה ראה למד להיות גבוה מכל האותיות אמר לה מפני שהוא כרוז ודרכו של כרוז להיות עומד במקום גבוה ומכריז: כמה דברות שמעו ישראל מפי הגבורה רבי יהושע [בן לוי] אומר שתי דברות ורבנין אמרין כל הדברות שמעו ישראל מפי הגבורה אחר כל

הדברות מה כתב ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלקים פן נמות (שמות כ' ט"ז) (או אני אומר אחר שני הדברות ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו וגו') מה ענה לה ר' יהושע בן לוי פלי"ג שאין מוקדם ומאוחר [בתורה או אני אומר אחר שנים ושלשה דברות ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו וגו' אמר] ר' עזריה ור' יהודה בי ר' שמעון ור"ש בי ר' יהושע בן לוי תורה צוה לנו משה מרשה קהילת יעקב (דברים ל"ג ד') כל התורה כולה שש מאות וי"ג מצות ומניין תורה אינו עולה אלא שש מאות ואחת עשרה [תרי"א] מצות דבר עמנו משה אנכי ולא יהיה לך לא דבר עמנו משה: לא תשא אמר רבי זעירא אם בשבועת שוא הכתוב מדבר הרי אמר לא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא י"ט י"ב) מה ת"ל לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה רבי מנחמן אמר רבי יעקב (מ"ר) [משם ר'] מני מייתי לה מן הדא אל תצא לריב מהר (משלי כ"ה ח') לרב כתב לעולם אל תהי רץ אחר שררה למה כן ומה תעשה באחריתך בהכלים אותך ריעך (שם) (למה) [למחר] הם באים ושואלים לך שאילות מה אתה משיבם רבי מנחמא בשם רבי תנחום בי רבי חייא רבי מני בשם רבי יוסי בר זבידא מייתי לה הכי נואף אשה חסר לב (שם ו' ל"ב) הא כל המקבל עליו שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה שהוא נהנה מגופה של אשה משחית נפשו הוא יעשנה (שם) [משחית נפשו] כמשה שאמר ועתה אם תשא חטאתם (שמות ל"ב ל"א) כיהושע שאמר בי ה' (יהושע ז' ח') בי ולא בהן כדוד שאמר ה' אלקים תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה (דהי"א כ"א י"ז) [הוא יעשנה] אמר רבי אבהו אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש הא אם אין בך כל המדות שיש בי לא תקבל עליך שררה: [ד"א לא תשא וגו'] א"ר ביבי אם בשבועת שוא הכתוב מדבר והלא כבר נאמר לא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא י"ט י"ב) מה תלמוד לומר לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא שלא תהא תפילין נושא (וטליתן) [וטליתך] עוטף והולך ועובר עבירות אמר רבי ינאי תפילין צריכין גוף נקי. מפני מה לא החזיקו בהם בני ישראל מפני הרמאים עובדא הוה בחדא גברא דהוה טעין ממוניה בערבות באפי רומשא על בי כנשתו אשכח גברא מצלי ותפילים על רישיא אמר ליה לית לי מפקיד הדין ממונא אלא גבי הדין דהוא עטר מצוות (שצותי' דברייא) [דברייה] נשא ואפקדיה לגביה בא לאפוקי שבתא כפר ביה אמר ליה לא לך הימנית אלא להדא שמא קדישא דהוא על רישך נתעטף טליתו ועמד ונתפלל באותו מקום אמר לפניו רבונו של עולם לא הימנית אלא לשמך קדישא (דהיה) [דהוה] על (רישין) [רישיה] מקום צלי נח ודמך ליה איתגלי אליהו זכור לטוב על ההוא גברא אמר (זול) [זיל] אמור לאיתתא דההוא גברא סימן דהוה לך (עמה) [עמיה]

אכלין בלילי פסחא חמיר ובלילי צומא רבה מן ההוא מינא (יבולי) [הבי לי] מקמת פלן נסתה ויהבה ליה כיון דאתא שרי חביט עלה אמרה ליה מה את (חביש) [חביט] עלי סמנא דהוה ביני לביניך יהב לי ויהבת ליה אמר הואיל (ונתפרסמו) [ונתפרסמנו] נחזור (לאסורינו) [לסוארינו] מכאן אמרו אל תאמין בגר עד עשרים ושתים דורות: ר' ינאי הוה לובשן אחר חוליו שלשה ימים (כלומר) [לומר] שהחולי ממרק [מה טעם] הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים ק"ג ג'): ר' יוחנן בן זכאי לא הוו תפילין זייעין מיניה לא בקייטא לא בסיתוא כך נהג רבי אליעזר תלמידו אחריו רבי יוחנן בסיתוא חזיק רישין ולביש תרויהון וקייטה לביש דעדרעיה ואינו אסור משום ערוה אמר רבי חייא בר אבא אפיקריתים הוה לביש מבפנים כד נחית מיסחי (וכיון) [כיון] שהיה מגיע אצל האולייר היה (חולצין) [חולצן] אמר רבי יצחק עד יעקר תורמוסא לבשן כיון דהוה סליק מיסחי הוי יהבין ליה וכיון דהוי מעניי מן (לחיתן) [למיתן] ליה הוה אמר הדא מילתא שני ארונות היו עם ישראל במדבר [אחד] ארונו של חי העולמים ואחד ארונו של יוסף והיו אומות העולם שואלים להם לישראל מה טיבם של ארונות הללו וישראל אומרים זה ארון המת וזה ארון חי עולמים ואומות העולם אומרים וכי היאך לארון המת להיות מהלך עם ארון חי עולמים וישראל היו אומרים המת בארון [זה] קיים כל מה שכתוב ומונח בארון זה ומה הוה ליה למימר הדא מלתא (אלא) אמר רבי חנינא בגין למימר היא דאורייתא [א"ל ר' מנא והכין לא הוה ליה מילי דאורייתא חורי] מימר אלא קנטירים הויין כלומר יוסף לא זכה למלוכה אלא על שקיים מצותיו של הקב"ה ואתון בעייה מבטלא מצוותיה מיני: כיצד מברך עליהם רבי זריקא בשם רבי יעקב בר אידי כשהוא נותן של יד אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין [וכשהוא נותן על הראש אומר ברוך אקב"ו על מצות תפילין] וכשהוא חולץ אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חוקיו ואתיא כמאן דאמר בחוקת תפלין הכתוב מדבר בר ממאן דאמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר לא ברה. רבי אבהו בשם רבי יוחנן הנותן תפילין בלילה עובר בעשה מאי טעמא דכתב ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה (שמות י"ג י') [ימים] ולא בלילות [ימימה] פרט לשבתות וימים טובים והא רבי אבהו יתיב ומתני ברומשא והינון עליו (מצדיק) [מצדדן] היה וכמין פקדון היו ואית דאמרין לא אמר אלא נותן אבל אם היו עליו מבעוד יום מותר ואית דאמר מצוותן עד שתסתלק רגל מן השוק ואית דבעי נשמעינה מן הדא והיו לך לאות (שם שם ט') פרט לימים טובים ולשבתות שכולם אות אמר רבי אבהו ולהכין כתב מימים ימימה ואתייא [כהא] דאמר ר' יוחנן כל מילא דלא מחוורה מסמכינן לה מן (היגים אחריו) [אתרין סגין]. נשים מניין

ולמדתם אותם את בניכם (דברים י"א י"ט) ולא את בנותיכם כל שהוא בתלמוד תורה חייב בתפילין נשים שאינן חייבות בתלמוד תורה אינן חייבות בתפילין התיבון והרי מיכל בת כושי היתה לובשת תפילים ואשתו של יונה היתה מעולי הרגלים ולא מיחו בידן חכמים ר' חזקיה בשם רבי אבהו אמר אשתו של יונה חושבה ומיכל בת כושי מיחו בידה חכמים: [דבר אחר לא תשא וגו'] אמר רבי סימון אם בשבועות שוא הכתב מדבר והלא כבר נאמר לא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא י"ט י"ב) ומה תלמוד לומר לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא זו היא שבועת אמת שהיא של שוא רבי חוניא ר' יעקב בר אבין בשם ר' שמואל בר נחמן עשרים וארבע (אלות) [בולאות] חרבו בדרום על שבועת אמת שהיא של שוא חזקיה אמר אפילו אמר על הזית שהיא זית ועל התאינה שהיא תאינה הרי זו שבועת שוא רבי חגי ורבי מנחם בשם רבי שמעון בן לקיש זה שהוא עובר בשוק וראה את הגשמים יורדים ואמר (כלי) [פלי] קרי אברוכסים הרי זו שבועת שוא אמר רבי סימון אין מוסרים [את השבועה] למי שהוא רץ אחר שבועה הדא דבר תלמיון מסייעא לרבנן עובדא הוה בחד גבר דאפקיד [גבי] בר תלמיון מאה דינרין אזל בעי להון אמר ליה מה דאפקידתיה גבי מסרית בידך א"ל אתא אשבעת עליך מה עבד בר תלמיון נסיב חד קניא חקקו ויהב אילין דינרין בגוויה שרי מיסתמיך עלוי כיון דעל לכנישתא א"ל צור הדין קניא בידך ואנא מישתבע לך אמר מרי דהדין טבא מה דאפקד בידי מסרית בידך ההוא (מין כובדים) [מן כובדיה] נסב אפקא לארעא שרון דינרייא מתבדרים שרי למלקט אמר לקט לקט ומן דידך את מלקט: [כתיב] שבועת ה' תהיה בין שניהם (שמות כ"ב י') (את) [אם] המשביע משביע לשקר סופה לצאת עליו אמר ר' סימון מפני מה משביעים את האדם ונותנים לפניו נודות מנופחות ותוקעים בשופרות לומר אתמול היו מלאים גידין ועצמות ועכשיו הם ריקות מכולם כך כל מי שנשבע על השקר לחבירו סופו לצאת ריקם מכל נכסיו ר' יוסי אומר על השקר רבי יונה אומר אפילו על האמת ר' חגי הוה יתיב דרש על הדא דר' יונה עובדא הוה (בי) בחדא איתתא דאזלת מליש גבי חבירתא והוה קטיריה בסודרא תרין דינרין שיתנהון ויהבה יתהון בסודרא וגבלון בליישא אחת פתא ואזלת אמר לה בעלה יהיבי לי אילין דינרין אזלת בעיא להו לחבירתא אמרה (לא) [לה] תיקבור ההיא איתתא ברה אי איתידעא להו גרמו חובה וקברתיה אמרה אילולי דחשידא בהון לא קברתיה אזלת תבעה להון גבה אמרה לה דילמא חמית אילין תרין דינריים אמרה תיקבור ההיא איתתא ברה חורי (זה) אי איתידע בהון גרמון חובה וקברתיה (ברתיה) אמר לה בעלה לית את אזלת מנחמא נסב לה תרין עיגוליה דפיתא ואזלת לנחמה כיון דקציץ עיגולא נפקין תרין אילין דינרי מיניה (חדא) [הדא] דאנן אמרין

בין זכאים בין חייבא לידי מומתא לא תיעול (שנאמר): [כתיב] והוצאתיה נאם ה' אלקים ובאה אל הגנב אל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו: [וכלתו את עציו ואת אבניו] (זכריה ה' ד') א"ר שמואל בר נחמן מלאכי חבלה (אין) [יש] להם קפיצין מה טעם משוט בארץ (ומתהלך בהם) [ומהתהלך בה] (איוב א' ז') ברם הכא ולנה בתוך ביתו. [וכלתו ואת עציו ואת אבניו] אמר ר' אבא בר כהנא דברים שאין האש שורפתן שבועת שוא מכלה אותן (דרכן) [דרכה] של אש מכלה עצים שמא אבנים ברם הכא מכלתו [ואת] עציו ואת אבניו: תני כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מן המימר והנשבע והמקלל את חבירו בשם (תוספתא מכות פ"ד) רבי יוחנן בשם ר' ינאי לית (איסר) [כאן מימר [דבדיבורו עביד מעשה ומניין שכל הנשבע על שקר לוקה ר' יוחנן בשם ר' מאיר אמר כתיב כי לא ינקה ה' הא בית דין של (מעלה) [מטה] מלקין ומנקים [קילל את חבירו בשם מנין] ר"ש בן לקיש בשם ר' יהושע כתיב אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת [וגו' ליראה את השם הנכבד והנורא הזה וגו'] והפלה ה' את מכותך ואת מכות זרעך (דברים כ"ח נ"ח ונ"ט) הדא דרבי יוחנן צריכא לר"ש בן לקיש והדא (היא) דרבי שמעון בן לקיש לא צריכא להההיא דר' יוחנן דתנא נשבע וקילל בלאו אחד על דעתיה דר' יוחנן חייב שתים על דעתיה דר"ש אינו חייב אלא אחת: מפני מה ישראל מתפללים ואינן נענים ריב"ל בשם ר"פ בן יאיר מפני שאינם יודעים סוד שם המפורש ואית ליה קרייא סגייה לכן ידע עמי שמי לכן ביום ההוא כי אני הוא המדבר הנני (ישעיה נ"ב ו') וארשתיך וגו' [וידעת את ה'] (הושע ב' כ"ב) אשגביהו כי ידע שמי יקראני ואענהו וגו' (תהלים צ' י"ד וט"ו) לפי שבעולם הזה ישראל נשבעים ומשקרים אבל לעתיד לבא הן נשבעין ומקיימין שנאמר ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה והתברכו בו גוים בו יתהללו (ירמיה ד' ב):

פרק כג

פרשה תליתאה. זכור את יום השבת לקדשו. גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו ימים יוצרו ולא אחד בהם (תהלים קל"ט ט"ז) ר"ש בן לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון גולם בראו והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו והיה הקדוש ברוך הוא מעביר לפניו דור ודור וצדיקיו [דור ודור ורשעיו] דור ודור ודורשיו (דור ודור ורשעיו) דור ודור ומנהיגיו ואמר לו גולם מה ראו עיניך [מה] תלמוד לומר ועל ספרך כולם יכתבו איזה זה ספרו של אדם הראשון זה ספר תולדות האדם (בראשית ה' א'): [ימים] יוצרו ולא אחד בהם ר"א ור' יהושע ר"א אומר יום ביומו

יום של סיסרא יום של סנחריב יומו של גוג ר"י אומר שלש מאות וששים וחמש ימים הם ימות החמה ליחידו של עולם אחד מהם ואיזו זה ר' לוי ור' יצחק רבי לוי אמר זה יום הכפורים הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות נפשו וגו' (ישעיה נ"ח ה') רבי יצחק אמר זה יום השבת: זכור את יום השבת ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא (ירמיה י' ח') אומות העולם מונין חד בשבתא תרי תלתא ארבעתא חמישתא ערובתא לא מונין שבתא אבל ישראל מונין את השבת כמה שנצטוו (כשם שנצטוו): זכור את יום השבת לקדשו הכא כתב זכור ולהלן שמור רבי יודן רבי אייבו בשם ר' שמעון בן לקיש למלך ששלח את בנו אצל החנוני ומסר לו איסר ונתן לו צלוחית שיבר את הצלוחית ואיבד את האיסר תלש באזנו ותלש בשערו ונתן לו פעם שנייה ואמר לו הזהר שלא תאבד את אילו כשם שאיבדת את הראשונות כך על ידי שאבדו ישראל זכור במדבר (לא) נתן להם שמור לכך נאמר זכור ושמור אמר ר' יודן זכור נתן לאומות העולם שמור נתן לישראל אמר [רבי] אייבו זכור נתן ליורדי הים שאינם יודעים אם באיסור הם מטלטלים ואם בהיתר הם מטלטלים שמור נתן ליושבי היבשה אמר רבי שמלאי זוכריהו עד שלא יבא שומריהו משיבא הא כיצד אם נזדמן (לו) [לך] חפץ טוב התקינו לשבת כלי חדש התקינו לשבת שמאי הזקן היה לוקח עצים מאחד בשבת לשבת (בי) הלל הזקן הייתה בו מידה אחרת יתירה והיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים אמר רבי אבהו אם נזדמן לך חפץ טוב אפילו מאחד בשבת (התבינהו) [התקינהו] לשבת אמר רבי תנחומא אכלין הוינן (חזנהי) [אהיני] בארבעתה ועל לקומן כותבן (ואמרו) [ואמרין] יתפרשון לשבתא: לקדשו במה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקייה אמר רבי חנן מכאן צריך אדם שיהא [לו] שתי עטופים אחת לחול ואחת לשבת (כך) [כד] דרשא בטבריא אמרו כעטיפתינו בחול כך עטיפתינו בשבת [אמר] להם צריכים אתם לשנות מן הדא ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך (רות ג' ג') ומה ערטלייא הות אלא אמרה לה לבוש מאנך דשבתא: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתיך רבי יודן רבי אייבו בשם רבי שמעון בן לקיש בנוהג שבעולם מלך בשר ודם כשהן (כילופים) [פלמיטוס] אומר לעבדיו עשו עמכם יום אחד ועמי ששה (יום) [ימים] אבל הקב"ה אינו כן אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בניי עשו עמכם ששה ימים ועשו עמי יום אחד: [ויום השביעי שבת לה' אלקיך] אמר רבי יודן זו שעה שמוסיפין מחול על הקודש שבו נגמרה מלאכתו של עולם: אמר ר' חנינא פעם אחת משכני רבי ישמעאל אצל פונדקי אחד ואמר לי כאן התפלל אבא של לילי שבת בערב שבת אמר רבי אחא רבי יוחנן פליג ולא הוה צריך למתפלגה שכן מוסיפין מחול על הקודש (ועד דסלקיה) [ועוד דסלקין] מערב שבת לציפורי ואמרו

כבר התפלל רבי חנינא בן דוסא בעירו (והיו) [והידא] אמרה הדא דרבי מפקד לאמוריה לאבדן מכריז קמי ציבורא כל דמצלי יצלי דרמשא עד דיומא קיים דבי רבי ינאי אמרים עלה על מיטתו אין מטריחים עליו עד שירד אמר רבי זעירא אנא כד לית אנא מצלי רומשא אני מתחביל אמרין ליה לית לך אלא מן הדא דרבי הוה מפקד (כתב): שבת לה' אלקיך רבי תנחומא ואמרי לה רבי אליעזר בשם רבי מאיר שבות כאלקיך מה אלקיך שבת ממאמר אף אתה שבות מן המאמר אמר רבי חייא בר אבא אימיה דרבי שמעון בן יוחי כד הוה משתעיא מותר מילייא בשבתא הוה אמר אמא שבתא ושתקה אמר רבי חנינה מדוחק התירו שאילת שלום בשבת אמר רבי אייבו שבות מן המחשבה אמר רבי ברכיא מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בתוך כרמו בשבת לידע מה צריך וראה שם פירצה אחת וחשב עליה לגודרה במוצאי שבת אמר הואיל וחשבתי עליה בשבת איני גודרה עולמית מה פרע לו הקב"ה אילן אחד של נצפה שגדל בתוכה וגדרה והיה מתפרנס ממנו כל ימיו: לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך [וגו'] וגרך אשר בשעריך פילוסופוס שאל את רבי אם חביבה המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון אמר ליה אם כן מפני מה אותו האיש מגלח את פאת הראש ומניח פאת הזקן אמר ליה מפני שגדל עמו בשטות אמר ליה אם כן יסמא אותו האיש את עיניו ויקטע ידיו וישבר את רגליו שגדלו עמו בשטות אמר ליה ולאילן מיליא אתינן אמר ליה להוציאך חלק אי אפשר אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך תיקון החרדל צריך למתק התורמוס צריך למתק החיטין צריכין ליטחן אפילו אדם צריך תיקון עקיעלס הגר שאל את ר' אליעזר אמר לו הואיל וחביבה היא מילה לפני הקדוש ברוך הוא מפני מה לא ניתנה בעשרת הדברות אמר לו קודם עשרת הדברות ניתנה דכתב ושמרתם את בריתי (שמות י"ט ה') זו ברית שבת וברית מילה מטרונית שאלה את רבי יוסי בר רבי חלפתא אמרה לו אם חביבה מילה לפני הקב"ה מפני מה לא ניתנה בעשרת הדברות אמר לה כבר ניתנה וגרך אשר בשעריך זה הגר שהוא משמר את השבת בברית כישראל: כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכי ששת ימים נבראו והלא כבר נאמר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם (תהלים ל"ג ו') אלא להיפרע מן הרשעים שהם מאבדים את העולם שנברא לששת ימים וליתן שכר טוב לצדיקים שהם מקיימים את העולם שנברא לששת ימים: ואת הים ואת כל אשר בם לפי שיש לו בריות בים כשם שיש לו בריות ביבשה ואומר [זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדולות וגו'] לויתן זה יצרת לשחק בו (שם ק"ד כ"ה וכ"ו): וינח ביום השביעי וכי יש עמל ויגיע [לפניו] והלא כבר נאמר לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ' כ"ח) וכתב וינח אדם שכתב בו כי אדם

לעמל יולד (איוב ה' ז') על אחת כמה וכמה יהא צריך להיות נוח בשביעי: על כן ברך ה' את יום השבת (לקדשו) [ויקדשהו] שאין לו בן זוג חד בשבא ותרי ושלישי ורביעי וחמישי וששי שבת אין לו זוג. ד"א יום טוב ויוה"כ נדחה שבת אינו נדחה אמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא לכולן יש זוג ולי אין זוג אמר לה הקב"ה כנסת ישראל היא בן זוגך וכיון שעמדו על הר סיני אמר להם הוי זכורים לאותו דבר שאמרתי לשבת כנסת ישראל היא בת זוגך שנאמר זכור את יום השבת לקדשו. תני דבי רבי ישמעאל ברכו במן וקדשו במן [ברכו במן] שבכל יום עומר אחד ובשבת שני עומרים וקדשו במן לא הבאיש ורמה לא הייתה בו (שמות ט"ז י"ד) תני רבי בשם רבי נתן קדשו בברכה מכאן אמרו מקדשו על הכוס בכניסתו ורבי אמר קדשו בעטיפה אמר רבי חנינא צריך להתעטף ר' אבהו אמר צריך לערב אבין בר חסדיי אמר צריך לשלשל (רבי אליעזר ורבי זעירא ורבי) [רבי] ירמיה ורבי זעירא הוי מהלכין תרוויהון איסתלקת גולתיה דרבי ירמיה ושלשה רבי זעירא הדא אמרה צריך לשלשל [רבי אלעזר] בנו של רבי ירמיה אמר קדשו בנר ובי היה המעשה פעם א' הדלקתי את הנר בלילי שבת והיה דולק עד מוצאי שבת ובמוצאי שבת מצאתי אותו מלא שמן ולא חסר כלום רבי שמעון בן יהודה איש כפר ענים אמר משם ר' שמעון קדשו במאורות וברכו (מאור) [במאור] פניו של אדם ואשתו מלמד שלא ניטל זיו אדם ממנו עד מוצאי שבת ובמוצאי שבת שינה [פניו דכתיב] עוז פניו ישונה (קהלת ח' א') משנה פניו ותשלחהו (איוב י"ד כ') ואתייא כרבנן ולא אתייא כרבי יוסי דרבי יוסי אמר אדם הראשון לא לן בכבודו מאי טעמא אדם ביקר בל ילין (תהלים מ"ט י"ג) רבנן אמרין לן בכבודו (עמד) במוצאי שבת ניטל כבודו ממנו וטרדו מגן עדן שנאמר ויגרש את האדם (בראשית ג' כ"ד). אמר רבי יהודה בי רבי סימון אותו אורה שנברא ביום הראשון היה אדם צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו וכיון שראה הקב"ה מעשה דור אנוש מעשה דור המבול מעשה דור הפלגה עמד וגנזו והתקינו לצדיקים לעתיד לבא שנאמר ואור צדיקים כאור נוגה (משלי ד' י"ח) רבי לוי בשם בר נזירה שלשים ושש שעות שימשה אותה אורה ואילו הן שתים עשרה של ערב שבת ושתים עשרה של לילי שבת ושתים עשרה של שבת וכיון שחטא אדם הראשון בקש הקדוש ברוך הוא לגונזה וחלק כבוד לשבת ומה טעמיהו (ברך) [ויברך] אלקים את יום השביעי (בראשית ב' ג') במה ברכו באורה כיון ששקעה החמה בלילי שבת המתינה אותה אורה משמשת התחילו (לו) הכל מקלסים להקדוש ברוך הוא הדא היא דכתב [תחת] כל [השמים] ישרהו (איוב ל"ז ג') מפני מה ואורו על כנפות הארץ (שם) כיון ששקעה החמה במוצאי שבת התחיל החשך משמש ובא ונתיירא אדם הראשון אמר אוי לי שמא נחש בא לנשכינו שמא

אותו שכתב בו הוא ישופך ראש (בראשית ג' ט"ו) בא לנשכיני ואומר אך חושך ישופני (תהלים קל"ט י') מה עשה לו הקדוש ברוך הוא אמר רבי לוי זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצתה האור מהן ובירך עליו בורא מאורי האש הדא דכתב ולילה אור בעדני (שם) ואתיא כשמואל דאמר שמואל מפני מה מברכים על הנר במוצאי שבת בורא מאורי האש מפני שהיא תחילת ברייתה רב הונא בשם רבי אבהו בשם רבי יוחנן אף במוצאי יום הכפורים מברכים עליו מפני ששבתה כל אותו היום: דבר אחר (קידשו) [ברכו] ביציאת כל היום שיש בו חסרון כתב בו ברכה ואינו חסר בחמישי נבראו בו עופות ודגים ובני אדם צדין מהן ואוכלין אותן לפיכך כתב בהן ברכה ואינן חסירים כלום אבל בשביעי מה אית לך למימר ברכו ביציאת. דבר אחר [ברכו] בטעמים. אמר ר' פנחס מעשה בחסיד אחד ברומי שהיה מכבד את ימים טובים ואת שבתות חדא ערובא ואית דאמרין ערובא צומא רבה הוי סליק לשוקא מזבין כלום ולא אשכח אלא חד נון והוה טליא דאיפרכא קאים תמן והוה דין מעלי ליה ודין מעלי ליה זבני ההוא יהודאה ליטרתא דינר בעונתן דאריסטון אמר איפרכא לטליא לית הכא נון א"ל לא סליק יומא הדין לשוקא אלא חד נון וזבניה חד יהודאה ליטרתא דינר אמר ליה ואת חכים ליה אמר ליה אין אמר ליה איזיל צווח ליה דטימן אית ליה והוה למלכא אזל צווח ליה אמר ליה חייטא אנא אמר ליה ואית חייט דאכיל ליטרתא דינר (דמרי') [דבריה] אמר לי מרי יהיבנא לי רשות ואני נשתעייא קדמך אמר ליה אישתעאי אמר ליה אית לן יומא חד (והוה) [והוא] חביב עלינן סגיה מכל יומי שתא מכל חובים דאנו עבדין ביה ההוא יומא מישתרי ומשרן לן בגין כך אנו מוקרים ליה סגי מכל יומי שתא אמר ליה הואיל והבאת ראייה לדבריך הרי אתה פטור מה פרע לו הקב"ה זמן לו (מתוכו) [בתוכו] אבן אחת טובה של מרגלית והיה מתפרנס הימנה כל ימיו. רבי ישמעאל בעא קומי רבי בני בבל בזכות מה חיים אמר ליה בזכות תורה בני ארץ ישראל בזכות מה הם חיים אמר ליה בזכות תרומות ומעשרות בני סוריא בזכות מה חיים אמר ליה בזכות שהם מכבדים את ימים טובים ושבתות. א"ר חייא בר אבא פעם אחת זימנני אדם אחד בלודקיא (והביא) [והביאו] לפניו תמחוי של כסף וטבעותיו ומטותיו של כסף ועשרים וארבע בני אדם סובלים בו והיו [עליו] כל מיני מאכל שנבראו משמת ימי בראשית לאכילה והיו שני תינוקות עומדים על גביו אחד מימין ואחד משמאל אחד מכריז ואומר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א') ואחד מכריז ואומר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב' ח') וכל כך למה שלא תגבה דעתו עליו אמרתי לו בני מפני מה זכית לכל הכבוד הזה אמר לי רבי אדם טבח הייתי וכל בהמה שמינה שהייתי מוצא כל ימות השבת הייתי מפרישה לשבת (ועד היכן הוא כבודה של

שבת רב אמר בשרא ושמואל אמר תוכמידה) אמרתי [לו] לא לחנם זכית לכל הכבוד הזה. [ועד היכן הוא כבודה של שבת רב אמר בשרא ושמואל אמר תוכברא]. טורנוסרפוס הרשע שאל את רבי עקיבא אמר ליה מה היום מן יומין אמר ליה ומה גברא מן גברין אמר ליה מה אמרתי לך ומה אמרת לי אמר ליה אמרת לי מה נשתנה יומא דשבתות מן כל יומיא ואמרית לך מה נשתנה טורנוסרופוס (הרשע) מן כל גברייא אמר ליה המלך רוצה לכבדיני אמר ליה מלך מלכי המלכים הקב"ה רוצה שיהיו ישראל מכבדים את השבת אמר ליה מנו ידע אמר ליה נהר סמבטיון יוכיח שכל ימות החול הוא מושך ובשבת אינו מושך ולא עוד [אלא] שאוכלי המן מעידים עליו שכל ימות החול היה יורד ובשבת לא היה יורד הדא הא דכתב ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאהו בשדה (שמות ט"ז כ"ה) א"ל את מובלי לרוח אמר ליה בעלי אוב יוכיחו וכו' עד (ששלמן) [ששלמו] סדרים חזר אצלו ואמר ליה אם רוצה שיהיו ישראל מכבדים את השבת מפני מה הוא עושה מלאכה בשבת אמר ליה ומה מלאכה עושה אמר ליה משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומזיל טללים ומזריח חמה ומדשן פירות ועונה חיות כל מה שעושה בחול עושה בשבת אמר ליה יודע אני שאתה בקי בתורתן של עבריים לשנים שהם דרים [בחצר] ואם אין זה נותן עירוב וזה נותן עירוב שמא מותרים לטלטל אבל אחד שהיה דר בחצר הוא מטלטל בכל החצר כך לפי שכל העולם כולו הוא של הקדוש ברוך הוא ואין לאחר רשות עמו לפיכך הוא מטלטל בכל עולמות ולא עוד אלא שמעלה מת בזכורים הרי הם מעידים עליו שכל ימות השבת היה עולה בידם ובשבת לא היה עולה בידם אי לא מהימנה לי ייזל ההוא גברא יבדק באבוי שחיק טמיא אזל בחד שבא בתרייא ואוקמה בתלת בארבעיא בחמשיתא בערובא ואוקמה בשבתות לא קם בתר שבתא אוקמיה אמר ליה את נטר שבתות מן דמייתית איתעבדת יהודאי אמר ליה בני כל מי שאינו משמר אצליכם כתיקנה כאן הוא משמרה על כרחו כתיקנה אמר לו ומה מלאכה יש אצליכם אמר לו שכל ימות השבת אנו נידונים ובשבת אנו נינוחים ובמוצאי שבת עד שהסדרים שולמים וכשהסדרים שולמים מלאך אחד יש ושמו דומה שהוא ממונה על הנשמות בא ונוטל נשמות של אותם האנשים (ומקלטן) [ומקלען] לארץ הדא היא דכתב ארץ עיפתה כמו אופל [צלמות] ולא סדרים ותופע כמו אופל (איוב י' כ"ב) מהו צלמות צא למות ששלמו סדרים חזר אצלו אמר לו מפני מה היא עושה מלאכה אמר לו בני אמשול לך משל למה הדבר דומה כזה שהוא מטלטל בחצר ארבע אמות (אמר) [מה קאמר] ליה והא כתב ביום השביעי שבת וינפש (שמות ל"א י"ז) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אע"פ שכתוב בו שבת מכל מלאכתו (בראשית ב' ג') הוי

אומר ממלאכת עולמו שבת אבל לא שבת לא ממעשיהם של צדיקים ולא ממעשיהם של רשעים אלא פועל עם אילו ואילו ומראה לאילו [ולאילו] מעין דוגמה שלהם ומניין שפורענותם של רשעים קרויה מלאכה שנאמר פתח ה' אוצרו ויוצא כלי זעמו כי מלאכה היא לה' וגו' (ירמיה נ' כ"ה) מניין שפעולתן של צדיקים קרויה מלאכה שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאך פעלת לחוסים בך (תהלים ל"א כ'). רבי עבד שירו לאנטנינוס ואייתי ליה תבשילים צוננים בשבתות ותבשילים רותחים בחולא אמר ליה הלין צונני הוי חביבים עלי מן הדין רתחייא אמר ליה חד אינון חסירים אמר ליה כלום קילירין דידי חסרים כלום אמר ומאין ליתן לי לתוכן ויברך ויקדש: [אמר] רבי יוחנן בשם רבי יוסי בי רבי חלפתא אברהם אבינו שאינו כתב בו שמירת שבת לפיכך ירש את הארץ במידה קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (בראשית י"ג י"ז) אבל יעקב אבינו שכתוב בו שמירת שבת וקבע תחומים לשבת שנאמר ויחן את פני העיר (שם ל"ג י"ח) נכנס בערב עם דמדומי חמה וקבע תחומים לשבת לפיכך יש את הארץ שלא במידה והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה (שם כ"ח י"ד): [ר' ברכיה בשם] ר' חייא (בי רבא) [בר אבא] לא ניתנה השבת אלא לתענוג רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן לא ניתנה השבת אלא לתלמוד תורה ולא פליגי (מאן) [מה] דאמר רבי ברכיה בשם רבי חייא בר אבא לתענוג אלו תלמידי חכמים שהם יגיעים בתורה כל ימות השבת ובשבת הם באים ומענגים (מן) מה דאמר רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן לתלמוד תורה אילו הפועלים שהם עסוקים במלאכתן של ימות השבת ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה. רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי כל שהוא מתענג בשבת שואל והקב"ה נותן לו משאלותיו מאי טעמא והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל"ז ד'): (כג-כד). פרשה רביעייתא: כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה' אלקיך נתן לך (שמות כ' י"ב): יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קל"ח ד') אמר רבי מנחם שני דברים שמעו אומות העולם מפי הקדוש ברוך הוא ועמדו מכסאיהם וקלסוהו בשעה שאמר ואת אשר חטא מן הקודש ישלם (ויקרא ה' ט"ז) (ולא עוד) אמרו בנימוסיות שלנו כתב כל דאכל צינורי מן קיסר יהב ביה (מכה) [סכה] דפדן וזה מכריז ואומר את אשר חטא מן הקודש ישלם ולא עוד אלא שהחמיר בהדיוט יותר מבגבוה בגבוה כתיב נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה (שם שם ט"ו) עשאו כשוגג ובהדיוט כתב נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש (שם שם כ"א) עשאו כמזיד עמדו מכסאיהם וקילסוהו אבל בשעה שאמר אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') אמרו איזה מלך שרוצה שיהיה אחר מכחישו והקב"ה אינו רוצה שיהא אחר מכחישו בשעה שאמר לא יהיה לך (שם

שם ג') אמרו איזה מלך רוצה שיהא לו שותף בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לא תשא (שם שם ז') אמרו איזה מלך רוצה שיהו משביעים בשמו ומשקרים בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא זכור את יום השבת לקדשו (שם שם ח') אמרו איזה מלך רוצה שלא יהיו מכבדים יום גינוסיא והקב"ה רוצה שיהיו ישראל מכבדים את יום השבת אבל בשעה שאמר כבד אמרו בנימוסיות שלנו כל מי שהוא מכתיב עצמו שרגיון למלך הוא כופר באבותיו וזה מכריז ואומר כבד את אביך ואת אמך עמדו מכסאיהם וקילסו להקדוש ברוך הוא: אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה' ו') אמר רבי אבא בר כהנא שלא תהא יושב ומשקל מצותיה של תורה ורואה איזו מצוה שכרה מרובה ועושה אותה למה נעו מעגלותיה מטלטלים אינון שבילי דאורייתא. תני ר' חייא למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גילה להם שכר נטיעותיו של פרדס (היו) [שלא יהיו] רואים איזה נטיעה שכרה מרובה ונוטעים אותה ונמצאת מלאכת הפרדס מקצתו בטילה ומקצתו אינה בטילה. אמר רבי אבא בר כהנא לא גילה הקדוש ברוך הוא לישראל שכר מצותיה של תורה שאלו גילה להם היו ישראל רואין איזו מצוה שכרה מרובה ועושים אותה ונמצא תורה מקצתה בטילה ומקצתה קיימת א"ר אחאי בשם רבי אבא בר כהנא טילטל שכר (עשה) מצות [עשה] בעולם הזה כדי שיהיו ישראל עושים אותה משלם. תני רבי שמעון בן יוחי שתי מצות שבתורה גילה הקדוש ברוך הוא מתן שכרן (ואילו הן) קלה שבקלות וחמורה שבחמורות [ואילו הן קלה שבקלות] שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כ"ב ז') וחמורה שבחמורות כבד את אביך וגו' למען יאריכון ימיך וגו' (שמות כ' י"ב). אמר ר' אבא בר כהנא ומה אם דבר שהוא (פרוצה) [פריעת] בעל חוב כך (מדבר) [דבר] שהוא הפסד וחסרון נפשות על אחת כמה וכמה. רבי אבא בר כהנא בשם ר"ש בן יוחי כשם שמתן שכרן מרובה כך עונשן מרובה הדא הא דכתיב עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר (משלי ל' י"ז) דין נקיר ודין אכיל אלא אמר הקב"ה יבא עורב שהוא אכזרי ויקר אותה ואל יהנה ממנה ויבא נשר שהוא רחמן ויאכל ממנה: מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים (שם ד' כ"ג) אמר ר' יצחק כל מה שאמרתי לך בתורה שמור שאין אתה יודע באיזו מצוה אתה נוטל חיים אמר רבי יצחק יש מצוה שמתן שכרה בצדה ויש מצוה שמתן שכרה לעתיד לבוא ומה שכרה של זו אריכות ימים: [כבד את אביך ואת אמך] להלן הקדים מורא אם לאב וכאן בכיבוד הקדים אב לאם ר' יהושע דסכנים בשם ר' לוי באהל מועד שאין אומות העולם שומעים הקדים (אב לאם) [אם לאב] פרט לגוי שאין לו אב. אזוהי מורא לא ישב במקומו ולא עמד ולא סותר את דבריו איזה כיבוד

מאכל ומשקה מרביץ מרחיץ סך ומנעיל ומכניס ומוציא דמאן הונא בר חייא אמר משל זקן ורבנין אמרין משלו לא כן אמרין רבי אבהו בשם ר' יוחנן יכול אפילו אמר השלך את הארנקי לים ישמע להם הדא אמרה בההיא דאית ליה חורי בעושי נחת רוח של אביו. אחד האיש ואחד האשה אלא שהאיש ספקה בידו והאשה אין ספקה בידה לעשות מפני שהיא ברשות אחרים נתארמלה או נתגרשה כמי שספיקה בידה לעשות. ר' ינאי ר' יונתן היו מטיילים באנטרי אתא חד סב נשק ריגלוי דרבי יונתן א"ל רבי ינאי מה טיבו שלים לך מן יומי אמר ליה חד זמן אתא קבל על בריה דיזוניה ליה ואמרית ליה צור (נכישתי') [כנישתא] עליו ובזיתיה [אמר לו ולמה לא כפותיניה] אמר ליה וכופין אמר ליה (ולדין את זן) [ואדין את לזון] חזר ביה ר' יונתן וקבעה שמועה מן שמיה עד דלא חזר ביה (כהומ' רבה) [כהונא] בר חייא מן דחזר ביה כרבנן אתא ר' יעקב בר אחא ר' שמואל בר נחמן וקבעה שמועה משמיה דר' יונתן כופין את הבן לזון את האב: תני ר' שמעון בן יוחי (שהשו') [השוה] הקדוש ברוך הוא כבודן לכבודו ומוראן למוראו קללתן לקללתו כבודן לכבודו כבד את אביך וגו' ונאמר כבד ה' מהונך (משלי ג' ח') מוראן למוראו איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט ג') את ה' אלקיך תירא (דברים ו' י"ג) קללתן לקללתו ומקלל אביו ואמו (שמות כ"א י"ז) ונאמר איש כי יקלל אלקיו ונשא חטאו (ויקרא כ"ד ט"ו) אבל בהכאה אי אפשר לומר כלפי מעלה וכן בדין מפני ששלשתן שותפים בו ר' יהודא בר דודתי בעא קומי ר' חייא בר אבא הדא דאמר רבי שמעון בן יוחי גדול הוא כבוד אב ואם שהעדיפן הקב"ה יותר מכבודו שבכבודו של הקדוש ברוך הוא כתיב כבד ה' מהונך (משלי ג' ח') כיצד מכבדו מהונו מפריש לקט שכחה ופאה מעשר ראשון ומעשר שני וחלה עושה שופר סוכה לולב מאכיל רעיבים משקה צמיאים מלביש ערומים אם יש לך הון [אתה] חייב בכולן ואם אין לך הון אי אתה חייב באחד מהם אבל כשאתה בא אצל כיבוד אב ואם מה כתיב כבד את אביך ואת אמך וגו' אפילו אתה מסבב על הפתחים: ר' חנינא חבריהון דרבנן יש מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם ויש טוחנו ברחיים ויורש גן עדן חד בר נש הוה קאים טחין בציפורין חד זמן אייתין זימנה על טחונים (גרס בירושלמי עיפות לנוח) אמר טליא לסבא אבא טחון תחותי אי מטת מבזיא טב לי אנא ולא את אי מטת (הילמי) [מילקי] אנא טב ולא את ואית דאמרין דאסתיר בעירא קודמוי וחד סבא בגפיה נמצא טוחנו (לרחיים) [ברחיים] ויורש גן עדן חד בר נש הוה יליף למיכל לאבוי תרנגולי פטומים חד זמן אמר סבא לטליא ברי הלין מן אית לך א"ל סבא אכול ואדיש דכלביה אכלי ומדשין נמצא מאכיל את אבא פטומות ויורש גיהנם. באמו של ר' טרפון היה מעשה שיצאת לטייל בחצירו וכבסה קורדייקון שלה מה עשה רבי

טרפון נתן רבי טרפון ידיו תחת כפות רגליה והייתה מהלכת עליהם עד שהייתה מגעת למיטתה פעם אחת חלה רבי טרפון ונכנסו רבותינו לבקרו אמרה להם התפללו על רבי טרפון בני שהוא נוהג בי בכבוד אמרו לה מהו לך תניית להון עובדא אמרו לה אפילו עשה כן אפילו אלף אלפי פעמים כן עדיין לחצי כיבוד לא הגיע. אמו של רבי ישמעאל קבלה לפני רבותינו על רבי ישמעאל אמרה להם גערו בו ברבי ישמעאל בני שאינו נוהג בי כבוד נתכרכמו פניהם של רבותינו אמרו איפשר שרבי ישמעאל איננו נוהג בכבוד אבותיו אמרו לה אף על פי כן מה עשה אמרה להו (כך) [כד] הוא אתי מבית וועדא ומשזיג ריגלוי ואנא בעיא מישתי מימיהו ולא שבק לי אמרו הואיל והוא רצונה הוא כבודה ואמר רבי ינאי יאות אילין טחונין אמרין כל אינש ואינש זכותיה (בחונפיה ס"א זכותיה גן קפותי') [בחיפתיה] אימיה דר' טרפון אמרת להון כדון ואגיבו יתה אפילו הוא עשה אלף אלפי פעמים לך (כו') [כן] אפילו חצי כיבוד לא הגיע ואמו של רבי ישמעאל אמרת לון כדון ואגיבו יתה כדון. רבי זעירא הוה מצלי מצטער סגין אמר הלואי הוה לי אבוי ואמו נוטר יתהון תוך גן עדן (כך) [כד] שמע להנהו מילייא אמר מודיינו לך רחמנא דלית אבוי ואמו כר' טרפון לא הוינא יכיל עביד ואין כרבי ישמעאל לא הוינא יכיל עביד. א"ר אבון פטור אני מכיבוד אב ואם אמרו כיון שנתעברה בו אמו מת אביו וכיון שילדתו מתה אמו: רבי אבוהו בשם רבי יוחנן שאלו את ר' אליעזר עד היכן כיבוד אב ואם אמר להם אני ואתם נשאל לדמא בן נתינא דמא בן נתינא ראש פטרכולי היה פעם אחת נכנסה אמו והיתה מפרטתו לפני כולי שלו ולא אמר לה [אלא] דייך (אמר) [אמי] ולא עוד אלא שנשר קורדייקין שלה מידה והושיט ידו ונתנו לה כדי שלא (יצטער) [תצטער] א"ר חזקיה גוי אשקלוני היה וראש פטרכולי היה והאבן שישב עליו אביו לא ישב עליו מימיו וכשמת (עשה) [עשאה] יראה פ"א אבדה ישפה של בנימין (אמר) [אמרין מאן] אית ליה מרגלא (בא) [טבא] דכוותיה (אחריו) [אמרין] לדמא בן נתינא אזלון פסקון טימיה במאה דינרין סלק בעא (לאיתון) [למיתון] להון ואשכח אבוי ואמוי דמכין ואית דאמרין רגלוי דאבוי הוו על תיביתו ואית (דאמרית') [דאמרין] פתיחא דתיבותא (הון) [הוה גו] אצבעי דאבוהא נחת להון אמר להון לא יכילנא מיתנה יתה לכון אמרין דילמא הוא בעי (פריטות) [פריטין] יתר עלון ליה עד אלפא דינרין כיון דאיתער אבוה ואימיה סליק אחית יתה להון בעא למיתן ליה (כפניק) [כפסיקא] בתרייתא אמר מה אנא מזבן לכון איקריה דאבוי ואמוי (בפריטות) [בפריטין] איני נהנה משכר כיבוד אבותי כלום מה פרע לו הקב"ה אמר רבי יוסי בר אבין אותו הלילה ילדה פרתו פרה אדומה ושקלו לו ישראל משקלה זהב ונטלהו ר' שבתי הוה קרי עליה משפט ורב צדקה לא יענה (איוב

ל"ז כ"ג) אין הקדוש ברוך הוא משהה שכר עושי מצות בגוים בעולם הזה הה"ד ומשלם לשנאיו אל פניו וגו' (דברים ז' י'): בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני (תהלים ע"ג כ"ד) א"ר יהודה בן בתירא בעצתך תנחיני בעצת תורה תנחיני ואחר כבוד תקחני בעצת כבוד גדול שכיבד עשו הוריו שאתה עתיד לעלותינו ר' נחוניא בשם רבי תנחום בר יודן מי איחר כבודו של יעקב בעולם הזה כבוד גדול שכיבד עשו את אביו [אמר רבן שמעון בן גמליאל] אני כשהייתי משמש את אבא הייתי משמשו בבגדים צואים וכשהייתי יוצא לחוץ הייתי יוצא בבגדים נאים כדי שאצא לשוק מבוסם אבל עשו כשהיה משמש את אביו היה משמשו בבגדי מלכות דכתיב את בגדי עשו בנה הגדול החמודות (בראשית כ"ז ט"ו) ואין חמודות אלא בגדי מלכות אמר כדיי הוא אבא שישתמש בבגדי מלכות:

פרק כד

דיבורא שתיתאי: לא תרצח (שמות כ' י"ג) לא תתרצח לא תעשה הדם (צורך) [רוצח] עליך מעשה באשה אחת שהיו לה שני בנים עמד אחד מהם והרג את אחיו מה עשתה נטלה דמו ונתנה בצלוחית כל זמן שהיה הדם תוסס ידעה שהוא חי וכיון שנח ידעה שהוא מת אמר רבי אבא בר כהנא שני שערים יש לשאול אחד פנימי ואחד חיצוני כל מי שהיה נהרג בלא רשות בא ומשלים את שנותיו בחיצון הדא הוא דכתב אני אמרתי בדמי (חיי) [ימי אלכה בשערי שאול פקדתי יתר שנותי] וגו' (ישעיה ל"ח י') אמר הקב"ה מי הורגו ועושקיני ועושה אותי כאכזרי (לא תרצח): לא תנאף (שמות שם) לא תהנה האף ממך. לא תנאף לא תגרום לאף שיבא לעולם. לא תנאף א"ר שמעון בן לקיש (שכל) [כל] מי שהוא נואף בגופו נקרא נואף מצינו שאפילו הנואף בעיניו נקרא נואף מאי טעמא ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין [וסתר פנים ישים] (איוב כ"ד ט"ו) עין הנואף הזה יושב ומשמר מתי נשף בא מתי ערב [בא] בנשף בערב יום באישון לילה ואפילה (משלי ז' ט') והוא אינו יודע שמי שהוא יושב בסתרו של עולם יושב וצר בלקטירים שלו בדמותו בשביל לפרסמו הוא שאיוב אמר הטוב לך כי תעשוק (איוב י' ג') זה זן ומפרנס ואתה יושב וצר בלקטרים שלו בדמות אחר [אם] היא הולכת ומקלקלת עם אחר אלא כי תמאס יגיע כפיך (שם) מאחר שיגעת בו מ' יום אתה חוזר ומקלקל אלא ועצת רשעים הופעת (שם) (בך) [כך] הוא בכבודך להיות עומד בין נואף לנואפת אמר ליה הקדוש ברוך הוא ראוי אתה לפיו אלא יהו אומרים כשם שאמרת העיני בשר לך ואם כראות אנוש תראה (שם שם ד') אלא הריני צר בלקטירים שלו בדמותו בשביל לפרסמו אמר רבי לוי לתלמידו של יוצר שגנב (יצרים) [ביצת יוצרים] ועמד רבו על גניבתו מה עשה עמד

ועשה כלי ונתנה לפניו כל כך למה כדי להודיעו שעמד על גניבתו כך אמר הקב"ה הריני צר בלקטירים שלו בדמותו בשביל לפרסמו רבי יהודא בר סימון אמר (ר' בן לוי) [בשם ר' לוי בן] פרטא צור ילדך תשי (דברים ל"ב י"ח) התשתם כחו של יוצר לצייר שהוא יושב וצר בלקטירים של שלטון עם כשהוא יושב וצר באו ואמרו לו נתחלף השלטון מיד רפו ידיו אמר של מי נצור של ראשון או של שני כך כל הארבעים יום עסק הקדוש ברוך הוא בצורת הוולד לסוף ארבעים יום הולכת ומקלקלת עם אחר כביכול רפו ידיו של מקום אמר של מי נצור של ראשון או של שני הוי צור ילדך תשי התשתם כחו של צייר תשי היו"ד זעיר דלית בתורה דכוותיה אמר ר' יצחק מצינו בכל העבירות הגונב נהנה והנגנב מפסיד הגוזל נהנה והנגזל מפסיד ברם הכא שניהם נהנים ומי [מפסיד] ג' מפסיד כביכול הקב"ה מפסיד שהוא מאבד סממניו. ר' מיאשה [בר] בריה דרבי יהושע בן לוי הרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה מאי טעמיה ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג ט"ו) מה כתיב בתריה והוא מרומם ישכון מצודות סלעים משגבו [וגו'] מלך ביופיו תחזינה עיניך וגו' (שם שם ט"ז וי"ז): לא תגנוב ר"א שאל את רבי חנינא ואית דאמרי ר"ח שאל את (ר"ע) [רבי אלעזר] ואיפשר כן רבא שאל לתלמידיה לא בעא אלא מבדקתיה מכאן אמר (להו) [ליה] מה הדין דכתיב שתים שאלתי מאתך אל תמנע ממני בטרם אמות שוא ודבר כזב הרחק ממני [וגו'] פן אשבע וכחשתי ואמרתי וגו' פן אורש (רש ועוש' אל תתן לי הטריפני לחם חקי פן איורש) וגנבתי ותפשתי וגו' (משלי ל' ז' עד ט') יאמרו איזו קשה הראשונה או השניה אמר לו שתיהם קשות אמר לו איזו קשה מחברתה אמר לו שנייה אמר לו ולמה אמר לו מצינו שוויתר הקב"ה לישראל על ע"ז שנאמר ואתם בית ישראל איש גלוליו לכו עבדו וגו' ומה כתיב אחריו ואת שם קדשי לא תחללו עוד [במתנותיכם ובגלוליכם כי בהר קדשי וגו' שם יעבדני וגו'] (יחזקאל כ' ל"ט ומ') ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמה. [א"ר יוסי בר חנינא אין הבמה ניתרת אלא בנביא מ"ט השמר לך פן תעלה עלתיך וגו' כי אם במקום אשר יבחר וגו' (דברים י"ב י"ג וי"ד) ואליהו מקריב בשעת איסור הבמה] אמר רבי שמלאי דיבורא אמר ליה דכתב וכדבריך עשיתי (מלכים א' י"ח ל"ו): לא תענה אמר רבי שמואל בר נחמן מצינו שהכל ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו חוץ ממידת שקר שלא ברא ומידת (שקר) [שוא] שלא פעל אלא הבריות בדו אותם מלבם שנ' (הוא הוגי) [הרו והגו] מלב דברי שקר (ישעיה נ"ט י"ג): לא תחמוד אמר רבי הונא מצינו שלא גלו ישראל מארצם עד שעברו על הפסוק וחמדו שדות וגזלו בתים ונשאו (מיכה ב' ב'). וכל העם רואים את הקולות (שמות כ' ט"ו):

פרק כה

עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה (דברים י"ד כ"ב): ילמדנו רבינו מהו לטלטל קופה שיש בה מעשר בשבת כך שנו רבותינו מטלטלים את הדמאי ואת התרומה טהורה (בשבת) [ומעשר ראשון שנטלה תרומתו] ולא את הטבל ולא את התרומה טמאה ולא מעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו ולמה אינו מטלטל את המעשר בשביל התרומה שבתוכן והרי תרומה עצמה אתה מטלטל והמעשר שיש בו אחד מעשרה תרומה אין אתה מטלטלו מפני שמעשר אסור באכילה עד שתעבור תרומתו ממנו אסור לטלטלו אבל התרומה טהורה מפני שהכהנים אוכלי תרומה אוכלים אותה בשבת מטלטלים אותה בשבת וצריך הוא האדם להיות מתקן פירותיו ולא מניחם (שבלים) [טבלים] בתוך ביתו בשביל הספק שאחד מג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה עשרתם עירבתם הדליקו את הנר (שבת פ"ב) הוי שכשם שאדם חייב על הדלקת הנר של שבת כך הוא צריך ליזהר על המעשרות ולא המעשר בלבד אלא עוד הפירות טבולים אסורים לטלטל בשבת היאך הכניס הפירות מן השדה סתם ולא הפריש מהם תרומה ומעשרות אסור ליגע בהם ולטלטלם בשבת עד שיפרוש מהם מעשרות מעשר ראשון ומעשר שני מעשר ראשון זהו שנותן לכהנים וללוים מעשר שני זה שמפרישין אותה בשנה ראשונה ובשנית וברביעית ובחמישית ופודין בכסף מה שהיה נאכל בירושלים ובשלישית [ובשישית] לעניים ומניין מן התורה שחייב להפריש מן גורנו שני מעשרות מעשר ראשון ומעשר שני ממה שקראו בעניין עשר תעשר: עשר תעשר כך פתח רבי תנחומא בי רבי זש"ה כבד ה' מהוניך [ומראשית כל תבואתך] (משלי ג' ט') אמר הקב"ה לא אמרתי לך כבדני משלך אלא משלי כבד ה' ממה שחננך מהוניך בן ביתי אתה אם נתתי לך ויש [לי] בידך תן לי משלי וכן הוא אומר מי הקדימני ואשלם (איוב מלכים א ג':י"ב) מי מל לשמי את [בנו] שלא אני הקדמתי ונתתי לו בן מי עשה לי מזוזה ומעקה שלא אני הקדמתי ונתתי לו בית מי מפריש בכורות וראשית הגז שלא אני הקדמתי ונתתי לו צאן מי עשה טלית וציצית שלא הקדמתי ונתתי לו (חכמה) [מכסה] מי אמר לי שירה עד שלא עשיתי לו נסים שלא תאמר מרבה עלינו מצות הוא אמר הקדוש ברוך הוא לא בקשתי משלכם אלא משלי בקשתי אמרתי לך שתביא לי קרבן שלא תאמר משלך בקשתי ראה מה כתבתי לך שור או כשב או עז (ויקרא כ"ב כ"ז) אימתי אתה מביאו קרבן משאתן לך כי יולד (שם) כך אמרתי לך עשר תעשר שלא תאמר שמא משלך בקשתי ראה מה כתבתי לך עשר תעשר את כל תבואת זרעך אימתי כשאתן לך ראשון היוצא השדה שנה שנה הוי אם כבדתם את הקב"ה במצוה שנתן לך אין אתה מכבדו

משלך אלא משלו כבד את ה' מהונך ממה שחננך נתן לך בן מול אותו נתן לך בית עשה מזוזה ומעקה נתן לך חצר עשה סוכה נתן לך צאן הפרש בכורות וראשית הגז נתן לך בהמה לא תחטא בהם אלא עשה מצות שלא תחרוש בשור וחמור ולא תרביע כלאים נתן לך כסף וזהב עשה בהם מצות עשר תעשר את כל מהו את כל אפילו ממונך. א"ר שמעון בן לקיש בשם ר' יהודה בן חנינא נימנו באושא שיהא אדם מפריש חומש נכסיו מה טעם כדי תרומות ומעשרות. מעשה במונבז המלך שהיה מבזבז ממונו לעניים שלחו לו אחיו ואמרו לו מה שכינסו אבותיך אתה מבזבז אמר להם אבותי כינסו בעולם הזה ואני כינסתי במצות שמתן שכרם לעולם הזה וקרנם קיימת בעולם הבא אבותי כינסו למטן ואני כינסתי למעלן ולך תהיה צדקה (דברים כ"ד י"ג) חכם לב יקח מצות (משלי י' ח') ולוקח נפשות חכם (שם י"א ל'). מעשה ברבי טרפון שנתן לרבי עקיבא מאה ושמונים קנטרים של זהב אמר לו קנה לנו אוסיא הלך ר' עקיבא עשה בהם מצות הרבה אחר ימים בא אצל רבי טרפון אמר לו מה עשית יפה היא האוסיה שקנית לנו אמר לו הן ואין שבחה בעולם והיכן היא האוני אמר לו הרי היא ביד דוד פזר נתן לאביונים תהלתו עומדת לעד [קרנו תרום בכבוד] (תהלים קי"ב ט') וקרנו תרום בכבוד בעולם הזה וצדקתו עומדת לעד לעתיד לבא הוי כבד את ה' מהונך ממה שחננך [וימלאו אסמיך שבע וגו'] (משלי ג' י') כדי שימלאו אסמיך שבע לעתיד לבא. מעשה באחד שהיה לו נכסים הרבה והיתה נפשו רעה ולא נתן מצוה מימיו פעם אחת נשתטה ונטל אש והצית בבתים שלו ונטל כספו וזהבו השליכו לים נטל קורדום ושיבר את החביות של משקים שהיו לו מי גרם לו כל זאתע"ישלא כיבד את ה' עד (שהונך) [שהונו] עליו. דבר אחר כבד את ה' מהונך שאם היית בעל נוי שלא תטעה אחר הזנות אלא כבד יוצרך וירא ממנו וקלסהו בנוי שנתן לך כבד ה' מהונך. דבר אחר בקולך שאם היה קולך נאה והיית יושב בבית הכנסת עמוד וכבד ה' בקולך. חייא בן אחותו של רבי אליעזר הקפר היה קולו נאה והיה אומר לו חייא בני עמוד וכבד את ה' ממה שחננך. נבות היה קולו נאה והיה עולה לירושלים והיו כל ישראל מתכנסים לשמוע קולו פעם אחת לא עלה והעידו עליו אותם העדים בני בליעל (אבד) [ונאבד] מן העולם מי גרם לו על שלא עלה לירושלים בראיה לכבד את ה' ממה שחננו למה שכבר אמרה תורה לא יחמוד איש את ארצך (שמות ל"ד כ"ד) אימתי בעלותך ליראות את פני ה' אלקיך (שם) ואילו עלה לא היה אובד נפשו בשביל חמדת כרמו. דבר אחר כבד את ה' מהוניך אמר רבי אליעזר כבד את רופאיך עד שלא תצטרך לו כבד את ה' מהוניך אם נתן לך שדה הפרש את המעשר ואם עשית כן וימלאו אסמיך שבע אמר להם [משה] הואיל והטוב תלוי (בך) במעשרות [הוו זהירים] להיות

מפריש את המעשרות כדי שתבא טובה בעולם: עשר תעשר מה כתב למעלה לא תבשל גדי בחלב אמו עשר תעשר כך פתח רבי תנחומא והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורת חלפו חוק [הפרו ברית עולם] (ישעיה כ"ד ה') מהו והארץ חנפה תחת יושביה לפי שהבריות מחניפים זה לזה כיצד יוצא עמו לגורנו ותובע מחלקו והוא מחניפו ואומר לו מארי [בא] ונכנס לבית ואני נותן לך עמד עמו בעיר ואמר לו היום מארי בגורן עד שנתבייש אותו ושוב לא תבעו אמר הקדוש ברוך הוא חייך כשם שהיית מחניף בפיך ואמרת לו היום מן הבית לשדה והוצאת אותו ריקם כך אני עושה לך אתה היום רואה החורף את שדך גדילה ובאה עד שנעשית שיבולים ואתה הרי בידי מה אני עושה לך הריני מבשל את הגדיות במעי אמותיהם ורוח קדים באה ושודפת הוי והארץ חנפה תחת יושביה מי גרם שיתבשלו הגדיות במעי אמותם שלא הוצאתם את המעשרות עשר תעשר את כל תבואת זרעך למה שלא תבשל גדי בחלב אמו. דבר אחר והארץ חנפה תחת יושביה [וגו'] כי עברו תורה אינו אומר כן אלא תורות מעשר ראשון ומעשר שני חלפו חוק הפרו ברית [עולם] מהו הפרו ברית עולם אמר להם הקדוש ברוך הוא הפרתם את ברית אבותיכם אברהם יצחק ויעקב משל אבותיכם היא שהפרישו מאליהם אברהם הפריש מעשר ראשון ויתן לו מעשר מכל (בראשית י"ד כ') יצחק הפריש תרומה גדולה ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים [ויברכהו ה'] (שם כ"ו י"ב) אמר רבי כל מקום שיש ברכה אין שיעור והוא אומר מאה שערים ויברכהו אלא מכאן שהיה מודד כדי להפריש תרומה ומעשר שני [הפריש יעקב] מנין אמר רב הונא אמר רבי אחא וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כ"ח כ"ב) א"ר סימון בר' יודה בי ר' סימון בשם רבי יוסי בן רבי אילעאי אף אבותיכם לא ברכתי אותם אלא בזכות המעשרות ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (שם כ"ד א) וכן ביצחק ואוכל מכל (שם כ"ז ל"ג) וכן ביעקב וכי יש לי כל (שם ל"ג י"א) אמר להם משה הואיל ואבותיכם לא נתברכו ולא זכו להתגדל בעולם אלא בכח המעשרות הוי זהירים אף אתם להוציא את המעשרות עשר תעשר. דבר אחר לא תבשל גדי עשר תעשר הראשון ודאי לאיסור בשר בחלב השני למה אלא כשבא הקב"ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת משליכים פירקם לפני הקדוש ברוך הוא מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח' ה') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים (שם שם ב') אמר רבי אחא אמרו לו המלאכים אישורך הוא שתתן הודך על השמים ותתן לנו תורתך אמר להם הקדוש ברוך הוא אין תורתי נמצאת אצליכם לא תמצא בארץ החיים משל למלך שהלך ללמד את בנו סילקראות והיו אצבעותיו (מקטעים) [מקוטעות] ראה אותו רבו ואמר לו

לך למד את בנך אומנות אחרת שכל אומנות הזו אינה מתבקשת אלא באצבעות ובאת ללמדו סיליקראות כך אמר להם הקב"ה מה אתם (עומדים) [אומרים] אשר תנה הודך על השמים ואינה נמצאת אצליכם למה כתב בה אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') כופרים אתם במלכותי לא אצלי אתם ואין אתם רואים דמות כבודי ככל יום וכן כתב בה אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט י"ד) וכי מתים אתם כתב בה את זה תאכלו (ויקרא י"א ט') ואת זה לא תאכלו (שם שם ד') וכי אוכלים ושותים אתם שאתם מבקשים שאתן את תורתי לכם מה עשה הקב"ה לא עשה אלא מסלק אותם ונתן תורה לישראל והם כופרים בלא יהיה לך (שמות כ' ג') לסוף ארבעים יום התחילו המלאכים אומרים לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע לא כך אמרנו לך לא תתן את התורה להם לפיכך כשביקש הקב"ה לכתוב אותם להם שנית לא היו המלאכים מניחים (אתם) [אותו] אומר להם הקדוש ברוך הוא אתם הם שמקיימים את התורה תינוק הגמול בישראל מקיימה יותר מכם יוצא מבית הספר אם היה לו לאכול בשר (בחלח) [וחלב] איפשר לו לאכול חלב עד שירחץ ידיו מן הבשר ואתם כשנשלחתם אצל אברהם הביא לפניכם בשר (בחלב) [וחלב] כאחת ואכלתם שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (בראשית י"ח ח') וכיון שסלקם הקדוש ברוך הוא בתשובה (הזה אומר) [זו אמר] הקב"ה למשה עד שהשעה פנויה כתב לך את הדברים האלה לכך כתב לא תבשל גדי בחלב [אמו] ויאמר ה' למשה כתב לך (אף) [כי] על פי [וגו'] (שמות ל"ד כ"ו וכ"ז) שלא תבשל גדי. ר' עזריה פותח בם סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (תהלים קי"א ח):

פרק כו

ויהי בעת שסרחה הצאן ולא שמעה לדברי אדוניה שנאה רועי כבשיה ופרנסיה הטובים ורחקה מהם: הצאן אילו בית ישראל שנמשלו כצאן ואתן צאן מרעיתי וגו' (יחזקאל ל"ד ל"א) שנאה רועי כבשיה ומינתה עליהם רועים של שקר ואף היא תועה לבה מאחר בוראה ונפנה לבה אחר החטא ירמיה הנביא היה מתנבא עליה ברוח הקודש: הוא היה אחד מארבעה בני אדם שנקראו יצורים הראשון הוא היה אדם הראשון הה"ד וייצר ה' אלקים את האדם וגו' (בראשית ב' ז') השני הוא היה (ישעיה) [יעקב] דכתב ביה (אומר) [כה אמר ה'] בוראך יעקב ויוצרך ישראל וגו' (ישעיה מ"ג א') השלישי [הוא היה ישעיה דכתיב ועתה אמר ה' יצרי מבטן (שם מ"ט ה') הרביעי] הוא היה ירמיה דכתב בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו' (ירמיה א' ה') אילו כתב בהם יצירה. יציאתו של ירמיה לעולם

זעיק זעקה גדולה כבחור ואמר מעי מעי [אוחילה] חושש אני (קרבי) [קירות] לבי איברי זעו עלי שבר על שבר אני ששברתי כל הארץ ומניין שאמר ירמיה כן דכתב [מעי] מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי וגו' (שם ד' י"ט). פתח פיו והוכיח לאמו אמר לה אמי אמי לא עברתני כדרך הנשים ולא ילדתני כדרך היולדות שמא היו דרכיך כדרכי כל הסוטות ונתת עיניך באחר שהסוטה אחר בעלה למה אינך שותה מן המים המרים העזת פנייך מנין שאמר ירמיה כן [דכתיב] ומצח אשה זונה היה לך וגו' (שם ג' ג') כיון ששמעה אמו דברים הללו אמרה מה ראה זה לומר בי כך שלא בעונתו פתח פיו אמר לה לא עלייך אמי אני אומר (לך) [כך] לא עליך אמי אני מתנבא [אלא] לציון ולירושלים אני אומר שהיא מקשטת את בנותיה ומלבשתן זהורית ומעטרת אותן בזהב יבואו השודדים וישדדו אותם ואת שדוד מה תעשי [כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב] וגו' (שם ד' ל'). אמר לו הקדוש ברוך הוא בטרם אצרך בבטן עד שלא יצרתיך במעי אמך מניתך להיות מתנבא על עמי ענה ירמיה ואמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם איני יכול להתנבאות עליהם איזה נביא יצא להם ולא בקשו להורגו עמדו להם משה ואהרן לא בקשו לרגום אותם באבנים שנאמר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים (במדבר י"ד י') העמדת להם אליהו בעל קווצות והיו מלעיגים ומשחקים עליו הרי מסלסל קווצותיו שכן [שמו] איש בעל (קווצות והיו מלעיגים ומשחקים) [שער] (מלכים ב' א' ח') העמדת להם אלישע והיו אומרים לו עלה קרח [עלה קרח] (שם ב' כ"ג) איני יכול לצאת על ידי ישראל הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמיה א' ו') אמר לו הקדוש ברוך הוא הלא לנער אני אוהב שנאמר כי נער ישראל ואהבהו (הושע י"א א') שלא טעם טעם חטא וכשגאלתי את ישראל ממצרים קראתי אותן נער דכתב כי נער ישראל [וממצרים קראתי לבני] (שם) ובאהבת נער אני נזכר לכנסת ישראל דכתב זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב' ב') ואף אתה אל תאמר כי נער אנכי כי על כל אשר אשלחך [תלך וגו'] (שם א' ז') טול הכוס הזה של חימה והשקה את הגוים נטל ירמיה את הכוס [ואמר] למי אשקה תחילה איזה מדינה תשתה אמר לו את ירושלים ואת ערי יהודה השקה תחילה שהם ראש לכל המלכיות כיון ששמע ירמיה כך התחיל פותח פיו וארר את יומו דכתב ארור יום אשר ילדתי וגו' (שם כ' י"ד): הוא היה אחד משנים שאיררו וקיללו את יומן שנולדו בהם איוב וירמיהו איוב אמר יאבד יום אולד בו וגו' (איוב ג' ג') ירמיה אמר ארור היום אשר ילדתי בו וגו' (ירמיה שם). אמר ירמיה אומר לכם למה אני דומה לכהן גדול שעלה גורלו להשקות מים המרים וקרבו את האשה אצלו ופרע ראשה (ופירסמה בטרם) [ופרסס את שערה] נטל הכוס להשקותה נסתכל בה שהיא אמו התחיל צווח ואומר אוי

לי אמי שהייתי משתדל מכבדך והריני מבזך כך היה ירמיה אומר אוי לי עלייך אמי ציון שהייתי סבור שאני מתנבא דברים טובים וניחומים והריני מתנבא עלייך דברי פורענות: ירמיה היה אחד משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור ירמיהו [היה מתנבא בשווקים] צפניה בתוך בתי כנסיות וחולדה אצל הנשים וירמיהו היה מתנבא ואומר אם תשובו ממעשיכם הרעים ותשמעון לדבריי ירומם אתכם הקדוש ברוך הוא על כל מלכיות ואם לא תשמעו לדבריי הרי הוא מוסר את ביתו ביד השונאים והם עושים בו כרצון נפשם ולא הטו את אזנם וילכו במועצות בשרירות לבם וגו' (שם ז' כ"ד). ובשעה שבא נבוכדנצר להגלות אותם גלות ראשונה גלות יכניה חזרו רחמיו של נבוכדנצר עליהם ענה ואמר יש (להם מזרעם של יכניה) [לכם מזרעו של יאשיהו] ואמליכנו עליכם ושם היה מתניה בן יאשיהו זה מזרעו של (יכניה) [יאשיהו] ענה נבוכדנצר ואמר לו מה שמך חשב מתניה בלבו הריני מוציא את שמי צדקיה כדי שיצאו ממנו צדיקים ולא היה יודע שבימיו הקב"ה מצדיק את הדין על בית המקדש ששרף באש המליכו נבוכדנצר על ירושלם אמר לו השבע לי שלא תמרוד עלי אמר לו צדקיהו הריני נשבע בנשמתי אמר לו נבוכדנצר איני משביעך אלא בתורה שניתנה על הר סיני מה עשה נבוכדנצר הביא ס"ת והניחו אצל ברכיו של צדקיהו והשביעו שאינו מורד עליו ולא הספיק נבוכדנצר ליילך אל ארצו עד שמרד עליו צדקיהו. הוי לא חזר צדקיהו ומרד על הקדוש ברוך הוא ושריו ועבדיו עמו והיו מסרבים בדברי ירמיה שכן כתב [ולא שמע הוא ועבדיו ועם הארץ אל דברי ה' אשר דבר ביד ירמיה הנביא] (ירמיה ל"ז ב'). וישלח המלך את יוכל בן שלמיה ואת צפניה בן מעשיה הכהן ירמיה דרוש נא בעדינו שרי הכשדים מקיפות אותנו אותה שעה עלה חיל של מצרים לעזור את ישראל ושמעו הכשדים הצרים על ירושלים וברחו מלפניהם ענה ירמיה ואמר להם כה אמר ה' אלקי ישראל כה תאמרון אל צדקיהו מלך יהודה השולח אתכם אלי וגו' (שם שם ז') חיל המצרים שעלו לעזור (להם) [לכם] ישובו וילכו להם למצרים וישובו הכשדים וילכדו את העיר הזאת וישרפו אותה באש לאמר לא תאמרו (למשפחותיהם) [למשפחותיכם] הלוך ילכו מעלינו כי לא ילכו אם (לא וגו') [הכיתם] את כל עם הכשדים הצרים אתכם ונשארו בהם אנשים וגו' ממקומם הם עומדים ושודפים את ירושלים. ויהי בעלות חיל הכשדים מפני חיל פרעה (וגו') יצא ירמיה מירושלים לילך לענתות לחלוק עם אחיו הכהנים והוא היה יוצא בשער בנימין והיה שם אדם אחד ממונה על הנכנסים ועל היוצאים הוא היה יראיה בן שלמיה בן חנניא בן עזור נביא השקר (משהיה מאנה) [מי שהיה מתעה] את יושבי ירושלים הנה כלי בית ה' מושבים מבבל (ירמיה כ"ז ט"ז) אל תיראו כיון ששמע אותו ירמיה אמר לו

אמן כן יתקיימו דבריך ויתבטלו שלי אני משתכר ואתה מפסיד אני כהן אוכל מבית המקדש ואתה גבעוני חוטב עצים ושואב מים למזבח עד שאתה מתנבא על ביתו של הקב"ה התנבא על עצמך שהשנה אתה מת ונקבר בשנה שנייה כשהיה עובר למות קרא לשלמיה בנו אמר לו הוי יודע שעמד ירמיה וקילל אותי ראה [האיך] תמצא לו עלילה לירמיהו ותפרע הימנו היה שלמיה חוזר ומבקש ולא מצא ואף הוא כשהיה עובר למות קרא לבנו יראיה ואמר לו [ראה] היאך תמצא עלילה לירמיהו ותפרע הימנו מה עשה לאבי ראה אותו יוצא בשער בנימין הלך ואחז אותו ואמר לו אל הכשדים אתה יוצא להשלים להם אמר לו ירמיה שקר אתה מדבר ליטול חלקי עם הכהנים אני הולך ואחזו והוציאו אצל השרים אמר להם הרע לנו הרבה האיש הזה ומצאתיו יוצא אצל הכשדים להשלים עמהם רגזו עליו השרים והכוהו ונתנוהו בבית האסורים בבית יונתן הסופר שהיה קרוב לאליהו הנביא ואמר לו ראה כבוד שנתן לך אוהבך נאה (בבית) [הבית] האסורים שאתה בתוכו איפוטונקריק לינטין שאני בתוכו. אותה השעה שלח צדקיהו והביאו אצלו ואמר לו יש (לך) דבר מאת ה' אמר לו ירמיהו דבר עתיד מלך בבל להגלותך נשתנו פניו של צדקיהו וזעף לנגד ירמיהו ירא ירמיהו שמא יהרגנו והפליגו למקום אחר ואמר לו יש לנו ללמד מן הרשעים שאינם נפרעים עד שמוצא אחריו עלילה על אחת כמה וכמה הצדיקים ולא עוד אלא (שיקרא) [שנקרא] שמך צדקיהו שאתה אדם צדיק מה חטאתי לעם הזה שנתנו אותי בבית האסורים [איה אותם] שהיו מתנבאים ואומרים להם לא יעלה מלך בבל על ירושלים בבקשה ממך סודר אני תפלתי לפניך אל תשיבני בית יונתן וגו' (שם ל"ז כ') ויצוה צדקיהו על ירמיהו ונתנו בית האסורים ונתן לו לחם ליום (וגו') עד שכלה לחם מירושלים וישב ירמיהו בחצר המטרה וישמע שפטיה בן מתן וגדליה בן פשחור ויוכל בן שלמיהו ופשחור בן מלכיה את דברי ירמיהו מדבר אל כל העם לאמר (שם ל"ח א') היושב בעיר ימות בחרב ברעב ודבר אותה השעה באו להם אצל צדקיהו המלך אמרו לו הרבה האיש הזה מתנבא עלינו רעות אינו דורש שלום למקום הזה ענה ואמר להם הרי הוא בידכם עשו כטוב בעיניכם נטלו [את] ירמיהו והשליכו אותו לבור מלכיה בן המלך והיה הבור מלא מים עשה לו הקדוש ברוך הוא ניסים ירדו להם המים למטן והטיט למעלה ויטבע ירמיהו בטיט והיה יהונתן הסופר מחרפו ומונה אותו ואומר לו הרכין ראשך על הטיט שמא תבא שינה לעיניך: וישמע עבד מלך הכושי (שם שם ז') הוא היה אחד מארבעה בני אדם שנקראו כושים ציפורה וישראל [ושאול] ועבד מלך הכושי (ושאול) ולמה נקרא שמו כושי אלא כשם שהכושי ניכר בעורו כך היה ניכר במעשיו הטובים בתוך פלטיריו של צדקיהו בא אצל צדקיהו ואמר לו הוי יודע

שאם מת ירמיהו בתוך הבור ניתנה העיר להשונאים אמר לו צדקיהו קח אתך שלשה אנשים והעלה ירמיהו מן הבור ובקושי העלוהו נכנס עבד [מלך] הכושי לבית המלך והוציא משם בלאי הסחבות ובלאי מלחים והלך ועמד לו על הבור והיה קורא ואומר אדוני (המלך) ירמיה אדוני ירמיה אין קול ואין עונה נתן ידיו בלבושיו וקרעם והיה בוכה והולך וירמיהו היה שומע אלא שהיה מתירא שמא יונתן הסופר הרשע היה כיון ששמע קולו בוכה אמר [מי הוא שקורא אותי ובוכה אמר] לו הוא עבד מלך הכושי חי אתה הייתי סבור שאתה מת הרי החבל (מניחו) [הניחו] תחל אצילי ידיך והמלחים ויעלו את ירמיהו מן הבור: וישב ירמיה בחצר המטרה (שם שם כ"ח) בעת (כינסם) [ההיא כינס] נבוכדנצר את מחנותיו ויצאו על ירושלים כשהגיע לרבלתה ישב לו שם שהיה מתיירא שלא יעשה לו כמו שעשה לסנחריב אותה שעה קרא לנבוזראדן ונשאו ראש על כל החיילות ואמר לו לך כבוש את ירושלים הלך נבוזראדן ויצר על ירושלים בשנת תשע למלכותו של צדקייהו עד שנה אחת עשרה למלכותו ולא היו יכולים לכבש את ירושלים שלא נחתם גזר דינם עד עכשיו ברם כשהגיע קיצם של ציון וירושלים ליהרס קץ (הן) [היה] לכל בני אדם קץ לכל החיים שבשבעה עשר בתמוז אירעו חמש פורעניות לישראל נשתברו הלוחות בוטל התמיד הובקעה העיר שרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל אבל בתשעה באב נשרף בית המקדש: ויחזק הרעב בעיר (ירמיה נ"ב ו') והיו בנות ציון מחברות בשווקים והיו רואית אילו את אילו זאת אומרת לחבירתה למה יצאת לשוק שלא יצאת לשוק מימיך והוא עונה ואומרת לה מכסה אני ממך קשה היא מכת הרעב (אינה) [איני] יכולה לסבול והן אוחזות זו בזו וחוזרת מבקשות בתוך העיר ולא היו (מוצאים) [מוצאות] והיו מגפפות את העמודים ומתות עליהם בראש כל פינה ובניהן יונקים חלבן היו מהלכין על (ידם) [ידיהם] ועל רגליהם כל אחד ואחד מכיר את אמו והוא עולה ונוטל את דדו ונותנו בפיו שמא ימשוך לו חלב והוא אינו מושך ונפשו מטרפת והוא מת אל חיק אמו לקיים מה שנאמר בהשתפך נפשם על חיק אמותם (איכה ב' י"ב). באותה השעה אמר המקום לירמיהו קום לך לענתות וקח את השדה מאת חנמאל דודך (וגו') אותה שעה חשב ירמיהו בלבו שמא נותן הוא המקום ונושאים ונותנים בתוכה שאומר לי המקום לך קנה לך את השדה. כיון שיצא ירמיהו מירושלים ירד המלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלים ופרצן קרא ואמר יבואו השונאים ויכנסו לבית שאדונו אינו בתוכו ויבזו אותו ויחרבו ויכנסו לכרם ויקצצו את גפניו שהשומר הניחו והלך לו שלא תהיו משבחים ואומרים אתם כבשתם אותה קריה כבושה כבשתם עם הרוג הרגתם באו השונאים וקבעו בימה שלהם בהר הבית הלכו ועלו להם

בבימה אמצעית מקום שהיה המלך שלמה יושב ונוטל עצה מן הזקנים משם שנשתכלל בית המקדש שם ישבו השונאים ונטלו עצה (מן הזקינים) האיך לשרוף בית המקדש עד (נמלכו) [שנמלכו] ביניהם נטלו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש ונתנו בארבעה זוית של היכל ושרפו אותו. כשראה כהן גדול שנשרף [ביהמ"ק] נטל את המפתיחות וזרקן לשמים פתח פיו ואמר הרי מפתחות של ביתך אפיטרופוס של שקר הייתי בתוכו יצא לילך לו תפסו אותו שונאים ושחטו אותו אצל המזבח מקום שהיה מקריב את התמיד יצתה בתו בורחת וצווחת אוי לי אבא חמדת עיני תפשו אותה ושחטו אותה וערבו דמה בדם אביה. כשראו הכהנים והלוים שנשרף בית המקדש נטלו את הכינורים ואת החצוצרות ונפלו באש ונשרפו. כשראו הבתולות שהיו אורגות בפרוכת שנשרף ביהמ"ק נפלו באש ונשרפו שלא יענו אותן השונאים. (כשראו צדיקים) [כשראה צדקיה] כן (יצאו) [יצא] לברוח במחילה שהיתה הולכת לירחו מקום אמת המים באה והיה יגע והיו בניו מהלכין ראשונים ראה אותו נבוזראדן אחזו לו ולעשר בניו ושלח אותם נבוזראדן אצל נבוכדנצר (ואמור) [ואמר] לו אמור לצדקיהו מה ראית למרוד עלי באיזה דין אדונך אם בדין אלקיך חייב אתה להרוג שנשבעת בשמו לשקר אם בדיני מלכות חייב אתה להרוג שכל מי שעובר שבועתו של מלך חייב להרוג בכן ענה צדקייהו הרגיני ראשון שלא אראה בדם בניי ובניו אומרים ומבקשים ממנו הורגינו תחלה שלא נראה דם אבינו שפוך על הארץ וכן עשה להם שחטם לפניו ואחר כך חטט את עיניו (ונתנת) [ונתנם] בתנור והוליכו בבלה והיה צדקיה צווח ואמר בואו וראו כל בני אדם שהיה ירמיה מתנבא עלי ואמר לי לבבל אתה הולך ובבבל תמות ובבל עיניך לא יראו ולא הייתי שומע לדבריו והריני בבבל ועיני לא רואות (אותך) [אותה]. ירמיה הנביא יצא מענתות לבא לירושלים נטל עיניו וראה עשן בית המקדש עולה אמר בלבו שמא חזרו ישראל בתשובה להקריב קרבנות שהרי עשן הקטורת עולה בא ועמד לו על החומה וראה בית המקדש עשוי לו גדירות גדירות של אבנים וחומת ירושלים מסוגרת התחיל צווח ואומר פיתיתני ה' ואפת חזקתני ותוכל וגו' (ירמיה כ' ז') הלך לו לדרכו התחיל צווח ואומר באיזו דרך הלכו להם חטאים באיזו דרך הלכו האבודים אלא אני אלך ואובד [עמהם] היה (לך עמהם) [הולך] ורואה את השביל מלא דם והארץ מרובצת בדם הרוגיה מכאן ומכאן קבע פניו לארץ וראה פרסות רגלים יונקים ועוללים שהיה מהלכים בשבי היה גוחן לארץ ומנשקן כשהגיע לגלות גיפפן ונשקן היה בוכה לנגדם והם לנגדו ענה ואמר להם אחי ועמי כל כך אירע לכם (עד) [על] שלא הייתם שומעים לדברי נבואתי כיון שהגיע לנהר פרת ענה נבוזראדן אמר לו אם טוב בעיניך לבוא אתי

בבל (שם מ' ד') חשב ירמיה בלבו ואמר [אם] אני הולך עמהם לבבל אין מנחם לגלות הנשאר מהם יצא לו מהם נטלו הגליות עיניהם וראו ירמיהו שפירש מהם (הגיעו) [נעו] כולם בבכיה בקול רם וצווחו ואמרו אבינו ירמיה (הריני) [הרי אתה] מניחנו [שם] בכו שכן כתב על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קל"ז א') ועונה ירמיה ואמר להם אני מעיד שמים וארץ אלו בכיתם בכייה אחת עד שאתם בציון לא גליתם היה ירמיה הולך ובוכה וכך אמר חבל עליך יקרת המדינות: אמר ירמיהו כשהייתי עולה לירושלים נטלתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר (לבנשה) [לבושיה] שחורים ושערה סתור צועקת מבקשת מי ינחמנה ואני צועק ומבקש מי ינחמני קרבתי אצלה ודברתי עמה ואמרתי לה אם אשה את דברי עמי ואם רוח את הסתלקי מלפני ענתה ואמרה לי אינך מכירני אני היא שהיו לי שבעה בנים יצא אביהם למדינת הים עד שאני עולה ובוכה עליו הרי שניבא ואמר לי נפל הבית על שבעה בנייך והרגם איני יודע על מי אבכה ועל מי אסתור שעריי עניתי ואמרתי אין אתה טובה מן (עמך) [אמי] ציון והיא עשויה מרעית לחיות השדה ענתה ואמרה לי אני אמך ציון אני היא אם השבעה שכן כתב אומללה יולדת השבעה (ירמיה ט"ו ט') אמר לה ירמיה דומה מכתך (למכת) [למכתו] של איוב מאיוב נטלו בניו ובנותיו וממך נטלו בנייך ובנותייך מאיוב נטלתי כספו וזהבו וממך נטלתי כספך וזהבך לאיוב השלכתי לתוך האשפה וליך עשיתי אשפה של זבל וכשם שחזרתי ונחמתי את איוב כך אני עתיד לחזור ולנחמך לאיוב כפלתי בניו ובנותיו וליך אני עתיד לכפול בנייך ובנותייך לאיוב כפלתי כספו וזהבו וליך אני עתיד לעשות כן לאיוב נערתי מן אשפה ועליך הוא אומר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים (ישעיה נ"ב ב') בשר ודם בנה אותך בשר ודם החריבך אבל לעתיד לבא אני בונה אותך שכן כתוב בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ב') אמן במהרה בימינו הקב"ה יקיים את המקרא שכתב עלינו ופדויי ה' ישובון ובאו לציון ברינה וגו' (ישעיה ל"ה י):

פרק כז

שמעו דבר ה' בית יעקב וכל משפחות בית ישראל [ירמיה ב' ד']: הכתוב אומר אם ישמעו ויעבדו יכלו ימיהם בטוב [וגו'] ואם לא ישמעו בשלח יעבורו (איוב ל"ו י"א וי"ב) אם שומעים ישראל להקדוש ברוך הוא ועובדים אותו ממלאים ימיהם בטובה כשם שאמר דוד ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (תהלים צ' י') וכשם שאמר משה מספר ימיך אמלא (שמות כ"ג כ"ו). אם ישמעו ויעבדו [יבלו ימיהם בטוב] אתה מוצא שתי שנים עשתה הארץ פירות מרובים מה שלא עשתה כל ימות העולם שנה (אחר כניסתן)

[אחת בכניסתן] לארץ (ישראל) שנאמר ויבואו עד אשכול ויכרתו משם זמורה ואשכול וגו' (במדבר י"ג כ"ג) יש אומרים ששה עשר היו טוענים כשם שהפועלים הם טוענים ששה [עשר] לארבעה ארבעה (וגו') שנה אחת שגלו מן הארץ כן אתה מוצא שכתב שם ועשרה אנשים נמצאו שם ויאמרו אל ישמעאל אל תמיתנו כי יש לנו מטמונים בשדה חטים ושעורים ושמן ודבש ויחדל ולא המיתם בתוך אחיהם (ירמיה מ"א ח') אלא שלא היה (לו) [להם] מקום היכן ליתן והיו טומנים אותם בשדה וכן אתה מוצא שכתב ובתים מליאים כל טוב אשר לא מלאת וגו' (דברים ו' י"א) וכתב אחד אומר טובים היו חללי חרב מחללי רעב וגו' (איכה ד' ט') ואילו שמעו שלהם היה. דבר אחר אם ישמעו ויעבדו [וגו'] ואם לא ישמעו בשלח יעבורו שלח מעל פני ויצאו (ירמיה ט"ו א') הוי שמעו דבר ה': [דבר אחר שמעו דבר ה' וגו'] אמר שלמה ושבח אני את המתים שכבר מתו (קהלת ד' ב') למה אמר להם ירמיה שמעו דבר ה' בית יעקב אלא אמר להם שמעו עד שאתם חיים עד שלא תמותו שאני יודע שאם אין אתם שומעים את דבר ה' עכשיו עתידים אתם לשמוע בבבל משתמותו ותעשו עצמות יבישות שנ' העצמות היבישות שמעו את דבר ה' (יחזקאל ל"ז ד') (עכשיו עתידים אתם לשמוע בבבל משתמותו ותעשו עצמות יבישות שנאמר העצמות היבישות שמעו את דבר ה') הרי שמעו בחייכם עד לא תמותון שמעו דבר ה': דבר אחר שמעו דבר ה' שאם יבואו שמועות רעות עליכם לא יזיקו אתכם וכן היא אומר משמועה רעה לא ייירא (תהלים קי"ב ז') למה נכון לבו בטוח בה' (שם) ואם לא תשמעו ראה מה שכתב כה אומר ה' קול חרדה שמענו (ירמיה ל' ה') וכן יחזקאל אומר והיו כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת על השמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים (יחזקאל כ"א י"ב) [הוי] שמעו דבר ה': דבר אחר שמעו דבר ה' הכתוב מדבר שמע לאביך (כי) זה ילדך ובל תבוז כי זקנה אמך (משלי כ"ג כ"ב) כל מה שאמר לך אביך חייב אתה לשמוע לו שמע לאביך (זה ילדך) אבל אם אמר לך נשתחוה לעבודה זרה לא תשמע לו למה זה ילדך שלא תכפור זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו ב') זה ילדך. דבר אחר שמע לאביך זה ילדך כן משה אומר צור ילדך תשי (דברים ל"ב י"ח). דבר אחר שמע לאביך שבשמים (זה אלי) זה ילדך ונוהג בך (כבוד יחי') [כבן יחיד] ואם לאו נוהג בך כעבדים הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלא הוא אביך קנך (שם שם ו') כשאתה עושה רצונו אביך ואתה בנו ואם לאו על כרחך שלא בטובתך קונך ואתה עבדו שנאמר העבד ישראל אם יליד בית הוא (ירמיה ב' י"ד) הוי שמע לו וטוב לך שמע לאביך שמעו דבר ה' בית יעקב: דבר אחר שמעו דבר ה' אמרה קהלת טוב לשמוע גערת חכם וגו' (קהלת ז' ה') אמר הקב"ה אני השויתי [אתכם] לשמים שנאמר כאשר השמים

החדשים והארץ החדשה וגו' [כן יעמד זרעכם ושמכם] (ישעיה ס"ו כ"ב) והשמים אמרתי להם בדבר וקיימו שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו') ואתם אינכם שומעים: דבר אחר שמעו (נא) דבר ה' [וגו'] בית ישראל בטלתם כל הדברות אמרתי אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') כחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמיה ה' י"ב) אמרתי לא יהיה לך (שמות שם ג') כי מספר עריך היו אלקיך יהודה (ירמיה ב' כ"ח) אמרתי לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא (שמות שם ז') ואם חי ה' יאמרו אכן לשקר ישבעו (ירמיה ה' ב') אמרתי זכור את יום השבת לקדשו (שמות שם ח') את שבתותי (בריתי) [חללו] (יחזקאל כ' כ"א) אמרתי כבד את אביך ואת אמך (שמות שם י"ב) אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז') אמרתי לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות שם י"ג) הגנוב ורצוח ונאוף והשבע לשקר וקטר לבעל (ירמיה ז' ט') אמרתי לא תענה ברעך עד שקר (שמות שם) הכתוב מדבר כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס (תהלים כ"ז י"ב) אמרתי לא תחמוד בית ריעך (שמות שם י"ד) וחמדו שדות וגזלו (מיכה ב' ב') (עני) [עמי] הרי בטלתם כל הדברות אפילו דבר אחד אם קיימתם ואני סולח לכם ואיזה הדבר הזה [זה] יום השבת שכן הוא אומר לירמיה לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וגו' (ירמיה כ"ז י"ב) ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת [וגו'] (שם שם כ"ז) כי לחרבה תהיה הארץ (שם ל"ז ד') לכך נאמר שמעו דבר ה' בית יעקב ואין דבר אלא שבת שנאמר ממצא חפציך ודבר דבר (ישעיה נ"ח י"ג) וכן הכתב אומר ואתה דבר אל בני ישראל [לאמר אך את שבתותי תשמרו וגו'] (שמות ל"א י"ג): (כז-כח). וימלך מלך צדקיהו [בן יאשיהו וגו' ולא שמע הוא ועבדיו ועם הארץ אל דברי ה' אשר דבר ביד ירמיה הנביא] (ירמיה ל"ז א וב'): זה הוא שאמר הכתוב במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי י"א ז') אוי לרשעים עד שהן [צומחים הבריות] צווחים ווי ווי כיון שמלך צדקיהו אמרה ציון ווי עכשיו שלם (קיצו) [קצי] אמר ירמיה רבון העולמים מה עוונות (היה) [היו] בידיי שהנביאים (עמדו) [שעמדו] לפני ועתידים לעמוד אחרי לא החרבת ביתך על ידי אחד מהם אלאע"ימה היה ירמיה עושה היה חוזר בשערי ירושלים היה אומר בה אמר לי הקדוש ברוך הוא אל תאמר נער אנכי (ירמיה א' ז') והן לא תנבא בשם ה' (שם י"א כ"א) והוא אומר להם אף אני איני מבקש להזכירנו ומה אני יכול לעשות והוא בלבי [כאש בוערת] כאשה יושבת על המשבר ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בוערה עצור בעצמותי (שם כ' ט') ואין עצור אלא צרה שנאמר כי עצר עצר ה' וגו' (בראשית כ' י"ח) מה היה ירמיהו עושה היה חוזר וצווח מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי לא אחריש וגו' (ירמיה ד' י"ט) אמר ירמיה לצרה הזו הייתי מתוקן אמר לו עד שלא בראתי את העולם (הייתי) [היית] מתוקן לדבר בטרם

אצרך בבטן (שם א' ד') ואין טרם אלא עד שלא נברא העולם שנאמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וגו' (בראשית ב' ה'): דבר אחר וימלך מלך צדקיהו כך היתה (מידות) [מדת] של בנות ירושלים חוזרות ורואות בחורים יושבים בחוץ ומטפחות ומקשות ברגליהם שכן כתב ותלכנה נטויות גרון [וגו' הלוך וטפוף תלכנה ברגליהם תעכסנה] (ישעיה ג' י') והם מצהלות אחריהם כסוסים מיוזנים שנאמר סוסים מיוזנים משכים היו וגו' (ירמיה ה' ח'): דבר אחר וימלך מלך צדקיהו למה [לא] חרב הבית לא בחודש הראשון ולא בחודש השני ולא בשלישי ולא ברביעי אלא בה' אלא ביקש (להחריבן) [להחריבו] בראשון עמדה זכותו של יצחק אמר רבון העולמים זכור לעקידה שנעקדתי לפניך ונתתי טלה תחת טלה (ביקשה להחריבן) [בקש להחריבו] בשני עמדה זכותו של אברהם שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (בראשית י"ח ז') בקש להחריבו בשלישי עמדה זכותו של יעקב שנאמר ויגדלו הנערים (שם כ"ה כ"ז) ביקש להחריבו ברביעי עמדה זכותו של משה אמר רבון העולמים הסרטן הזה אינו חי אלא מן המים ואני נמלטתי מן המים כיון שבא להחריבו בחמישי לא היה יכול לפייס שנקרא חמישי אריה שנאמר עלה אריה מסובכו וגו' (ירמיה ד' ז') ויחריב את הבית שנקרא אריה שנאמר הוי אריאל אריאל (ישעיה כ"ט א') ויכה את ישראל שנקראו אריאל שנאמר וכארי יתנשא (במדבר כ"ג כ"ד) בחודש שנקרא אריאל על שבטלו דבריו של אריאל שנאמר (אריאל שואג) [אריה שאג] מי לא ייירא (עמוס ג' ח'): אמרו המלאכים לפני הקב"ה רבונו של עולם אינו זו ירושלים שנאמר זאת ירושלים בתוך הגוים (שמשי) [שמתיה] (יחזקאל ה' ה') אמר להם ותמר את משפטי לרשע מכל הגוים (שם שם ו') אמרו לו והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדול (דברים ט' כ"ט) אמר להם כי שכחוני [עמי לשוא יקטרו וגו'] (ירמיה י"ח ט"ו) אמרו לו עשה בשביל האבות אמר להם והאבות מבערים את האש (שם ז' י"ח) אמרו לו עשה בשביל הבנים אמר להם וימרו בי הבנים לא אבו לשמע אלי (יחזקאל כ' כ"א) אמרו לו עשה בשביל שבטו של יהודה אמר להם ויעש יהודה הרע (מלכים א' י"ד כ"ב) אמרו לו עשה בשביל הגדולים אמר להם ראשיה בשוחד ישפטו (מיכה ג' י"א) אמרו לו עשה בשביל השבטים אמר להם וגד וראובן וחצי שבט המנשה בה' אלקיכם וגו' אמרו לו עשה בשביל שבטו של דן אמר להם ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים י"ח ל') אמרו לו עשה בשביל התלמידים אמר להם ותופשי התורה לא ידעוני (ירמיה ב' ח') אמרו לו עשה בשביל הנביאים אמר להם מחטאות נביאיה עונות כהניה (איכה ד' י"ג) אמרו לו עשה בשביל המלכים אמר להם ואת המרכבות אשר על הגג עליית אחז אשר עשו [מלכי יהודה] (מלכים ב' כ"ג י"ב) אמרו לו מלאכי השרת עשה בשבילנו אמר להם ויהיו מלעיבים

במלאכי אלקים (דה"י ב' ל"ו ט"ז) אמרו לו עשה למען שמך שנקרא עליהם אמר להם ואת שם קדשי חיללו אמרו לו אין אתה רוצה להתפייס איקונים של אביהם מהו עושה אצלך השליך משמים ארץ תפארתי ישראל (איכה ב' א') האמירה הזו שהלבישו אותך מה היא עושה עליך אלולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו וגו' (שם שם י"ז) אמרו לו רבון העולמים אין זו ירושלים שהכתבת עליה הן על כפים חקותיך (ישעיה מ"ט ט"ז) אמר להם גם אני אכה כף על כפי והנחתי חמתי (יחזקאל כ"א כ"ב) כיון שראתה ציון שאינו רוצה להתפייס התחילה ואמרה ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה מ"ט י"ז) יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו שתבנה מקדשך במהרה בימינו ותשוב שכינתך בתוכה ותקבץ גליותי מארבע כנפות הארץ ויבנו ערי יהודה וישבו שכם וירשוה בזמן קריב אמן:

פרק כח

על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון על ערבים בתוכה תלינו כנרותינו וגו' (תהלים קל"ז א' וב): זו היא שנאמרה על ידי ירמיהו הנביא אהלי שודד וכל מיתרי נתקו (ירמיה י' כ') כנגד מי אמרו למקרא הזה לא אמרו ירמיה אלא כנגד ישראל אף על פי שאמרו כנגד ישראל חזר ואמרו על הקדוש ברוך הוא בשעה שגלו ישראל וחרב בית המקדש ונעקרה סנהדריו היה הקב"ה בוכה עליהם [במר] נפש והיה נושא עליהם קינה ומתמיה עליהם אמר עליהם אהלי שודד ונכנסו השונאים ובזזו את מקדשי ואני יושב ומחריש ואין אהל אלא בית המקדש שנאמר אהל שכן באדם (תהלים ע"ח ס') אלא מה אעשה מדת הדין הוא לפני. וכל מיתרי נתקו זה סנהדרין שהיא דומה (לאולם במיתריו) [לעולם כמיתרים] לאהל כשם שאהל אינו יכול לעמוד אלא ע"י מיתרים כך אלמלא זקנים שיושבים בסנהדרי גדולה ומתקנים את המועדות ומעברים את השנים ואת החדשים ומתירים את המותר ואוסרים את האיסור ומיישבים את העולם אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת. בני יצאוני ואינם (ירמיה שם) וכי אין ישראל קיימין בעולם והלא אתה מוצא שקיימים ישראל מסוף העולם ועד סופו אלא מהו שאמר בניי יצאוני ואינם שאין עושים בניי את המועדים כתיקנם כשם שנצטוו בסיני. כך הייתה כנסת ישראל אומרת לאומות העולם בשעה שגלו היו מתמהין כשהיו רואין אותם השחירו פניהם כשולי קדירה ואומרים הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ (איכה ב' ט"ו) אלו הן שנאמר בהן ויצא לך שם בגוים ביופיך כי כליל הוא בהדרי וגו' (יחזקאל ט"ז י"ד) באותה שעה צדקו עליהם את הדין ואמרו חלילה להקדוש ברוך הוא [לעשות

דין] בלא דין לקיים מה שנא' ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת וגו' ואמרו על אשר עזבו ברית ה' וגו' (דברים כ"ט כ"ג וכ"ד) אמרה להם אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש (שה"ש א' ו') מה אתם רואים שהשחירו פניי כשולי קדירה ששזפתני השמש מעשי גרמו לי שהנחתי להקב"ה והלכתי אחר החמה והלבנה ומי גרם לי שעשיתי כל המעשים הללו בני אמי נחרו בי (שם) בני אמי נביאי השקר שהיו לי כגון צדקיהו בן כנענה וחביריו הם גרמו לי שאבא ליד הצער הזה שמוני נוטרה את הכרמים (שם) כשנצטויתי מסיני לא נצטויתי שאשב [ומשמר] אלא יום אחד ועכשיו שמוני נוטרה את הכרמים יושבת ומשמרת שני ימים טובים ואיני יוצא בהם ידי חובתי כרמי שלי לא נטרתי (שם). אין נוטה עוד אהלי [ומקים יריעותי] (ירמיה שם) מהו וכי אין בית המקדש עתיד ליבנות אלא אין נוטה עוד אהלי מכם ואין מקים ידיעותי מכם אלא מקדש ראשון שבנאו בשר ודם נפל ביד שונא אבל מקדש אחרון שהקב"ה בונה אותו שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ב') שוב לא יחרב לכך נאמר אהלי שודד וגו': דבר אחר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו מה ת"ל שם ישבנו מלמד שלא היתה להם ישיבה משיצאו מא"י עד שהגיעו לפרת לא היה להם מנוח לישב לפיכך נפלו עליהם בעילה אמרו אלקיהם של אלו רחמן הוא וכיון שמסבירים לו פנים הוא חוזר ומרחם עליהם שמא ישובו ויתחברו כולם ויקראו לאלקיהם ויחזרו ולא הועלנו כלום לפיכך היו דוחקים אותם ומריצים אותם על כרחם שנאמר על צואריו נרדפנו וגו' (איכה ה' ה') קלים היו רודפינו וגו' (שם ד' י"ט). מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל א"ר יוחנן הרג בהם פרת בישראל יותר ממה (שהרגו) [שהרג] בהם נבוכדנצר הרשע כשהיו שרוים בא"י לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי נוזלים ומימי מעיינות וכיון שגלו לבבל שתו מימי הפרת ומתים מהם הרבה לפיכך היו בוכים על ההרוגים שהרגו בהם אויביהם ועל מיתתם שמתו בדרך ולא הניחום לקוברם ועל ההרוגים שהרגו בהם [מימי] פרת ולא עוד אלא שהיה נבוכדנצר הרשע יושב בספינה הוא וכל גדוליו וכל שריו ועמהם כל מיני זמר שנאמר כשדים באניות רינתם (ישעיה מ"ג י"ד) וכל מלכי יהודה מושלכים בשלשלאות [של] ברזל והולכים ערומים על שפת הנהר נשא נבוכדנצר הרשע את עיניו וראה אותם אמר לעבדיו מפני מה הולכים הללו בלא משאוי מיד נטלו משאוי והניחו על כתיפם עד שנכפפות קומתם מפני המשאוי שכך אמרו על עצמם על צואריו נרדפנו (איכה ה' ה') באותה שעה געו כל ישראל בבכייה עד שעלתה בכייתם למרום אמר ר' אחא בר אבא באותה שעה בקש הקדוש ברוך הוא להחזיר את כל העולם כולו לתוהו ובוהו אמר הקדוש ברוך הוא כל מה שבראתי לא בראתי אלא בשביל אלו

שנאמר גם אני אכה כפי על כפי והנחתי חמתי (יחזקאל כ"א כ"ב) עולם שבראתי לא בראתי אלא בשתי ידיי שנא' אף ידי יסדה ארץ וימיני וגו' (ישעיה מ"ח י"ג) אחריבנו אמר רבי תחליפא בר קרויה באותה שעה נכנסו כל מלאכי השרת ועמדו לפני הקדוש ברוך הוא ואמרו לפניו רבונו של עולם עולם ומלואו שלך הוא לא דייך שחרבת דירתך של מטה אלא שתחריב בית דירתך של מעלה אמר להם וכי תנחומים אני צריך או בשר ודם אני שאני צריך (תנחומיך) [תנחומיכם] הרי אני מכיר בסוף שנ' עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא (שם מ"ו ד') על כן אמרתי שאו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני (שם כ"ב ד') אל תוסיפו לא אמר אלא תאיצו אמר להם (תנחומיך) [תנחומיכם] הללו שאתם מנחמים אותי ניאוצים הם לפני רדו מלפני ושמו את משאוי מעל בני מיד ירדו לא מלאכי השרת בלבד אלא אף הקב"ה נשא עמהם אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו למענכם שלחתי בבלה (שם מ"ג י"ד). וכל ישראל באים הגולה יצאו לקראתם בני (בראי) [בארי] ובני מדינות אחרות (והיה רואה) [והיו רואים] אותם מוטלים בשלשלאות של ברזל היו מתמהין ובוכים עליהם ואומרין עם ה' אלה ומארצו יצאו (יחזקאל ל"ו כ') דבוודאי דאילו הם. מה עשו בני בארי באותה שעה הפשיטו את עבדיהם ואת שפחותיהם והקריבום דורון לנבוכדנצר אמר להם על מה אתם עושים [כך] אמרו לו אנו אומרים שמא מלך אוהב ערומים אתה אמר להם הואיל ואינו אלא דרך בזיון לכו והלבישום לישראל מה שכרן של בני בארי נטה עליהם הקדוש ברוך הוא חסד מכל ארץ ישראל ואין לך בארץ ישראל (שהיה) [שהיו] יפים ביותר אלא בני בארי אמרו כל אדם שנכנס לשם אינו מבקש לצאת בלא עבירה. מהו גם בכינו שהם מבכים עמהם הקב"ה: דרש ר' יצחק על ערבים בתוכה תלינו כינורותינו (תהלים שם ב') בא וראה עפרה של ארץ ישראל לתשובה עד (שיהיו) [שהיו] בארץ ישראל היה ירמיה אומר להם עשו תשובה עד שלא יתחתם עליכם גזר דין ולא קיבלו כיון שגלו היו נוהגים קדושה במצות נטלו כינורותיהם ותלו אותם בערבות. כי שם שאלונו שובינו דברי שיר וגו' (שם שם ג') באותה שעה אמרו להם אומות העולם עמדו ושוררו לפני עבודה זרה כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש אמרו להם אילו אמרנו שירה במקומינו לא גלינו מארצנו ועכשיו היאך נאמר שירה לפני עבודה זרה היה רבי יצחק בן טבלאי אומר משלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שנשא בת מלכים אמר לה עמדי והשקני כוס אחד ולא רצת להשקותו כעס עליה והוציאה מתוך ביתו הלכה ונשאת למוכה שחין אמר לה עמדי והשקני כוס אחד אמרה לו ריקה בת מלכים הייתי ונשאתי למלך ועל שאמר השקיני כוס אחד ולא רציתי להשקותו כעס עלי והוציאני מתוך ביתו שאילו השקיתיו

הייתי מוסיף על כבודי כבוד והייתי במקומי עכשיו אתה אומר לי עמדי והשקיני אף כך ישראל אומרים לאומות העולם אילו אמרנו שירה לפני הקדוש ברוך הוא במקומינו על כל הניסים שעשה לנו ישבנו במקומינו ולא גלינו מארצינו ועכשיו נאמר שירה לפני עבודה זרה מיד עמדו והשליכו מהם תילי תילים של הרוגים ואע"פ שהרגו מהם הרבה היתה להם שמחה שלא אמרו שירה לפני עכו"ם שנאמר ותוללינו שמחה (שם) באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל שבועה שלימה כביכול הוציא על עצמו אם לא אעשה שבועתי שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (שם שם ה') נטל הקדוש ברוך הוא ידו והחזירה לאחוריו בשעה שגלה ישראל כעניין שנאמר השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב' ג') כביכול לא החזירה הקדוש ברוך הוא למקומה וכן אמר להם הקב"ה לישראל אשכח ימיני שהחזרתי לאחוריי אם לא אקים לכם שבועה זו ולא אשכח אתכם בין האומות העולם תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכיר את ירושלים אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי (תהלים שם ו') שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר לירושלים כל שמחתה כעניין שנאמר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה י') וכל המתאבל על ירושלים בעולם הזה ישמח עמה לעתיד לבא שנאמר שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (שם ס"ו י') אמרו משום אביי אין שמחה בא אלא בתשעה באב לפי שקבעו אבל בזמן הזה ועתיד לפני הקדוש ברוך הוא לעשותו יום טוב שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם (ירמיה ל"א י"ג):

פרק כט

בכה תבכה בלילה (איכה א' ב'): ילמדינו רבינו הכהנים מהו שיהא מותר להם לטבול לתרומתם בתשעה באב אמר רבי חנינא סגן הכהנים כדיי בית אלקינו לאבד עליו טבילה אחת (ברייתא תענית י"ג א') אין צריך לומר שאנו צריכים להיות נזכרים חורבן הבית אמר הקדוש ברוך הוא אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (תהלים קל"ז ה') וכן ירמיהו אומר זכור תזכור ותשוח עלי נפשי (איכה ג' כ') כביכול ראה מה כתב בכבודו של הקב"ה ויקרא ה' אלקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד וגו' (ישעיה כ"ב י"ב) וכן הוא אומר על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי (שם שם ד') כביכול אמר הקדוש ברוך הוא כשם הוא למטן אף לפניי בבכיה למעלן על מה שהגיע כביכול בכייה לפניי על שהנחתי שכינתי שנאמר זאת מנוחתי עד עד וגו' (תהלים קל"ב י"ד) והיא בוכה על שהנחתי כבוד מנוחתי מתוכה והנחתיה לכך היא בוכה מניין שקראו בעניין בכה תבכה

בלילה: [בכה תבכה בלילה] כך פתח ר' תנחומא בי ר' זה שאמר הכתוב כה אמר ה' תרדנה עיני דמעה יומם ולילה ולא תדמינה (ירמיה י"ד י"ז) אמר להם הקדוש ברוך הוא בכה תבכה בלילה אתם בוכים בלילה ואני בוכה יומם ולילה למה שאין לפניי שינה שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד') ואמרת את הדבר הזה כה אמר ה' תרדנה עיני דמעה יומם ולילה לא גלה הכתוב אם הנביא אמר תרדנה עיני דמעה אם לאו אלא שמה שהוא אומר יומם ולילה ואי אפשר לבשר ודם לבכות יומם ולילה ואומר מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח' כ"ג) ש"מ בהקב"ה מדבר שאין לפניו שינה שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים שם): בכה תבכה למה שתי בכיות בכייה על הרוגיה בכייה אף על הרעב שהיה שם שהיו אוכלים בשר בנים ובנות כמה שנאמר ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו וגו' (איכה ד' י') אמר רבי יוחנן כשם שהיו אוכלים בני ציון בשר בנים ובנות (שנא' ויהי) כך היו נשי שומרון אוכלות בשר בנים ובנות שנאמר ויהי רעב גדול בשומרון והנה צרים עליו וגו' ויהי המלך עובר על החומה ואשה צעקה אליו לאמר הושיעה אדונינו המלך ויאמר לא יושיעך מאין אושיעך המן הגורן או מן היקב (מלכים ב' ו' כ"ה עד כ"ז) אמר לה האלקים אני אף על פי כן חזר וקיבלה אמר לה מה ליך שנאמר ויאמר המלך מה לך ותאמר האשה הזאת אמרה לי תנה את בנך ונאכלנו [וגו'] ונבשל את בני ונאכלנו ואומר אליה וגו' [ותחבא את בנה] (שם שם כ"ח וכ"ט) מי (שהיה) [שהוא] שומע סבור שהטמינה אותה חי [א"ר יוחנן שחוט ומבושל היה] לאוכלה לעצמה מנין שנאמר (ותאמר) [ואמר] אליה [וגו'] תני את בנך ונאכלנו (שם) ונשחטהו אין כתב כאן הוי (מכלל) שהיה שחוט ומבושל ויאמר המלך כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף אם יעמוד ראש אלישע בן שפט וגו' (שם שם ל"א) אמר רבי יוחנן בחורבן ראשון ובחורבן השני אכלו אבות בשר בנים ובנות והוא שירמיה מקונן עליהם לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם וגו' (יחזקאל ה' י'): דבר אחר למה שני פעמים בכיה בכה תבכה בכיה על ירושלים בכיה על נהרות בבל כמ"ש על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו וגו' (תהלים קל"ז א') בכה תבכה בוכה על עצמה ובוכה על שפירש מהם ירמיה למה שהיה מיקל את העול מעליהם מה היה עושה היה נותן את הקולר על צוארו והיה נבוזראדן מסירו והיה אומר לו (חבול) [חובל] אתה בנפשי שלא ישמע המלך ויאמר לי וכי לא פקדתיך עליו שנאמר קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו וגו' (ירמיה ל"ט י"ב) א"ל שלשה דברים אני רואה בך נביא של שקר ורוצח ומבעט ביסורים אמר לו לא על ילדיך אמר הקב"ה שהמקום צריך ליחרב אמר לוע"יועל ידי

אחרים והוא מכניס עצמו בקולר והיו (השבוים) [השבאים] רודפים וכיון שהיו רואים אותו עמהם היו מהלכים מעט מעט והיאך היו רודפים מה היו עושים היו נוטלים אחד מהם והורגים אותו ועושים אותו איברים איברים ומשליכים אותו לפניהם והם רואים ומהלכים שלא בטובתן כשם שהלסטים (עושה) [עושים] כשהם (רועים) [שובים] את הצאן כמ"ש על צווארינו נרדפנו (איכה ה' ה') לכך [בכו] הוי בכה תבכה בלילה: (כט-ל). איכה ישבה בדד וגו' (איכה א'): כתיב ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל (ישעיה מ"ג כ"ב) כשהיה הכומר בא לאחד מהם אמר לו הע"ז אמרה לי שאין אתה רוצה להקריב לה מבניך כלום השיב לו אותו האיש כי ברשותי הם והלא כל אחד ואחד מהם הוא טרוד ועסוק במלאכתו אלא המתן לי בן קטן יש לי והוא בבית הספר ואין לי הנייה ממנו לאותו אני מקריב ומיד היה נוטלו סומקינו הה"ד ותקחי את בניך [וגו'] אשר ילדת לי (יחזקאל ט"ז ב') אמר הקדוש ברוך הוא לעכו"ם אתם מקריבים בנים ואינכם יגיעים ובי אתם יגיעים כמה שכתב כי יגעת בי ישראל. וזבחיך לא כבדתני (ישעיה שם) אמר להם הקב"ה שמא הטרחתי עליכם שתהיו מביאים לי שלמים לאו כמ"ש ואם זבח שלמים קרבנו (ויקרא ג' א') אם מבקש הוא להביא שלמים יביא. לא העבדתיך במנחה (ישעיה שם) לא הטרחתי עליכם שתהיו מביאים לי מנחה כמ"ש ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סולת יהיה קרבנו וגו' (ויקרא ב' א'). לא הוגעתיך בלבונה (ישעיה שם) לא אמרתי לכם שתהיו מביאים קנטירים של לבונה אלא קומץ. כמ"ש וקמץ מלא קומצו וגו' (ויקרא ב' ב'). לא קנית לי בכסף קנה (ישעיה שם כ"ד) לא אמרתי לכם שתהיו מביאים קנטרים של קטורת אלא פרס שחרית ופרס ערבית בא וראה פסלו של מיכה היה עומד במערבו ובהמ"ק היה עומד בשילה והיה מקריב לפני צלמו של מיכה קטורת בעתר [כענין] שנאמר ועתר ענן הקטורת עולה (יחזקאל ח' י"א) ובשילה היו מקריבים פרס שחרית ופרס ערבית והיו ב' העשנים מתאבכין ועולין לשמים כמ"ש ויתאבכו גאות עשן (ישעיה ט' י"ז) והקדוש ברוך הוא אומר לאיזה נקבל לזה או לזה. אך העבדתני בחטאתך (ישעיה שם) אמר הקב"ה הייתי קורא לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז') וכן ויבחר בדוד עבדו (תהלים ע"ח ע') וכן אל תירא עבדי יעקב (ישעיה מ"ד ב') ובחטאתיכם עשיתם אותי שהייתי קורא לרשע עבדי כמה שכתוב ולקחתי את נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה מ"ג י'). דבר אחר אך העבדתני אמר להם הקדוש ברוך הוא בחטאתיכם עשיתם אותי לגלות לבבל כמה שכתוב למענכם שלחתי בבלה (ישעיה מ"ג י"ד). הוגעתני בעונותיך (שם שם כ"ד) אמר להם הקדוש ברוך הוא עונותיכם עשו אותי להיות עוסק ויושב בבכי ובקינות כמ"ש איכה ישבה בדד: דבר אחר איכה ישבה בדד בודד כל העולם תמיהים

עליה על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי יושב ויאמר ה' על עזבם תורתי (ירמיה ט' י"א וי"ב): למלך שהיה אוהב את בנו עשה לו מונייק של זהב ותולה אותו בצוארו לא עשה אלא הכעיסו ונטל אביו ממנו את המונייק ועשה לו כבלים ונתנם ברגליו של בנו כך עשה הקב"ה אותיות של תורה כמונייקית ונתנם על צואריהם של ישראל שנאמר כי לוית חן הם לראשיך וענקים לגרגרותיך (משלי א' ט') תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך (שם ד' ט') לא עשו אלא עזבו את התורה שנאמר עזבו את תורתי וימאסו בה (ירמיה ו' י"ט) כתב אותיותיהם פורעניות והביאה עליהם איכה ישבה בדד: דבר אחר איכה ישבה בדד מה ראתה המגילה (לכתוב) [ליכתב] לשמו של ירמיהו אלא ארבעה בנים [הם] אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן ואחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב ושנים תבעו כבודו של בן וכבודו של אב אליהו תבע כבודו של הקב"ה כשהיה עומד ומקטרג: (פכ"ט-ל-ל). נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם (ישעיה מ' א'): זש"ה מי יתנך כאח לי (שה"ש ח' א') כאיזה אח לא כקין להבל קין הרג את הבל ולא כישמעאל ליצחק ישמעאל שונא את יצחק ולא כעשו ליעקב עשו שונא ליעקב ולא כאחי יוסף ליוסף אחי יוסף שונאים את יוסף אלא כיוסף לאחיו אחר כל הרעות שעשו לו מה כתיב ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם וגו' (בראשית נ' כ"א) ונחמם ואמר להם דברים שמתקבלין על הלב ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד נר אחד האיך יכול לכבות לעשרה וינחם אותם וידבר על לבם (שם) אמרו לו ישראל רבון של עולם בא וראה ליוסף אחר כל הרעות שעשו לו אחיו הוא עומד ומנחם אותם ומדבר על לבם אף אנו יודעים שהחרבנו את ביתך בעוונותינו הרגנו את נביאינו ועברנו כל המצות שבתורה אלא מי יתנך כאח לי אף אסף הנביא אמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף וגו' (תהלים פ' ב') אמר להם הקדוש ברוך הוא (כיוסף) [ביוסף] אתם מבקשים (אותם) [אותי] כיוסף אני נעשה לכם מה עשה יוסף לאחיו נחם אותם ודבר על לבם אף אתם נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם דברו על לב ירושלים. דבר אחר נחמו נחמו זה שאמר הכתוב איך תנחמוני הבל ותשובתיכם נשאר מעל (איוב כ"א ל"ד) רב אבא בר כהנה ורבותינו שבדרום רבי אבא בר כהנה [אמר] נשתייר בהם כזבים כד"א ומעלה מעל בה' (ויקרא ה' כ"א) ורבותינו שבדרום אומרים לית תותבתהון ממרקן לית לקדמייתה דמיין לאחרייתה ולא אחרייתה דמיין לקדמייתה ומהו הדבר אלא לפי שהקב"ה משלח את הנביאים לילך לנחם את ציון בא הושע אומר לה עמדי וקבלי כוס תנחומים הקדוש ברוך הוא שלחני אלייך לנחמך אמרה לו מה בידיך אומר לה כך אמר לי הקדוש ברוך הוא בטל אותו הכעס מעכשיו אהיה כטל לישראל (הושע י"ד ו') אמרה לו הושע הרי תנחומים נתונים לך אתמול

אמרת ואהי להם כמו שחל כנמר [וגו'] אפגשם כדוב שכול (שם י"ג ז' וח') ועכשיו אתה אומר אהיה כטל לישראל לאילו נאמין לראשונים או לאחרונים ניחומים של הבל הם היאך תנחמוני [הבל] למה שתשובותיכם נשאר מעל. בא יואל ואומר לה עמדי קבלי כוס תנחומים אמרה לו מה בידך ומה בכוסך אמר לה הקדוש ברוך הוא אמר לי כשאגאול [אתכם] עתידים ההרים שיטיפו לכם עסיס והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד' י"ח) אמרה לו הרי תנחומים נתונים לך אתמול אמרת לי הילילו כל שותי יין על עסיס וגו' (שם א' ה') ועכשיו אתה אומר לי יטפו ההרים עסיס וגו' לאילו נאמין לראשונים או לאחרונים איך תנחמוני הבל למה ותשובותיכם נשאר מעל שמעתי כאלה רבות מנחמי עמל כולכם (איוב ט"ז ב'). בא עמוס אמר לה עמדי וקבלי כוס תנחומים ואמרה לו מה בידך ומה בכוסך אמר לה הקב"ה שאני שב שבותך ובונה בית המקדש ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת (עמוס ט' י"א) א"ל הרי תנחומיך נתונים לך אתמול אמרת נפלה לא תוסיף קום (שם ה' ב') ועכשיו וכו' לאילו נאמין כתוב עד מנחמי עמל כלכם. עובדיה נתנבא לאדום וכן יונה לנינוה. בא נחום ואמרה לו מה בידך אמר לה הקב"ה אמר לי אמור לה קרובה היא ישועתך והרי מבשר שלך בא ומקפץ על ההרים הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חגייך שלמי נדרייך כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל כולו נכרת (נחום ב' א') אמרה לו נחום הרי תנחומיך נתונים לך אתמול אמרת ממך יצא חושב על ה' יועץ בליעל (שם א' י"א) ועכשיו אתה אומר לי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל ולאילו נאמין וכו'. בא צפניה אף הוא אמר לה עמדי וקבלי כוס תנחומיך אמרה לו מה בכוסך אמר לה רני בת ציון כל הענין עד בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם וגו' (צפניה ג' י"ד עד כ') אמרה לו אתמול אמרת לי אסוף אסוף כל מעל פני האדמה (שם א' ב') ועכשיו אתה מכנס את הגליות בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם וגו'. אתא חגי ואמר לה עמדי וקבלי כוס תנחומים א"ל מה בכוסך העוד הזרע במגורה ועד הגפן והתאנה והרמון ועת הזאת לא נשא מן היום הזה אברך (חגי ב' י"ט) אמרה לו חגי אתמול אמרת לי ואקרא חורב על הארץ ועל הדגן ועל התירוש ועל היצהר (שם א' י"א) ועכשיו אתה אומר לי העוד הזרע במגורה וגו' לאילו נאמין וכו'. אתי זכריה אמר לה עמדי וקבלי כוס תנחומיך אמרה לו מה בידך מה בכוסך אמר לה הקדוש ברוך הוא אמר לי קצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים (זכריה א' ט"ו) אמרה לו אתמול אמרת לי קצף ה' על אבותיכם קצף (שם שם ב') [וכו'. אתי מלאכי לנחמה וכו' א"ל ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה' צבאות (מלאכי ג' י"ב) וכו' אתמול אמרת אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות] (שם א' י')

ועכשיו אתה אומר כי תהיו אתם ארץ חפץ וכו'. באים כולם אצל הקדוש ברוך הוא אומרים לו רבונו של עולם ביקשנו לנחם אותה ולא קיבלה אמר להם הקב"ה בואי עמי אני ואתם נלך אצלה ומנחמים לה נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם: דבר אחר נחמו נחמו עמי אמר ר' ברכיה הכהן נחמוני נחמוני עמי בנוהג שבעולם כרם אם יהיה לאדם ויבואו ליסטים ויקצצו אותה למי מנחמים לכרם או לבעל הכרם וכן לאדם יהיה בית ויבואו הליסטים וישרפו אותו למי מנחמים לבית או לבעל הבית אתם כרם שלי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז') ובא נבוכדנצר והחריב אותו והגלה אתכם ושרף את ביתי אני הוא צריך להתנחם נחמוני נחמוני עמי: [דבר אחר נחמו נחמו עמי] כל מה דאמר ירמיה ופרע אתא ישעיהו ורפא ירמיהו פרע ואמר איכה ישבה בדד [וגו' היתה כאלמנה וגו'] (איכה א' א') בא ישעיהו ואמר אני ראיתי הבתולה כי יבעל בחור בתולה (ישעיה ס"ב ה'). ירמיה הכה ואמר בכה תבכה (איכה שם ב') [בא ישעיה וריפא כי עם בציון ישב בירושלים בכו לא תבכה וגו' (ישעיה ל' י"ט). ירמיה הכה ואמר גלתה יהודה וגו'] (איכה שם ג') בא ישעיה וריפא ונפוצות יהודה יקבץ (שם י"א י"ב). ירמיה הכה ואמר דרכי ציון אבילות (שם ד') בא ישעיה וריפא קול קורא במדבר פנו דרך ה' (שם מ' ג'). ירמיה הכה ואמר היו צריה לראש (שם ה') בא ישעיה וריפא והלכו אליך שחוח בני מעניך והשתחוו וגו' (שם ס' י"ד). ירמיה הכה ויצא מן בת ציון כל הדרה (שם ו') ומי הדרה זה הקדוש ברוך הוא שכתב בו הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד א') בא ישעיה וריפא אנא חמיתיה אתי מי זה בא מאדום [וגו' זה הדור בלבושו וגו'] (ישעיה ס"ג א'). ירמיה הכה זכרה ירושלים (איכה א' ז') בא ישעיה וריפא לא תזכרנה הראשונות (שם ס"ה י"ז). ירמיה הכה חטא חטאה ירושלים (שם ח') בא ישעיה וריפא ומחיתי כעב פשעיך וגו' (שם מ"ד כ"ב). ירמיה הכה טומאתה בשוליה (שם ט') בא ישעיה וריפא אמר רבי יהושע בן חנינה דבר קשה אמר ישעיה אם רחץ ה' את צואת בנות ציון (שם ד' ד'). ירמיה הכה ואמר ידו פרש צר וגו' אשר צויתה לא יבואו בקהל לך (שם י') לפלטין (שלך) של מלך שניתנה לביזה [יש] מי שבזז הכסף יש שבזז זהב והעבד חוזר ומבקש האוני שלו כך כשחרב בית המקדש [יש] מי שהיה בוזז כסף יש מי שהיה בוזז זהב עמון ומואב חוזרים ומבקשים את התורה כדי למחוק מתוכה לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כ"ג ד') כך אמר ירמיה עמון ומואב לא יבואו בקהל לך אמר ישעיה כי לא יוסיף לבא בך עוד ערל וטמא (ישעיה נ"ב א'). ירמיה הכה כל עמה נאנחים מבקשים לחם (איכה שם י"א) כגון אביקה בן גביית (כשבאו השונאים להקיף את ירושלים עלה לו אביקה לראש החומה) שאין סוף לומר מה הייתה גבורתם רצונך לידע מה (היה) [היתה] גבורתו

של אביקה בן גבייתי כשבאו השונאים להקיף את ירושלים עלה אביקה לראש החומה וכשהיו משלחים את האבן בליסטרה כיון (שהאבוקה) [שהיה אביקה] רואה אותה באה להם אל החומה מיד היה מתמרמר ובעט אותה ברגלו ומחזירה (אותה) עליהם מה עשו השונאים היו משלחים אותה לפנים כדי שלא תכה את החומה אלא תגיע לפני החומה אביקה היה סבור שהייתה באה בחזקה נתמרמר לצאת לדחותה עליהם ברגלו ונפל בין החומות (שהיה) [שהיו] שתי חומות לירושלים זו לפנים מזו כיון שראו אנשי ירושלים שנפל אביקה נתפחדו א"ל אביקה אל תיראו (סונבא) [סוכפא] היא לא הוזקתי כלום והם שוחטים לו פר וצולים אותו והוא אוכל והולך לראש החומה והוא נלחם עמהם (כבתחילה) [כשם שהיה נלחם בתחלה]. מעשה במרים בתו של נקדימון שהיתה שומרת יבם ובאתה אצל רבי צדוק ופסק לה מכ"ה ליטרות של כסף לקופות בשמים למזונותיה וסאתים יין לתבשילה בכל שבת ושבת אמרה לו כך תפסקו לבנותיכם וכשהגיע הרעב נשר שערה מן הרעב וראה אותה רבי צדוק שהיתה מסבבת עם אביה בשוק אמר היא אותה מרים שפסקת לה כך וכך בשבת וקיללה אתכם אמר רבי צדוק יבא עלי אם לא ראיתיה מלקטת סובין של שעורים מתוך גללי בהמה וקראתי עליה הפסוק הזה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שה"ש א' ח') אמר הקב"ה בעולם הזה נתחלפתם מן הרעב ולע"ל יש לכם להתחלף מן השובע רואה אתכם היום ואומר אילו הן רואים אתכם למחר ואומרים אילו הן מניין שכן אמר ישעיה חיל גוים תאכלו ובכבודם תתיימרו (שם ס"א ו') מהו תתיימרו חילוף אם המר ימירנו (ויקרא כ"ז י'). ירמיה הכה ואמר לא עליכם כל עוברי דרך [וגו'] אם יש מכאוב כמכאובי (איכה שם י"ב) בא ישעיה וריפא ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה וגו' (שם ל"ה י'). ירמיה אמר ממרום שלח אש בעצמותי (שם י"ג) בא ישעיה וריפא עד יערה עלינו רוח ממרום (שם ל"ב ט"ו). ירמיה הכה ואמר נשקד עול פשעי וגו' הכשיל כחי (שם י"ד) בא ישעיה וריפא וקווי ה' יחליפו כח (שם מ' ל"א). ירמיה אמר סלה כל אבירי (שם ט"ו) בא ישעיה וריפא כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך נאום ה' (ירמיה ל' י"ז). ירמיה אמר על אלה אני בוכיה [עיני עיני יורדה מים] (שם ט"ז) בא ישעיה ואמר כי עין בעין יראו (שם נ"ב ח'). ירמיה הכה ואמד פרשה ציון בידיה אין מנחם לה (שם י"ז) בא ישעיה ואמר נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם (שם מ' א):

פרק ל

נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם (ישעיה מ' א'): זהו שנאמר ברוח הקודש מה אעידך ומה אדמה לך (איכה ב' י"ג) כנגד מי אמר ירמיה למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד ירושלים שהיו כל הנביאים מבקשים זיווג לירושלים ולא מצאו משל לאדם שמתה לו אשתו ונכנסו חביריו לנחמו אם על אשתו מנחמים לו ואינו מתנחם אומרים לו וכי אשתך יפה מאשת פלוני שמתה וקיבל עליה תנחומים אם על בנו כך אומרים לו בנך יפה מבנו של פלוני כך אתה [מוצא] בשעה שהקדוש ברוך הוא מביא פורענות על המדינה מזדווג בה מדינה אחרת לנחם בה כשהביא הפורענות על נינוה מזדווג לה אלכסנדריה שבמצרים שנא' והיה כל רואיך וגו' [שדדה נינוה וגו' מאין אבקש מנחמים לך התטבי מנא אמון הישבה ביארים וגו' גם היא לגלה הלכה וגו'] (נחום ג' ז' עד ט') לאלכסנדריה מזדווג בה נינוה לנחם שנאמר אמור אל פרעה [וגו' הנה אשור ארז בלבנון וגו'] (יחזקאל ל"א ב' וג') ובסוף כתיב ויכרתוהו זרים עריצים (שם שם י"ב) אבל כנסת ישראל לא מצא להזדווג [בה] עד (שיאמרו) [שאמרו] ישראל הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה אל יד גבירתה כן עינינו אל ה' אלקינו עד שיחננו (תהלים קכ"ג ב') בא (הושע) [יואל] וזיווג לה ובני ציון גילו ושמחו בה' אלקיכם (יואל ב' כ"ג) וכתב וגלתי בירושלים וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול צעקה (ישעיה ס"ה י"ט) כיון שגלו ישראל מארצם אמר להם הקב"ה במי אתם רוצים באבותיכם הראשונים שאעמיד אותו מקברו וילך בראשיכם אם באברהם יצחק ויעקב אם במשה ואהרן אעמיד אותו מקברו וילך בראשיכם אם בדוד ושלמה אתם רוצים אעמיד אותו מקברו וילך בראשיכם אמרו לו ישראל רבון של עולם אין אנו רוצים באלו אלא בך שנאמר כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלינו מעולם שמך (שם ס"ג ט"ז) אמר להם הקב"ה הואיל וכך אמרתם אני אעלה עמכם בבלה שנאמר למענכם שלחתי בבלה (שם מ"ג י"ד) ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מ"ט ל"ח) למלך שנשא אשה והייתה אצלו שנים הרבה ולא היה לו בנים ממנה אמר לה בתי לכי הנשאי לאדם אחר שמא יהו לך בנים ממנו אלא כל כלי חמדה שיש לי בתוך ביתיך טלי וצאי אמרה לו אם כך הוא אעשה לך סעודה ונאכל ונשתה ואפרוש ממך שלא יהו אומרים ראו אשתו של מלך מתוך שהוא שונא אותה הוציאה מביתו אמר לה הן מיד עשתה סעודה אכל ושתה המלך ונשתכר והיא צותה לעבדיה בחצי הלילה ועמדו והוציאוהו במיטה לבית אביה כיון שניער המלך משנתו אמר באיזה מקום אני מיסב אמרה לו בבית אבי אמר לה ומה טיבה בבית אביך אמרה לו כך אמרת לי כל כלי חמדה שיש לי טלי וצאי אין לי מחמד עיני ומשמח

נפשי אלא אתה אף כנסת ישראל בשעה שאמר להם הקדוש ברוך הוא למי אתם רוצים (שעמד) [שאעמיד] אותו מקברו וילך (אותו) בראשיכם לבבל אמרו לו אין אנו רוצים אלא בך שנאמר כי אתה אבינו מיד אמר להם הקדוש ברוך הוא אני אהיה זיווגך ואני אעלה אתכם שנאמר למענכם שלחתי בבלה (ישעיה שם): דבר אחר נחמו נחמו למה שני פעמים אלא בשביל בכה תבכה (איכה א' ב') אמר הקב"ה עכשיו [אני] מנחם אתכם שני פעמים נחמו נחמו עמי: דבר אחר אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם לך ונחם את ירושלים שמא מקבלת תנחומים ממך הלך אברהם ואמר קבלי ממני תנחומים אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומים שעשיתני [כהר שנאמר] בהר ה' יראה (בראשית כ"ב י"ד) אמר ליצחק לך ונחם (לישראל שמא מקבל) [לירושלים שמא מקבלת] תנחומים הלך יצחק ואמר [וכו' אמרה] לו איך אקבל ממך תנחומים שיצא ממך עשו הרשע ועשאני כשדה שנאמר ויצא עשו השדה (שם כ"ז ה') ובניו שרפוני באש אמר ליעקב לך ונחם לירושלים [וכו'] אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומים ששמתני כלא הייתי שנאמר אין זה כי אם בית אלקים (שם כ"ח י"ז) אמר למשה לך ונחם כו' אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומים שכתבת עלי קללות וגזירות קשות מזי רעב ולחומי רשף וגו' (דברים ל"ב כ"ד) מיד (הבו) [שבו] כולם ואמרו להקב"ה לא קבלה ממנו תנחומים שנאמר ענייה סוערה לא נוחמה (ישעיה נ"ד י"א) מיד אמר הקב"ה עלי לנחם את ירושלים שכך כתבתי שלם ישלם המבעיר את הבערה (שמות כ"ב ה') אני היצתיה באש שנאמר ממרום שלח אש (איכה א' י"ג) אני מנחם אותה שנאמר ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב וגו' (זכריה ב' ט') אמר הקדוש ברוך הוא אני כתבתי בתורה לא תסגיר עבד אל אדוניו (דברים כ"ג ט"ז) ואני מסרתים ביד אומות העולם שנאמר אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (שם ל"ב ל') אני כתבתי לא תכלה פאת שדך לקצור (ויקרא י"ט ט') ואני כיליתי חמתי שנאמר כלה ה' חמתו (איכה ד' י"א) ואלמלא בעונות (שנחסרים) [שנמסרים] אין כל בריה יכולה להם לישראל. מעשה בגוי אחד שרדף אחר ישראל להורגו ולא הגיעו עד שבא נחש וסיבבו והפילו אמר לו המתן עד (שיאמר לך הדבר) [שאומר לך דבר] אילו לא מסרנו הקב"ה בידכם אין אתם יכולים לנו שנאמר אם לא כי צורם מכרם (דברים ל"ב ל'). וכשהרגו את בן כוזיבה (ואכל אספסיינוס) [הביאו ראשו אצל אדריאנוס] אמר להם הביאו לי את גופו ומצאו נחש כרוך על לבו אמר [להם] לא אנו הרגנו אותו אלא הקדוש ברוך הוא מסרו בידינו שכן כתב בתורתכם אם לא כי צורם מכרם ועתיד הקדוש ברוך הוא לומר לירושלים קבלי ממני תנחומים שנאמר פתחי לי אחותי וגו' (שה"ש ה' ב') אמרה לו אינו מקבל ממך תנחומים עד שאני ואתה (מדברו') [מדברים] תוכחות שנאמר לכה

דודי נצא השדה (שם ז' י"ב) למקום שאין משא ומתן נלינה בכפרים (שם) אראך לאומות העולם שאתה משפיע להם טובות וכופרים בך אמרה לפניו רבון של עולם מפני מה לא עשית לי כיוסף שנאמר מי יתנך כאח לי (שם ח' א') יוסף גמלו אותו אחיו רעה ובקשו להורגו וכשבאו לידו גמלם טובה והוא בעצמו ניחם אותם שנאמר וינחם אותם וידבר על לבם (בראשית נ' כ"א) ואף שמעי בן גרא אמר לדוד הנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (שמואל ב' י"ט כ"א) אמר לו (כולם) [כלום] ציערו אותך כציערוהו אחיו של יוסף וקיבלו הימנו דוד [חזרה] ואמרה לפניו רבון של עולם כשנתתה תורה לישראל החזרת אותה על כל שבעים אומות ולא קיבלוה עד שקיבלוה ישראל ועכשיו שקבלוה תעשה כך מיד הורה לה הקב"ה ואומר הסתכלתי בכם שנאמר כי אנכי בעלתי בכם (ירמיה ג' י"ד) אמרה לפניו רבונו של עולם בדין הוא שתאמר ביני לבין עצמך מי מודיע עלי לאומות העולם שעשיתי רצונך יהו מנאצים ומחרפים אותי ומכלימים אותי ואומרים לי אתם מרדתם באלקיכם ואתם מעלתם בו מיד אמר לה הקדוש ברוך הוא אני מודיע עליך לאומות העולם מעשה צדקותיך שנאמר כי אגיד צדקתך ואת מעשיך (ישעיה נ"ז י"ב) ומודיע הקב"ה צדקתן של ישראל לאומות העולם באותה שעה היה מיכאל וירושלים (אומר) [אומרים] הוציא ה' את (ישראל וגו') [צדקותינו באו ונספרה בציון את מעשה ה' אלקינו] (ירמיה נ"א י):

פרק לא

ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה מ"ט י"ד): ילמדינו רבינו כיון שיצא תשעה באב מהו שיהא מותר בכל כך שנה ר' חייא הגדול כיון שיצא ת"ב מותר אדם בכל למה מפני שהוא כמתו של אדם מוטל לפניו והוא אסור לאכול בשר ולשתות יין וכיון שנקבר המת האבל מותר (להם) [בהם] אף זה תשעה באב אבל הוא כיון שיצא (האבל) [ת"ב] מותר אדם בכל אף על פי שמותר לנו אלא לעולם אנו צריכים שתהא אנחתה (בלבו) [בלבנו] עד שישוב הקב"ה עליה אמר להם הקדוש ברוך הוא חייכם אני שרפתי אותה שנאמר ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א' י"ג) אני בונה אותה שנאמר עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל (ירמיה ל"א ד') אמרה לו ציון הרי כמה שנים אני יושבת כך חשבתי ימים מקדם ולא נגאלתי לבך נתייאשתי תאמר שעזבתני רבוני ומניין שציון אומרה כך ממה שכתב בעניין ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני: [ותאמר ציון וגו'] כך פתח ר' תנחומא בר אבא זש"ה מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (איכה ג' ל"ט) הוי משאדם מת מתאונן (אדם) אלא אמר ר' אחא מה יתאונן על חי העולמים ועל מי יתאונן

גבר על חטאיו משהוא חי מתאונן על הקב"ה וכן הוא אומר לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך (ישעיה כ"ו כ') ואם באו ייסורים עליך לך והסתכל בחדרי לבך ודע (לפי שעוונותיך הבאים) [שלפי עוונותיך הבאתי] עליך יסורים ואין חדריך אלא כליות שנא' נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ' כ"ד) הוי מה יתאונן [וגו'] מי שהוא חי עומד ומתאונן על הקדוש ברוך הוא [משל] למי שמפקיד אצל חבירו פקדון אמר לו תן לי מה שהפקדתי אצלך פעמים שהוא ממשכנו בחובו והוא אומר לו תן לי מה שאתה חייב לי ואח"כ אני נותן לך את פקדונך כך הקדוש ברוך הוא אומר לאדם הזה כמה דברים הזהרתי לך בתורה (שלא) [שאם] תעשה אותם אתה חייב מיתה אמרתי לך לא תרצח (שמות כ' י"ג) ואם רצחת מות יומת המכה רוצח הוא (במדבר ל"ה כ"א) ואם נאפת מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ' י') וכן השבת מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד) איפשר לך שלא תעבור על אחת מכל אלה ואם עברת לך על אחת מהם אני צריך ליטול את נפשך מגופך שכך אמרתי לך בתורה (ואני עשה) [ואיני עושה] לך כך אלא אתה פוקד את נפשך [בידי] שנאמר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב י"ב י') ואיני כובש פקדונך אלא מחזירה לך בכל בוקר ואחר כך ומפיך הוצאת מילים כי תשיב אל אל רוחך ומפיך הוצאת מלים (איוב ט"ז י"ג) אמר גבר בחטאו יהי שח [ואתה] מתרונן על הקדוש ברוך הוא דרכך ומעלליך עשו אלה (ירמיה ד' י"ח) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו (משלי י"ט ג'). מבקש אתה לידע עד היכן היו בני ירושלים עובדים ע"ז הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כוונים למלאכת השמים (ירמיה ז' י"ח) מהו לעשות כוונים למלאכת השמים אלא שהיו עובדים מלאכת השמים זו היא (הכוכבים) [הכוכבת] וכיצד עובדים אותה אלא כל מי שהייתה לו בית טרקלים היה חופר בתוך ביתו (קטה כמין ניכו') [כווי קטנה כמין צינור] והיו מכוונים אותה כנגד המזרח שכשתעלה (הכוכבים) [הכוכבת] יעמוד וישתחוה לה לכך אומר יחזקאל הראית בן אדם [אשר זקני בית ישראל עשים בחשך איש בחדרי משכיתו וגו'] (יחזקאל ח' י"ב) מהו הראית [כשם] שאדם אומר לחבירו ראיתה מה עשה לי פלוני כך אמר לו הקב"ה הראית תאמר שהם עובדים אותה במטמוניות לאו אלא לפרסם עצמם כנזיר הזה שמנשרים בשערו ואומרים לו למה שערו של זה גדול (והם אומר לו) [והוא אומר להם] שהוא נזיר כך היו בני ירושלים עובדים (לכוכבים) [לכוכבת] בפרסום ולא במטמונים הוא שירמיה אומר הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש [וגו'] לעשות כוונים למלאכת השמים. אמרה לו ציון לא היה לבנים משל בנים ולא לנשים משל נשים ולא לאבות משל אבות אמר לה הן והיה לבנים והיה לאבות והיה לנשים

אלא עמדתם אתם וחלפתם מעשה אבותיכם אברהם שאמרתי לו להביא את יצחק בנו ולא עיכב ויצחק היה טעון עצים כאדם שטעון את הצלוב שלו ושרה כשבאו המלאכים לבשרה והניחה כל שפחותיה ולשה ועשתה עוגות יצחק בנו של אברהם טעון עצים לבא להתקרב לפניי ואתם הבנים מלקטים עצים לע"ז אברהם נטל את האש והמאכלת ואתם האבות מבערים את האש לע"ז שרה לשה ועשתה עוגות למלאכים ואתם נשים לשות בצק לעשות כוונים מפני מה לא עשיתם מה שעשו אלא חלפתם מעשיהם ואחר כל אלה שעשיתם ציון מתרעמת ואומרת עזבני ה': דבר אחר ותאמר ציון עזבני ארבעה נביאים קראו תגר כנגד מידת הדין דוד וירמיה ואסף ובניו של קרח דוד צווח למה ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה (תהלים י' א') אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד הא דוד שכן רע אתה שיבבא (מני) בישא [מני מעלתא] ולא מני נפקתא [הם הרחיקוני מעליהם] ואתה עומד ואומר למה ה' תעמוד ברחוק אמר רבי יונתן שלש שנים ומחצה שהיו השונאים מקיפים את ירושלים הייתה השכינה עומדת על הר הזיתים והייתה קוראה בכל יום קול ה' לעיר יקרא וגו' (מיכה ו' ט') וכן דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב (ישעיה נ"ה ו') ולא בקשו לעשות תשובה [ואתה] עומד ואומר למה (אתה) ה' תעמוד ברחוק. ירמיה אף הוא עומד ואומר למה לנצח תשכחינו תעזבינו לאורך ימים (איכה ה' כ') אמר לו הקב"ה לירמיה ירמיה וכי אני עזבתים תחילה הם עזבו אותי שנאמר עזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל (ישעיה א' ד') ואתה אומר למה לנצח תשכחינו תעזבינו לאורך ימים. אסף אף הוא אומר למה אלקים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך (תהלים ע"ד א') אמר לו הקדוש ברוך הוא לאסף הא אסף האני זנחתים תחילה הם זנחו אותי שנאמר זנח ישראל טוב (הושע ח' ב') הוא הקב"ה שנאמר טוב ה' לכל וגו' (תהלים קמ"ה ט'). אף בניו של קרח אמרו למה פניך תסתיר (שם מ"ד כ"ה) [אמר להם הקדוש ברוך הוא וכי] אני הסתרתי פני תחילה הם הסתירו פנים תחילה (סגרו דלתות האול' גם סגרו וכיבו את הנירו' ויסבו פניהם ויתנו עורף) [ויסבו פניהם ממשכן ה' ויתנו ערף גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות וגו'] (דהי"ב כ"ט ו' וז') ואתם אומרים למה תסתיר פניך וגו'. ארבעה [דברים] שאל ירמיה את הקב"ה בשעה שפירש [הימנו] על שתים השיבו ועל שתים לא השיבו ואילו הן מאיסה ונעילה עזיבה ושכיחה לפי שראה ירמיה את הדינים המשונים (שם עבור) [שהעביר] על בני ירושלים והוא עומד ומתמיה לומר איפשר הקדוש ברוך הוא שב עליהם מעתה והוא שאל את הקב"ה ואומר הללו ארבעה דברים וכן הוא אומר בסוף מגילת קינות למה לנצח תשכחינו תעזבינו לאורך ימים (איכה ה' כ') אמר ירמיה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם למה לנצח תשכחינו אתמהא תעזבינו

לאורך ימים כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד (שם שם כ"ב) למלך שהיה לו מטרונת והיתה חביבה עליו ביותר ועל ידי שמטרונת היתה יודעת שהמלך היה מחבבה יותר מדיי היתה פושעת על כבודו של מלך ומפלגת את גזירותיו פעם אחת כעס עליה המלך וגזר על עבדיו שיבואו ויגררו אותה בשערה שושבינה שהיה שם עומד כיון שראה כן מיד בא אצל המלך התחיל אומר לו מרי המלך אמור לי מה יש בדעתך לשוב עליה או אין בדעתך לשוב עליה אם יש בדעתך לשוב [עליה] שליט הוא אדם באשתו ואם אין בדעתך לשוב עליה היה לך לגרשה שתלך ותנשא לאח"כ אמר ירמיה לפני הקב"ה רבונו של עולם המאוס מאסת את יהודה (ירמיה י"ד י"ט) (אלא) אם בציון געלה נפשך (שם) [אלא] אם יש בדעתך לשוב עליה מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא (שם) א"ל לך לרבך ולרבו דרבך משה רבם של כל הנביאים כך אמרתי (לא) [לו] בסוף כל התוכחות ואף גם זאת [וגו'] לא מאסתים ולא געלתים וגו' (ויקרא כ"ו מ"ד) לא מאסתים ולא געלתים הרי על שתים השיבו ועל שתים לא השיבו כיון שראתה ציון שארבעה דברים שאל ירמיה מן הקדוש ברוך הוא מאיסה וגעילה עזיבה ושכיחה התחילה תובעת שתים ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני: דבר אחר ותאמר ציון בשעה שבא נבוכדנצר ושרף את בית המקדש והגלה את ישראל ושבה אותם לא עשה אסטטיא בכל ארץ ישראל אלא היו רודפים אותם כמה שנאמר על צוארינו נרדפנו (איכה ה' ה') ולמה היו רודפים אותם אלא היו חוששים לנפשם לומר אלקיהם של אומה זו מצפה להם שיעשו תשובה שמא יעשו תשובה עד שהם נתונים בתוך ארצם והוא עושה לנו כדרך שעשה לסנחריב לכך לא עשו אסטטיא בכל ארץ ישראל וכיון שבאו על הנהרות בבל וראו עצמם שהם נתונים בידם על אדמתם מיד עשה אסטטיא אילו (ואילו) נפנו לאכילה ושתייה ואילו נפנו לבכי ולמספד אמר להם נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם הכינו עצמכם עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפניי בכינורות שלכם כדרך שהייתם מקישים בבית המקדש שלכם לתני אלקיכם מסתכלים אילו באילו ואמרו לא דיינו שהחרבנו בית מקדשו בעונותינו אלא עכשיו אנו עומדים להקיש בכינורותינו לפני הנגס הזה מיד עמדו כולהם ונטלו עצה ותלו כינורותיהם בערבות שהיו שם ושלטו בנפשותם ונתנו אליוני ידיהם לתוך פיהם ומרצצים ומקצצים אותם ודוד מפרשה על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו [וגו'] על ערבים בתוכה תלינו כינורותינו (תהלים קל"ז א' וב') שתלו שבטו של לוי שם כינורותיהם בערבים על שפת הנהר כי [שם] שאלונו שובינו דברי שיר ותוללינו שמחה שירו [לנו] משיר ציון [איך נשיר את שיר ה'] (שם שם ג' וד') לא נשיר לא נאמר אלא איך נשיר מראים אותם אצבעותיהם ואומרים להם

אין (אתה יודע) [אתם יודעים] שהיו כפותינו חזקים כברזל ונתקטעו אצבעותינו (ראה) [ראו] היאך נשיר אמר להם הקדוש ברוך הוא אתם שלטתם (באצבעותיכם) [בעצמיכם] וקטעתם אצבעותיכם חייכם מה שלא השבתי לירמיה ולציון אני משיב אתכם על עזיבה ושכיחה שתבעו אותי שנא' אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (שם שם ה') ולא עוד אלא אתם שלטתם באצבעות ידיכם של ימין אף אני אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני ואם (אתם) [אין אתה] למד מכאן יש לך להתפייס ממקום אחר שאתה מוצא שאחר שבעים שנה נבנה הבית ובשנה שכורש אומר להם שיעלו ויבנו את בית המקדש מי בכם מכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל (עזרא א' ג') כתב שעלו הכהנים והלוים וראשי האבות שנאמר ויקומו הכהנים והלוים וראשי האבות (שם שם ה') ואחר כך כתב ואקבצם אל הנהר (אחבא) [וגו'] ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם (שם ח' ט"ו) אלא שלא היו יכולים להקיש בכינורות שהיו אצבעותיהם מקוטעות (והניי') [ומניין] שחזרו לתוכה מן אותם הלוים שגלו מתוכה שכן כתב ורבים מראשי האבות והלוים אשר ראו הבית הראשון ביסדו וגו' (שם ג' י"ב). דבר אחר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני אמר רבי אלעזר הקפר תורתי בידכם והקץ בידי ושנינו צריכים זה לזה אם אתם צריכים לי להביא את הקץ אף אני צריך לכם שתשמרו את תורתי כדי לקרב (בני ביתו) [בנין ביתי] ואת ירושלים וכשם אי איפשר לי מלהשכיח את הקץ שהוא תשכח ימיני כך אף אתם אין לכם רשות לשכח את התורה שכתב מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'). דבר אחר אם אשכחך ירושלים כשגלו ישראל אף השכינה גלה עמהם אמרו לו מלאכי השרת רבונו של עולם כבודך במקומך אל תבזה שכינתך אמר להם הקב"ה לא דברים של תנאים הם כך התניתי עם אבותיהם שבזמן שהם בטובה ואני עמהם ואם אחרת כבודי עמהם שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו) (ודייך) אמר רבי אבוהו בשם רבי שמעון בן לקיש (שהראה) [אתה מוצא כשראה] הקדוש ברוך הוא את ישראל (מנתכי' לאחוריה דיין לקורא לסבו' את המקרא) [מכופתין לאחוריהם] השיב אחור ימינו (איכה ב' ג') וכל ימים שישראל ממושכנים בעולם הזה אף ימינו של הקב"ה ממושכנת עמהם אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם מה אתה סבור שאין דוחק לפניך לקרב את הקץ (איני) [בשבילנו אינו] דוחק אלא בשביל ימינך עשה עד מתי תהא ימינך ממושכנת למען ילחצון ידידיך הושיעה ימינך וענני (תהלים ס' ז') לפיכך כשאמרה ציון עזבני ושכחני אמר לה הקדוש ברוך הוא יכול אף אני לשכח אותך ימיני ממושכנת בשבילך ואני שוכח אותך ואם שוכח אני אותך ימיני אני שוכח אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. דבר אחר אם אשכחך ירושלים אמר רבי לוי בשם רבי חמא בי רבי חנינא לפי שלעתיד לבא עתיד

הקב"ה לעשות אהלי חופות של כבוד לצדיקים כל אחד ואחד לפי כבודו כמה שישעיה אומר וברא ה' על מכון הרי ציון ועל מקראיה ענן ועשן יומם ואש להבה לילה כי על כבוד חופה (ישעיה ד' ה') והכל אומרים מה כל הכבוד הזה קול רנה והם אומרים להם קול רנה וישועה באהלי צדיקים וגו' ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל (תהלים קי"ח י"ד וט"ו) לפיכך כשאמרה ציון וה' שכחני אמר לה הקדוש ברוך הוא אני הכתבתי בכבוד שאני עתיד לעשות לצדיקים בגאולתכם שהכל עתיד להיות מקלסים אתכם ואומרים קול רנה וישועה [וגו'] ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל ואת אומרת וה' שכחני אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. ועל הדעת (הראשונים) [הראשונה] שאמר רבי אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש אתה מוצא (לפיכך) כשגילה הקב"ה לדניאל את הקץ מהו אומר לו בסוף ואתה לך לקץ תנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין (דניאל י"ב י"ג) מהו לקץ הימין כשתעורר קיצה של ימין אמרו לו ישראל כשתגאול אותנו משיעבוד מלכיות ותושיע את ימינך עלינו לומר שירות וזמירות על הפלאים שאתה עושה לנו ועל הישועות שאתה עושה לימינך מזמור שיר לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (תהלים צ"ח א') הוי אם אשכחך ירושלים תשכח [ימיני]: דבר אחר ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני מהו ה' וה' אמרה לו אפילו שתי מדות של רחמים שכתובים בך ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו') עזבו אותי ושכחו אותי עזבני ה' וה' שכחני: דבר אחר ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני עשה אותי הפקר לאומות כלקט שכחה ופאה שהם עשוים הפקר כמה שכתב ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך [לקצר] ולקט קצירך לא תלקט [וגו' לעני ולגר] תעזוב אותם (ויקרא י"ט ט' וי'). דבר אחר עזבני (טענו) [טען] אותי כמה פורעניות כמה שכתב עזב תעזוב עמו (שמות כ"ג ה'). דבר אחר עזבני ה' עיזבני כיצד אלא אתה מוצא בשעה שהיו השונאים מקיפים את ירושלים לא היו בנות ישראל מצירות בדבר אלא (מצפים ואומרת) [מצפות ואומרות] אימתי תילכד על שם שהיו בעלות נוי והיתה כל אחת מהן אומרת אם תילכד ירושלים אני באה לידי גאולה שאני בעלת נוי דוכס רואה אותי ונוטל אותי והוא שכתב אומר האומרים ימהר ויחישה מעשהו למען נראה (ישעיה ה' י"ט) מהו למען נראה [למען נראה] וכן הייתה כיון שנכבשה ירושלים היו כל גדולי המלכות נוטלים את הנשים הנאות שבירושלים ומושיבים אותן עמהן בקרון מיד הייתה הצרעת זרחה במצחה והוא משליכה מאצלו מניין שכן ישעיה אומר יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומסקרות עינים הלוך וטפוף תלכנה וברגלים תעכסנה (שם ג' ט"ז) כשהייתה האשה ארוכה היא נותנת שתי קצרות אחת מכאן ואחת מכאן והיא מהלכת באמצע זו היא שכתב הלוך וטפוף תלכנה.

מהו ושפח ה' קדקוד בנות ציון (שם שם נ"ו) אמר רבי יוסי בר חנינא שהיתה הצרעת זורחת במצחם כמה שכתב בצרעת אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת (ויקרא י"ג ב') ר' אליעזר אומר מהו ושפח ה' שהיו יושבות אצלם והיו רואים שורות שורות של כנים יורדות משערם לתוך קדקד והיו משתקצות ומתעזבות בפניהם ומיד היו משליכים [אותן] ארצה (אותם) הוא שציון אומרת עזבני ה' עיזבני ה' וא"ר חלפו בן זכר בשם רבי לוי כתב ושפח וקרינן וספח בשביל ושפח למה נתקלקלו בצרעת בשביל המשפחות שלהם שהם בני זרעו של אברהם יצחק ויעקב שלא יבואו עליהם ויקלקלו המשפחות שלהם. וה' פתהן יערה (שם) אמר רבי ברכיה הכהן ברבי (שעור) [שעירה] הנקבים (כולן) [שלהן וכולן] (שלהן) נתפתחו בדם והיו משתקצות בפניהם ומתעזבות בפניהם ומיד היו משליכים אותם לכך ציון אומרה (ותאמר ציון) עזבני ה' עיזבני ה': דבר אחר ותאמר ציון עזבני ה' מה כתב למעלה מן הענין רנו שמים וגילי ארץ כי נחם ה' עמו ועניייו ירחם (שם מ"ט י"ג) כיון שראתה ציון שמזכיר עמו ועניייו ולא הזכיר לא לציון ולא לירושלים התחילה אומרת עזבני ה' וה' שכחני מיד השיב הקדוש ברוך הוא ואמר לה כשם שאי אפשר לאשה לשכח עולה כך איני יכול לשכח אתכם התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה (שם שם ט"ו) אמרה לו רבש"ע היאך איפשר (אוסיף) [אין סוף] לרעות שעשיתי גרמתי לבית מקדשך שיתחרב והרגתי הנביאים אמר רבי ברכיה הכהן ברבי אמר לה הקב"ה רעותייך אני שוכח וטובותייך (אני) [לא] אשכח גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך (שם) גם אלה אלקיך ישראל (שמות ל"ב ה') שכחתי אנכי ה' אלקיך (שם כ' ב') לא אשכח: דבר אחר ותאמר ציון עזבני ה' כך פתח רבי תנחומא בר' זש"ה קומה ה' אל נשא ידיך אל תשכח ענוים (תהלים י' י"ב) אמר ר' פנחס הכהן בשם רבי הושיעא חמש מעמדות אמר [דוד לפני] הקדוש ברוך הוא בספר תהלים בספר הראשון קומה ה' הושיעני אלקי כי הכית את כל אויבי לחי ושני רשעים שברת (שם ג' ח') קומה ה' באפך הנשא בעברות צררי ועורה אלי משפט צויתה (שם ז' ז') [קומה ה' אל יעז אנוש וגו'] (שם ט' כ') קומה ה' אל נשא ידיך (שם י') קומה ה' קדמה פניו הכריעהו (שם י"ז י"ב) למה (תחשה) [חמשה] אלא ארבעה (ארבעה) כנגד ארבע מלכיות שראה דוד אותם ברוח הקודש היאך הם עתידים לשעבד את ישראל והוא מעמיד את (הקודש) [הקב"ה] על [כל] אחת ואחת קומה ה' קומה ה' ולמה (תחשה) [חמשה] אלא רואה את מלכותו של גוג היאך היא באה בחזקה התחיל מעמיד הקדוש ברוך הוא עליה ואומר רבש"ע אינו שלנו (אלא) להזדווג (אל) [לה אלא] את אפנטיסון לה קומה ה' קדמה פניו הכריעהו. מהו קומה ה' אל נשא ידיך משל לגיבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו היה הגיבור תופס בידו של בנו

ומעבירו עמו באה השיבולת לשטוף את הבן אעפ"י כן היה אביו תופש בו אלא שהיתה השיבולת עוברת על ראש הבן התחיל הבן צועק מלמטן אבא אילולי שאתה מחזיק בי כבר הייתי שטוף ביד השיבולת ומת אלא מה הנייה שאני עומד ומתבלע במים אלא אם תבקש אתה שאחיה הגבה ידיך ואני אחיה כך היה דור רואה את המלכיות שנמשלו כמים הוי המון עמים רבים כהמות מים יהמון וגו' (ישעיה י"ז י"ב) לכן הנה ה' מעלה עליכם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור ואת כל כבודו וגו' (שם ח' ז') והוא רואה אותם היאך הם באות ומשעבדות את ישראל התחיל צווח טבעתי ביון מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני (תהלים ס"ט ג') ואילולי שאתה מחזיק בנו שאתה מפיר את עצתם ממנו כבר לא היה לנו עמידה לפניהם אפי' שעה אחת אלא אם אתה מבקש שנחיה הגבה את ידיך ואנו חיים הוא שנאמר קומה ה' אל נשא ידיך אמר הקב"ה אני מגביה כי אשא אל שמים ידי (דברים ל"ב מ'). דבר אחר קומה ה' אל נשא ידיך אמרו לו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם היזכר לאותה שבועה מה שנשבע המלאך וירם ימינו ושמאלו ונשבע בחי העולם כי למועד מועדים אמר להם [לא] המלאך לעצמו נשבע שאני ממהר להביא את הקץ לגאול אתכם משעבוד עול מלכיות אלא אני נשבעתי כי אשא אל שמים ידי (שם) וכן לכן יחכה ה' לחננכם (ישעיה ל' י"ח) ואין לכן אלא שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי וגו' (שמואל א' ג' י"ד) אמר רב יהושע דסכנים בשם ר' יהושע בן לוי אמר הקדוש ברוך הוא שנים ושלשה פעמים אסרתי עצמי בשבועה שאני מביא את הקץ ומנחם אתכם ואת ציון ותאמר ציון עזבני ה' אתמהא: [דבר אחר] ותאמר ציון עזבני ה' מה כתב למעלה מן העניין [פרשת] מלך המשיח כה אמר ה' בעת רצון עניתיך [וגו'] ואצרך ואתנך [וגו'] לאמר לאסירים צאו [וגו'] (שמתי כל הרי לדרך) לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש [וגו' ושמתי כל הרי לדרך וגו'] הנה (אנכי) [אלה] למרחוק יבואו [וגו'] רנו שמים וגילי ארץ [וגו'] כי נחם ה' עמו וענייו ירחם (ישעיה מ"ט ח' עד י"ג) ואחר כך ותאמר ציון עזבני ה' למה לא היה צריך לומר כן אלא תחילה פרשת ותאמר ציון ואחר כך פרשת מלך המשיח מהו הדבר הזה כה אמר ה' בעת רצון עניתיך עומד ומסיח במלך המשיח ואומר ואצרך אלא אמרו רבותינו אין סוף לומר מה ייסורים מתייסר בכל דור ודור לפי עונות הדור אמר הקדוש ברוך הוא (באותו) [באותה] השעה אני בורא אותו חדשה ואינו (מתיירא) [מתייסר] עוד ואצרך ואתנך מהו לאמר לאסורים צאו ששלש גליות נעשו עשרת השבטים אחת גלתה לסמבטיון ואחת גלתה לפנים מסמבטיון ואחת גלתה לדפנו של רבלתה ונבלעה שם נבלע ישראל (הושע ח' ח') לאמור לאסורים צאו לאילו שנתונים בסמבטיון ולאשר בחשך הגלו (ישעיה שם)

לאילו שנתונים לפנים מסמבטיון ואילו שנבלעו ברבלתה הקדוש ברוך הוא עושה להם מחילים מחילים מלמטן והם מחלדין בהם עד שהם באים תחת הר הזיתים שבירושלים והקב"ה עומד עליו והוא נבקע להם [והם] עולים מתוכו כמו שזכריה אומר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה וגו' (זכריה י"ד ד') הדא הוא דכתב ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה אלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי ואלה אפה הם (ישעיה מ"ט כ"א) ואילו שלש גליות (אינה באותה) [אינן באות] לבד אלא כל מקום שיש ישראל מתכנסים (ובאו) [ובאים] הנה אלה מרחוק יבואו והנה אלה מצפון ומים (שם) אילו שנתונים במקומות הרחוקים באספמיא ואלה מארץ סינים (שם) אילו בני יונדב בן רכב ומי שהוא מהלך בדרך [הוא] רעב וצמא והם אינם כן אלא ולא ירעבו ולא יכם שרב ושמש (שם) ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא משפיל לפניהם [את ההרים ועושה אותם דרכים לפניהם] וכן כל מקום עמוק הוא מגביהו לפניהם ועושה אותם לפניהם מישור דכתב [ושמתי] כל הרי לדרך ומסילותי ירומון (שם) וכיון שהכל מתכנסים ובאים הקב"ה אומר לשמים והארץ מה אתם עומדים כשהיה האבל נתאבלתם (עמה) [עמהם] כמה שכתב אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם (שם נ' ג') עכשיו שבאה השמחה עמדו ושמחו עמהם רני שמים וגילי ארץ פצחו הרים רינה למה כי נחם ה' עמו וענייו כי נחם ה' ציון אין כתיב כאן אלא שראתה ציון שהגליות מתכנסות וכל ישראל והשמים והארץ שמחים להם והיא אינה נזכרת (תחילה) התחילה אומרת ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני אלא שכח אותי הרי הכל מתכנסים ואני איני נזכרת (התחילה אומרת וה' שכחני ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני) אמר לה הקדוש ברוך הוא יש חופה שאין לה [כלה] שאי עיניך סביב וראי כולם נקבצו באו לך חי אני נאם ה' כי כולם כעדי תלבשים ותקשרים ככלה (שם מ"ט י"ח):

פרק לב

ענייה סוערה לא נוחמה הנה אנכי מרביץ בפוך אבנייך ויסדתיך בספירים וגו' (ישעיה נ"ד י"א): אמר הכתוב בני איש עד מה כבודי לכלימה תאהבון ריק תבקשו כזב סלה ודעו כי הפלה ה' חסיד לו ה' ישמע בקראי אליו (תהלים ד' ג' וד') בני איש אילו דואג ואחיתופל בני איש עד מה כבודי לכלימה עד מתי אתם מדקדקים בכבודי ואין אתם קוראים אותי בשמי אלא אתם אומרים מדוע לא בא בן ישי (שמואל א' כ' כ"ז) (אם ראינו) [ראיתי] את בן ישי (שם כ"ב ט') גם לכלכם יתן בן ישי (שם שם ז') אין לי שם תאהבון

ריק מה אתם מרדפים אחר דברים של ריקנות ואומרים עזבו הקב"ה שכחו אין המלכות חוזרת לו מעתה תבקשו כזב סלה (יודעים) [ודעו] כי הפלה ה' חסיד לו ה' ישמע בקראי אליו כבר בישרני על ידי נתן הנביא גם ה' העביר חטאתך ולא תמות (שמואל ב' י"ב י"ג). דבר אחר בני איש עד מה כבודי לכלימה אילו אומות העולם שנקראו בני איש שהם באים מבני בניו של נח איש צדיק תמים היה (בראשית ו' ט') אמר הקדוש ברוך הוא לאומות העולם רשעים עד מתי כבודי לכלימה זה בית המקדש שנקרא כבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו (ירמיה י"ז י"ב) אמר הקב"ה עד מתי (מדקדקים) [אתם מקרקרים] בו ומעמידים בו צלמים וע"ז תאהבון ריק מה [אתם] מרדפים אחר דברים של ריקנות ואומרים עזבו הקדוש ברוך הוא (שכחה) [שכחו] אין שכינה חוזרת שם תבקשו כזב סלה ודעו כי הפלה ה' חסיד לו ה' ישמע בקראי אליו כבר בישרתי אותוע"יישעיהו הנביא ואמרתי לו ענייה סוערה לא נוחמה הנה אנכי מרביץ בפוך אבנייך ויסדתיך בספירים: דבר אחר ענייה סוערה ענייה מן דברי תורה (סוערה) [ענייה] מן המצות ומעשים טובים ענייה מן הצדיקים סוערה (מעל) [מערעתא שערעוה] אומות העולם שנאמר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים [האומרים ערו ערו עד היסוד בה] וגו' (תהלים קל"ז ז') רבי אבא בר כהנא (בשם רבי) [ורבי] לוי ברבי אחד אמר תברו תברו ואחד אמר פנון פנון למאן דאמר תברו תברו דכתב חומת בבל הרחבה ערער תתערער (ירמיה נ"א נ"ח) ולמאן דאמר פנון פנון דכתב ותער כדה אל השוקת (בראשית כ"ד כ') ולמ"ד פגרו עד היסודותיה מטו ולמאן דאמר פנון פנון עד היסודותיה נסבו: דבר אחר ענייה סוערה לא נוחמה אמר רבי לוי בכ"מ שהוא אומר אין לה יש לה כתב ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל' י"ז) הוי לה דכתב ובא לציון גואל (ישעיה נ"ט כ') ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית י"א ל') הוי לה ותהר ותלד שרה לאברהם בן (שם כ"א ב') וכן (לפנינה) ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים (שמואל א' א' ב') הוי לה ותהר ותלד שלשה בנים (שם ב' כ"א) וכן רני עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה (ישעיה נ"ד א') הוי לה שנאמר ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה וגו' (שם מ"ט כ"א): הנה אנכי מרביץ בפוך אבנייך רבי אבא בר כהנא אמר כהדין כחולא שנאמר ותשם בפוך עיניה ותיטב את ראשה (מלכים ב' ט' ל'): ויסדתיך בספירים שם סנפירינון מעשה באחד שעלה לרומי למכור סנפירינון והתנה עמו הלוקח ע"מ לבודקו נטלו והניחו על הסדן והיה מכה עליו בפטיש והיה הסדן נחלק והפטיש נפצץ והוא לא נחסר: ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח (שם י"ב) ר' אבא בר כהנא אמר כהדין וכדין ר' יהושע בן לוי אמר אבני כדכדנא. רבי יהושע בן לוי היה עומד עם אליהו בהר הכרמל אמר לו

אין אתה מראה לי אילו אבני כדכדנא כיצד הם אמר לו הן והראה לו על ידי נס מעשה בספינה אחת שפירשה בים הגדול אחזו נחשולה והיתה מיטרפת בים והיה בה נער אחד עברי נגלה עליו אבא אליהו אמר לנער אם את עושה שליחותי אני ממלט לאנייה הזו בזכותך אמר לו הן אמר לו לך והראה לרבי יהושע בן לוי אילו אבני כדכד והוא יושב במדינה הגדולה בלוד ואל תראה [לו] אותם שם אלא הוליכוהו למערה של לוד ושם הראה לו אותם הלך הנער ואמר לר' יהושע בן לוי בא אחרי כיון שהוליכו למערה והראה אותם לו מיד הבהיקה כל לוד מאורם אמר רבי יצחק כיון שראה אותם נבהל מפניהם ונגזר. (שם שוסייך) [שמשתיך] שורייך: ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ (שם) (כתב) [כל כך] למה שעתיד הקב"ה לעשות שער גדול לבית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה אחת של מרגליות ור' יוחנן היה יושב ודורש עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן [טובה] אחת היה שם אדם יושב ודורש עתיד הקב"ה לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה אחת של מרגלית והלא אפילו כביצה אין [אתה] מוצא עכשיו הלך ופירש בים הגדול ושקעה ספינתו והאיר הקדוש ברוך הוא את עיניו וראה שם מלאכי השרת שהיו יושבים ומסתתים בה (ומפליגים) [ומגלפים] בה אמר להם זו למה אמרו לו לשער הגדול של בית המקדש לשנה אחרת בא ומצא את רבי יוחנן שהיה יושב ודורש שעתיד הקב"ה לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה של מרגלית אחת אמר לו דרוש ולך נאה לדרוש אמר לו מה ראית שכך אמרת לי אמר לו אילולי שראיתי בעיני לא האמנתיך מה עשה רבי יוחנן תלה עיניו וצפה בו מיד נעשה גל של עצמות: [וכל גבולך לאבני חפץ לפי שבעוה"ז מתחמין באבנים ובחצובות אבל לע"ל מתחמין באבנים טובות ומרגליות] לכך נאמר [וכל גבולך] לאבני חפץ בעוה"ז אדם חייב לחבירו הולכים אצל דיין פעמים שהוא עושה שלום ביניהם ופעמים שאינו עושה שלום ביניהם אבל בימות המשיח אדם חייב לחבירו והוא אומר לו בא ונלך ונדון לפני מלך המשיח כיון שמגיעים לגבול ירושלים מוצאים אותו שהוא מלא אבנים טובות ומרגליות נוטל אבן טובה אחת (ונותנים) [ונותנה] לו ואומר לו כלום אני חייב לך יותר מדמים של זו והוא אומר לו המלך יסלח לך הה"ד השם גבולך שלום (תהלים קמ"ז ט"ו). ארבעה שלומים הן שלום רב לאוהבי תורתיך (שם קי"ט קס"ה) יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (שם ע"ב ז') וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נ"ד י"ג) ועניים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (תהלים ל"ז י"א) וזה השם (שלום) גבולך שלום:

פרק לג

אנכי אנכי הוא מנחמכם מי את [ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן] וגו' (ישעיה נ"א י"ב): ילמדינו רבינו המתפלל להיכן הוא צריך לכוין את לבו. כך שנו רבותינו יכוין אדם לבו נגד בית קדשי הקדשים (ברכות פ"ד מ"ה). רבי אליעזר בן יעקב אומר היה מתפלל בחו"ל יכוין לבו לארץ ישראל. היה מתפלל בארץ ישראל יכוין לבו לירושלים. היה מתפלל בירושלים יכוין לבו לבית המקדש. היה מתפלל בבית המקדש יכוין לבו לבית קדשי הקדשים. אמר ר' אבין הלוי ברבי כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות (שה"ש ד' ד') מהו לתלפיות תל שכל הפניות פונים בו. ואחר כל השבח הזה כתב פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך (זכריה י"א א'). וכן אמרו שלח אש בעצמותי (איכה א' י"ג). אמרו לו ישראל רבון העולמים עד אימתי כך לא הכתבת בתורתך שלם ישלם המבעיר את הבערה (שמות כ"ב ה') ואתה הוא שהבערת שנאמר ממרום שלח אש בעצמותי (איכה שם) ואתה צריך לבנותו ולנחם אותנו לאע"ימלאך אלא אתה בכבודך. אומר להם הקדוש ברוך הוא חייכם כך אני עושה שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ב') ואני הוא שמנחם אתכם ומניין ממה שקראו בעניין הנביא אנכי אנכי הוא מנחמכם: אנכי אנכי הוא מנחמכם כך פתח רבי תנחומא ברבי זהו שאמר רוח הקודש על ידי איוב ואשברה מתלעות עול ומשיניו אשליך טרף (איוב כ"ט י"ז) לפי שאתה מוצא את איוב זה אדם גדול ועשיר וכל מי שהוא עשיר אינו [משגיח] על דין דלים תאמר שהיה איוב כן לא אלא נתן נפשו על (הדכים) [הדינים] ולא עוד אלא שהוא היה שופט והוא היה שוטר שכן אמרה תורה שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך (דברים ט"ז י"ח) אמר רבי אלעזר אם אין שוטר אין שופט [השופט] דן את הדין והשוטר מעשה את הדין. אמר רבי שבתי צריך הדיין שיהא לפי המקל לפי הרצועה לפי מה שהוא שלא יהא חשוד והמקל והרצועה גדולים (והקשרים) [וכשרים]. אמר איוב התורה איימה על הדיין שיהא עושה את הדין והשוטר שיהא מוציא את הגזל (אמר איוב) אני לא עשיתי כן אלא אני הייתי הדיין ואני הייתי השוטר ואף עפ"י שהיה השוטר עומד לפני לא הייתי ממתין לו שהוא יוציא את הגזל אלא כיון שהייתי דן את הדין אני עומד הייתי על הגזלן ומשבר את שיניו להוציא מתוכם את הגזל ואשברה מתלעות עול ומשיניו אשליך טרף. אבחר דרכם ואשב ראש [וגו'] (שם שם כ"ה) שהיה מושיב (ראש) הדיינים והיה אומר לכל אחד ואחד דרכו ויושב בראש כולם כמלך אבחר דרכם [ואשב ראש] ואשכון כמלך בגדוד כאשר אבלים ינחם. דבר אחר אבחר דרכם ואשב ראש [בזמן] שהיתה ההלכה והמעשה מכוונים לפני הייתי מוציאה והמעשה שהיה קהה הייתי שואלו (ומבחרו) [ומבהרו]

אבחר דרכם ואשב ראש מהו ואשכון כמלך בגדוד אלא שהייתי מרשיע לרשע ומחייב לחייב הייתי יושב ואוכלוסים עומדים לפני ואילו היה אותו שהיה רשע (ומבקש) [מבקש] שלא לקיים את הדין מן היראה של אותם שהיו עומדים עלי בגדוד היה מתייירא ומקיים את הדין אשכון כמלך בגדוד ואם היה יצר הרע בא להטעותי שלא לילך ולנחם את האבילים לומר שאני אדם גדול לא הייתי שומע אלא [כאשר] אבילים ינחם למה שהייתי אומר אין אני טוב מבוראי הקדוש ברוך הוא אין ברייה בעולם (או מלך) חי וקים כמותו או מלך גדול כיוצא בו והוא בכבודו מנחם את ישראל שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי הוא מנחמכם כך פתח ר' תנחומא בי רבי זהו שנאמרה ברוח הקודש על ידי דוד מלך ישראל אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלקים אלקיך שמן ששון מחבריך (תהלים מ"ה ח') אהבת צדק זה אברהם אבינו שהפסוק הזה נדרש באברהם אבינו באהרן ובישעיהו. אהבת צדק (היה) זה אברהם שבשעה שראה הקב"ה כל אותם הדורות שהיו עכו"ם ואברהם עמד ופירש מהם ולא השוה להם אלא היו כולם עכו"ם ואברהם עמד ונתחכם מאיליו ועבד הקדוש ברוך הוא לכך כתב בו ויגד לאברהם העברי (בראשית י"ד י"ג) מהו העברי שכל העולם כולו לעבר אחד והוא היה לעבר אחד והיה אוהב להקדוש ברוך הוא ועובדו לכך קורא אותו הקב"ה עברי וזרע אברהם (אוהבי) [אוהבו אמר] הקב"ה אהבת צדק וצוית את בניך שיעשו אף הם צדקה ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו' (שם י"ח י"ט) ותשנא (רשעים) [רשע] של דורות שלך שהיו עובדי עכו"ם ושמא הפסדת הרי עשרה צדיקים ראשי דורות היו מלפנים ולא זכה אחד מהם להתעלה בעולם אלא אתה על כן משחך אלקים שמן ששון מחביריך. דבר אחר אהבת צדק ותשנא רשע זה היה אהרן שתפש את האמת שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון וגו' (מלאכי ב' ו') ותשנא רשע שבשעה שעשו ישראל אותו המעשה לא היה שבט לוי עמהם אלא שנאו הרשע אמר לו הקדוש ברוך הוא ושמא הפסדת על כן משחך אלקים שמן ששון מחביריך הרי כל ישראל עומדים לפני המשכן וי"א שבטים מקיפים אותו [עם] שבטו של לוי משפחות הגרשוני משפחת העמרמי משפחת היצהרי ומשפחת הקהתי ומכל אלו העומדים חייך [אין] אני אומר למשה שיבחר מכולם אלא לך ולבניך קח את אהרן ואת בניו אתו (ויקרא ח' ב'). נבא (לענייה) [לעניין] אהבת צדק זה ישעיה שבשעה ששמע ישעיה מצעק ואומר את מי אשלח (ישעיה ו' ח') אמרו רבותינו היה הקדוש ברוך כביכול צועק ומיילל בפני עצמו את מי אשלח מי מקבל עליו מעכשיו לילך בשליחותי ששלחתי את מיכה והכוהו ויגש צדקיהו בן כנענה ויכה את מיכה (מלכים א'

כ"ב כ"ד) שלחתי את זכריהו והרגוהו שלחתי את ירמיה והשליכוהו לבור את מי אשלח מי מקבל עליו לילך התחיל ישעיה משיב ואומר הריני לפניך ואומר הנני שלחני (ישעיה שם) כיון שראה את מלאכי השרת מקלסים להקב"ה ולא שיתף קילוסו עמהם התחיל מיצר על הדבר ואומר אוי לי כי נדמתי כי איש [וגו'] (שם שם ה') דברים שלא היה אפשר לראות (ולהיות) [ולחיות] ראיתי ולא (חתי) [מתי] ולא היה לי לשתף קילוסי עם קילוסן של מלאכי השרת שאילולי שיתפתי קילוסי עם קילוסם שלהם הייתי חי וקיים לעולם כמותם היאך היה לי שדממתי אוי לי כי נדמתי עם (ההוא) [שהוא] עומד ומשתומם על הדבר הוציא דבר יתר מפניו ואמר [כי איש טמא שפתים אנכי] ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (שם) א"ל הקדוש ברוך הוא אמרת כי איש טמא שפתים אנכי הותרה לך על שהיית שליט בעצמך שמא בבניי היית שליט שהיית עומד ואומר עליהם ובתוך עם טמא שפתים מיד נטל את שלו שנ' ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו [רצפה במלקחים לקח מעל המזבח] (שם שם ו') גחלת אין כתב כאן אלא רצפה מהו רצפה אמר ר' שמואל בר נחמן רץ פה שאמר דלטורא על בניי במלקחים [וגו'] מהו במלקחים להודיעך כחו של צדיק אמר הקדוש ברוך הוא למלאך ליטול גחלת מעל המזבח וליתן על פיו נטל המלאך גחלת במלקחתו מתוך המזבח של מעלה והוא משליך אותה ונוטל מלקחת אחרת ונותן את הגחלת בשתיהן והוא הולך ונותן את הגחלת בשפתיו של ישעיה אמר הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר (שם שם ז') והרי המלאך של אש הוא וכשנטל הגחלת במלקחת אחת ניכוה עד שנטל מלקחת אחרת במלקחים לקח מעל המזבח וישעיה לקח הגחלת על פיו ולא הרגיש ויגע על פיו (שם) וכיון שראה ישעיה כן התחיל מצדיק את ישראל ומלמד עליהם סניגוריא מהו אומר בסוף נבואתו ה' אלקים נתן לי לשון למודים [לדעת לעות את יעף דבר בבקר בבקר יעיר לי אזן לשמע כלמודים] (שם נ' ד') אמר ר' יצחק הכהן בן חמה בשם ר' חלקיהו בשם ר' סימון מהו לשון [למודים] לדעת לעות את יעף דבר שהוא פתח לי לשון למודים (לדעת לעות) [ללמד עליהם סניגוריא] מהו אומר בסוף ה' אלקים פתח לי אוזן (שם שם ה') הוא פתח לי אוזן לשמוע קולו כשאמר את מי אשלח ונתן בי דעת לומר הנני שלחני וה' אלקים פתח לי אוזן ואנכי לא מריתי (שם) לפיכך ואחור לא נסוגתי (שם) לא נעשיתי אחור (לנבואת) [לנבואה] אלא [נתנביתי יותר] לכל הנביאים שכן אתה מוצא את ישעיה שנתנבא נבואות הרבה יותר מכל הנביאים ולא עוד אלא שנתנבא על כל אומות העולם משא בערב (שם כ"א י"ג) משא מואב (שם ט"ו א') משא דומה (שם כ"א י"א) מי גרם לישעיה לבא לכל השבח הזה ולכל הכבוד הזה על שצידק את ישראל ולימד עליהם זכות אמר דוד אהבת צדק אהבת

לצדק את בריותיו ותשנא רשע שנאת להרשעים על כן משחך אלקים אלקיך שמן ששון מחביריך רוח אלקים עלי יען משח ה' אותי (שם ס"א א'). ונפתח עוד שם בפרשת רוח אלקים עלי יען משח אותי על כן משחך אלקים. (אלקים) שמן ששון מחביריך שזכה להתנבאות יותר מכל הנביאים ולא עוד אלא שנתנבא נחמות הרבה יותר מכל הנביאים ועוד שהיו נבואותיו נבואות כפולים עורי עורי (שם נ"א ט') התעוררי התעוררי (שם שם י"ז) שוש אשיש (שם ס"א י') נחמו נחמו (שם מ' א') אנכי אנכי הוא מנחמכם. פתח בכל אילו הפרשיות: דבר אחר אנכי אנכי למה שני פעמים אנכי אנכי אלא לפי שבסיני קבלו שני אנכי אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') כי אנכי ה' אלקיך אל קנא (שם שם ה') לפיכך הקב"ה מנחמכם בשני אנכי [אנכי] אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי כך פתח ר' תנחומא ברבי זה שאמר הכתוב: מי את ותראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן מי את למה את מתיירא שמא אין את יודעת מי את אין את בתו של אברהם בתו [של יצחק ובתו] של יעקב ובתם של שלשה הררי עולם ואת מתיירא מן ברייה ומן אנוש שהיום הוא חי למחר הוא מת מאנוש ימות אלא אין את יודעת מה עשיתי (כל) [לכל] מי שנזדווג (לאברהם) [להם] אמרפל שנזדווג לאברהם תחילה להשליכו לתוך כבשן האש לא הצלתי אותו וחזרתי אותו בידו אלא עוד יצחק שנזדווגו לו פלשתים ואבימלך ושלחו אותו ממקומם ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד (בראשית כ"ו ט"ז) לא חזר עוד לפניו ויאמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך (שם שם כ"ח) אלא יעקב אביכם שנזדווג לו עשו וברח לפניו לא חזר ונפל בידו ופינה מלפניו וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (שם ל"ו ו') מי את ותראי ובתו של אותם ומתייראית שאבותיכם כל מי שנזדווג להם נפל לפניהם אף אתם כל מי שיבא ויזדווג לכם נופל לפניכם: דבר אחר [מי את ותראי וגו'] מאנוש ימות את מתייראי אמר רבי יהודה ברבי שמעון למי שהיה רואה תולעת והיה מתייראי ממנו רואה בגחלת נקראת גומרת לילו אמרו לו מזו אתה מתייראי בלילה היא גחלת ויוקדת יבא הבקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת כך אמר להם הקדוש ברוך הוא מאנוש אתם מתייראים תולעה הוא אף כי אנוש רימה ובן אדם תולעה (איוב כ"ה ו') מאנוש אתם מתייראים אמרו לפניו רבש"ע והרי שיעבודם של מלכיות קשה (היה) [הוא] אמר להם מפני שהעולם הזה לילה (היה) [הוא] ושולטים בו יבא בוקר ואתם רואים אותם שאינם אלא תולעה איזה בקר מה ישעיה אומר שומר מה מלילה [וגו'] אתא בוקר [וגם לילה] וגו' (ישעיה כ"א י"א וי"ב): ותשכח ה' עושך בצרת המן הכתוב מדבר שנתייראו (לאחר שעה) [לשעה אחת] ונתייאשו מן הגאולה אמר רבי שמואל בר נחמן ראוים היו ישראל שלא ליגאל מצרת המן על שנתייאשו מן הגאולה

אילולי שהסכימו לדעת יעקב אביהם יעקב שמע מפי הדיבור והנה אנכי עמך (בראשית כ"ח ט"ו) ונתיירא מן עשו ויירא יעקב מאד וייצר לו (שם ל"ב ח'). דבר אחר ותשכח ה' עושך נוטה שמים ויוסד ארץ (ישעיה שם י"ב) מה ענין זה אצל זה אלא היו ישראל מתפחדים שהיו לקוחים למיתה ולהריגה ונתיאשו מן הגאולה אמר להם שכחתם מה שאמרתי לירמיה (מה שכתבתי) כה אמר ה' אם ימדו שמים [מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל] וגו' (ירמיה ל"א ל"ז) [אתם] רואים את השמים במקומם ואת הארץ במקומה ואתם מתייראים ותפחד [תמיד] כל היום [מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ואיה חמת המציק] (ישעיה שם) פרוסטומא שלו פרושה מיום ליום ומחודש לחודש (אסתר ג' ז') והיו מתבהלים בכל יום מפני חמת המציק זה המן איש צר ואויב המן הרע הזה (שם ז' ו') ואיה חמת המציק: [מהר צעה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו] (ישעיה שם י"ד) מהו מהר צועה להפתח אלא מן אדם שהוא ממהר בפסיעתו בשביל להיפתח בשביל שלא ימות וממהר בפסיעתו לכאן ולכאן ורץ לכל מקום שלא יחסר לחמו (ואתם מתייראים) [את מתייראית] הוי מי את ותראי א"ר פנחס הכהן בן חמא בשם ר' חלקיה בשם ר' סימון מהו לא ימות לשחת ולא יחסר לחמו אלא האדם הזה חסר לחמו מת כיון שאינו אוכל הוא מת לא חסר לחמו מת כיון שאוכל ואינה נפנה ומקלקל את המזון הראשון הוא מת וסימן בחולה כיון שנפנה אינו מת מיהר צועה להפתח לא ימות לשחת. דבר אחר אמר רבי חגי בשם ר' חמא בר אבא אימתי אינו מת כשאינו חסר לחמו אבל אם היה פתוח וחסר לחמו הרי הוא מת ושאינו חולה מעים מיהר צועה להפתח אינו מת לא ימות לשחת אימתי לא יחסר לחמו. ומזכיר יציאת מצרים כשם שיציאת מצרים במסות באותות ומופתים כך הפרוסה אמר רבי יהושע בן לוי תדע לך שכן למדתי מן הלל הגדול שהוא אומר לגוזר ים סוף לגזרים [וגו'] (תהלים קל"ו י"ג) ויוצא ישראל מתוכם (שם שם י"א) נותן לחם לכל בשר (שם שם כ"ה) הקיש הפרוסה לקריעת ים סוף וליציאת מצרים שהיא שקולה כנגד שתיהם לא יחסר לחמו אנכי ה' אלקיך רוגע הים למה סמך יציאת מצרים ללחם אלא שכשם שעשה הקב"ה כמה ניסים לגאול את ישראל ממצרים כן הוא עושה בפרוסה הזו שאדם נותן לתוך פיו וכשם שביאתו (ויציאתו ממצרים) [כך יציאתו] מהר צועה להפתח אנכי ה' אלקיך אמר ר' שמואל בר נחמן רצונך לידע מה כחה של פרוסה זו שאדם נותן לתוך פיו שהיא קשה יותר מן הגאולה מניין אתה מוצא בשעה שיוסף מקריב את בניו לפני אביו שיברכם תלה את הגאולה במלאך המלאך הגואל אותי מכל רע (בראשית מ"ח ט"ז) אבל כשבא לפרוסה מה [הוא] אומר האלקים הרועה אותי (שם שם ט"ו) הוי יפה

אמר ישעיה לא ימות לשחת לא יחסר לחמו אנכי ה' אלקיך רוגע הים: דבר אחר אנכי (ה' אלקיך) [אנכי הוא מנחמכם] זש"ה אשר הראיתני צרות רבות ורעות [תשוב תחייני ומתהומות הארץ תשוב תעלני] (תהלים ע"א כ') אתה מוצא מתחילת ברייתו של עולם נולד מלך המשיח שעלה במחשבת עד שלא נברא העולם כן הוא [אומר] ויצא חוטר מגזע ישי (ישעיה י"א א') אינו אומר (כן) כאן ויצא אלא [ויצא] היך אתה מוצא כתב בבריאת עולם שהוא מזכיר שיעבודם של מלכיות ושל גואל מלך המשיח בראשית ברא אלקים [וגו'] והארץ היתה תהו ובהו [וחשך על פני תהום ורוח אלקים מרחפת על פני המים] (בראשית א' א' וב') תהו זו מלכות בבל ראיתי את הארץ והנה תהו (ירמיה ד' כ"ג) ובהו זו מלכות מדי שנאמר ויבהילו להביא את המן (אסתר ו' י"ד) [וחשך] זו מלכות יון שהיו גזירותיה קשות כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל על פני תהום זו מלכות אדם הרשעה דוד רואה אותם ארבעתם היאך הם באות בכח ומשתעבדות בישראל התחיל תמיה עליהם ואומר אשר הראיתני צרות רבות ורעות (רבים) [רבות] שתיים מלכות מדי ומלכות אדום תשוב תחייני ומתהומות הארץ תשוב תעליני אמר תחייני מן הראשונה משיעבודה של מלכות בבל תשוב תחייני מן השנייה משיעבודה של מדי תעליני מן השלישית משיעבודה של יון מתהומות הארץ תשוב תעליני זו אדום הרשע ומניין אתה אומר שמתחילת ברייתו של עולם היה מלך המשיח ורוח אלקים מרחפת זה מלך המשיח וכן הוא אומר ונחה עליו רוח ה' (ישעיה י"א ב') ואימתי מרחפת על פני המים כשתשפכו כמים לבבכם נכח פני ה' אנכי אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי הוא מנחמכם זש"ה כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו (הושע ו' א') למי שעלה לו מכה וקורעה הרופא כיון שראה (הרופא) [אותו] שהיה בו מכה שלא נתרפאה מכתו מיד היה מחזר אצל הרופאים אחרים ולא (היה מוציא) [היו מוצאים] לו רפואה (אמר) [אומר] לו אתה הולך אצל כמה רופאים ולא (מצאו) [מצוי] להם כדי לרפאותך שאינם יודעים מה היתה המכה ניכרת אלא אם מבקש אתה להתרפאות לך אצל אותו שקורע אותך והוא מרפא אותך כך הנביא אמר כל מה (שאתה מפלי') [שאתם מפליגים] דעתכם מן הקץ הנחמות רחוקים מכם עשו תשובה והקב"ה גואל אתכם משיעבודם של מלכיות שהוא הוא שהכה והוא הוא שמרפא לכו ונשובה עד ה' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא שהכיתי אני הוא שמרפא (לכו ונשובה עד ה') אני הוא שהכיתי שנאמר ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א' י"ג) ואני הוא שמרפא אנכי אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי הוא מנחמכם באנכי בראתי את העליונים באנכי בראתי את התחתונים [שנאמר אנכי ה' עשה כל נטה שמים לבדי רקע הארץ מיאתי]

(ישעיה מ"ד כ"ד) באנכי בראתי את אדם הראשון [שנאמר אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי] (שם מ"ה י"ב) באנכי דברתי עם אברהם [שנאמר אנכי מגן לך וגו'] (בראשית ט"ו א') באנכי דברתי עם יצחק וירא אליו ה' בלילה ההוא ויאמר אנכי האל אלקי אביך (שם כ"ו כ"ד) כשנגלה על יעקב לא נגלה עליו באנכי אלא באני שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלקי אברהם אביך (שם כ"ח י"ג) לפיכך נתיירא וייראו יעקב מאד (שם שם י"ז) למה נתיירא אמר על אבותי לא נגלה בלשון הזה באני אלא באנכי תאמר מה עון אירעני שלא הסיח עמי בלשון הזה שהיה מסיח עם אבותי כיון שראהו הקב"ה שהיה מצטער על הדבר מיד התחיל מדבר עמו באנכי והנה אנכי עמך (שם שם ט"ו) (ואנכי) [באנכי] ירדתי עמו למצרים אנכי ארד עמך מצרים (שם מ"ו ד') באנכי העליתי [אותו] משם ואנכי אעלך גם עלה (שם) באנכי נגליתי על הגואל שנאמר הנה אנכי אלקי אביך (שמות ג' ו') באנכי בראתי את הדיבור ושמתי בפיו ואנכי אהיה עם פיך (שם ד' ט"ו) אמר רבי חמא בר חנינא קשה גליפת שפתים שהוא שקול כנגד ברייתו (שבריאת) [של עולם שבבריאת] העולם ומלואו כתב (בבריותיו) [ברייתו] אלה תולדות השמים [והארץ] בהבראם (בראשית ב' ד') ובגליפת שפתים כתב בורא ניב שפתים (ישעיה נ"ז י"ט) אמר ר' שמואל בר נחמן אם מבקש אתה לידע כוחו של דבור מה שברא הקדוש ברוך הוא (כל) [בלשון] הזה פעמים שאדם מדבר דבר אחד והוא (כופף) [הופך] את לשונו ויש דבר שהוא פשיט בו עד שיניו ובתיבה אחת מצינו אחד עשר מאניות משמשים (ובעלילות') [וכעלילותיכם] (יחזקאל כ' מ"ד) באנכי נתתי את הדברות אנכי ה' אלקיך (שמות כ' ב') באנכי [אני] מוליכם במדבר (באנכי אני מנחמכם) לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר (הושע ב' ט"ז) באנכי אני בונה ציון הנה אנכי מרביץ בפוך אבנייך (ישעיה נ"ד י"א) [באנכי אני מביא גואל הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו'] (מלאכי ג' כ"ג) באנכי אני מנחמכם אנכי אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי הוא מנחמכם כך פתח רבי תנחומא בי רבי זה שאמר הכתוב מה אעידך ומה אדמה לך (איכה ב' י"ג) אמר להם הקב"ה מה עדיות לא העדתי ביד הנביאים אמר ר' יעקב דכפר חנין תשעים שנה עשה הקדוש ברוך הוא משלח ומעיד בישראל מניין ויעד ה' בישראל וביהודה [ביד כל נביאו כל חזה וגו'] (מלכים ב' י"ז י"ג) (שפירש) [ספור] אותיות ויעד ואתה מוצא תשעים וי"ו ששה יו"ד עשרה ע' שבעים ד' ארבעה הרי תשעים הרי (נמצאה צ') [נמצאת למד] שתשעים שנה היה הקדוש ברוך הוא מעיד וכן הקב"ה אומר להם כמה שלוחים שלחתי לכם ולא שמעתם להם [כמו] שכתב ואשלח עליכם את כל עבדי הנביאים [יום] השכם ושלוח (ירמיה ז' כ"ה) לאמר שובו נא מדרככם הרעים (מלכים שם) כמה נביאים היה

הקדוש ברוך הוא משלח אצל ישראל בכל יום שיעידו בהם שנאמר ואשלח עליהם [את] כל עבדי הנביאים (ירמיה שם) מיעוט נביאים שנים אחד בבוקר ואחד במנחה וחבירו אומר נביא אחד היה הקב"ה מחדש להם בכל יום שילך ויעיד בהם והיה אף ירמיה בא עמו שני פעמים בכל יום בין בבקר בין בערב והיה מעיד בישראל עמהם מניין שכן הוא ואדבר עליכם השכם ודבר לא שמעתם (שם שם י"ג) אמר ר' פנחס הכהן בן ר' חמא ור' חלקיה בשם רבי סימון אומר רבי יעקב דכפר חנניא תשעים שנה עשה הושע לעצמו מעיד בישראל שכן כתב דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו [וגו'] תחילת דבר ה' בהושע ויאמר ה' אל הושע (הושע א' א' וב') אלא תחילת מלכותו של עוזיהו ואתה מוצא שעוזיהו מלך חמישים ושתים שנה ויותם שש עשרה שנה ואחז שש עשרה שנה הרי שמונים וארבע שנים ובשנה (לאחזיהו) [ששית לחזקיהו] גלו עשרת השבטים כמ"ש בארה בנו אשר הגלה תגלת פלנאסר מלך אשור (דהי"א ה' ו') הוי תשעים שנה היה הקדוש ברוך הוא מעיד בישראל על ידי הושע ולא עשו תשובה כמ"ש ואשלח עליכם (על ידי נביאים) [את כל עבדי הנביאים] (ירמיה שם) לפיכך הוא אומרע"יירמיה מה יש (לו) [לי] להעיד בכם שנא' מה אעידך [וגו'] הבת ירושלים. דבר אחר מה אעידך מה תכשיטים שלא קישטתי אתכם ואין הלשון הזה אעידך אלא לשון עדי כמ"ש ועתה הורד עדיך מעליך [וגו'] ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות ל"ג ה' ו') ואתה מוצא אמר רבי תנחומא ברבי בשעה שיצאו ישראל ממצרים ובאו למדבר סיני וקבלו את התורה באותה שעה קישטם הקב"ה בשלש עשרה תכשיטים ואלו הן יחזקאל (מפרשה) [מפרשם] כמ"ש וארחצך במים (יחזקאל ט"ז ט') מן טנופת עכו"ם ואשטוף דמייך מעליך (שם) זה דם המילה ודם הפסח ואסוכך בשמן (שם) זה שמן המשחה ואלבישך ריקמה (שם שם י') אמר רבי יוחנן בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז) מיד ירדו ששים ריבוא של מלאכי השרת (וזוניאות) [ועטרות] בידם ונותנים לכל אחד ואחד מישראל עטרה ורבי אבא בר' כהנא בשם רבי יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא של מלאכי השרת ירדו עם הקדוש ברוך הוא ששים ריבוא קושרים עטרות וששים ריבוא חוגרים אותם בזוניות ורשב"י אמר זיין היו נותנים להם ושם המפורש חקוק עליו ור' חנינא בר נתן דציפרין אמר זונאיות היו נותנים להם ור' שמעון אומר ארגוונים היו מלבישים אותם. דבר אחר ואלבישך ריקמה זה מעשה המשכן שהיה מרוקם שכן כתב ויעש פרוכת תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר [וגו'] מעשה רוקם (שמות ל"ו ל"ה עד ל"ז) ואנעלך תחש (יחזקאל שם) אילו עורות המשכן כמה שכתב ועשית מכסה לאהל עורות אילים מאדמים ומכסה עורות תחשים

[מלמעלה] (שמות כ"ו י"ד) ר' יהודה אומר מאינון ור' נחמיה אומר חיה טהורה היא (וגדולה) [וגדילה] היא במדבר אמר רבי אלעזר ברבי יוסי ורבי אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש (שאמרו) [אמרו] בשם רבי מאיר לפי שעה נבראתה ונגנזה. וכן כתב (וישלח לו) [ושלח לי] עצי ארזים ברושים אלמוגים (דהי"ב ב' ז') ובמקום אחר כתב ויעש המלך את את עצי האלמוגים [וגו' לא בא כן עצי אלמגים ולא נראה עד היום הזה] (מלכים א' י' י"ב) א"ר אבא אבליגה א"ר הונא הכהן בן אבון גלומי היו וכיון שהיה מראים אותם לשמיר היו כמוג הזה. ד"א אלמוגים אמר רבי אבא אלמוגים אבליג א"ר חוניא הכהן בן אבין בשם ר' יוסף (אמר) לשעתם נבראו ונגנזו ואחבשך בשש (יחזקאל שם) אילו שמונה בגדי כהונה של כהן גדול שהיה בהם שש כמה שכתב ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות שש [וגו'] (שמות ל"ט כ"ח) ואכסך משי (יחזקאל שם) אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עשיתי אתכם (משש) [ממש] בעולם אני אמרתי אלקים אתם (תהלים פ"ב ו') כך דרש רבי אייבו ורבי יהודה בר' סימון אמר אילו עננ כבוד שהיו מקיפים אותם במדבר כמה שכתב לא ימוש עמוד ענן יומם (שמות י"ג ע"ב) ואעדך עדי (יחזקאל שם י"א) שקישט אותם הקדוש ברוך הוא בכל מיני תכשיטים ואתנה צמידים על ידיך (שם) אילו שני לוחות הברית ורביד על גרונך (שם) זה ספר התורה (הזה) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח') ואתן נזם על אפך (יחזקאל שם י"ב) אפך כמגדל הלבנון (שה"ש ז' ה') ועגילים על אזניך (יחזקאל שם) זו סנהדרין ששנו רבותינו סנהדרין הייתה כחצי גורן עגולה (סנהדרין פ"ד מ"ט). (אומר) [דבר אחר] ועגילים על אזניך א"ר ברכיה הכהן ברבי אילו הדברות (שהיו הדברות) [שהיה הדבר] מבקש לצאת והיה הכרוז יוצא (לפניך) [לפניו] ואומר לפני מחיצות האש סלקו עצמיכם מלפני הדיבור שלא יצא וישרוף אתכם ומיד היו המלאכים של אש מסלקין עצמן והחיות מסלקין עצמם כדי שלא ישרפו מנשבו של דיבור ומפני שהיה אשו של דיבור קשה מאשם של מלאכים שהמלאכים אינם אלא מאש של תחת כסא הכבוד מן אותו הנהר שראה דניאל נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי (דניאל ז' י') שמשם הם נבראים אבל אשו של דיבור לא הייתה אלא מתוך ימינו של הקב"ה שכן [כתיב] מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב') נמצאת אומר למה היה הכרוז [והדיבור היה] יוצא מפיו של הקדוש ברוך הוא ובא ויושב על אזנו ומתעגל עליה זה היא ועגילים על אזניך ועטרת תפארת בראשך (יחזקאל שם) זו היא השכינה ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג) הרי כל התכשיטים הללו היה הקב"ה אומר להם כמה יש עוד תכשיטים לקשט אתכם מה אעידך. דבר אחר מה אעידך ומה אדמה לך אמר הקדוש ברוך הוא כמה זימונים נזדמנתי אתכם בענן כמה

שכתב ונועדתי שמה לבני ישראל (שמות כ"ט מ"ג) בים בסיני במדבר במשכן ומה אדמה לך כמה דמויות [נדמיתי] לכם בים נדמיתי לכם כגיבור עושה מלחמות כמו שכתב ה' איש מלחמה (שם ט"ו ג') כן בסיני נדמיתי כזקן מלמד תורה (כשהיה) [שכן נאה תורה כשהיא] יוצאה מפי הזקינים במשכן נדמיתי לכם כחתן נכנס לחופתו הוי מה אדמה לך אמר הקב"ה לישראל לא נדמיתי לנביאים דמויות הרבה כשאמרו לך (ומחזרי) [שובי ותחזרי] ביך כמו שכתב ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה (הושע י"ב י"א) מהו ואנכי חזון הרביתי לא נראיתי לכם חזון חזיונות הרבה לא ראה ישעיה שרפים של שש שש כנפים שנאמר שרפים עומדים ממעל שש שש כנפים ושש כנפים לאחד (ישעיה ו' ב') ויחזקאל ראה אותם ארבעה כמה שכתב ויהי בשלשים שנה וגו' וארא מראות אלקים [וגו'] ומתוכה דמות ארבע חיות [וגו'] וארבע כנפים לאחד וארבע כנפים [וגו'] (יחזקאל א' א' עד וי"ו) אמר הקדוש ברוך הוא שמא תאמר מה ראה ישעיה לראות שש ויחזקאל ארבעה והוא אומר לכם משחרב בית המקדש בטלו [אותן] שהיו מעופפים [בהם] אמר הקב"ה הואיל ובטל (חורבן) [הרובן] של מטן בטל עוד של מעלן אמר רבי יעקב דכפר חנין והכל ממך לומר ראה מה כתיב על כן מלאו מתני חלחלה (ישעיה כ"א ג') לא נראיתי יושב ובוכה כמה שכתב אם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה דמוע תדמע ותרד עיני דמעה (ירמיה י"ג י"ז) לא שלחתי ואמרתי לכם אם אתם מבקשים לעשות תשובה אלא אפילו למעני (אעשה) [עשו] כמ"ש תנו לה' אלקיכם כבוד בטרם יחשך (שם שם ט"ז) אמר הקדוש ברוך הוא חזק הייתי כצור ועשיתני כחיה יושבת על משבר כמה שכתב צור ילדך תשי (דברים ל"ב י"ח). ומה אשוה לך אמר להם הקדוש ברוך הוא איזו אומה גידלתי כיוצא בך שאנחם אותך בה אמר רבי אבהו אין הקדוש ברוך הוא פושט ידו ועושה (אותות צרות) [אומות צדות] כמה שכתב אך לא בעי ישלח יד ואם בפידו להם שוע (איוב ל' כ"ד) אך לא בעי זו היא (צרות) [צדות] ואם הביא עליהם שבר הוא משעשע אותם אלו באלו כמה שכתב ואם בפידו להם שוע ורצונך לידע שבשעה שאומות נופלים הקב"ה מנחמם זו בזו שכן אתה מוצא שבשעה שנפלו המצרים ופרעה היה מתנחמים באשור שכן כתב בן אדם את זרוע מלך מצרים שברתי (יחזקאל ל' כ"א) אל מי דמית [וגו'] הנה אשור ארז בלבנון (שם ל"א ב' וג') מלך בעולם יפה ענף (בין עבותים) (שם) [בן אבות] וחורש מיצל (שם) זכות (עומדות) [אבות עומדת] לו וגבה קומה (שם) קוזמרקרטור בעולם ובין עבותים הייתה צמרתו (שם) מבין עבותים משעה שנעשה כל העולם קליעה אחת (מלהכעיס) [להכעיס] להקדוש ברוך הוא הניח עצתם ויצא לו כמה שכתב מן הארץ ההוא יצא אשור וגו' (בראשית י' י"א) אמר רבי שמעון בן לקיש

מן העצה ההיא יצא אשור מים גידלוהו (שם) שכן כתב האדם והבהמה והבקר אל ירעו ומים אל ישתו (יונה ג' ז') בשביל אותם המים נתגדל בעולם הוי מים גדלוהו על ידי מי נתרומם בעולם על ידי יונה שעלה מן התהום כמה שכתב תהום רוממתהו (יחזקאל שם) ויגע הדבר אל מלך נינוה (יונה שם ו') הוי פרעה והמצריים מתנחמים באשור וכשנפל אשור הוא מתנחם במצרים שכן כתב התיטבי מנא אמון (נחום ג' ח') התיטבי מנא זו אלכסנדריא אמון שהיה אומניתו של כל העולם הברטי' הזה. דבר אחר אמון אומנתם של בניו אמר הקב"ה לישראל בשעה שאומות העולם נופלות אני מנחמם אילו באילו אבל אתם לאיזה אומה השויתי אתכם שאנחם אתכם בה [הוא] שכתב מה אשוה לך ואנחמך (או) לאיזה אומה עשיתי ארון כפורת כרובים מזבח שולחן. דבר אחר מה אשוה לך ואנחמך אמר רבי אבא למה גלו עשרת השבטים לרוח אחת ושבט יהודה לרוח אחת אלא כדי שיהא אילו מתנחמים באילו ואילו מתנחמים באילו והקדוש ברוך הוא אומר להם נחמו נחמו עמי (ישעיה מ' א') פעמים. היה רבי תנחומא פותחו בנחמו נחמו עמי אן הרעת הזו. כי גדול כים שברך [מי ירפא לך] (איכה שם) אמר רבי חילפא דרומיה אילו אומר כי גדול כמת שברך לא היה להם לישראל תקומה אלא שאומר כי גדול כים שברך מה הים מצפה לרפואה אף ישראל מצפים כשיבנה בית המקדש והמים יוצאים מתחת בית המקדש כמה שכתב והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חצים אל הים הקדמוני וחציים אל הים האחרון (זכריה י"ד ח') והם נכנסים לאוקיינוס וממתיקים אותו כמה שכתוב [כי באו] שמה המים האלה ורפאתיהו (יחזקאל מ"ז ט') ואוקיינוס יוצא לים ומרפא אותו הוי מי ירפא לך מי שהוא מרפא מכת הים הוא מרפא מכתך. דבר אחר (מי ירפא לך) [מה אשוה לך ואנחמך] כשאשוה לך כמה שכתב והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ"ו י"ב) באותה השעה ואנחמך אני בכבודי בא ומנחמכם (אתכם) אנכי אנכי הוא מנחמכם: דבר אחר אנכי אנכי הוא מנחמכם אמר הקב"ה כך היא אומנותי בו בדבר שאני מכה אני מרפא אדם מכה באיזמל ומרפא ברטייה (אומנותי) [אומנותו] אינו כך אלא בדבר שהוא מכה בו בדבר הוא מרפא שנאמר כי אעלה ארוכה לך ממכותייך ארפאך נאם ה' (ירמיה ל' י"ז) כיצד בא וראה חטאו ישראל בנחלים כמה שנאמר הנחמים באילים תחת עץ רענן שוחטי הילדים בנחלים תחת סעיפי הסלעים (ישעיה נ"ז ה') לקו בנחל קישון שנאמר ויורידם אליהו אל נחל קישון וישחטם (מלכים א' י"ח מ') ומתנחמים בנחלים שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל (יחזקאל מ"ז י"ב). חטאו בנהרים שנאמר ועתה מה לך לדרך מצרים [וגו'] לשתות מי נהר (ירמיה ב' י"ח) ולקו בנהרים על נהרות בבל (תהלים קל"ז א') ומתנחמים בנהרים הנני נוטה אליה כנהר

שלום (ישעיה ס"ו י"ב) חטאו בהרים שנאמר ועל ראשי ההרים יזבחו (הושע ד' י"ג) ולקו בהרים ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף (ירמיה י"ג ט"ז) ומתרפאים בהרים שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נ"ב ז') והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד' י"ח). חטאו בארץ בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה (יחזקאל ל"ו י"ז) ולקו בארץ ארצכם שממה (ישעיה א' ז') ומתנחמים בארץ וארצך תיבעל (שם ס"ב ה'). חטאו בזרע זרע מריעים (שם א' ד') ולקו בזרע זרע רב תוציא השדה [וגו'] (דברים כ"ח ל"ח) מתנחמים בזרע זרע קודש מצבתה (ישעיה ו' י"ג). חטאו בעץ אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב' כ"ז) ולקו בעץ ונערים בעץ כשלו (איכה ה' י"ג) ומתנחמים [בעץ] כימי העץ ימי עמי (ישעיה ס"ה כ"ב). חטאו בענבים ענבמו ענבי רוש (דברים ל"ב ל"ב) ולקו בענבים אין ענבים בגפן (ירמיה ח' י"ג) ומתנחמים בענבים ודם ענב תשתה חמר (דברים שם י"ד). חטאו בתאינים כביכורה בתאינה (הושע ט' י') ולקו בתאינים ואין תאינים (ירמיה שם) ומתנחמים בתאינים התאינה חנטה פגיה (שה"ש ב' י"ג). חטאו בנחשים חמת למו כדמות חמת נחש (תהלים נ"ח ה') לקו בנחשים כי הנני משלח בכם נחשים צפעונים (ירמיה ח' י"ז) ומתנחמים בנחשים ושעשע יונק על חור פתן (ישעיה י"א ח'). חטאו באריות דכתב שריה בקרבה אריות שואגים (צפניה ג' ג') ולקו באריות עלה אריה מסובכו (ירמיה ד' ז') ומתנחמים באריות ואריה כבקר יאכל תבן (ישעיה שם ז') חטאו בזאבים דכתב (כהנים) [שפטיה] זאיבי ערב (צפניה שם) ולקו בזאב זאב ערבות ישדדם (ירמיה ה' ו') ומתנחמין בזאב זאב וטלה ירעו כאחד (ישעיה ס"ה כ"ה). חטאו בעגל בחורב ולקו בעגל אפרים עגלה (לא) מלומדה אוהבתי לדוש (הושע י' י"א) (ומתנחמות) [ומתנחמים] בעגל ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק (מלאכי ג' כ'). חטאו בבתולה אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה (יואל א' ח') ולקו בבתולה נשים בציון עינו בתולות [בערי יהודה] (איכה ה' י"א) ומתנחמים בבתולה שובי שובי בתולת ישראל אל עריך אלה (ירמיה ל"א כ"א). חטאו בכלה התשכח (אשה עולה) [בתולה עדיה כלה קשריה] (ירמיה ב' ל"ב) ולקו בכלה שנאמר והשבתי מערי יהודה [וגו'] קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה (שם ז' ל"ד) ומתנחמים בכלה ומשוש חתן על כלה (ישעיה ס"ב ה'). חטאו בזקינים שנאמר ושבעים מזקני ישראל ויאזנייהו בן שפן (יחזקאל ח' י"א) ולקו בזקנים ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה ב' י') ומתנחמים בזקנים דכתיב עוד ישבו זקנים וזקנות (זכריה ח' ד') חטאו בכהנים [שנא' מחטאת נביאיה עונות כהניה (איכה ד' י"ג) ולקו בכהנים כהני וזקני בעיר גועו (שם א' י"ט) ומתנחמים בכהנים] דכתיב ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלקינו וגו' (ישעיה ס"א ו'). חטאו במלכים דכתב ואתה

שימה לנו מלך לשפטינו ככל הגוים (שמואל א' ח' ה') ולקו במלכים דכתב אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי (הושע י"ג י"א) ומתנחמים במלכים ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג). חטאו בראש ראשיה בשוחד ישפוטו (מיכה ג' י"א) ולקו בראש שנאמר כל ראש לחלי (ישעיה א' ה') ומתנחמים בראש דכתיב וה' בראשם (מיכה ב' שם). חטאו במצח כי כל בית ישראל חזקי מצח (יחזקאל ג' ד') ולקו במצח והצרעת זרחה במצחו (דהי"ב כ"ו י"ט) ומתנחמים במצח דכתיב והיה על מצח אהרן (שמות כ"ח ל"ח). חטאו בעין דכתיב ומסקרות עינים (ישעיה ג' ט"ז) ולקו בעינים דכתיב ויעצם את עיניהם (שם כ"ט י') ומתנחמים בעין דכתיב כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (שם נ"ב ח'). חטאו באזנים דכתיב (כבדו אזן) [ואזניהם הכבידו] משמוע (זכריה ז' י"א) לקו באזן דכתב החרשים שמעו (ישעיה מ"ב ל"ח) ומתנחמים באזן דכתיב עוד יאמרו באזנייך בני שכולייך (שם מ"ט כ'). חטאו באף דכתב והנם שולחים את (הזמורות) [הזמורה] אל אפם (יחזקאל ח' י"ז) ולקו באף [כי על אפי וגו' היתה לי העיר הזאת וגו' (ירמיה ל"ב ל"א) ומתנחמים באף דכתיב] אפך כמגדל הלבנון (שה"ש ז' ה'). חטאו בשפתים דכתיב (בשפתותיכם ידברו) [שפתותיכם דברו] שקר (ישעי' נ"ט ג') ולקו בשפתיים יכרת ה' כל שפתי חלקות (תהלים י"ב ד') ומתנחמים בשפתותים כחוט השני שפתותיך (שה"ש ד' ג'). חטאו בשיניים דכתיב הנושכים בשניהם (מיכה ג' ה') ולקו בשיניים ויגרס בחצץ שני (איכה ג' ט"ז) ומתנחמים בשיניים ולבן שינים מחלב (בראשית מ"ט י"ב). חטאו בפה שתו בשמים פיהם (תהלים ע"ג ט') ולקו בפה ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט' י"א) ומתנחמים בפה ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דבר (שם מ' ה'). חטאו בגרון ותלכנה נטויות גרון (שם ג' ט"ז) ולקו בגרון (קבר פתוח גרונם ומתנחמים בגרון) קרא בגרון אל תחשך (שם נ"ח א') ומתנחמים בגרון רוממות אל בגרונם (תהלים קמ"ט ו'). חטאו בלב ולבם שמו שמיר (זכריה ז' י"ב) ולקו בלב כי רבות אנחותי ולבי דוי (איכה א' כ"ב) ומתנחמים בלב דברו על לב ירושלים (ישעיה מ' ב'). חטאו בידים ידיכם דמים מלאו (שם א' ט"ו) ולקו בידים כי לקחה מיד ה' כפליים בכל חטאתיה (שם מ' ב') ומתנחמים בידים יוסף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (שם י"א י"א). חטאו במעים ובטנם תכין מרמה (איוב ט"ו ל"ה) ולקו במעים מעי מעי אוחילה (ירמיה ד' י"ט) ומתנחמים במעים בטנך ערימת חיטים (שה"ש ז' ג'). חטאו ברגל כי רגליהם לרע ירוצו (משלי א' ט"ז) ולקו ברגל מכף רגל ועד ראש אין בו מתום (ישעיה א' ו') ומתנחמים ברגל הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (נחום ב' א'). חטאו בכנפיים גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים (ירמיה ב' ל"ד) לקו בכנפות [לאחוז בכנפות] הארץ

(איוב ל"ח י"ג) ומתנחמים בכנפות [מכנף] הארץ זמירות שמענו (ישעיה כ"ד ט"ז). חטאו בהוא דכתיב כחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמיה ה' י"ב) ולקו בהוא והמה מרו ועצבו את רוח קדשו ויהפוך להם לאויב והוא נלחם בם (ישעיה ס"ג י') ומתנחמים בהוא אנכי אנכי הוא מנחמכם כך דרש רבי תנחומא אמן אמן סלה וכן יהי רצון:

פרק לד

גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך [צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות] (זכרי' ט' ט'): זו היא שנאמרה ברוח הקדש ע"י ישעיה ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים (ישעיה ס"א ט') כנגד מי אמרו ישעיה למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד אבילי ציון שהקדוש ברוך הוא עתיד ליתן להם (נצחם) [ניצוחם] על אויביהם שנאמר ונודע בגוים זרעם אל תהי קורא זרעם אלא זרועם ומי עומד להם בזרוע הקב"ה עומד להם בזרוע שנאמר ה' חנינו לך קוינו היה זרועם לבקרים אף ישועתינו [בעת צרה (שם ל"ג ב') לבקרים] אותם (שמשו בימים) [שמשכימים] בכל בוקר ובוקר לבקש רחמים אף (ע"פ) [ישועתנו בעת צרה] אילו אבלים שחמדו את הישועה ערב ובקר וצהרים והיתה צרה גדולה (מישראל) [לישראל] שמבזין אותם ומלעיגין עליהן כיון שרואים אותן גזירות של שנה האחרת שהמשיח נגלה בהם והן באות זו אחר זו ואין (מספיקו) [מפסיקות] מיד (מבזין) [מבינין] ואומרים (בימינו) [מימינו] לא הייתה כזאת שמא משיח (נגוע) [מגיע] ואלו הן גזירות שהן מתוכם (מניני') [מבינים] בניסן בערב שבת שביעית ויצא רוח מערבית וירד שלג מן השמים (והלקה) [ומלקה] את הזרע ואח"כ מתחילים רעות בכל חודש וחודש (ונופלי') [וכופלים] ואחר כך מבינין ואומרים בודאי זה מלך המשיח אעפי"כ אין דעתן מיושבת עד שנידונים בשביעית עד שיהיו פניהם כשולי קדירה ובמה נידונים ברעב שאין לבם של ישראל נשבר אלא על ידי רעב ואח"כ עומדים צדיקי הדור ומסלקים תפילתם ומניחים אותם על הארץ (ואמר) [ואומרים] לפניו רבונו של עולם לא עשינו יפה כל השנים כצאן תעינו אמר להם הקדוש ברוך הוא מחול לכם (ומנשקתו ומניחם) [ומנשקם ומניח] להם כתר מי שיש לו זכות תורה היא עומדת לו ומי שאין לו זכות תורה תהא עליו הא למדת שכל המאמין (במשנה) [משנה] הראשונה כופלים לו שכרו כפלי כפולים. כל רואיהם יכירום (ישעיה ס"א שם) אילו אבילי ציון שעשה (עמם) הקדוש ברוך הוא על עולמו מלאכי חבלה ומחבלים והולכים כל [ימות] הגאולה ואבילי ציון עמהם נכנסים ועמהם יוצאים כאדם שנכנס אצל חבירו ויוצא ואין מזיקים אותו והרואה אותם יושב ואומר לשוא שחקנו לשוא לעגנו על דבריהם אמר רבי

בר חנינא זכות של אילו (מצמחת) [מצמתת] אותם ואנו הרהרנו אחריהם על אותה שעה אמר ישעיה וראו גוים צדקך (שם ס"ב ב') אילו אומות העולם שהם רואים צדקתם של אבילי ציון וכל מלכים כבודך (שם) אילו מלכים כבודך אילו (מלכים) [מלכי] תושיה שהן רואין בכבודך לכך נאמר ונודע בגוים זרעם: דבר אחר גילי מאד בת ציון [הנה מלכך וגו'] זה שנקרא מלך שעתיד הוא למלוך על דורות הראשונים ועל דורות האחרונים והקב"ה מכריז להם לכל (צדיק) [צדיקי] דור ודור אמר להם צדיקי עולם אע"פ שדברי תורה צריכים הם עלי (שחיביתם) [שחכיתם] לתורתי ולא (חיביתים) [חכיתם] למלכותי שבועה היא לפני שכל שחיכה למלכותי אני בעצמי מעיד בו לטובה שנאמר לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד (צפניה ג' ח') באבילים שנצטערו עמי על ביתי החרב ועל היכלי השמם עכשיו אני מעיד בהם שנאמר את דכא ושפל רוח (ישעיה נ"ז ט"ו) אל תהי קורא את דכא אלא אתי דכא אילו אבילי ציון שהשפילו את רוחם ושמעו את חרפתם ושתקו ולא החזיקו טובה לעצמם. דבר אחר ליום קומי לעד ביום קומי להעיד במשיח ששקולה זכותו כנגד פמליא [שלי] וכי כל המידות הללו לפני ולא תחכו לי אומרים לפניו רבש"ע לב אבן נתתה לנו והוא התעה אותנו ומה עזא ועזאל שגופן אש כשירדו לארץ חטאו אנו לא כל שכן אמר להם אבילים זכוהו שהודו בו ולא חפצם בהם באותה השעה עתידים לבכות כל צדיקי [דור] עולם אמרו לפניו רבונו של עולם הם עלו במחשבה ואנו לא עלינו באותה שעה אמר להם הקדוש ברוך הוא אל (תכסו קדושיו ואידירי) [תבכו קדושיי ואדיריי] כבר שמעתי את תפילתכם שמא קיפחתם (שכרם) [שכר] תורתכם כל שכן (שכריכם) [שכרכם] כפול [שנאמר ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם כי אלקי משפט ה' אשרי כל חוכי לו] כי עם בציון ישב ובירושלים [בכו לא תבכה חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך] (ישעיה ל' י"ח וי"ט) חנון שנתן להם שכר תורה יחנך שאוכלים ימות המשיח כשמעתו ענך לעולם הבא וכל אותן הטובות שאני עושה לכם בזכות (משיח נעכב) [המשיח שנתעכב] כל אותן השנים. אמר רבי ינאי אמר רב כל המצפה לישועה הקב"ה מרביצו לגן עדן שנאמר אני ארעה צאני ואני ארביצם (יחזקאל ל"ד ט"ו): צדיק ונושע הוא [זה] משיח (שמצדקו) [שמצדיק] דינו על ישראל כששחקו עליו כשיושב בבית האסורים והוא נקרא צדיק למה נקרא נושע אלא שמצדיק עליהם את הדין (אמר) [ואומר] להם כולכם בני הלא אתם אלא כי תושעו כולכם ברחמיו של הקדוש ברוך הוא: עני ורוכב על חמור זה משיח ולמה נקרא שמו עני שנתענה כל אותם השנים בבית האסורים ושחקו עליו פושעי ישראל (מפני שרוכב) [רוכב] על חמור מפני הרשעים אין להם זכות ההולך הלך ויזכור אבות בזכות של משיח הקב"ה (מגין עליכם)

[מגן עליהם ומוליכם] דרך ישרה וגואל (אתכם) [אותם] שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם אוליכם אל נחלי מים בדרך ישר לא יכשלו בה כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (ירמיה ל"א ט') מה ת"ל הוא [הוא] לימות המשיח הוא לעולם הבא ואין אחר עמו (ואין אחר). ואויביו אלביש בושת (תהלים קל"ב י"ח) אלו החלוקים עליו ועליו יציץ נזרו (שם) עליו ועל הדומים לו:

פרק לה

רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאם ה' (זכריה ב י"ד): זו היא שנאמרה ברוח הקודש ע"י שלמה אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז (שה"ש ח' ט') כנגד מי אמר שלמה למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל שבשעה שנבנה הבית האחרון לא שרתה [בו] שכינה שכך אמר הקדוש ברוך הוא אם עולים ישראל כולם תשרה שכינה ואם לאו לא ישתמשו אלא בבת קול שנאמר ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות (א"ר יצחק מפני מה לא שרתה שכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה מפני שבנאו כורש) [הזקנים] אשר ראו את הבית הראשון ביסדו [זה הבית בעיניהם] בוכים בקול [וגו'] (עזרא ג' י"ב) [ואומר מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה] בכבודו הראשון ומה אתם רואים אותו היום ועתה הלא קטן הוא בעיניכם (חגי ב' ג') (מי בכם הנשאר אשר ראו את הבית הזה) מפני מה מחצה בוכים ומחצה שמחים אלא זקינים שראו בכבוד הבית הזה ששרתה בו שכינה וראו הבית האחרון שלא שרתה בו שכינה היו בוכים אבל בניהם שלא ראו בכבוד הבית הראשון וראו בבניין של בית האחרון היו שמיחים לכך נאמר ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות [וגו' ורבים בתרועה בשמחה להרים קול וגו'] (עזרא שם) אמר רבי יצחק מפני מה לא שרתה שכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה מפני שבנאו כורש מלך פרס שהוא מזרעו של יפת לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת אבל בית הראשון שבנו בני ישראל בני בניו של שם [שרתה בו שכינה] שנאמר יפת אלקים ליפת וישכון באהלי שם (בראשית ט' כ"ז) עליהם אמר שלמה (ומשיב) [ומשבח] את כנסת ישראל ואומר אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה (משלי ל"א י') אין הכתוב מדבר אלא כנגד [ישראל] אותה שעה שגלו ישראל מארצם היו מלאכי השרת אומרין לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כשהיו ישראל שרויים בארצם היו מדובקים בע"ז עכשיו שהגלית אותם לבין האומות (עולם) על אחת כמה וכמה מה השיבן הקב"ה הריני בטוח על בניי שאינם מניחים אותי ומדבקים לע"ז אלא מוסרים עצמם עלי בכל שעה ושעה ולא דיין שהן מוסרין עצמם

אלא שהם מקרבים אחרים תחת כנפיי רצונכם באו והסתכלו במצרים עשר מכות בלבד הבאתי עליהם ולא יכלו לעמוד בהם אלא נדעכו והלכו להם שנאמר דעכו כפשתה כבו (ישעיה מ"ג י"ז) ואף מלכות בבל הבאתי עליהם צרות קימעה ולא יכלו לעמוד בהם אלא (נטלו) [בטלו] והלכו להם מן העולם שנאמר הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחוניו עוררו ארמנותיה שמה למפלה (שם כ"ג י"ג) אבל ישראל אף על פי שאני מביא עליהם צרות וייסורים בעולם אינן נדחים מלפני אלא הרי הם קיימים לעולם ולעולמים. גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה (משלי שם י"ג) אמר להם הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת בואו ואודיע לכם צדקתם של בניי שאני (טענתיו) [טענתים] בעולם כמה צרות וייסורים הבאתי עליהם בעולם בכל דור ודור בכל שעה [ושעה] ולא בעטו בהם שקוראין את עצמן רשעים וקוראין אותי צדיק בפני (רשעים) והם אומרים בלשון הזה אבל אנחנו חטאנו העוינו הרשענו פשענו מרדנו ומרינו וסרנו ממצותיך ומשפטיך ולא שוה לנו ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו לפיכך היה שלמה מקלס את כנסת ישראל אשת חיל מי ימצא לכך נאמר אם חומה: דבר אחר רני ושמחי בא וראה (את) מה כתיב למעלה מן הענין ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (זכריה שם ט') [מה] ואני אלא כך אמר הקב"ה אני וכל פמליא שלי נעשים לה חומה לירושלים לעתיד לבא ואני מצוה לה מלאכים לשומרה שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים (ישעיה ס"ב ו') וכי מאחר שהאש מוקף לה מי יכול להכנס (בתוכו) [בתוכה] אלא לעתיד לבא צדיקים מהלכים באש כאדם שהוא מהלך בחמה ביום הצינה והיא עריבה עליו ואם תמיהה אתה בדבר הזה בא והסתכל בחנניה מישאל ועזריה שבשעה שהטילם נבוכדנצר לתוך הכבשן האש היו מהלכים בה כאדם שהוא מהלך בחמה ביום הצינה והיא עריבה עליו שנאמר ענה ואמר הא אנא חזי גוברין ארבעה שרין מהלכין בגו נורא וחבל לא איתי בהון וריוה דרביעאה דמי לבר אלקין (דניאל ג' כ"ה) קדמאה לא נאמר אלא די רביעאה זה גבריאל שהיה מהלך אחריהם כתלמיד לפני הרב ללמדך שהצדיקים גדולים ממלאכי השרת. דבר אחר וריוה רביעאה כיון שראה נבוכדנצר את גבריאל הכירו ואמר זה שראיתי במלחמתו של סנחריב בשעה ששרפן ר' אליעזר הגדול אומר בשעה שראה נבוכדנצר את גבריאל נזדעזעו כל איבריו ואמר זהו מלאך שראיתי במלחמתו של סנחריב שנדמה כזרבוכי' קטנה של אש ושרף את כל מחנהו לכך נאמר חומת אש סביב והלא אין משרויו של הקדוש ברוך הוא אלא במרום שנאמר על השמים כבודו (תהלים קי"ג ד') אלא מהו ולכבוד אהיה בתוכה אמר רבי יהושע בן לוי להודיע שבחן של ישראל לכל באי עולם שבשבילן הקב"ה מוריד

שכינתו משמי מרום ומשרה אותה בארץ לכך נאמר ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה: דבר אחר רני ושמחי [וגו' ונלוו גוים רבים אל ה'] (שם ט"ו) אמר רבי חנינא בר פפא אין הכתוב מדבר אלא כנגד אותה שעה שהקב"ה דן את כל אומות העולם לעתיד לבא באותה השעה מביא הקדוש ברוך הוא את כל הגרים שנתגיירו בעולם הזה ודן את כל האומות בפניהם ואומר להם מפני מה הנחתם אותי ועבדתם את ע"ז שאין בה ממש ואומרים לפניו רבונו של עולם אם באנו לפתחך לא קבלתנו אמר להם יבואו הגרים שנתגיירו מכם ויעידו בכם מיד מביא הקב"ה את כל הגרים שנתגיירו והם דנים אותן ואומרים לפניהם מפני מה הנחתם (אותי) [אותו] ועבדתם ע"ז שאין בהם ממש (ואומר לפניו רבש"ע) יתרו לא כומר של ע"ז היה וכיון שבא לפתחו של הקדוש ברוך הוא (קיבלן) [קיבלו] ואנו לאו עובדי ע"ז היינו וכיון שבאנו לפתחו של הקב"ה קיבלנו מיד מתביישים כל הרשעים מתשובת הגרים ונוטה דין והולכים מן העולם שנאמר ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא (ירמיה י' ח') לכך נאמר רני ושמחי [וגו']: דבר אחר רני ושמחי אימת מתקיים הדבר הזה בשעה שהקדוש ברוך הוא גואל את ישראל קודם שלשה ימים שיבא משיח בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר הרי ארץ ישראל עד מתי אתם עומדים בחורב צייה ושממה וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו ואחר כך אומר להם בא שלום לעולם שנאמר הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (נחום ב' א') כיון ששמעו רשעים הם שמחים כולם ואומרים זה לזה בא שלום לנו ביום השני בא ועומד על הרי ישראל ואומר טובה באתה לעולם שנאמר מבשר טוב (ישעיה נ"ב ז') ביום השלישי בא ואומר באתה ישועה לעולם שנאמר משמיע ישועה (שם) וכיון שהוא רואה את הרשעים שהם אומרים כך לכך אומר לציון מלך אלקיך (שם) ללמדך לציון ולבניה בא ישועה ולא לרשעים באותה השעה מראה הקב"ה את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואל את ישראל ונגלה בראשם שנאמר עלה הפורץ לפניהם פרצו ויעבורו [שער] ויצאו בו ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג):

פרק לו

קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח [כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה] (ישעיה ס א' וב'): זה שנאמר ברוח הקודש ע"י דוד מלך ישראל כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ו י') כנגד מי אומר דוד למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל אמרו לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של

עולם בשביל התורה שנתת לי שנקראת מקור חיים אני עתידה להתענג באורך לעתיד לבא מהו באורך נראה אור איזה אור שכנסת ישראל מצפה זה אורו של משיח שנאמר וירא אלקים את האור כי טוב (בראשית א' ד') מלמד שצפה הקב"ה במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם (וגם) [וגנזו] למשיחו לדורו תחת כסא הכבוד שלו אמר השטן לפני הקדוש ברוך הוא [רבונו של עולם אור שגנזת תחת כסא הכבוד שלך למי א"ל למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים א"ל] רבונו של עולם הראהו לי אמר לו בא וראה אותו וכיון שראה אותו נזדעזע ונפל על פניו ואמר בודאי זהו משיח שהוא עתיד להפיל לי ולכל שרי אומות העולם בגיהנם שנאמר ובלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים (ישעיה כ"ה ח') [באותה שעה התרגשו האומות] אמרו לפניו רבונו של עולם מי הוא זה שאנחנו נופלים בידו מה שמו מה טיבו אמר להם הקדוש ברוך הוא [הוא] משיח ושמו אפרים משיח צדקי (מגביה) [ומגביה] קומתו וקומת דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו ואין כל אומה ולשון יכולה לעמוד [בו] שנאמר לא ישיא אויב בו ובן עולה לא יעננו (תהלים פ"ט כ"ג) וכל אויביו וצריו מתברחים שנאמר וכתותי מפניו צריו (שם שם כ"ד) ואף נהרות פוסקים (בימה) [בים] שנאמר ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו (שם שם כ"ו) התחיל הקב"ה מתנה עמו ואומר הללו שגנוזים הם אצלך עונותיהם עתידים להכניסך בעול ברזל ועושים אותך (כעול) [כעגל] הזה שכהו עיניו ומשנקים את רוחך בעול ובעונותיהם של אילו עתיד לשונך לידבק בחיכך רצונך בכך אמר משיח לפני הקדוש ברוך הוא שמא אותו צער שנים רבות הם אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך וחיי ראשי שבוע (את) [אחת] שגזרתי עליך אם נפשך עציבה אני טורדן מעכשיו אמר לפניו רבון העולמים בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי על מנת שלא יאבד אחד מישראל ולא חיים בלבד (יושיע) [יושעו] בימי [אלא אף אותם שגנוזים בעפר ולא מתים בלבד יושעו בימי אלא אף אותם מתים שמתו מימות אדם הראשון עד עכשיו] ולא אילו בלבד אלא אף נפלים [יושעו בימי] ולא אילו בלבד יושעו בימי אלא (למי) [כל מי] שעלתה על דעתך להבראות ולא נבראו (בהם) בכך אני רוצה בכך אני מקבל עלי באותה שעה מונה לו הקב"ה ארבע חיות שנושאות את כסאו של הכבוד של משיח באותה השעה אמרו אויביו ושרי המלכיות בואו ונשטין על דורו של משיח שלא יבראו לעולם אמר להם הקב"ה איך אתם מסטינים על הדור ההוא שהוא חמוד ונאה ואני שמח בו ואני חפץ בו ואני (אתמנך) [אתמוך] בו ואני רוצה בו שנאמר הן עבדי אתמוך בו [בחירי רצתה נפשי נתתי רוח עליו וגו'] (ישעיה מ"ב א') והיאך אתם משטינים עליו הריני מאבד את כולכם קדחי אש מאורי זיקות ונשמה אחת אין [אני] מאבד לכך נאמר כי עמך מקור

חיים באורך נראה אור: [אמרו] שבוע שבן דוד בא בה מביאים קורות של ברזל ונותנים לו על צוארו עד שנכפפה קומתו (והיה) [והוא] צועק ובוכה ועולה קולו למרום אמר לפניו רבונו של עולם כמה יהא כוחי וכמה יהא רוחי וכמה יהא נשמתי וכמה יהיו איבריי לא בשר ודם אני על אותה השעה היה דוד בוכה ואומר יבש כחרס כחי [וגו'] (תהלים כ"ב ט"ז) באותה השעה אמר לו הקדוש ברוך הוא אפרים משיח צדקי כבר קיבלת עליך ששת ימי בראשית עכשיו יהא צער שלך כצער שלי שמיום שעלה נבוכדנצר הרשע והחריב את ביתי ושרף את היכלי והגלה את בניי לבין האומות העולם חייך וחיי ראשי שלא (הכנסתי) [נכנסתי] לכסא שלי ואם אין אתה מאמין ראה טל שעלה על ראשי שנאמר שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה (שה"ש ה' ב') באותה השעה אמר לפניו רבונו של עולם עכשיו נתיישבה דעתי דיו לעבד שיהא כרבו. א"ר לוי בשעה שאמר הקב"ה לכנסת ישראל קומי אורי כי בא אורך אמרה לפניו רבונו של עולם (עתיד) [עמוד] אתה בראשינו באותה השעה הקדוש ברוך הוא אומר לה בתי (יפתי) [יפה] את אומרת שנאמר (ענה דודי ואמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך) [משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' וגו'] (תהלים י"ב ו'). דבר אחר למה דומה כנסת ישראל בעולם הזה (לחיגור) [לחיגר] שאינו יכול לילך ולבוא ואומות העולם מחרפים אותם ואומרים להם בכל יום אלקיך היכן הוא למה לא יצילך אמרה (לו) [להם] יש לי יום אחד שעתיד מלכי (להעלות) [להיגלות] עלי שהוא מחזיקני ומעמידני על רגליי שנאמר (משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' אשית בישע יפיח לו) [ענה דודי ואמר לי קומי לך רעייתי יפתי ולכי לך] (שה"ש ב' י'). אמר רבי יצחק שנה שמלך המשיח נגלה בו כל מלכי האומות העולם מתגרים זה בזה מלך פרס מתגרה במלך ערביא והולך מלך ערביא לאדום ליטול עצה מהם (והחזיר) [וחוזר] מלך פרס (והחריב) [ומחריב] את כל העולם כולו וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם ויאחוז אותם צירים כצירי יולדה וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים להיכן נלך ולהיכן נבוא ואומר להם בניי אל תתייראו [כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם מפני מה אתם מתייראים אל תיראו] הגיע (ימי) [זמן] גאולתכם ולא כגאולה ראשונה כך גאולה אחרונה כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושיעבוד מלכיות (אחרים) [אחריה] אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושיעבוד מלכיות (אחרים) [אחריה]: שנו רבותינו בשעה שמלך המשיח נגלה בא ועומד על הגג של בית המקדש (והיה) [והוא] משמיע להם לישראל ואומר להם ענוים הגיע זמן גאולתכם ואם אין אתם מאמינים ראו (באורו) [באורי] שזרח עליכם שנאמר קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח ועליכם בלבד זרח ולא על אומות העולם

שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה באותה השעה מבהיק הקדוש ברוך הוא אורו של מלך המשיח ושל ישראל וכל אומות העולם בחושך ואפילה והולכים כולם לאורו של משיח ושל ישראל שנאמר והלכו גוים לאורך מלכים לנגה זרחך (ישעיה ס' ג') ובאים ומלחכים עפר מתחת רגליו של מלך המשיח שנאמר (ואיים לפניו יחלו ועפר רגליו ילחכו) [ועפר רגליך ילחכו] (שם מ"ט כ"ג) ובאים כולם ונופלים על פניהם לפני משיח ולפני ישראל ואומרים להם נהיה לך ולישראל עבדים וכל אחד ואחד מישראל לו שני אלפים ושמונה מאות עבדים שנאמר והיה ביום ההוא אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל הלשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלקים עמכם (זכריה ח' כ"ג):

פרק לז

שוש אשיש בה' ותגל נפשי באלקי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה (ישעיה ס"א י): זהו שנאמרה ברוח הקודש על ידי ירמיה אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדיו והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם (ירמיה ל"א י"ג) כנגד מי אמרו ירמיה למקרא הזה לא אמרו אלא כנגד ימות המשיח שעתיד הקדוש ברוך הוא להשפיע טובות גדולות על ישראל שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם (תהלים ל"א כ') מלמד שעתידים אבות העולם לעמוד בניסן ואומרים לו אפרים משיח צדקנו אע"פ שאנו אבותיך אתה גדול ממנו מפני שסבלת עונות בנינו ועברו עליך מדות קשות שלא עברו על הראשונים ועל האחרונים והיית שחוק ולעג באומות העולם בשביל ישראל וישבת בחושך ואפילה ועיניך לא ראו אור וצפד עורך על עצמך וגופך יבש היה כעץ ועיניך (חסכי) [חשכו] מצום וכחך יבש כחרס כל אילו מפני עונות בנינו רצונך יהנו בנינו מטובה זו שהשפיע הקב"ה לישראל שמא בשביל צער שנצטערת עליהם ביותר (וחשיך) [וחבשוך] בבית האסורים אין דעתך נוחה מהם אומר להם אבות העולם כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם ובשביל בניכם ולכבודכם ולכבוד בניכם שיהנו מטובה זו שהשפיע הקדוש ברוך הוא להם לישראל (אמרו) [אומרים] לו אבות העולם אפרים משיח צדקנו תנוח דעתך שהנחת דעת קונך ודעתינו אמר רבי שמעון בן פזי באותה שעה מגביהו הקב"ה למשיח עד שמי השמים ופורש עליו מזיו כבודו מפני [אומות] העולם בפני הפרסיים הרשעים אומר לו אפרים משיח צדקנו הוי דיין על אילו ועשה בהם מה שנפשך חפיצה שאלמלא רחמים שגברו עליך ביותר כבר איבדוך מן העולם ברגע אחד שנאמר הבן

יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאם ה' (ירמיה ל"א כ') למה רחם ארחמנו שני פעמים רחמים אלא רחם בשעה שהיה חבוש בבית האסורים שבכל יום ויום היו אומות העולם מחרקין שיניהם ומרמזים בעיניהם ומנענעים בראשיהם ומפטירים בשפתותיהם שנא' כל רואי ילעיגו לי בשפה יניעו ראש (תהלים כ"ב ח') יבש כחרס כחי ולשוני מודבק מלקוחי ולעפר מות תשפתני (שם שם ט"ז) ושואגים עליו כאריות שנאמר פצו עלי פיהם אריה טורף ושואג כמים נשפכתי התפרדו כל עצמותי היה לבי כדונג נמס בתוך מעי (שם שם י"ג וי"ד) ונוהמים עליו כאריות ומבקשים לבלעו שנאמר פצו עלינו פיהם כל אויבינו פחת ופחד היה לנו השאת והשבר (איכה ג' מ"ו ומ"ז) ארחמנו בשעה שהיה יוצא מבית האסורים שלא מלכות אחד ולא ב' מלכיות ולא שלשה מלכיות באים עליו אלא מאה וארבעים מלכיות מקיפות [אותו] ואומר לו הקדוש ברוך הוא אפרים משיח צדקי אל תירא מהם כי כל אילו ברוח שפתיך ימותו שנאמר וברוח שפתיו ימות רשע (ישעיה י"א ד') מיד (מה) הקב"ה עושה לו למשיח שבע חופות של אבנים טובות ומרגליות וכל חופה וחופה מושכים מתוכה ארבע נהרות של יין ושל דבש ושל חלב ושל אפרסמון טהור ומחבקו הקדוש ברוך הוא בפני הצדיקים (מכניסו) [ומכניסו] לחופה ורואים אותו כל הצדיקים (ומכניסים לחופה ורואים אותו כל הצדיקים וחסידים וקדושים וכל גיבורי תורה שבכל דור) אמר להם הקב"ה לצדיקים צדיקי עולם עדיין לא נטל אפרים משיח צדקי חצי (צערי) [צערו] עדיין יש לי מידה אחת שאני נותן לו שלא ראתה עין מעולם שנאמר עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה ס"ד ג') באותה השעה קורא הקדוש ברוך הוא להם לרוח צפונית ולרוח דרומית אומר להם בואו כבדו ורבצו לפני אפרים משיח צדקי בכל מיני בשמים של גן עדן שנאמר עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו (שה"ש ד' ט"ז) לכך נאמר אז תשמח בתולה וגו' (ירמיה ל"א י"ב): דבר אחר שוש אשיש שוש בימות המשיח אשיש במפלתה של רומי הרשעה תגל נפשי (באלקים) [באלקי] זו מלחמת גוג ומגוג: דבר אחר שוש אשיש בה' שוש להצילכם מדינה של גיהנם אשיש ביצר הרע [כשהוא] נעקר מתוך ישראל ותגל נפשי (באלקים) [באלקי] כשנמחלים עונותינו: דבר אחר שוש אשיש בה' ותגל נפשי (באלקים) [באלקי] שוש כשנבלע מלאך המות מן קרבם אשיש לימות המשיח ותגל נפשי (באלקים) [באלקי] לעולם הבא שאין לו הפסק: כי הלבישני בגדי ישע ז' לבושים (שלבש) [לבש] הקב"ה מיום שנברא העולם עד שיפרע מאדום הרשעה כשברא העולם לבש הוד והדר שנאמר הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד א') כשנגלה לנו על הים לבש גאות

שנאמר ה' מלך גאות לבש (שם צ"ג א') וכשנתן את התורה לעמו לבש עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כ"ט י"א) כשנפרע מן הכשדיים לבש נקמה שנאמר וילבש בגדי נקם (ישעיה נ"ט י"ז) כשעתיד למחול עונותיהם של ישראל ילבש לבוש לבן שנאמר לבושיה כתלג חיור (דניאל ז' ט') ובשעה שהמשיח נגלה לובש לבוש צדקה שנאמר וילבש צדקה כשריון (ישעיה שם שם) וילבש לבוש אדום שנאמר מדוע אדום ללבושיך (שם ס"ג ב') זו נקמת אדום באותה השעה אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לבוש נאה שלבשת נאה לך מכל לבושים הראשונים שלבשת שנאמר [זה הדור בלבושו] (שם): כחתן יכהן פאר מלמד שמלביש הקב"ה לאפרים משיח צדקנו לבוש שזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו וישראל משתמשין לאורו ואומרים אשרי שעה שבה נברא אשרי הבטן שממנו יצא אשרי הדור שעיניו רואות אותו אשרי עין שחיכתה לו שמפתח שפתיו ברכה ושלום ושיחתו נחת רוח והרהור לבו בטח ושלאנן אשרי עין שזכתה בו שמלל לשונו סליחה ומחילה לישראל תפלתו ריח ניחוח תחינתו טהרה וקדושה אשרי אבותיו שזכו לטוב העולם הגנוזים לנצח: וככלה תעדה כליה למה נמשלה כנסת ישראל לכלה לומר לך מה כלה זו אינה מתקבלת אלא בתכשיטיה אף כנסת ישראל (אינה מכלת סוטני' אלא בזכות) [אינם מתכלמין סוטניה אלא בזכותה]: דבר אחר וככלה תעדה כליה מה כלה זו (אינה חסר') [טעונה חסד] בפני כל (רואים) [רואיה] כך כנסת ישראל בשעה שעלתה מבבל במוצאי שביעית חייתה טעונה חסד (מפני) [בפני] כל מלכיות ואם נפשך לומר מה כלה זו כיון שכלו ימי שמחתה חוזרת למלאכתה אף כנסת ישראל (ישלח) [יש לה] שיעבוד אחר גאולתה ת"ל ובאו לציון ברנה וגו' שמחת עולם על ראשם (ישעי' ל"ה י' ונ"א י"א):

פרק לח

מדרש הרנינו: ילמדנו רבינו אם היתה קטטה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביוה"כ כך שנו רבותינו (לשון המשנה) עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר עבירות שבינו לבין חבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו (יומא פ"ח מ"ט) ואם הלך לרצותו ולא קיבל עליו מה יעשה אמר רבי שמואל בר נחמן יביא עשרה בני אדם ויעמידם שורה ויאמר לפניהם קטטה הייתה ביני ובין פלוני וביקשתי ממנו לפייסו ולא רצה לקבל אלא הרי [הוא] בסרבנו נעניתי לו ומניין שכן הוא אומר ישור על אנשים [ויאמר חטאתי וישר העויתי] וגו' (איוב ל"ג כ"ז) והקדוש ברוך הוא רואה שמשפיל עצמו ומכפר לעונותיו שכל זמן שאדם בזדונו אין נמחלים לו רצונך לידע כל זמן שהיה

איוב עומד כנגד חביריו וחביריו כנגדו הייתה מידת הדין מתוחה כך אנו מוצאים שאיוב אמר להם ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים (שם ל' א') והם אומרין לו גם שב גם ישיש בנו (שם ט"ו י') כשנרצה להם ובקש רחמים עליהם אותה שעה שב עליו הקב"ה שנאמר וה' שב את שבות איוב (שם מ"ב י') אימתי בהתפללו בעד רעהו (שם) וכן הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך (דברים י"ג י"ח) אמר רבי יוסי בן דורמסקית סימן זה יהא בידך כל זמן שאתה מרחם על חבירך המקום מרחם (עליכם) [עליך] אברהם מפני (מה קנה) [שבקש] רחמים על אבימלך ונתפלל בעדו מיד נטל שכרו שנ' ויתפלל אברהם [אל האלקים] וירפא אלקים את אבימלך ואת אשתו (בראשית כ' י"ז) ומה שכר נטל שנפקדה אשתו וילדה לו בן שנאמר וה' פקד את שרה [כאשר אמר] ויעש ה' לשרה כאשר דבר (שם כ"א א):

פרק לט

למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלקים עוזנו הריעו לאלקי יעקב (תהלים פ"א א' וב'): ילמדנו רבינו שופר שניקב וסתמו מהו שיהא כשר לתקוע בו כך שנו רבותינו אם מעכב הוא התקיעה פסול ואם לאו כשר (ר"ה פ"ג מ"ד) מה טעם דכתב וה' אלקים בשופר יתקע (זכריה ט' י"ד) מה שופרו של הקדוש ברוך הוא שלם אף שופר של ר"ה יהא שלם למה שבר"ה הם נגאלים ממלאך המות אמר רבי עקיבא בעל מום כשר לתקוע בר"ה וביובל שנאמר והעברת שופר תרועה וגו' בכל ארצכם (ויקרא כ"ה ט') אבל על הזבחים לאו ולמה ישראל תוקעים בשופר בראש השנה כדי שידין אותם הקב"ה ברחמים ויזכה אותם שנאמר עלה אלקים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מ"ז ו') אמר אסף הואיל ובשופר הזה הקדוש ברוך הוא מרחם על ישראל ומזכה [אותם] בדין הוו זהירים להיות נוטלים שופרות בר"ה ומתריעים לפני הקב"ה והוא מרחם על ידם ומזכה (אותו) [אתכם] בדין מנין ממה שקרינן בענין מזמור הרנינו לאלקים עוזינו הריעו לאלקי יעקב: [הרנינו לאלקים וגו'] כך פתח רבי תנחומא בר' אבא לא הביט און ביעקב (במדבר כ"ג כ"א) מה ראה בלעם להזכיר ליעקב ולא לאברהם ולא ליצחק אלא ליעקב אלא ראה שעמד מאברהם פסולת ישמעאל ובני קטורה מיצחק פסולת עשו ואלופיו אבל יעקב כולו קודש כמה שכתב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וגו' (בראשית מ"ט כח) לפיכך לא הזכיר לאחד מן האבות אלא ליעקב הריעו לאלקי יעקב סלה. דבר אחר למה ליעקב מכל האבות כך שנו רבותינו במידה שאדם מודד באותה מידה מודדים לו (סוטה פ"א מ"ז) למלך שהיו לו ג' אוהבים ובקש לבנות פלטין הביא לראשון אמר ראה המקום הזה שאני

מבקש לעשות לי פלטין אמר לו אותו אוהבו זכור הייתי אותו הר מתחילה הביא לשני ואמר לו זכור הייתי אותו שדה מתחילה הניחו המלך הביא אוהבו השלישי ואמר זכור הייתי אותה פלטין מתחילה אמר לו חייך שאני בונה אותה פלטין וקורא אותו לשמך כך אברהם יצחק ויעקב היו אוהביו של הקדוש ברוך הוא אברהם קרא לבית המקדש הר שנאמר בהר ה' יראה (בראשית כ"ב י"ד) ויצחק קרא אותו שדה שנאמר ראה ריח בני כריח השדה (שם כ"ז כ"ז) ויעקב קרא אותו פלטין שנאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים (שם כ"ח י"ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה קורא אותו בית עד שלא נבנה חייך שאני בונה אותו וקורא אותו בית יעקב [בית יעקב] לכו ונלכה באור ה' (ישעיה ב' ה') וכן והלכו עמים רבים [וגו'] אל בית אלקי יעקב וגו' (שם שם ג') ואף ירמיה אומר כן הנני שב את שבות אהלי יעקב (ירמיה ל' י"ח) ואף אסף קשט לדברים ולא הזכיר בתרועה אלא יעקב שנאמר הריעו לאלקי יעקב: תקעו בחודש שופר בכסא ליום חגינו (תהלים שם ד') מהו בכסא בחדש שהוא כיסוי. דבר אחר בר"ח שיש בו חג הסוכות. דבר אחר מהו תקעו בחדש שופר אמר רבי ברכיה הכהן בר' כשתיטלו את השופר לתקוע חדשו מעשיכם ועשו תשובה ואפילו יש בידכם כמה עבירות אני מכסה עליהם כמה שנאמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו' ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו וגו' (מיכה ז' י"ח וי"ט):

פרק מ

דבר אל בני ישראל לאמר (באחד לחודש השביעי) [בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קודש] (ויקרא כ"ג כ"ד): ילמדנו רבינו כמה ברכות צריך אדם להתפלל בר"ה למדונו רבותינו (ר' יצחק אומר) תשע ברכות אדם צריך להתפלל בר"ה [ר' יצחק אומר] ומה טעם מתפללים תשע ולא שבע כשם שמתפללים בשבת אלא ט' נגד ט' הזכרות שכתובים בפרשת חנה ולמדו תפילת ר"ה מפרשת חנה אמר רבי אבא בר כהנא שכתוב בפרשת חנה ה' ידין כל אפסי ארץ (שמואל ב' י') ואימתי הקב"ה דן את העולם ומזכה אותם בר"ה הוא דן את בריותיו ומזכה אותם שהוא חפץ לזכות בריותיו ולא לחייבם שנאמר חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל ל"ג י"א) וכן הוא אומר ה' חפץ למען צדקו (ישעיה מ"ב כ"א) שהוא [חפץ] להצדיק בריותיו ולמה הוא חפץ להצדיק את בריותיו אלא אמר רבי יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש אמר הקדוש ברוך הוא בשעה שאני נוצח אני מפסיד ובשעה שאנו נצוח אני משתכר נצחתי לדור המבול והפסדתי שאבדתי כל אותן האוכלוסים שנאמר וימח את

כל היקום (בראשית ז' כ"ג) וכן בדור הפלגה וכן בסדומיים אבל במעשה העגל נצחני משה שנאמר למה ה' יחרה אפך (שמות ל"ב י"א) ונשתכרתי כל אותם האוכלוסים הוי מזכה אני לכל בריותיי שלא נפסיד לפיכך בר"ה אני מזכה (בריותיו) [בריותי] כשאני דן אותם (הא) [יהא] זהירים להיות נוטלים שופרות ומתריעים לפני ואני מזכיר להם עקידת יצחק ומזכה אותם בדין מניין ממה שקראו בענין בחודש השביעי באחד לחדש: [בחדש השביעי וגו'] כך פתח ר' תנחומא בר אבא לעולם ה' דברך נצב בשמים לדור ודור אמונתך [כוננת ארץ ותעמד למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך] (תהלים קי"ט פ"ט צ' וצ"א) מהו לעולם ה' אלא אמר לו דוד רבון העולמים לעולם אין [אתה] בא עלינו בדין אלא במדת רחמים אילולי כך לא היינו יכולים לעמוד אפילו שעה אחת ולעולם אלקים אין כתב כאן אלא ה' במה אתה דנינו באותה מידה של רחמים בה' שנא' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו') ולא לנו בלבד אלא אף לאדם הראשון יציר כפיך אילולי ששיתפת מדת רחמיך בשעה שדנת אותו לא היה עומד [אפילו] שעה אחת וכן התקנתה עמו [כשם] שדנת אותו ברחמים וזכית אותו כך אתה הווה (אפילו שעה אחת) ועתיד לדון את בניו ולזכותם כיצד אמר רבי חנינא כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו היה מסתכל במעשה הרשעים ולא היה מבקש לבראות את העולם דור אנוש דור המבול דור הפלגה ומעשה סדומיים והקב"ה חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים באברהם יצחק ויעקב כולהם וחוזר ומסתכל ואומר בשביל רשעים איני בורא את העולם הריני בורא את העולם ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדותו בו לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים ומבקש לבראתו ברחמים ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים מה עשה שיתף שניהם מדת הדין ומדת רחמים וברא את העולם שנאמר ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים (בראשית ב' ד') [וכן] לאדם כשבא לבראותו ונסתכל שהוא חוטא בעץ ואמר אם אני בורא אותו במידת הדין אין לו תקומה ואם לבראותו ברחמים רע הוא (מתענג) [התענוג] מה עשה שיתף שני המדות מדת הדין ומדת רחמים וברא אותו שנאמר ויצר ה' אלקים את האדם (שם שם ז') וכך עשה לו בזמן שחטא דנו בשתי המדות במדת הדין ובמדת רחמים במדת הדין שאמר לו ביום אכלך ממנו מות תמות (שם שם י"ז) וכיון שאכל גזר עליו מיתה ובמידת רחמים כיצד שיתף עם מדת הדין שלא פירש לו אם יום משלו ואם יום של הקדוש ברוך הוא שהוא אלף שנים כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול וגו' (תהלים צ' ד') והוא חיה תשע מאות ושלשים והניח לבניו שבעים שנה שנא' ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י') ולא עוד אלא כיון שאכל היו המלאכים משמיעים קולם לפני הקב"ה שנאמר וישמעו

קול ה' אלקים (בראשית ג' ח') ומה היו אומרים רבונו של עולם מת והלך לו אותו שבגן שנאמר מתהלך בגן (שם) לא כך גזרת עליו כי ביום אכלך ממנו מות תמות אמר להם הקדוש ברוך הוא שמא פירשתי לו אם יום משלי אם יום משלו יום משלי אני נותן לו לרוח היום (שם) אני נותן לו תשע מאות ושלשים ומניח לבניו שבעים שנה לפיכך אמר דוד רבון העולמים אילולי שדנת את אדם הראשון ברחמים בשעה שאכל מן האילן לא חיה אפילו שעה אחת וכשם שדנת אותו ברחמים כך התקנת עמו שאתה היום דן את בניו ברחמים לעולם ה' דברך נצב מהו נצב קיים דברך שהתקנת עם האדם הראשון שכשם שדנת אותו ברחמים כך אתה דן את כל הדורות אחריו לעולם לכך נאמר לעולם ה' (מהו) לדור ודור אמונתך (מהו) למשפטיך עמדו היום א"ר יהושע הכהן ברבי נחמיה בשם רבי הונא בר' יצחק אם אין אתה למד מכאן יש לך מקרא מלא משה אמר להם בתורה בצר לך ומצאוך את כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלקיך [וגו'] ולא ישכח את ברית אבותיך (דברים ד' ל' ול"א) מהיכן כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלקים אדם על הארץ (שם שם ל"ב) אמר הקב"ה ומה אדם הראשון שדנתי אותו זכיתי אותו ביום משלי אף אתם כשתהיו באים לדין לפניי בר"ה היו באים בשופרים ואפילו יש לכם כמה קטיגורים אני אזכור עקידתו של יצחק ומזכה אתכם שנאמר דבר אל בני ישראל באחד לחודש וגו' זכרון תרועה. ר' אמי שלח לתלמידו לשמוע את רבי לוי והיה עוסק בפרשה זו אמר כתוב אחד אמר (יום) זכרון תרועה וכתב אחד אמר יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ"ט א') אלא ראש השנה שחל להיות בחול תוקעים בכל מקום ואם חל להיות בשבת אין תוקעים אלא ביבנה בלבד: דבר אחר בחדש השביעי פתח והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים (תהלים ט' ט') מהו במישרים אמר ר' אלכסנדרי דן את האומות במישרים שלהם ברחב ביתרו ברות כיצד אומר לאומות העולם למה לא קרבת אצלי והוא אומר שהייתי רשע מוחלט והייתי מתבייש והוא אומר לו וכי יותר היית מרחב שהיה ביתה בקיר החומה והייתה מקבלת את הליסטים ומזנה מבפנים וכשנתקרבה אצלי לא קיבלתיה והעמדתי ממנה נביאים וצדיקים אלא יתרו כומר היה לע"ז כשבא אצלי לא קבלתי אותו והעמדתי ממנו נביאים וצדיקים אלא רות המואביה כשבאת אצלי לא קבלתי אותה והעמדתי ממנה מלכים. דבר אחר אמר רבי לוי דן אותם בישרות דן אותם בלילה אימתי כשהם ישנים מן העבירות שביום הם עוברים עבירות וגוזלים וחומסים לפיכך הוא דנם בלילה בזמן שהם ישנים באותה השעה שהם בטלים מן העבירות כדי שיהא להם תקומה בעולם למה שאין הקדוש ברוך חפץ אפילו באבידתם של רשעים למה שהכל בריותיו ומעשה

ידיו איזה יוצר מבקש שישתברו קנקניו לכך הוא דנן בלילה כדי שיעמדו בעולם ידין לאומים במישרים וכשהוא דן את ישראל הוא דנן ביום שכשהם ישנים הם בטלים מן המצות ניער משנתו מיד הוא משכים לבית הכנסת וקורא קרית שמע ומתפלל שומע את התורה שומע את הזקן אמר רבי פנחס בשם רבי יהודה בן לוי בשם רבי אלכסנדרי למה אין ישראל תוקעים מן התפילה ראשונה אלא בתפילת המוספים כדי שבשעה שהם עומדים בדין יהיו מצויין מליאי מצות הרבה ויזכו בדין אמר דוד [תפלה לדוד שמעה ה' צדק הקשיבה רנתי האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים] (תהלים י"ז א' וב') תפילה לדוד זו תפילה שאדם מתפלל בשעה שהוא נעור מן שנתו ברוך מחיה המתים שמעה ה' צדק זו קרית שמע הקשיבה רינתי זו תפילה הראשונה האזינה תפילתי זו תפלה השנייה למה בלא שפתי מרמה לא עמדנו לתפילה לא מתוך דבר בטילה ולא מתוך שפתי מרמה אלא מתוך תורה ומצות ומעשים טובים לפיכך מלפניך משפטי יצא ואל תסתכל במעשים רעים אם יש לנו שנאמר עיניך תחזינה משרים. דבר אחר עיניך תחזינה [מישרים] אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אתה יושב בדין ודן אותנו וקטיגורים עומדים לפניך וסניגורים לפניך אילו אומרים זכות ואילו אומרים (קטיגורים) [קטיגוריא] אל תתן עיניך אלא בלמדי (סניגורים) [סניגוריא] עיניך תחזינה מישרים אמר להם הקב"ה חייכם וכך אני עושה למה שאני חפץ לזכות אתכם שנאמר ה' חפץ למען צדקו (ישעיה מ"ב כ"א) וכך אני מדבר בצדקה (שם ס"ג א') אני חפץ שתזכו בדין בא נראה שנים נכנסים לדין זה משתק את בעל דינו ואמר אני אומר ראשון וחבירו אינו מניחו אלא אומר אני אומר ראשון והקדוש ברוך הוא בזמן שאמר לישראל בואו נשפטה יחד (שם מ"ג כ"ו) אמרו מי ידבר ראשון אמר להם אמרו אתם תחילה ספר אתה למען תצדק (שם) למה אם נצחתי אתכם בדין אני הוא שמפסיד אם נצחתם אותי אני משתכר נצחתי לדור המבול אני הפסדתי וכן לדור הפלגה וכן לסדומיים ולא אני הפסדתי נצחתי לירמיה לא אני הפסדתי שהחרבתי ביתי והגליתי בניי ובמעשה העגל נצחני משה ואני נשכרתי רצוני הוא שתנצחוני הוי ה' חפץ למען צדקו ובשביל שנקראתי אלקי משפט ואלקים אמת כשתהיו עומדים לפניי בר"ה היו נוטלים שופרות ותוקעים בהם ואפי' יש לכם כמה קטיגורים הם בטלים מכם: [דבר אחר] בחדש השביעי יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ"ט א') אמר דוד אין גדול מן השופר שהוא מסלק מדת הדין ומקרב מדת רחמים [בשעה] שהקדוש ברוך הוא עולה ויושב על כסאו שלו בדין יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש אמר עלה אלקים בתרועה (תהלים מ"ז ו') מיד תקעו בשופר ומדת הדין [מסתלקת ומדת הרחמים] מתקרבת ה' בקול שופר

(שם): [דבר אחר] בחדש השביעי באחד לחדש אמר להם הקב"ה אומות העולם אין להם זכות אבות לתלות בהם כשהם נידונים אבל אתם בזמן שאתם נכנסים לפני בדין אפילו אתם מתחייבים מן הדין אני מסתכל בזכות אבות ומזכה אתכם בדין אמרו לו והרי בר"ה אנו נידונים אמר להם בואו וראו שבו בפסוק הזכרתי את האבות באחד לחודש בזכות אברהם אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד) זכרון תרועה בזכות יצחק למה בשופר זכר לקרני האיל מקרא קודש בזכות יעקב שמעו אלי יעקב ישראל מקוראי וגו' (ישעיה מ"ח י"ב): ועשיתם עולה לה' (במדבר כ"ט ב') ובמקום אחר הוא אומר והקרבתם עולה לה' (שם) וכאן ועשיתם אמר רבי יצחק למה ועשיתם אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עשו תשובה באילו עשרת הימים בין ראש השנה ליום הכיפורים ואני מזכה אתכם ביום הכיפורים (בורא) [ובורא] אתכם ברייה חדשה כעניין שנאמר ויעש אלקים את הרקיע וגו' (בראשית א' ז'). וכמה קרבנות נוסיף אמר להם עשרה פר אחד איל אחד כבשים בני שנה שבעה ושעיר עזים אחד לחטאת הרי עשרה ולמה עשרה כנגד עשרת ימי תשובה ואם עשיתם תשובה בהם ואתם באים לפני ביום הכפורים ואפילו יש [לכם] עונות מן הארץ ועד השמים אני מלבינם כשלג וכן אמר להם הנביא רחצו הזכו [וגו'] (ישעיה א' ט"ז) תשע מידות כתב כאן כנגד תשעה ימים שבין ר"ה ליום הכיפורים [רחצו וגו'] שפטו יתום ריבו אלמנה הרי תשע מידות כאן ומה כתב אחריו לכו נא ונוכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (שם). דבר אחר למה עשרה כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם שביום הזה כל העולם עומדים בדין לפני הקב"ה והעולם מתחייב כלייה מפני שבריותיו מלוכלכים בעבירות והקדוש ברוך הוא מזכה את עולמו נמצאת אומר כאילו בו ביום נברא העולם. דבר אחר למה עשרה כנגד עשרת הדברות שקבלו בסיני שהם סניגורים של ישראל שלא קיבלו אותם אומות העולם וישראל קיבלו אותם מאהבה [וכן] התקינו עשרה מלכיות ועשרה זכרונות ועשרה שופרות כנגד עשרת ימי תשובה אמר ישעיה ועוד בה עשיריה ושבה והייתה לבער (שם ו' י"ג) אמר הקב"ה בר"ה אני דן את עולמי ובו ביום הייתי צריך לגמור את הדין ולמה אני תולה עד עשרה ימים כדי שיעשו תשובה עוד ולמה עוד בה עשירייה כדי שיעשו תשובה ושבה והייתה לבער שאם עשיתם תשובה באילו הימים אפילו יש בכם כמה עונות אני מבערם ומזכה אתכם ואם לא עשיתם בהם תשובה הוו יודעים שדינכם מתפסק ביום הכיפורים ולא עשיתי בכם אלא אתם עשיתם בעצמכם למה שכך התקנתי לכם שתהיו תוקעים בשופר בראש השנה (כשתהיו) [כדי שתהיו] חרדים מתקיעת השופר להתקין עצמיכם לתשובה אמר הנביא אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו (עמוס ג' ו') לפיכך אם יהיה רעה בעיר וה'

לא עשה (שם): דבר אחר בחדש השביעי מהו בחודש השביעי אמר רבי ברכיה בירחא דשבועתא כיצד בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם להקריב את בנו שנאמר ויאמר קח נא את בנך את יחידך וגו' (בראשית כ"ב ב') אמר לו לאיזה מהם אמר לו את יחידך אמר לו שניהם יחידים יצחק יחיד לי וישמעאל יחיד לה לאמו אמר לו (את יצחק) אשר אהבת אמר לו רבון העולמים וכי יש תחומים במעים לזה אני אוהב ולזה אני אוהב אמר לו את יצחק וכל כך למה כדי לחבבו בפניו אמר לו מה אעשה לו אמר [לו ולך] לך אל ארץ המוריה והעלהו לי שם לעולה (שם) מהו ארץ המוריה חבילה של חכמים כאן נאמר כל אחד ואחד ר' ינאי אומר מהו המוריה מקום שהמורא (והוראה) [והיראה] יוצאת לעולם הימנו נורא אלקים ממקדשך (תהלים ס"ח ל"ו) ורבי [חייא] הגדול אומר ארץ שהוראה יוצאת משם שנא' כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים וגו' (ישעיה ב' ג'). ד"א המוריה אמר רבי שמואל הארץ שמתוכה עתיד הקב"ה להורות על הרשעים שירדו לגיהנם שנאמר כצאן לשאול שתו מות ירעם ירדו שאול חיים וצורם לבלות שאול (תהלים מ"ט ט"ו) ומהיכן מזבול לו (שם). דבר אחר ארץ המוריה אמר רבי יהושע בן לוי הארץ שהצדיקים מורים מתוכה וגוזרים על הקדוש ברוך הוא והוא עושה שנאמר ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם [ויאמר דוד אל האלקים הלא אני אמרתי למנות בעם וגו' תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה] (דהי"א כ"א ט"ו וט"ז). דבר אחר ארץ המוריה אמר רבי יהודה בר (פניי') [פדייה] מוריה אמר לו להיכן הוא אמר לו לארץ שאני מראה אותך. דבר אחר מוריה אמר לו רבון העולמים וכי כשר אני להקריבו כהן אני שם כהן גדול (שיבוא ויקבלו ממנו) [יבוא ויקבלו ממני] אמר לו הקב"ה כשתגיע למקום אני מקדשך ועושה כהן אותך מהו מוריה (תאורתו) [תמורתו] של שם (אליפיי') [חליפיו] כמה דאת אמר לא יחליפנו ולא ימיר אותו (ויקרא כ"ז י"ט). דבר אחר מהו המוריה א"ר פנחס בארץ שמרותו של עולם (לתוכה) [בתוכה] שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מלכים א' ט' ג') ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ויעל דוד וכל ישראל בעלתה (דהי"א י"ג ו'). דבר אחר מהו המוריה אמר רבי שמעון בן יוחי בארץ שהיתה מקושטת כנגד מזבח של מעלן או ירה יירה (שמות י"ט י"ג). דבר אחר הארץ שקטורת הסמים קריבי' בתוכה אלך לי אל הר המור (שה"ש ד' ו') משום רבותיך דברה. מיד וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו ויקח את שני נעריו עמו (בראשית כ"ב ג') (וקורא') [וקורב] ויורד הלך ביום הראשון והלך כל היום כיון שלא ראה כלום חזר לאחוריו עד יום שלישי. וישא אברהם את עיניו (וישא וגו') [וירא] את המקום מרחוק (שם שם ד') ולמה לא ראה ביום הראשון כדי שלא יהו אומות העולם אומרים בהול היה

ולא היה יודע להיכן הולך לפיכך לא ראה לא ביום הראשון ולא ביום השני אלא ביום השלישי ראה מרחוק ענן קשור על הר אחד אמר ליצחק בני רואה אתה מאומה על ההר אמר לו רואה אני על ההר ענן אחד קשור עליו ושאל לנערים ואמר להם רואים אתם מאומה אמרו לו לאו אמר להם הואיל וחמורי אינו רואה אותה ואתם אינכם רואים שבו לכם פה עם החמור (שם שם ה'). ואני והנער נלכה [עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם] (שם) עד פה אין כתב כאן אלא עד כה אמר רבי יהושע בן לוי נלך ונראה מה בסוף הדיבור שאמר לי כה יהיה זרעך (שם ט"ו ה') מהו ונשובה אליכם שלא אמר (ונשוב) [ואשובה] תחילה אתה דורש שלא הודיעם שהוא הולך לקרבן דבר אחר ונשובה אליכם לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ט"ו א') שנתבשר שיצחק חוזר לו. מיד ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק בנו ויקח בידו את האש ואת המאכלת [וגו'] ויאמר יצחק אל אברהם אביו [וגו'] הנה האש והעצים ואיה השה לעולה (שם שם ו' וז') אמר לו אברהם אלקים יראה לו השה (שם שם ח') יזמן קרבנו ואם לא שה לעולה בני שה לעולה חי לעולה לשון יוונית אתה הוא הקרבן אעפי"כ וילכו שניהם יחדיו (שם) מהו יחדיו שלא היצר (כמה) [במה] שאמר לו אביו אלא כשם שזה היה שמח לקרב כך זה היה שמח ליקרב אברהם שמח לעקוד ויצחק שמח ליעקד אברהם שמח לשחוט ויצחק שמח (לשחוט) [לישחט] עם שיצחק מהלך עם אביו מה עשה השטן בא ועמד לו לימינו של יצחק אמר (לא) [לו] הא עלוב בנה של עלובה כמה תעניות נתענית אמך וכמה תפילות [נתפללה] עד שלא באת לה והזקן הזה נשתטה מזקנותו והולך לשוחטך מיד הפך (פניו) יצחק [פניו] אל אביו אמר לו אבא ראה מה אמר לי האיש הזה אמר הוא בא ליצף לך הקדוש ברוך הוא יראה לו [השה]. מיד ויבואו אל המקום אשר אמר לו האלקים ויבן שם אברהם את המזבח (שם שם ט') ולמה לא בנה יצחק עמו אלא אמר אברהם שלא יפול עליו אבן או צרור ויעשה בו מום ויפסל מן הקרבן בנה את המזבח סידר את העצים ועקד את יצחק על גבו נטל אברהם את המאכלת לשחטו אמר לו יצחק אבא אוסרני בידיי וברגליי שהנפש חצופה היא שלא (נדחה) [אראה] המאכלת בא עלי (ונקרטע וניפסל) [ואקרטע ואיפסל] מן הקרבן כפתו אביו כיון שבא ליתן את המאכלת על צוארו באו המלאכים והיו בוכים ומצווחים לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר הן אראלים צעקו חוצה (ישעיה ל"ג ז') ומה היו צועקים נשמו מסילות [שבת עבר ארח הפר ברית וגו'] (שם שם ח') היכן הוא מתן שכרן של עוברי דרכים שהיה אברהם מודיעך בעולם שבת עובר [ארח] בטל מתן שכרם של אורחים שהיו באים מכל מקום ולנים אצל אברהם לאכול חנם ולעשות אותך ברכה בעולם אלא הפר ברית ומפיר [אתה] את

הברית שאמרת לאברהם את בריתי אקים את יצחק (בראשית י"ז כ"א) הרי המאכלת על צוארו עד אימתי אתה ממתין א"ר ברכיה צעקו חוצה חיצה כתב אמרין חיצה היא בידך (מכושיניה) [מכוסיניה] מיד אמר הקדוש ברוך הוא למיכאל מה אתה עומד על תניחנו התחיל מיכאל קורא אותו ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם (שם שם י"א) ב' פעמים שהיה ממהר לשוחטו והיה צווח בו כאדם הצועק מתוך צרה מה אתה עושה אברהם הופך פניו אצלו אמר לו מה אתה עושה אל תשלח ידך אל הנער (שם שם י"ב) אמר לו ואחנקנו ואמר ואל תעש לו מאומה (שם) אמר לו אברהם חוץ מזו ומזו הקב"ה אמר לי לקרב בני ואתה אומר לא תקרבנו מיד קפץ עליו [הקדוש ברוך הוא] ויאמר (בני) בי נשבעתי נאם ה' כי יען וגו' את בנך את יחידך (שם שם ט"ז) מהו את יחידך מלמד שאמר אברהם להקדוש ברוך הוא אדם אם מנסה את חבירו אינו יודע מה בלבו אתה יודע מה בלבבות והיית מנסה אותי לא היה גלוי (רחום) לך שאני שוחטו אמר לו הקב"ה גלוי וצפוי לפניי אפי' נפשך [אם] אמרתי לך לא הייתה מעכב את יחידך הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי (תהלים כ"ב כ"א) אמר לו אברהם למה עשית לי כך אמר לו הקדוש ברוך הוא שהייתי מבקש ליודעך בעולם שלא על חנם בחרתי בך מכל האומות כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה (בראשית שם י"ב). מיד ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה (שם שם י"ד) א"ר ירמיה אמר לו רבונו של עולם גלוי היה לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרת לי לקרב את יצחק אילו השבתי אותך לא היה לך מה להשיבני שהייתי אומר לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כ"א י"ב) ועכשיו אתה אומר לי לשחטו ולא השבתי אותך אלא עשיתי עצמי כאלם וכחרש ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהלים ל"ח י"ד) כשיהיו בניו של יצחק נידונים לפניך ביום זה ואפילו יש להם כמה קטיגורים מקטרגים אותם כשם שדממתי ולא השיבותיך כך אתה לא (תשוה) [תשים] להם. ויקרא אברהם את שם המקום [ההוא] ה' יראה אשר יאמר היום [וגו'] (בראשית שם) מהו היום כהיום מפני שר"ה היה אמר לו הקב"ה וכך אני עושה אמר לו אברהם השבע לי מיד בי נשבעתי נאם ה' (שם שם ט"ז) הוי בחדש השביעי אמר רבי ברכיה בירחא דשבועתא. אמר לו אברהם ומה אני הולך בלא קרבן אמר לו הקדוש ברוך הוא שא עיניך וראה את הקרבן שאחריך וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל [וגו'] (שם שם י"ב). ויעלהו לעולה תחת בנו (שם) א"ר (פניי') [בנייה] היה אברהם מקרב את אימוריו ואמר הרי אמוריו של יצחק בני כך על כל דבר [ודבר] אמר כך יהא לפניך כמו שיצחק בני קירבתי כעניין שנאמר וימלוך (אדם) [יותם] בנו תחתיו (מלכים ב' ט"ו ז'). מהו אחר נאחז בסבך (בראשית

שם) אמר לו הקדוש ברוך הוא ראה מה לפניך בניך העומדים אחריך כשיהיו מסובכים ונאחזים בעבירות מה הם עושים בקרניו נוטלים את הקרנות האלו ותוקעים בהם ואני נזכר עקידתו של יצחק ומזכה אותם בדין ומה עסקו של שופר כאדם שמכניס בזו ומוציא בזו כך בניך אפי' יש להם כמה קטיגורים אני מכניס בזו ומוציא בזו אמר להם משה כך השופר סניגורת (לסם) [לכם] היו נוטלים שופרות בראש השנה ותוקעים (בה) [בהן] בחודש השביעי באחד לחודש: דבר אחר בחדש השביעי זה שאמר הכתוב אך הכל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות המה מהבל יחד (תהלים ס"ב י') מהו אך הבל (המה) אלא [כל] הבלים (והבל) [וכל] כזבים שישראל מכזבים כל ימות השנה באים בחשבון במאזנים לעלות בחודש השביעי (שהוא מזל שביעי במזל) [במזל שביעי שהוא מזל] מאזנים (שביעי בחודש) [ואיזה זה תשרי] כך דרש רבי בן מרי' מהו תשרי תשרי ותשבוק חובינו [אימתי בחדש השביעי] אמר הקדוש ברוך הוא בעולם הזהע"ישופר הייתי מרחם עליכם ואף לעתיד לבא אני מרחם עליכם על ידי שופר ומקרב גאולתכם מניין ממה שקראו בעניין בנביא תקעו (בחדש) שופר בציון הריעו (וכן) [וגו'] כי בא יום כי קרוב (יואל ב' א):

פרק מא

תקעו (בחודש) שופר בציון [והריעו בהר קדשי ירגזו כל יושבי הארץ כי בא יום ה' כי קרוב] (יואל ב' ג'): ילמדנו רבינו בית דין שלא קידשו החודש בעינטב בעדים מהו אם נתקדש אמר רבי אבהו בשם ר' חייא הגדול אם קדשו בית דין את החודש שלא בעדים הרי זה מקודש שנאמר אשר תקראו אותם (ויקרא כ"ג ד') בין בעדים בין שלא בעדים בין שלא ראוהו עדים בין שראוהו עדים הרי זה מקודש שנאמר אשר תקראו ולמה היו ב"ד מעברים את החודש בעינטב שהוא בית הוועד של בית דין לפיכך ראש השנה שחל להיות בשבת אין תוקעים בכל [מקום אלא] בעינטב במקום שהיו ב"ד יושבים ומעברים את השנים והחדשים אמר הקב"ה ציון היא בית הוועד של כל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב' ג') לפיכך כשאפדה את ציון ואת גוליה שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה (שם א' כ"ז) הם באים ותוקעים בתוכה מניין ממה שהשלים בנביא תקעו שופר בציון: [תקעו שופר בציון] כך פתח ר' תנחומא בי ר' אבא יפה נוף משוש כל הארץ [הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב] (תהלים מ"ח ג') (מהו יפה נוף משוש כל הארץ) מהו יפה נוף (קלוניפו) [קלונינפי]. דבר אחר יפה [נוף] א"ר חנניא בר פפא היפה (בענופי' התאינה) [בענפיה כתאינה] הזו ששורשה בארץ ומתמרת

ועולה וענפיה (יוצאה) [יוצאים] מכל צד והיא נאה לכך הוא קורא את ירושלים יפה נוף שכך היא עתידה להיות מרחבת ועולה ורחבה ונסבה למעלה למעלה (יחזקאל מ"א ז'). ד"א יפה נוף א"ר ברכיה היפה בהנפת העומר (סלה) [שלה] ור' יצחק אמר היפה שהיא עתידה להניף את אומות העולם ורבי לוי אמר יפה נוף שהכל מייפין אותה ומשבחים אותה ומניפים לה צור אמרה אני כלילת יופי (שם כ"ז ג') אבל ירושלים הכל אומרים מה נאה ומשובחת הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש כל הארץ (איכה ב' ט"ו). [דבר אחר] יפה נוף א"ר לוי יפה [נוף] שלה בהקפת המזבח. ד"א יפה נוף משוש כל הארץ א"ר יוחנן אף כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וחשבנותיהם היו יוצאים ועושים חוץ לירושלים תחת אותה הכיפה מחוץ לעיר והיו אוכלים ושותים ושמחים בתוך העיר. דבר אחר יפה נוף משוש כל הארץ היפה (כטל) [בטל] שהוא יוצא מתוכה ומנפף את הדגנים וברכה נותנת ומשמח כל הארץ. יפה נוף משוש כל הארץ רבי יונתן של בית גברין הלך בתוכה ופרגמטיא בידו והייתה אפרגיס [אמר] ואף זו היא משוש כל הארץ ולא הספיק לומר עד שמכר כל מה שהיה בידו. הר ציון ירכתי צפון וכי ציון בצפון היא נתונה והלא אינה אלא בדרום ומהו ירכתי צפון אלא שהיו קרבנותיה קריבים על ירך המזבח צפונה (ויקרא א' י"א) ומהו קרית מלך רב עירו של מלך הגדול. דבר אחר יפה נוף משוש כל הארץ א"ר לוי השמחה מציון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה י') הברכה משם כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל"ג ג') התורה מציון תצא תורה (ישעיה ב' ג') עזרה של ישראל מציון שנאמר ישלח עזרך (מציון) [מקדש ומציון יסעדך] (תהלים כ' ג') חיים מציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (שם קל"ג ג') ישועה מציון שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל (שם י"ד ז') ותקיעת שופר שבו מקרב גאולתם של ישראל מציון תקעו שופר בציון הריעו בהר קדשי [וגו'] כי בא יום ה' כי קרוב: דבר אחר תקעו שופר בציון פתח כי הנה רחקיך יאבדו הצמתה כל זונה ממך ואני קרבת אלקים לי טוב שתי בה' מחסי לספר כל מלאכותיך (שם ע"ג כ"ז וכ"ח) אמר דוד הואיל (מי) שהוא רחוק ממך בעולם הזה אבוד הוא בעוה"ב כי הנה רחקיך יאבדו מהו הצמתה כל זונה ממך (אמר לו) [אלו] הם הרשעים שמחליטים עצמם בעבירות ומזניחים עצמן הימך אף אתה מה עושה להם מחליטם לגיהנם למה שרחקו וזנחו הימך ואין הלשון הזה הצמתה אלא לשון מוחלט שנאמר לצמיתות לקונה אותו לדורותיו (ויקרא כ"ה ל') א"ר פנחס ורבי חונא לפי שהרשעים אומרין כמה ריבואים גיהנם מחזקת מאתים ריבוא שלש מאות ריבוא כמה רשעים בכל דור אמר הקדוש ברוך הוא מפילתכם כל שאתם רבים בעולם

אף היא (תפתה) [מתפתה] בכל יום ומרחבת ומעמקת כי ערוך מאתמול תפתה [וגו'] העמיקה הרחיבה [וגו'] (ישעיה ל' ל"ג) הוי כי הנה רחקיך יאבדו ואני קרבת אלקים לי טוב מהו ואני לפי ששואלים את בלעם ואת נביאי ישראל שאלו את בלעם יש להם קץ של ישועה אמר להם הן אמרו לו ואימתי הוא אמר להם רחוק הוא וארואנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב (במדבר כ"ד י"ז) מרחיק את הקץ שאלו לנביאי ישראל אמרו קרוב הוא כי קרוב יום אידם (דברים ל"ב ל"ה) בא ירמיה ואמר הלילו כי קרוב יום ה' (ישעיה י"ג ו') בא מלאכי ואמר קרוב הוא כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג' י"ט) בא יואל ואומר כמותם תקעו שופר בציון [וגו'] כי בא יום ה' כי קרוב אמר דוד כי הנה רחקיך יאבדו זה בלעם וחביריו שרחקו את הקץ ואבדו מן העולם אבל נביאי ישראל (שהטיבת') [היטבת] להם שקרבו את הקץ היטב (לו) [לי] אף אני שקרבתי את הקץ כמותם ואני שקרבתי [קרבת אלקים לי טוב וגו']. לספר כל מלאכותיך א"ר פנחס בשם רבי אחא אע"פ שגמר הקב"ה את (ברית) [בריית] עולם ושבת מכל מלאכתו כמה שכתב ויכל אלקים ביום השביעי [וגו'] וישבות [וגו'] (בראשית ב' ב') אבל משתי מלאכות לא בטל מתקן את הפורענות לרשעים ומתקן מתן שכר טוב לצדיקים: תקעו שופר בציון זה שאמר הכתוב מי יתן מציון ישועות ישראל [וגו'] יגל יעקב ישמח ישראל (תהלים י"ד ז' ונ"ג ז') לפי שבשעה שעמדו ישראל בסיני ואמר להם משה מבקש הקדוש ברוך הוא ליתן לכם [התורה] אמרו לו רבינו משה כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') מיהו מבקשים אנו לשמוע מפיו אמר רב חנן בשם רבי אחא ערב לפני הקב"ה התשובה שהשיבו למשה ומיד נעקר כל יצר הרע שהיה בהם הוא שהקדוש ברוך הוא אומר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי (דברים ה' כ"ו) [לבם] אינו אומר אלא לבבם יצר הטוב יצה"ר שהיה בהם נעשו שניהם לב אחד של יצר טוב אמר רבי יוחנן הקב"ה עומד ואומר מי יתן והיה לבבם זה להם ולא לומר הן של מי לא שלך לעקור יצר הרע מבינותינו שאילו שאלו אותה שעה שלא למות לא היה מתים שאילו [שאלו] שיעקר יצר הרע היה נעקר מהם אלא ולא נתן ה' לכם לב לדעת (שם כ"ט ג') אתמה [אמר הקדוש ברוך הוא] לפי שאני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה אף אתם סופכם להיות מתאוים ואומרים מי יתן מציון דבר אחר מי יתן בשני מקומות א"ר הונא לפי ששני פעמים התינוקות אומרים בבית הכנסת אחת בבוקר ואחת בערב הושיענו ה' אלקינו (תהלים ק"ו מ"ז) (הושיעה ה' אלקינו) לפיכך הקב"ה אומר שני פעמים מי יתן מציון ישועת מי יתן שיגיע הקץ שאקרב גאולתכם ר' יהודה בי רבי שלום בשם רבי שמעון בן לקיש אומר לאו [מן השם הוא זה] אלא שכתוב בשני מקומות בתהלים הושיענו ה' אלקינו וקבצנו והצילנו מן

הגוים (שם) ובדברי הימים נאמר הושיענו [אלקי] ישענו [וקבצנו והצילנו מן הגוים וגו'] (דהי"א ט"ז ל"ה) לפיכך הקדוש ברוך הוא אומר מי יתן מציון שני פעמים. דבר אחר מי יתן [וגו'] יגל יעקב ישמח ישראל לא היה צריך לומר אלא יגל אברהם יצחק ויעקב וישמחו ישראל אלא למה יגל יעקב לפי שיעקב מצטער כשישראל מצטערים וכשהם בצרה לפיכך כשתבוא הגאולה לישראל הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל אימתי יגל יעקב כשישמח ישראל כשם שדרש ריש לקיש (דבר קשה הוא) כשישראל חוטאים כאן יעקב לוקה במערת המכפלה לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל אבל ר' אלכסנדרי' דריש דעת אחרת למה יגל יעקב אלא אדם שיש לו בן למול או נטל אשה מי שמח מי שהוא מזומן לסעודה [וכן יעקב הוא מזומן לסעודת] הקב"ה שהוא עתיד [לעשות] לצדיקים לעתיד לבא שמע אלי ישראל מקוראי (ישעיה מ"ח י"ב) [מהו מקוראי] מזומני לפיכך כשתבוא (סעודה) [סעודת] גאולה הוא שמח שהוא מזומן לסעודה יגל יעקב אימתי כל אילו כשיתקע שופר בציון שנאמר תקעו שופר בציון הריעו בהר קדשי [וגו'] כי בא יום ה' כי קרוב כך דריש ר' תנחומא ב"ר:

פרק מב

וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר (בראשית כ"א א'): ילמדנו רבינו איזה היא ההונייה שאמרו שלא יונה אדם לחבירו כך שנו רבותינו לא יאמר לו בכמה חפץ זה ואינו רוצה ליקח ואם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים ואם גר הוא לא יאמר לו זכור מעשיך ומעשה אבותיך (ב"מ פ"ד מ"ט) אמר הקדוש ברוך הוא דייך שוה לי כביכול אני כשבראתי עולמי לא בקשתי להונות לברייה ולא (פירש מתי) [פירסמתי] מה האילן שאכל (ממנו) אדם הראשון הימנו ומת. מה היה ר"מ אומר חיטים היו רבי יוסי אומר תאנה היה רבי יהודה בר' אילעאי אומר ענבים היו ר' אבא דמן עכו אומר אתרוג היה פרי עץ (ויקרא כ"א מ') רבי עזריה (אומר) ורבי יהודה בר' סימון אמרו בשם ר' יהושע בן לוי לא גילה אותו ולא תגלה אותו למה שלא יהו אומרים האילן הזה (מביא) [הביא] מות לעולם וכן הוא [אומר] ואת הבהמה תהרוגו (שם כ' ט"ו) אם האשה חטאה בהמה מה חטאה אלא שלא יהא רואים אותה ואומרים זו היא (שנסקלה) [שנתקלה] פלונית על ידה ויהיו מונין את האשה ומי הוא שמונה את חבירו נענש. אתה מוצא שרה הונת עצמה ונטלה שכרה שאמרה הנה נא עצרני ה' מלדת (בראשית ט"ז ב') אמר הקב"ה הונת את עצמך חייך את אומרת עצרני ה' בו בלשון אני פוקדיך מניין ממה שקרינן בעניין וה' פקד את שרה כאשר אמר: [וה' פקד את שרה וגו'] כך פתח ר'

תנחומא זהו שאמר רוח הקודש על ידי דוד מלך ישראל לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהלים קי"ט פ"ט) צא וראה ופתח את הפתח כל מה שיש בו בפרשת בחודש השביעי ואתה משיח (עמנו) [מתוכו]. אף שלמה [אמר] ותדבר בפיך ובידך [מלאת וגו'] לאמר (מלכים א' כ"ד וכ"ה דהי"ב ו' ט"ו וט"ז) אמרת לאבי הנה בן נולד לך [וגו'] ושלמה יהיה שמו שלום ושקט יהיה בימיו (דהי"א כ"ב ט') לא עשית כן וישב יהודה וישראל לבטח (מלכים א' ה' ה') אמרת לו והוא יבנה בית לשמי (דה"י שם י') לא עשית כן ויבן שלמה את הבית (מלכים א' ו' י"ד) הוי ותדבר בפיך ובידך מלאת אמרת לאברהם הבט נא השמימה וספור את הכוכבים [וגו'] כה יהיה זרעך (בראשית ט"ו ה') ולא עשית כן מה משה אומר להם והנכם היום ככוכבי השמים (דברים א' י') אמרת לו שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך (בראשית י"ח י') ולא זה שאמרת אלא ועוד שעשית וה' פקד את שרה כאשר אמר הוי ותדבר בפיך ובידך מלאת: וה' פקד את שרה אמר רבי אליעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו שהיו המלאכים אומרים לו רבונו של עולם בדין [הוא] שיפקד אברהם שאם אין אתה פוקדו עכשיו תורתך הייתה מזוייפת היאך אלא א"ר יהודה הלוי בשם ר' שלום בן שבעים שנה היה אברהם כשהסיח הקדוש ברוך הוא עמו בין הבתרים וגזר עליו ידע תדע כי גר יהיה זרעך (שם ט"ו י"ג) (מסיחא) [משיהא] לך זרע בניך משתעבדים ארבע מאות שנה וכבר קדמה התורה לבריאת העולם וכתב בה ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות י"ב מ') והיום אברהם בן מאה שנה ואם אין אתה פוקדו (עצמו) [עכשיו] אתה מזייף את תורתך [ועוד] שאתה משהה בקץ בדין (הוי) הוא שיפקד וה' פקד: דבר אחר וה' פקד מה כתב למעלה מן הענין וה' המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים (בראשית י"ט כ"ד) חורבנה של סדום כיון שבאו המלאכים הוציאו לוט ואת שתי בנותיו היו בנות לוט סבורות שמא שחרב את העולם כדור המבול והן עומדות ומשקות אביהן (וישכבו) [ושוכבות] עמו ומתעברות הימנו כמה שכתב ותשקין את אביהן (שם שם ל"ג) א"ר אלעזר אף על פי שאין דרך האשה לעבר מן בעילה ראשונה אלא אלו שלטו בעצמן ועיברו מן בעילה ראשונה ולא מתבקשות לזנות את אביהן אלא אמרו לא ברא הקב"ה את האדם אלא על פריה ורביה והרי הוא חרב כדור המבול מהיכן יש לו להתקיים הוי לא מילט אותנו הקדוש ברוך הוא אלא לקיימו ממנו ולא היו יודעים שסדום בלבד חרבה אבל היו יודעים שאמרו המלאכים כי משחיתים אנחנו את המקום הזה (שם שם י"ג) אמר הקב"ה איני מקפח שכר כל ברייה אע"פ שלא חשבו בנות לוט מחשבה יפה אלא אני יודע את הלבבות אני ה' חוקר לב ובוחן כליות (ירמיה י"ז י') לפיכך כשהוא בא

לרחוקם ריחק את עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואביות אמרו המלאכים רבונו של עולם אילו הולכות ישינות עם אביהן בעילה אחת ומעמידות ממזרים בעולם והצדיק הזה מצטער כל השנים הללו בדין הוא שיפקד וה' פקד: דבר אחר וה' פקד מה כתב למעלה חורבנה של סדום שבזמן שהיתה סדום קיימה היה אברהם דר בארצות הללו והיה מקבל את העוברים ואת השבים וכיון שחרבה היה עומד ונוסע מן הארצות הללו והולך לו לארץ פלשתים כמה שנאמר ויסע משם אברהם ארצה הנגב [וגו'] (בראשית כ' א'). וישלח אבימלך מלך פלשתים (שם שם ב') כיון ששלח וחטף את שרה קפץ עליו הקדוש ברוך הוא ויבא אלקים אל אבימלך בחלום הלילה (שם שם ג') אמר ר' יוחנן [זה] אחד מן המקומות שטימא הטהור את עצמו כיון שבא ליזקק לה מיד נגלה עליו אמר לו הנך מת על האשה [וגו'] והיא בעולת בעל (שם) מה עשה לו הקב"ה יבש כל המעיינות שלו ושל ביתו ושל כל המקומות כי עצור עצר ה' בעד כל רחם (שם שם י"ח). שנה ר' אלעזר אחד הגדולים ואחד הקטנים א' האנשים ואחד הנשים וא' העבדים סתם הקב"ה את המעיינות שלהם אחד לא מהם הטיל מים ולא נפנה ולא הוציא ליחה מאפיו ולא דמעה מעיניו כולם עצורים וחתומים ומכוסים וכל כך למה על דבר שרי אשת אברהם (שם) כדי לנקות את שרה היאך אלא אחד מהם עומד עם חבירו בבוקר ואומר לו אין אתה יודע מה היה לי הלילה הזה כך וכך הגיעני ואותו אומר לו אף אני כך והם מסיחין אילו לאילו ואומר השמים עוד לילה אחד ואנו מתים היאך הייתה שרה מתנקת שהיו חוזרים ואומרים ומה שהיתה חוץ ממנו כך הגיענו אותו שהיתה ישנה אצלו צריך אתה לישאל מה משפטים נעשו בו הוי כי עצור עצר ה' [וגו'] על דבר שרי אמר לו הקדוש ברוך הוא הנך מת על האשה אשר לקחת (שם) אמר לו אבימלך רבונו של עולם הנסתרות והנגלות לפניך גלויים ולא הייתי מכיר בה שאתה הורגני ואבימלך לא קרב (שם שם ד') אלא הגוי גם צדיק תהרוג (שם) (דבר אחר) תחילה אתה דורש שהיה [אומר] הגוי גם צדיק אף על פי שאני גוי אני ירא שמים. דבר אחר הגוי גם צדיק אמר לו אם הורגני אתה אם גוי תהרוג גם צדיק אף דור המבול ודור הפלגה צדיקים היו אם כן דנת אותם בלא התראה הגוי גם צדיק תהרוג. דבר אחר הגוי גם צדיק אמר אם גוי תהרוג גם צדיק תהרוג אם הורג אתה לאבימלך הרוג אף לאברהם למה א"ר ברכיה הכהן ברבי [אמר] שאלתי אותו מה היא אשתך אמר אחותי היא חזרתי ושאלתי אותה (האשה זאת) [האשתו את] אומרת לאו אלא אחותו אני אף על פי כן שאלתי לבני ביתו ואמרו אחותו הוא הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא כי בתום לבבי [וגו'] עשיתי זאת (שם שם ה') ולא היא לעצמה אלא והיא אף בני ביתם בתום לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת

(שם) אמר לו הקב"ה גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת (שם ו') ולא לך לקלס ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי (שם) אמר רבי לוי לאחד שהיה רכוב על הסוס ותינוק מושלך לפניו הסוס רץ בא לדוש הנער תפש אותו האיש הבלינו' עמד לו הסוס התחילו הכל מקלסים את הסוס אמר (לו) [להם] אותו האיש אילולי אני שתפסתי את (הסוס) הבלינו' היה חי כך אמר לו הקדוש ברוך הוא ואחשך גם אנכי אותך מחטוא לי אלא השב אשת האיש כי נביא הוא (שם שם ז') מיד אבימלך משכים ומחזירה ומכבד את אברהם ומבקש הימנו שיתפלל עליו (וותרו) [שיוותרו] והיה אברהם מתפלל וכולם מתרפאים מן עצירתם ולא עוד אלא עיברו כל בני ביתו של אבימלך וילדו זכרים שנאמר ויתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך ואת אמהותיו וילדו (שם שם י"ז) לאוהבו של מלך (שהיה ספינו') [שהיתה ספינתו] תפוסה כל זמן אנגריא שנים הרבה אמרו לו הספינה של אוהבך תפוסה ולא הטריח עליה לפנותה ועכשיו של אחרים הוא פונה ושלו אינה נפנית כדי הוא (תיתפנה) [שתתפנה] כך כשנתפלל אברהם על אבימלך ועל אשתו (ועמדו) [ועיברו] וילדו עמדו המלאכים מצווחים ואומרים רבש"ע שרה הייתה עקרה כל השנים הללו ואשתו של אבימלך היתה עקרה ומניין שהיתה עקרה שנאמר וירפא אלקים את אבימלך ואת אשתו (שם) ואין אדם מרפא אלא דבר שהוא לקוי ועכשיו נתפלל אברהם ונפקדה אשתו של אבימלך ואמהותיו ואילו נפקדו ושרה הוי עקרה בדין הוא שתתפקד אף היא הוי יפה דרש רבי אליעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו ויתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (שם) מיד וה' פקד את שרה: דבר אחר וה' פקד את שרה רבי יהודה אומר פקד את שרה בבנים ויעש ה' לשרה כאשר דבר בחלב רבי נחמיה אומר וה' פקד את שרה בבן מהו ויעש ה' לשרה כאשר דבר שהחזירה לנערותה ר"ש בן לקיש אומר וה' פקד את שרה בבנים ויעש ה' לשרה כאשר דבר שלא היה לה מטרין ועשה לה מטרין: דבר אחר וה' פקד את שרה אמר רבי יהודה בר' סימון בשם ר' חנין בשם ר' שמואל בר' יצחק כל עקרות שהיו בעולם נפקדו עם שרה ועיברו עמה וכשילדה ילדו כולם עמה היא ששרה אומרת צחוק עשה לי האלקים כל השומע יצחק [לי] (שם כ"א ו') ראובן שמח ושמעון עסוק בקרדומו בשדה ומה שמחה יש לו אלא שכל עקרות שהיו בעולם נפקדו עמה היא שכתב וה' פקד את שרה ולא זו בלבד אלא כשילדה שרה כל סומא שהיה בעולם נפתח וכל פסח [נעשה] שוה וכל אלם נפקח וכל שוטה נתרפא למלך שהיה לו אוהב (והגיע) [והגיעו] שמחה המלך מבקש להראות כמה אוהבו מכובד עליו נתן (בריות) [דוריות] שיפתח הפילקיות ומהיכן אתה דורש כך דכתב ויעש אברהם משתה גדול (שם שם ח') גזירה שוה כתב

הכא משתה גדול וכתב התם ויעש המלך משתה גדול (אסתר ב' י"ח) מה משתה גדול האמור להלן והנחה למדינות עשה (שם) פיתח הפילקיות אף [כאן] כל שוטה וסומא ואלם שבעולם נתרפאו אמר רבי חנינא בן לוי דבר גדול ומעולה יותר מזה שבאותו היום (נולד) [שנולד] בו יצחק הוסיף הקב"ה אור של גלגל החמה ארבעים ושמונה פעמים כנגד מה שיש בו ועל שהיה העולם הזה שלכם ושל אחרים גנזתי אותו כשיבא העולם שלכם אני מחזירו לכם והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה שבעתים כאור שבעת הימים (ישעיה ל' כ"ו) ואינו זורח אלא לכם וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג' כ'): דבר אחר וה' פקד את שרה זש"ה וידעו כל הגוים [וגו'] כי אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה [אני ה' דברתי ועשיתי] (יחזקאל ל"ו ל"ו) (כל) [על] מה שהיו השילטונים והשלטוניות (מחסרו') [מחסדות] את שרה (וקוראה) [וקוראים] אותה עקרה עליהם הוא אומר אני ה' בניתי נהרסות זה אברהם ושרה שהיו הרוסים ואברהם ושרה זקנים (בראשית י"ח י"א) נטעתי הנשמה לאותה שאמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה (שם שם י"ב) אני ה' דברתי ועשיתי [וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר]: [דבר אחר] וה' פקד את שרה זה שאמר הכתוב כי תאנה לא תפרח ואין יבול בגפנים [כחש מעשה זית ושדמות לא עשה אכל גזר ממכלה צאן ואין בקר ברפתים ואני בה' אעלוזה אגילה באלקי ישעי (חבקוק ג' י"ז וי"ח) כי תאנה וגו'] כביכורה בתאנה בראשיתה (הושע ט' י') זה אברהם ואין יבול בגפנים זו שרה ואברהם ושרה זקנים (בראשית י"ח י"א) כחש מעשה זית חדל להיות לשרה אורח כנשים (שם) ושדמות לא עשה אוכל אחרי בלותי היתה לי עדנה (שם שם י"ב) גזר ממכלאות [צאן] הלבן מאה שנים יולד (שם י"ז י"ז) ואין בקר ברפתים ותהי שרה עקרה (שם י"א ל') ואני בה' אעלוזה במה שהבטיחניע"יהמלאכים אבל שרה אשתך (שם י"ז י"ט) ומה שהבטיחני מיד עשה וה' פקד את שרה: דבר אחר וה' פקד את שרה זש"ה הן אל לא ימאס תם ולא יחזיק ביד מרעים (איוב ח' כ') זה אבימלך וכל ביתו כי עצר עצר ה' בעד כל רחם (בראשית כ' י"ח) שעצר הקדוש ברוך הוא עיני כל ביתו ולא הוציאו דמעות ואזניהם [פסקו] מלשמוע של כל בני ביתו וצאנו ובקרו ובהמתו יכול בזכות אברהם בלבד ת"ל על דבר שרה אשת אברהם (שם) טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעולם (קהלת ד' ט') (דבר אחר) [כד"א] וה' פקד את שרה לכך לא יחזיק ביד מריעים אלא מיד וירפא אלקים (בראשית שם י"ז) וה' פקד את שרה: דבר אחר וה' פקד [את] שרה שלשה מפתחות לא האמין הקב"ה לברייה לא למלאך לא לשרף לא לגדוד אלא בידו נתונים מפתח של גשמים שנא' יפתח לך ה' את אוצרו הטוב את השמים לתת את מטר ארצך בעתו (דברים

כ"ח י"ב) ומפתח של תחיית המתים הנה אנכי פותח את קברותיכם (יחזקאל ל"ז י"ב) ומפתח של רחם וה' פקד את שרה וכן הוא אומר ויזכור אלקים את רחל [וגו'] ויפתח את רחמה (בראשית ל' כ"ב): דבר אחר וה' פקד זה שאמר הכתוב הזורעים בדמעה ברנה יקצורו (תהלים קכ"ו ה') זה אברהם שהיה בוכה ומתחנן לפני הקדוש ברוך הוא הן לי לא נתת זרע (בראשית ט"ו ג') מיד נתבשר בבנים כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כ"א י"ב) הוי ברינה יקצורו: וה' פקד הרבה פקידים יש שנתפקד ולא עשה ויש שנתפקד ועשה פקדתי לאדם הראשון ולא עשה ומעץ הדעת [וגו'] לא תאכל (שם ב' י"ז) ואכל ותאכל מן העץ אשר צויתיך [לאמר] לא תאכל ממנו (שם ג' י"ז) פקדתי למלאך המות ועשה גזרתי עליו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם שם י"ט) וכך היה לו ויהיו כל ימי אדם אשר חי [וגו'] וימת (שם ה' ה') פקדתי לדורו של אנוש ולא עשה אלא הכעיסוני ואז הוחל לקרוא בשם ה' (שם ד' כ"ו) ופקדתי לאוקיינוס ועשה הקורא למי הים וישפכם (עמוס ה' ח') פקדתי לדור המבול ולא עשה אלא אמרו אין אנו צריכים לעבודתו ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כ"א י"ד) פקדתי לארובות ולתהום ועשו נבקעו כל מעיינות תהום רבה (בראשית ז' י"א) פקדתי לדור המגדל ולא עשו אלא אמרו הבה נבנה לנו עיר (שם י"א ב') פקדתי (לשונות) [ללשונות] ועשו כי שם בלל ה' שפת כל הארץ (שם שם ט') פקדתי לסדומיים ולא עשו אלא עמדו במידתן ואנשי סדום רעים וחטאים (שם י"ג י"ג) פקדתי לאש וגפרית ועשו וה' המטיר על סדום ועל עמורה אש וגפרית (שם י"ט כד) פקדתי לאברהם ועשה וילך אברם כאשר דבר ה' אלקים (שם י"ב ד') לפיכך פקדתיו ולבני ביתו ליתן להם מתן שכר וה' פקד את שרה: דבר אחר וה' פקד יש פקידה לברכה ויהי מאז הפקיד אותו [וגו'] ויברך ה' את המצרי [וגו'] ויהי ברכת ה' וגו' (שם ל"ט ה') יש פקידה של ליקוט עצמות פקד יפקוד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי (שם נ' כ"ה) ויש פקידה של גאולה פקד פקדתי אתכם (שמות ג' ט"ז) ויש פקידה של אמנה ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' (שם ד' ל"א) ויש פקידה של רוח יפקוד ה' אלקי הרוחות (במדבר כ"ז ט"ז) ויש פקידה של מניין אלה הפקודים אשר פקד (שם א' מ"ד) ויש פקידה של מלחמה פקדתי את אשר עשה (לך) עמלק (שמואל א' ט"ו ב') ויש פקידה של לוחצים ופקדתי על כל לוחציו (ירמיה ל' כ') יש פקידה של ערלים ופקדתי על כל מול בערלה (שם ט' כ"ד) יש פקידה של לובשי כלאים (ופקדתי על השרים ועל כל לובשי כלאים) ופקדתי על השרים [וגו'] ועל כל הלובשים מלבוש נכרי (צפניה א' ח') ויש פקידה לפרוע מן ע"ז ופקדתי על בל בבבל (ירמיה נ"א מ"ד) יש פקידה על (הרי מועדות וגו') [העדרים שנאמר על הרעים] חרה אפי ועל העתודים [אפקוד כי פקד ה' צבאות את עדרו וגו'] (זכריה י' ג') יש פקידה של שובע

כי פקד ה' עמו לתת להם לחם (רות א' ו') יש פקידה של ישועה זכרנו ה' ברצון עמך ופקדני בישועתך (תהלים ק"ו ד') יש פקידה של חיים חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי (איוב י' י"ב) ויש פקידה של ארץ פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים ס"ה י') [יש פקידה] של מלאכים יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה כ"ד כ"א) יש פקידה של לויתן יפקוד ה' בחרבו הקשה [וגו'] על לויתן נחש בריח (שם כ"ז א') יש פקידה של אומות שנאמר ואתה ה' צבאות אלקי ישראל הקיצה לפקוד כל הגוים ואל תחון כל בוגדי און סלה (תהלים נ"ט ו') ויש פקידה של בנים וה' פקד את שרה כאשר אמר:

פרק מג

כי פקד ה' את חנה ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות (שמואל א' ב' כ"א): ילמדנו רבינו עד כמה ימים מברכים על החודש למדונו רבותינו א"ר אחא בשם ר' אסי עד שיתמלא פגימתו והיינו אומר עד ארבעה עשר יום עד שהיא מתחדשת והולכת עד אותה שעה מברכים את החודש אמר הקב"ה היו זהירים מברכים אותי על כל דבר ואם הייתם זהירים בברכות אף אני בא אצליכם ומברך אתכם שנאמר בכ"מ אשר אזכיר את שמי [אבוא אליך וברכתיך] (שמות כ' כ"א) ואת מוצא אברהם מה כתיב בו עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כ"ו ה') וברכתיו וה' ברך את אברהם בכל (שם כ"ד א') ולא עוד אלא שהיה רואה במזל שאינו מוליד שנאמר ואנכי הולך ערירי (שם ט"ו ב') אמר הקדוש ברוך הוא ויפה אתה מסתכל אלא חייך אברם אינו מוליד ומה אני עושה לך אני מחליף את שמך ואתה מוליד שנאמר לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם (שם י"ז ה') וכן שרי אינה יולדת שנאמר ותהי שרי עקרה (שם י"א ל') אבל שרה יולדת שנאמר וה' פקד את שרה (שם כ"א א') ואף חנה על שהייתה תדירה להיות עולה ומתפללת בבית המקדש ומתחננת לפני הקב"ה שמע תפילתה ופקדה מניין ממה שקרינן בענין כי פקד ה' [את] חנה: [כי פקד ה' וגו'] כך פתח ר' תנחומא בר אבא קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם (תהלים קמ"ח י"ח וי"ט) קרוב ה' לכל קוראיו יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת. אך טוב לישראל אלקים (שם ע"ג א') יכול לכל ת"ל לברי לבב (שם). טוב ה' (איכה ג' כ"ה) יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו (שם). אשרי אדם עוז לו בך (תהלים פ"ד ו') יכול לכל ת"ל מסילות בלבבם (שם). רצון יריאיו יעשה למה שאין הקדוש ברוך הוא מפיר תפילתו ונתן לו מה שמבקשו זה דוד שכתב בו חבר אני לכל יראוך (שם קי"ט ס"ג) בשעה שנצטער על בית המקדש כמ"ש זכור ה' לדוד את כל ענותו [וגו'] אם אבוא באוהל ביתי [וגו'] אם אתן

שנת לעיני [וגו'] עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב (שם קל"ב א' עד ה') כיון שראה אותו הקדוש ברוך הוא שעומד ומצטער על בית המקדש מיד שלח אצלו גד הנביא והראה לו את מקום בית המקדש כמה שכתב ויבא גד אל דוד ביום ההוא ויאמר לו עלה והקם לה' מזבח בגורן ארונה היבוסי (שמואל ב' כ"ד י"ח) מיד הלך דוד ה"ד ויעל דוד כדבר גד אשר צוה ה' וגו' (שם שם י"ט) (וימצא) [ומצא] שם את המזבח שבו הקריב אדם הראשון ובו הקריב נח ובו הקריב אברהם [כיון] שמצא אותו התחיל מודד ואמר מכאן ועד כאן העזרה מכאן ועד כאן קדש הקדשים במה שכתב ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלקים (דהי"א כ"ב א') ומהיכן זה מזבח לעולה (שם) הוי שאין הקדוש ברוך הוא מיפר רוחם של צדיקים אלא נותן להם כל מה שהם מבקשים לקיים מה שנאמר רצון יריאיו יעשה. [דבר אחר רצון יראיו יעשה] מי היה זו חנה שנתפללה לפני הקב"ה ולא הוציאה הקדוש ברוך הוא ריקם מתפילתה אלא שמע הקדוש ברוך הוא את תפילתה ונתן לה כל מה שביקשה הימנו. ותדור נדר ותאמר ה' צבאות (שמואל א' א' י"א) מהו ה' צבאות אמר רבי יהודה בר' סימון אמרה חנה לפני הקב"ה רבונו של עולם יש צבא למעלה יש צבא למטה הצבא של מעלה אינם [לא] אוכלים ולא שותים ולא פרים ורבים ולא מתים אלא חיים לעולם והצבא שלמטה אוכלים ושותים ופרים ורבים ומתים ואיני יודעת מאיזו צבא אני אם משל מעלה או משל מטה אם מצבא של מעלה אני לא אהיה לא אוכלת ולא שותית (אלא) [ולא] מולידה ולא מתה אלא חיה לעולם כשם שהם חיים לעולם ואם מצבא של מטה אני אהא אוכלת ושותית ומולידה ומתה כשם שהם אוכלים ושותים ופרים ורבים זהו ה' צבאות. דבר אחר ה' צבאות א"ר יהודה ברבי סימון בפעמי רגלים עלתה חנה לב"המק וראתה את כל ישראל שם אמרה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כל הצבאות האילו יש לך ואין לי אחד בהם. [אם ראה תראה וגו'] (שם) אם ראה מוטב ואם לאו תראה שלא בטובתך אמרה לפניו מוטב שתראה בטובה קודם שתראה שלא בטובה אמרה אם אין אתה פוקדני אני הולכת ועושה עצמי (משחת) [מסתתרת] עם איש אחד ובעלי רואה אותי וחושדני ומוליכני אצל כהן ומשקה אותי מי המרים נמצאת אני טהורה ועליך לפקוד אותי וליתן לי בן שהכתבת בתורה ואם לא נטמאה [וגו'] ונקתה ונזרעה זרע (במדבר ה' כ"ח) הוי אם ראה תראה ראה בטובה עד שלא תראה שלא בטובה. וזכרתני ולא תשכח אמתך (שמואל שם) א"ר שמואל בר נחמן שלשה פעמים כתוב בפסוק זה אמתך אמתך אמתך כנגד שלש מצות ששנו רבותינו שהנשים זקוקים להם בנדה בחלה ובהדלקת הנר אמרה חנה רבונו של עולם לא הייתה אמתך זהירה בשלשתם מהו וזכרתני בזכרים ולא תשכח את אמתך בנקיבות הה"ד כי פקד ה' את חנה

ותהר [וגו']: [דבר אחר כי פקד ה' את חנה וגו'] זה שאמר הכתוב מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהלים קי"ג ט') אמר הקב"ה הושבתי את שרה עקרה בתוך הבית כמה שנאמר ותהי שרי עקרה (בראשית י"א ל') כדי לשמח אותה בבנים וכי בנים הרבה היו לה לשרה והלא לא ילדה אלא יצחק בלבד דכתב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו (שם כ"א ב') ומהו אם הבנים שמחה אלא בשעה שילדה שרה את יצחק היו אומות העולם אומרים בנה של שפחה הוא ועושה היא עצמה כאילו היא מניקה אותו באותה השעה אמר לה שרה מה את עומדת אין השעה הזו של צניעות אלא עמדי והפריע עצמך בשביל קדושת השם עמדה שרה והפריעה עצמה והיו שני דדיה מוריקים חלב כשני זינוקים של מים כמה שכתב ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה (שם שם ז') אמר רבי פנחס הכהן בן חמא בש"ר חלקיה קמתו של אברהם הובישה ונעשת מלילות מי מלל לאברהם והיו אומות העולם מביאים את בניהם אצל שרה שתניק אותם לקיים מה שנאמר הניקה בנים שרה ויש מהם שהיו מביאים את בניהם באמת שתניק אותם ויש מהם שהיו מביאים את בניהם לבדוק אילו ואילו לא הפסידו א"ר לוי אילו שבאו באמת נתגיירו זהו שאמר הניקה בנים שרה מהו הניקה בנים שנתבנו בישראל ואילו שבאו לבדוק אותה אמרו רבותינו נתגדלו בעולם הזה פרוקופאות וכל גרים המתגיירים בעולם וכל יראי שמים שיש בעולם מן אותם שינקו מן חלב של שרה הוי אם הבנים שמחה זו שרה. דבר אחר מושיבי עקרת הבית א"ר ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן זו יוכבד וכי עקרה היתה הרי ילדה אהרן ומרים אלא את מוצא בשעה שגזר פרעה כל הבן הילוד היארה תשליכוהו (שמות א' כ"ב) כיון ששמע עמרם כן הוא ובית דינו באותה שעה גזרו ומנעו ישראל מפרייה ורביה והוציאו את נשיהם את נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה (מיכה ב' ט') לפיכך קורא (אותה) [את] יוכבד עקרה שנתעקרה מביתה מרים היתה אותה שעה בת שש שנים ואמרה אבא אבא פרעה היה טוב לישראל יותר ממך למה פרעה גזר בזכרים ואת בזכרים ובנקיבות פרעה גזר ספק נתקיימה גזירתו ספק לא ואתה גזרת ונתקיימה גזירתך כיון ששמע עמרם את דבריה הביא אותה לפני סנהדרין ואמרה לפניהם ואמרו לו עמרם אתה אסרת ואתה צריך להתיר את הדבר אמר להם ומה אתם אומרים לי נחזור בחשאי אמרו לו ומי מודיע לכל ישראל א"ר יהודה בר זבידא הושיבה עמרם בפוריא והיה אהרן מכאן ומרים מכאן טועים קורקנות ומהלכים לפניה ורוח הקודש צווחת מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה ולמה עשה עמרם כן כדי שידעו ישראל ויחזירו את נשיהם וכיון שראו אמרו שירה להקב"ה ולא אמרו שירה אלא אמרו עכשיו משה הגואל נולד ואנו (נגאלנו) [נגאלים] ממצרים (הללו) [הללויה בצאת

ישראל ממצרים]. דבר אחר מושיבי עקרת הבית אמר הקדוש ברוך הוא הושבתי את מרים בת תנחום עקרה בשביל לשמח אותה (בבנים מבניה) [בבניה] לעתיד לבא. אמרו רבותינו מעשה היה במרים בת תנחום בימי השמד שהיו לה שבעה בנים תפשו את הראשון אמרו לו בא (וישתחוה) [והשתחווה] לע"ז אמר להם איני כופר באלקים מיד נטלוהו ונתנוהו בתוך (הטיגנו וטיגם) [הטיגן וטגנו] אותו וכך תפשו את השני אמרו בא והשתחוה לע"ז אמר להם איני כופר בהקב"ה מיד עשו לו כאשר עשו לראשון כך עשו לשלישי ולרביעי ולכולם נשתייר הקטן שבהם אמרו בא והשתחוה לע"ז ואם לאו אנו עושים לך כמו שעשינו לאחיך אמר להם אלך ואימליך באמי הלך אצל אמו אמר לה מה [את] אומרה אשתחוה לע"ז או לאו אמרה לו אמו הא בני מה אתה מבקש שיהיו כל אחיך נתונים בחיקו של אברהם לעתיד לבא מיד הלך ולא ביקש להשתחוות לעבודה זרה מיד נטלוהו ועשו לו כשם שעשו לאחיו ונטלו את מרים אמם (והרגן) [והרגו] אותה אמר הקדוש ברוך הוא לעתיד לבא אני משמח אותה (בבנים) [בבניה] אם הבנים שמחה. דבר אחר מושיבי עקרת הבית זו חנה דכתב ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים (שמואל א' א' ב') שהיתה לעקרה בתוך הבית כדי לשמח אותה בבנים אם הבנים שמחה כי פקד ה' [את] חנה ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות אמרה לו חנה רבונו של עולם מה עלי לעשות לומר לך שירות וזמירות הללו יה (בצאת ישראל ממצרים) ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני באלקים: דבר אחר כי פקד ה' את חנה זש"ה מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו (משלי כ"ז כ"א) מהו מצרף לכסף וכור לזהב אלא כשם שהצורף הזה מכניס את הכסף לאש ואת הזהב לכור ואינו משהם בהם כך הקב"ה צורף את הצדיקים (מהם) כל אחד ואחד [מהם] לפי כבודו הוי מצרף לכסף וכור לזהב מהו ואיש לפי מהללו הקדוש ברוך הוא צורף את הצדיק לפי מעלליו וכן אתה מוצא שרה צירפה הקב"ה עשרים וחמש שנים משבאת לארץ ישראל כמה שכתב ואברהם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית י"ב ד') והיתה אותה שעה בת ששים וחמש שנים שהיה גדול הימנה עשר שנים והולידה בת תשעים שנה שהיה אברהם בן מאה שנה כשנולד יצחק שנאמר הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (שם י"ז י"ז) הרי נמצאת למד שצירפה הקדוש ברוך הוא לפי כחה ורבקה אף היא צירפה הקב"ה לפי כחה עשרים שנה מניין שכן כתב ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל (שם כ"ה כ') וכתב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (שם שם כ"ו) הרי נמצאת שצירף אותה הקדוש ברוך הוא עשרים שנה וחנה צירפה (אותה) הקדוש ברוך הוא אף [היא] לפי כחה וכמה צירף אותה אמרו רבותינו תשע עשרה שנה והיאך אלא עשר שנים

ששהתה עמו ולא ילדה ונטל את פנינה וילדה לו עשרה בנים שכן אתה מוצא שאלקנה אומר לחנה הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים (שמואל א' א' ח') אילו בניה של פנינה ואתה נותן שמונה שנים לעיבורים ושנה אחת לעיבורו של שמואל הרי תשע עשרה שנה ואח"כ פקדה כי פקד ה' [את] חנה: [דבר אחר כי פקד ה' את חנה] א"ר אחא בשם רבי שמעון בן לקיש אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בעל פקדונות [אני] שכל שאדם מפקיד אצלי אני נותן לו למה הדבר דומה לאחד שהיה בעל הפקדונות והיו הבריות מפקידות אצלו בא אחד והפקיד אצלו (זהב) [זהובים] בא אחד והפקיד קוצים באו ליטול אותם הימנו מי שהפקיד אצלו כסף נתן לו כסף מי שהפקיד אצלו קוצים החזיר לו קוצים כך אמר הקדוש ברוך הוא בעל פקדונות אני כל מה שאדם פוקד אצלי אני נותן לו כך אתה מוצא אברהם הפקיד אצל הקב"ה נפשות דכתב ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו [וגו'] ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם עשה נפשות א"ר אלעזר בן פדת בשם רבי יוסי בן זימרא אם יכנסו כל באי עולם לבראות אפי' יתוש אחד אינם יכולים ואתה אומר ואת הנפש אשר עשו בחרן וכי אברהם ושרה ברא נפשות מהו שכתב ואת הנפש אלא שהיה אברהם מגייר אנשים ושרה מגיירת הנשים זהו שכתב ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קהלת ח' י') והיו מביאים את הבריות תחת כנפי השכינה אמר להם הקדוש ברוך הוא חייכם נפשות פקדתם אצלי נפשות אני פורע לכם וה' פקד את שרה [וגו'] ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו (בראשית כ"א א' וב') בא עמלק והפקיד אצלו קוצים כמה שכתב ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים (שמות י"ז ח') וכן אשר קרך בדרך ויזנב בך כל [וגו'] (דברים כ"ה י"ח) אמר לו הקב"ה הפקדת אצלי קוצים חייך קוצים אני פורע לך כה אמר ה' פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל [וגו'] ועתה לך והכית את עמלק (שמואל א' ט"ו ב' וג') וחנה פוקדה אצל הקדוש ברוך הוא נפשות כמה שכתב ויהי איש מן הרמתים צופים ושמו אלקנה בן ירוחם בן אליהו בן תוחו (שם א' א') אמר רבי יוחנן לשון גימטריקון הוא תחו הוא אסף א"ת ב"ש ת"א ח"ס ו"ף אמר רבי [יונה] בשם רבי ואחר כל השבח הזה כתב בו ולו שתי נשים (שם שם ב') ולמה נטל שתי נשים בשביל ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים (שם) כיון שראתה חנה שלא ילדה אמרה אומר לו שיכניס צרתי לביתי ומתוך זה יראה הקב"ה שהכנסתי צרתי לביתי ויפקוד אותי אמר לה הקדוש ברוך הוא חייך (את) חנה הפקדת אצלי נפשות [נפשות] אני משלם (לידך) [ליך] כי פקד ה' את חנה: ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות הרי חמשה ואנו מוצאים שאמרה בשירתה שילדה שבעה שנאמר שביעים בלחם נשכרו (שם ב' ה') מהו נשכרו נשתכרו (ורביעין) [ורעבים] חדלו (שם) מן (רעיבים) [רעבונם]

עד עקרה ילדה שבעה (שם) זו חנה ורבת בנים אומללה (שם) זו פנינה ואם חמשה ילדה היאך אומרת ילדה שבעה רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנין רבי יהודה אומר חמשה ילדה אלא ששמואל שקול כנגד משה ואהרן שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו וגו' (תהלים צ"ט ו') רבי נחמיה אומר חמשה ילדה [אלא] שראתה שני בניו של שמואל ויהי שם בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה (שמואל א' ח' ב') ובני בנים כבנים לכך עד עקרה ילדה שבעה [ורבנין אמרין חמשה ילדה] אלא מה כתב ויהי היום ויזבח אלקנה ונתן לפנינה אשתו ולכל בניה ולבנותיה מנות ולחנה יתן מנה אחת אפים (שם א' ד' וה') בסבר פנים יפות דבר אחר מהו אפים כנגד כל הפנים ד"א היפה שבהם ד"א אפים (פין) נתן לה כפלים למה כי את חנה אהב וה' סגר רחמה (שם) והיתה פנינה מכעסת אותה והיתה בוכה ולא אוכלת כמה שכתב וכן יעשה שנה בשנה מדי עלותה בית ה' כן תכעיסנה ותבכה ולא תאכל (שם שם ז') ויאמר לה אלקנה אישה למה תבכי (שם ח') אמר לה שרה שהיתה עקרה כך היתה יושבת ובוכה כל היום [ולמה לא תאכלי] (שם) אלא רבקה שהיתה עקרה כך היתה עושה למה ירע לבבך (שם) אלא רחל שהיתה עקרה כך היתה יושבת בינה לבין עצמה הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים (שם) אילו עשרה ראשי דורות ואילו הן ואלה תולדות פרץ פרץ הוליד את חצרון (רות ד' י"ח) כלהם עשרה. ד"א הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים אילו עשרה בנים של פנינה לא עשה אלא כשבא לפקוד את חנה היתה חנה יולדת בן אחד ופנינה קוברת שני בנים ילדה חנה ארבעה ופנינה קוברת שמונה והיתה חנה מעוברת בן חמישי ונתייראה פנינה שלא תקבור שני בניה שנשתיירו לה מה עשתה פנינה הלכה ובקשה מן חנה אמרה לה בבקשה ממך נעניתי לך יודעת אני שחטאתי לך אלא וותר לי כדי שיחיו שני בני שנשתיירו לי באותה השעה נתפללה חנה לפני הקב"ה אמרה לפניו וותר לה את שני בניה שיחיו אמר לה הקדוש ברוך הוא חייך שהיו ראויים למות אלא הואיל שנתפללת עליהם שיחיו לשמך אני קורא אותם לפיכך הוא אומר עד עקרה ילדה שבעה שנתחשבו לה שני בנים של פנינה: דבר אחר כי פקד ה' את חנה מה כתב למעלה מן העניין וכעסתה צרתה גם כעס (שמואל א' א' ו') שהיתה פנינה מכעסת [את] חנה כעס בתוך כעס ומה היתה עושה אמר רבי נחמן בר אבא היתה פנינה משכמת ואומרת לחנה אין את עומדת ומרחצת פניהם של בנייך כדי שילכו לפני הספר ובשש שעות היתה אומרת אין את עומדת ומקבלת את בנייך שבאו מבית הספר זה וכעסתה צרתה גם כעס אמר רבי תנחומא בר אבא היו יושבים לאכול והיה אלקנה נותן לכל אחד ואחד מן בניו חלקו מה היתה פנינה עושה מתכוונת להכעיס את חנה היתה אומרת לאלקנה תן לזה בני חלקו ולזה בני לא נתתה חלקו למה בעבור

הרעימה (שם). (לטובה) דבר אחר בעבור הרעימה [על האלקים לטובתה] אמר (להם) [לה] הקב"ה את מתרעמת אותה עלי חייך שאין רעמים שאין אחריהם מטר (ממך) [מיד] אני (פוקדת) [פוקדה] כי פקד ה' את חנה ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות:

פרק מד

שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעונך (הושע י"ד ב'): ילמדנו [רבינו] מי שהוא חוטא לומר שתתכפר לו על ידי תשובה [מהו] כך שנו רבותינו האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקים על ידיו לעשות תשובה (יומא פ"ח מ"ח) למה שאם אדם עושה תשובה (וחזר בו) [וחוזר] לעבירותיו אינה תשובה (זה) [אם] ירד אדם לטבול והשרץ בידו אין לו (הטהרה) [טהרה] מה יעשה ישליך מה שבידו ואחר כך יטבול ויטהר אמר הכתוב יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו (ישעיה נ"ה ז') שהקב"ה חפץ בתשובה ואינו חפץ להמית ברייה שנאמר אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו הרעה וחיה (יחזקאל ל"ג י"א) והקדוש ברוך הוא קורא אותם בתשובה כביכול שיחיו וכן הוא אומר לישראל שובו בנים שובבים (ירמיה ג' כ"ב) אמר להם הקדוש ברוך הוא עשו תשובה עד שלא נשוב למידת הדין איני יודע מה לעשות אלא עד שאני עומד במדת רחמים עשו תשובה ואני אקבל אתכם מניין ממה שקראו בנביא עד ה' אלקיך: שובה ישראל עד ה' אלקיך כך פתח ר' תנחומא בר אבא כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נ"ה ח') אין מדת הקב"ה כמידת בשר ודם מידת בשר ודם מדליק את הנר מתוך הנר שאין יכול להדליק אורה מתוך אפילה הקדוש ברוך הוא יתברך שמו כשברא את עולמו היה הכל חושך תוהו ובוהו והוציא אור מתוך חושך שנאמר והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום (בראשית א' ב') מה כתב אחריו ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור (שם שם ג') בשר ודם משמוציא (איספוסין) [אפופסין] אינו יכול לחזור בו אבל הקב"ה חוזר בו לאחר (אפוספיס) [אפופסין] שנאמר תאשם שומרון כי מרתה באלקיה (הושע י"ד א') מה כתב אחריו שובה ישראל. אין לך כל נביא שהכה ישראל שלא חזר ונתן להם איספלניס וריפא אותם כל מכה ומכה שהיתה חוזר ומרפא הושע אומר כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל (שם א' ו') וחזר ואמר וריחמתי את לא רוחמה (שם ב' כ"ה) הוא הפה שאמר כי אתם לא עמי (שם א' ט') חזר וריפא ואמר ואמרתי ללא עמי עמי אתם (שם ב' כ"ה) הוא הפה שאמר כי היא לא אשתי (שם ב' ד') חזר וריפא ואמר תקראי לי אישי (שם שם י"ח) הוא [הפה] שאמר ושמתיה כמדבר (שם ה') חזר וריפא והולכתיה המדבר (שם ט"ז) הוא הפה שאמר דברו דברים

אלות שוא כרות ברית ופרח כראש משפט על תלמי שדי (שם י' ד') חזר וריפא קחו עמכם דברים (שם י"ד ב') הוא הפה שאמר כפרה סוררה סרר ישראל (שם ד' י"ד) חזר וריפא ואמר ונשלמה פרים שפתינו (שם י"ד ג') הוא הפה שאמר (ושובי אל ה' אלקים) [ולא שבו אל ה' אלקיהם] (שם ז' י') חזר וריפא ואמר שובה ישראל עד ה' אלקיך: דבר אחר שובה ישראל אין מדת הקדוש ברוך הוא כמדת בשר ודם מדת בשר ודם כותב (אמלוגין) [אילוגין] קשה ומחליפו בממון הרבה והקב"ה כותב (אמלגין) [אילוגין] קשה ומחליפו בדבר קל ואיזה דבר קל קחו עמכם דברים (שם י"ד ג') מה כתב למעלה מן הפרשה צרור עון אפרים (שם י"ג י"ג) תאשם שומרון כי מרתה באלקיה (שם י"ד א') ואחר כל הדברים האלה אומר לישראל עשו תשובה ואני מחליף את כולן: דבר אחר [שובה ישראל] אומרים על הושע ועל אליהו אכזריים היו חס ושלום לא היו אכזריים האכזרי היה מציל אלא למה הדבר דומה לבן מלכים שדנו המלך ונתחייב שריפה מה עשה (סונקנתרו) [סנקתדרון] אמר למלך שבקו בבית האסורים וירעב (אותה) [ואתה] שורפו והוא חשב לומר עד שתשוב חמתו כך כשראה אליהו את ישראל טועים אחר אחאב אמר אליהו מוטב [יהיו] שלש שנים ברעב ולא יפלו לבאר שחת הוי באהבה עשה להם אליהו כך וכן הושע אמר (תתן) [תן] להם ה' מה תתן תן להם רחם משכיל ושדים צומקים (שם ט' י"ד) ברחמים אמר כך למה הדבר דומה לאדם שנדון (נכנס שליו לטימון) [ונכסים שלו לטמיון] עמד אוהבו וביקש עליו ופייסו אמר המלך ובשבילך יכנסו השדות בלבד לטימיון יהיו הקרקעות במקומם כך הקדוש ברוך הוא דן את ישראל ואמר כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם (שם שם י"ב) אמר הושע בבקשה ממך לא כי אלא רוח (יזרעו) [יזרעו] וסופתה יקצורו קמה [אין לו וגו'] (שם ח' ז') איך משהן מגדלין את בניהן אתה מאבדם קמה אין לו (הכתבת) [אמר לו הכתבתי] בתורה ואל אישך תשוקתך (בראשית ג' ט"ז) (וכן כאן) [וכאן] קמה אין לו אמר לו הושע אם כן בבקשה ממך תן להם רחם משכיל ולא שדיים צומקים שלא דומה צערו של קטן לצערו של גדול אמר לו הקדוש ברוך הוא וכן גזרתי ושכלתים מאדם כשראה הושע שאין הקב"ה שומע לו בא אצל ישראל ואמר להם הרבה בקשתי ולא נשמע לי לכן אתם בקשו על עצמיכם שאינו מחזיר אתכם שובה ישראל: דבר אחר שובה ישראל עד ה' אלקיך לבן מלך שאמר לו אוהבו אביך עתיד להכותך ולחובשך בבית האסורין ולמוסרך ביד העבדים ולהמיתך ברעב ובאחרונה אתה חוזר ומבקש הימנו והוא מקבלך אלא אם תשמע לי עשה את (האחרונים) [האחרונית] ראשונית ולך אצלו ובקש הימנו והוא מקבלך ונשתכרת המכות כך אמר הושע לישראל היו יודעים עתיד להכותכם (א"כ) [שנאמר] עליהם אשפוך כמים

(חמתי) עברתי (הושע ה' י') (ומונ') [ולמסור] אתכם למלכות שנא' יפלו בחרב שריהם מזעם לשונם (שם ז' ט"ז) [ולהמיתכם ברעב שנאמר] ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו (שם ב' י"א) ואחר כך סוף שאתם באים ומבקשים הימנו הוי שמעו לי וקראו ועשו תשובה עד שלא תלקו ונשתכרתם המכות שובה ישראל: דבר אחר שובה ישראל כל הנביאים קוראים לישראל לתשובה אבל לא (בהושע) [כהושע] ירמיה [אמר] אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב (ירמיה ד' א') וישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נ"ה ו') ולא מלמדים את ישראל מה לומר אבל הושע אמר עשו תשובה ומלמדם מה יפייסו על עצמם שובה ישראל עד ה' אלקיך [וגו'] וקחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב וגו' (הושע שם): [דבר אחד שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעונך] כל הנביאים שהכו את ישראל הכום בנפילה ירמיה אמר לכן יהי דרכם להם [וגו'] ידחו ונפלו בה (ירמיה כ"ג י"ב) וכן עמוס אמר נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל (עמוס ה' ב') אבל הושע לא (עשתה) [עשאה] אלא מתקלת שנאמר כי כשלת בעוניך: דבר אחר [שובה ישראל] תשובה חביבה לפני הקדוש ברוך הוא שהוא מבטל דבריו בשביל התשובה היאך כתב בתורה כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו [וגו'] וכתב לה ספר כריתות [וגו'] ושנאה האיש האחרון וכתב [וגו'] לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה [וגו'] אחרי אשר הוטמאה (דברים כ"ד א' ועד ד') אבל הקב"ה אינו כן אע"פ שעזבו אותו ועבדו לאחר ויעזבו את ה' ולא עבדוהו (שופטים י' ו') אמר להם עשו תשובה ובואו אצלי ואני מקבל אתכם ירמיה מפרש לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה' (ירמיה ג' א') בואו ואני מקבל אתכם שובה ישראל עד ה' אלקיך: דבר אחר שובה ועד היכן התשובה עושה כל מה שברא הקדוש ברוך הוא אינו נשבע אלא בקבלת שבים שכן אמר יחזקאל חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל ל"ג י"א) אמרו [וגו'] הואיל ונשבע שהוא מקבל השבים בדין הוא שנלך אצלו שובה ישראל: דבר אחר שובה ישראל עד ה' אלקיך מצינו שמא לא היה אחריו שירחק אמר הריני שב לבן מלכים שהיה חולה אמר הרופא אם יאכל מן החפץ הוא מתרפא היה הבן מתיירא לאוכלו אומר לו אביו תדע שאינו מזיקך הריני אוכל ממנו כך אמר הקב"ה לישראל מתביישים אתם [לעשות] תשובה הריני שב ראשון שנאמר כה אמר ה' הנני שב (ירמיה ל' י"ח) ומה מי שאין לו חטא ולא סרחון חס ושלום אמר הנני שב בני אדם על אחת כמה וכמה צריכים לעשות תשובה ולבא אצל הקדוש ברוך הוא שובה ישראל עד ה' אלקיך: דבר אחר שובה ישראל אם יעשה [אדם]

תשובה שלימה אף העבירות שעשה מתחילה אינם מתחשבות לו ואינם נזכרות לו מניין וישעיה מפרש לא תזכרנה ראשונות ולא תעלנה על לב (ישעיה ס"ה י"ז) ואף מן הקרבנות חביבה היא התשובה שמואל הנביא אמר הנה שמוע מזבח טוב והקשב מחלב אילים (שמואל א' ט"ו כ"ב): דבר אחר שובה ישראל (אמר) [אוי] להם לרשעים שהם מתים בלא תשובה שהם מאבדים תקותם מן העולם הבא שמלאכים מסורים לאדם הזה ובכל יום ויום כותבים את מעשיו והכל צפוי לפני הקדוש ברוך הוא והכל כתוב וחתום אם צדיק אדם כותבים צדקתו ואם הרשיע אדם כותבים את רשעתו לפיכך כשבא צדיק המלאכים (מקדישים) [מקדימים] ומקלסים לפניו יבא בשלום וינוח על משכבו ואם מת אדם רשע שלא עשה תשובה הקב"ה אומר לו (מפח) [הפח] את נפשך כמה קראתי לך שתעשה תשובה ולא עשית ועיני רשעים תכלנה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש (איוב י"א כ') אמרו הפקחים הואיל וכך הוא מקוה לשבים אמרו לנו תשובה עד ה' אלקינו [לכו ונשובה אל ה'] כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו (הושע ו' א'): דבר אחר שובה ישראל השוטים שאומרים שמא נשוב ולא מקבל (אתם) [אותנו] הנה נבא לא (תקרא) [תקראו] שוטים הרבה הוא אומר שובו בנים שובבים (ירמיה ג' כ"ב) אין אתם מפסידים אלא מה ארפא משובותיכם (שם) וכן ישעיה מתנבא שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו (ישעיה נ"ז י"ט) על איזה רחוק הוא אומר על מי שהרחיק את עצמו אלא קרוב (הוא) אצל הקדוש ברוך הוא מה רפואה (הנה) [הוא] צריך [אלא] זה רשע שהיה (קרוב) [רחוק] ועשה תשובה ונתקרב אצל הקדוש ברוך הוא שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר להם הושע הואיל והוא מרפא את השבים שובה ישראל עד ה' אלקיך: דבר אחר שובה ישראל (מביאות) [חמשה דברים מביאים] את הגאולה מתוך צרה אדם נגאל בצר לך ומצאוך (את) כל הדברים האלה (דברים ד' ל') ומתוך קץ באחרית הימים (שם) ומתוך תשובה ושבת עד ה' אלקיך (שם) ומתוך רחמים כי אל רחום ה' אלקיך (שם שם ל"א) ובזכות האבות ולא ישכח את ברית (ה' אלקיך) [אבותיך] (שם) והתשובה גורמת לרחמים ולזכות האבות שכן הוא אומר ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו (שם) ומיד כי אל רחום ה' אלקיך [וגו'] (שם) הוי נשוב אצלו שאין לנו כמותו אלקים שהוא מקבל אותנו בשעה שאנו שבים מפשע: [דבר אחר] שובה ישראל עד ה' אלקיך לבן מלך שהיה רחוק מאביו מהלך מאה יום אמרו לו אוהביו חזור אצל אביך אמר להם איני יכול שלח אביו ואמר לו הלך מה שאתה יכול לפי כחך (ואם) [ואני] בא אצלך (כשאר) [בשאר] הדרך כך אמר להם הקדוש ברוך הוא שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג' ז'): דבר אחר שובה ישראל לבן מלכים שהיה לו (רץ) [דין] לפני אביו (אמר) [אמרו] לו בקש מן אביך עד שהוא

(נותן) [נתון] בפלטין שלו עד שלא ישב בבימה (וימצא) [וימתח] עליך מדת הדין (לכן) [וכן] הושע אמר להם לישראל שובה ישראל עד ה' אלקיך עד שנתון במדת רחמים עשו תשובה כי הקב"ה רחום וחנון ורוצה בתשובה עד שלא ימתח (לכם) [עליכם] מדת הדין בשר ודם כועס על חבירו והוא מוליך לו דורון שיקבלנו ספק מתקבל [ספק אינו מתקבל] והקדוש ברוך הוא אינו כן אלא [מתפייס] בדברים קחו עמכם דברים (הושע שם ג') ולא עוד אלא אדם שהוא הולך לכבד את המלך הולך [אצלו] מלא וחוזר ריקם והקב"ה אינו כן אלא הולכים אצלו ריקנים (וכשבא אצלו מלא) [ושבים מלאים] הם אומרים לו כל תשא עון (שם) והוא אומר להם וקח טוב (שם) לכן הנביא משבחו על רוב רחמיו ואומר לו מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז' י"ח): דבר אחר שובה ישראל עד ה' אלקיך דרש רבינו הקדוש גדול (כחו) [כחה] של תשובה שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה (לו) [לא] עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה אלא עד מהלך חמש מאות שנים ולא עד הרקיע הראשון אלא עד רקיע (השני) [השביעי] ולא עד רקיע (השני) [השביעי] אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד כן הושע אומר שובה [ישראל] עד ה' אלקיך: דבר אחר עד ה' אלקיך אמרו [לו] רבש"ע (מתוך שאין) [מתייראין] אנו מן העונות שהם מרובים אמר (לו) דוד כי עונותי עברו ראשי (תהלים ל"ח ה') וכן עזרא אמר כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמותינו גדלה עד לשמים (עזרא ט' ו') אמר הקדוש ברוך הוא אל תתייראו מן הדבר הזה אם הם עד הרקיע ואתם עושים תשובה אני סולח ולא עד הראשון ולא עד השני ולא עד השלישי אלא אפילו עד השביעי עד כסא הכבוד ואתם עושים תשובה מיד אני מקבל אתכם שובה ישראל עד ה' אלקיך שובה ישראל ואפילו עונות עד ה' אלקיך: דבר אחר שובה ישראל עד ה' אמרו לו ישראל רבש"ע אם עושים אנו [תשובה] מי מעיד שקבלת אותנו אמר להם הסניגור שלכם זה מיכאל שנאמר בעת ההיא יעמוד מיכאל [וגו' העמד על בני עמך וגו'] (דניאל י"ב א') אמרו [לו] אין אנו מבקשים אלא לך שנאמר אמר להם לכו בקשו פני ואני מעיד עליכם ויש לך מניין ללמוד וכי איזו מדה מרובה [מדה הטובה או] מדת הפרענות הוי אומר מדת הטובה בא וראה אין כבודו של הקב"ה להעיד על הדברים הללו (ואין) [והוא] בכבודו (ומעיד) [מעיד] על המנאפים ועל המכשפים שנאמר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במנאפים ובמכשפים (מלאכי ג' ה') אמר הקב"ה (ואף על פי) [ואם על מי] שהוא חוטא אני מעיד על מי שהוא עושה תשובה על אחת כמה וכמה אמר הושע שובה ישראל עד ה' אלקיך אמרו [לו] רבונו של עולם ומה את עושה לכל עונותינו אמר להם עשו תשובה והם נבלעים מן העולם שנ' יבוקש עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה

(ירמיה נ' כ') אמרו לו ולהיכן אתה משליכם אמר להם לים שנאמר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתינו (מיכה ז' י"ט):

פרק מה

לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה [אשרי אדם לא יחשב ה' לו עון וגו'] (תהלים ל"ב א' וב'): ילמדינו [רבינו] מי שהוא רואה קרי ביום הכיפורים מהו שירחוץ כדרכו ביוה"כ כך שנו רבותינו מי שראה קרי ביום הכיפורים רוחץ כדרכו ביום הכיפורים (תוספתא יומא פ"ד) בלבד שילך וירחץ במקום צנוע שאין לך (חבה) [חביב] לפני המקום מן הצניעות והצנע לכת עם אלקיך (מיכה ו' ח') אע"פ(שהתורה) [שהותרה] לך טהרה (ונידה) ביום הכיפורים ולמה כן אלא הכל בשביל טהרתך שביום הכיפורים הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל ומכפר על עונותיהם שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט"ז ל') ואם תאמר לאומה אחרת לאו אלא לישראל בלבד שכן מיכה הנביא אמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו (מיכה ז' י"ח) לישראל בלבד הוא סולח כיון שראה דוד היאך הקב"ה סולח לעונותיהם של ישראל ומרחם עליהם התחיל מאשרם ומשבחם אשרי נשוי פשע כסוי חטאה: לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה זש"ה נשאת עון עמך [כסית כל חטאתם סלה] (תהלים פ"ב ה') אתה מוצא ביום הכפורים בא שטן לקטרג את ישראל והוא פורט את עונותיהם של ישראל ואמר רבונו של עולם יש באומות העולם מנאפים וכן בישראל יש באומות העולם גנבים וכן בישראל והקדוש ברוך הוא פורט את זכיותיהם של ישראל מהו עושה נוטל קנה של מאזניים [ושוקל] את העונות כנגד הזכיות והם נשקלים העונות והזכיות אילו כנגד אילו ושתי הכפות של מאזנים נמצאים מעויינות והשטן הולך להביא עונות וליתן בכף העונות ולהכריעה מה הקדוש ברוך הוא עושה עד שהשטן חוזר ומבקש עונות הקב"ה נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינם תחת פורפירה שלו והשטן בא ואינו מוצא שם עון שנאמר יבוקש עון ישראל ואיננו (ירמיה נ' כ') כיון שהשטן רואה כן אומר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם נשאת עון עמך אתמהא כיון שראה דוד כך אמר היאך נושא עון ומכסה חטאתם התחיל משבחם אשרי נשוי פשע כסוי חטאה: דבר אחר אשרי נשוי פשע אל תהי קורא סמ"ך אלא שי"ן נשוי אמר רבי ברכיה הכהן דהוא אנשי חובינן קדמוי שהוא סולח לעונותינו בכל שנה ושנה שנאמר והיתה זאת לחוקת עולם לכפר על בני ישראל (ויקרא ט"ז ל"ד) וכן הוא אומר אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם (שמות ל' י') לכך [נאמר] אשרי נשוי פשע: אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון אמר רבי שמעון

בן לקיש למה הדבר דומה למי ששתתה מים המרים ונמצאת טהורה התחיל אמר לו אחד אשרי אימא שלא צריכה לשתותם כל עיקר כך דוד אמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אמר לו הקדוש ברוך הוא אשרי אדם לא יחשוב [ה'] לו עון ומי הן אילו שהקב"ה נושא פשעיהם אילו ישראל שהן זכאין ביום הכיפורים ופורטים עונותיהם ופשעיהם והקדוש ברוך הוא נושא (אותם) [את] עונותיהם אמר הכתב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח י"ג) כיון שישראל פורטים את עונותיהם ומתודים לפני הקב"ה סולח להם ועובר על פשעיהם שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם [מכל חטאתיכם] לפני ה' תטהרו (ויקרא ט"ז ל') כיון שראה הנביא כן התחיל מקלסו להקדוש ברוך הוא על כך ואמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו ולא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא (מיכה ז' י"ח):

פרק מו

תוספתא: מנה אחת אפיים (שמואל א' א' ה') מובחר ושוה לכל פנים כמה דאת אמר הוא ההיכל לפני (מלכים א' ו' י"ז). יתן ה' שלתך (שמואל א' א' י"ז) הישלת דברים כלפי מעלה כמה דאת אמר על השל (שמואל ב' ו' ז'). ויזכרה ה' (שמואל א' א' י"ט) בר"ה נפקדה חנה: זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון זה היום תחלת מעשיך ר"ה בתחילת מעשיך בכ"ה באלול ברא את העולם יום ראשון ליצירה בראשון עולה למניין כ"ה באלול למניין אלפים שנבראת התורה קודם בריאת עולם ויום ראשון של עולם נבראו המאורות ולא נתלו עד יום ד' ועכשיו האריכה אותה אורה שלשה ימים שהן ל"ו שעות ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים (בראשית א' ט"ו) למה יהיו להבדיל בין היום ובין הלילה (שם) עכשיו נתלו וקודם לכן לא (היו') [היה] לילה שהבדיל ליום אלא שלשה ימים היה אורה ואף ביום השבת שבר"ה שני ימים היו חסירים להשלים אלול וביום אלול וביום ששה נשלמו ולמחר ביום השבת היה ראש השנה באותו היום נמי האריך היום ל"ו שעות שלא הייתה מדת הלילה נוהגת שבשעה שחטא אדם נתגרש בו ביום ולמחר בראש השנה צמחה כפרתו שבא שבת ולימד עליו זכות ברכת ה' היא תעשיר (משלי י' כ"ב) שבת מעשרת (שומרים בהעשר) [שומריה כהעשר] יוסף מוקר שבי לא תוסיף עצב עמה (שם) שדינו למיתה היה ואמר השבת לא תוסיף עצב ביומי ואל תמיתהו ברכת ה' זו שכתב ויברך אלקים את יום השביעי (בראשית ב' ג') במה ברכו באורה שהוסיף לו אורה כל לילי שבת ויומו ל"ו שעות כדי שלא לצער אדם הראשון שעדיין לא ראה חשיכה ולילה ועכשיו היתה אורה זו של שבת ור"ה כאורה של יום

ראשון של עולם שזו ל"ו זו ל"ו שעות והיינו דאמרינן היום תחילת מעשיך כלומר שהוא בתחלת מעשיך זכרון הוא ליום ראשון שאורה שלו כאורה של יום ראשון והיינו דכתב וצדקתך אלקים עד מרום אשר עשית גדולות (תהלים ע"א י"ט) צדקה עשה אלקים במרום (שגידלתה) [שגידל את] המאורות אשר עשית גדולות מאורות את שני המאורות הגדולים (בראשית א' י"ז) שעשית צדקה עם אדם הראשון שהרי הוא חטא ואתה הארכת לו אורה כדי שלא יצערהו והיינו דכתב היש מספר לגדודיו ועל מי לא יקום אורהו (איוב כ"ה ב') זה אדם הראשון אף על פי שחטא קם אורה עליו שלשים וששה שעות. כי חוק לישראל (תהלים פ"א ה') באותו היום נותנים לו מזונותיו לאדם ומשפט לאלקי יעקב (שם) באותו היום דן הקב"ה דיניו של בריותיו ולפיכך ניצל אדם הראשון מדין בזכות השבת שפייסה בעבורו ולפיכך אמר אדם הראשון אותו מזמור בלשון שירה טוב להודות לה' וגו' (שם צ"ב ב') ובא משה והתחילו בראשי אותיות שמו מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו': ואף בשאילות שנשאלים לפני רבינו הקדוש כתב כך כי ששת ימים עשה ה' וגו' (שמות כ' י"א) ויכל אלקים ביום השביעי וגו' (בראשית ב' ב') וכי מלאכה עשה הקדוש ברוך הוא בשבת חס ושלום אלא וינח ביום השביעי (שמות שם) וכתב וישבות ביום השביעי (בראשית שם) וכתב כי בו שבת מכל מלאכתו וגו' (שם שם ג') אלא מהו ויכל אתה מוצא כשברא הקב"ה את עולמו היה בורא שלש בריות בכל יום ובערב שבת היה עוסק כל היום באדם שעה ראשונה עלה במחשבה שניה נמלך במלאכי השרת שלישית ביום צבר עפרו ברביעית גיבלו חמישית ריקמו ציירו כמה שאדם (חי) [אומר]ע"יעצמו שנאמר אשר עושיתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ (תהלים קל"ט ט"ו) ששית העמידו על רגליו והיה עומד מן הארץ ועד השמים שנאמר אשר ברא אלקים את האדם [על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים] (דברים ד' ל"ב) שביעית נפח בו נשמה שמינית הכניסו לג"ע תשיעית צוהו מזה אכול ומזה אל תאכל עשירית חטא אחת עשרה נידון שתים עשרה (ניתן פאופרי) [נטל אפופסין] ופייסה עליו השבת ופדה אותה מדין ונטל דימוס והתחיל מקלס לשבת שנאמר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צ"ב א') אמרה לו השבת אני ואתה נקלס להקדוש ברוך הוא שכן נתן (בו) [בי] כח שנאמר טוב להודות לה' וגו' (שם שם ב') עד שלא באתה השבת כביכול היה המלך יושב ומצטער על עולמו לומר כל מה שבראתי בשביל אדם בראתי עכשיו הוא נוטל אפופסים והוא מבטל כל מלאכה שעשיתי וחוזר העולם לתוהו ובוהו (אמר הקב"ה כל מה שבראתי בטל מה הועיל כתב מלאכת יום ראשון יום שני יום שלישי יום רביעי חמישי ששי היכן הוא מעשה מלאכתי עכשיו אדם נוטל אפופסים הרי כל המלאכה בטילה) עד

שהמלך מיצר על עולמו נכנס השבת ונטל דימוס אמר הקדוש ברוך הוא כל מה שעשיתי השבת שיכללה שנאמר ויכל אלקים ביום השביעי (בראשית ב' ב'): ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים (כתב) [בתבונה] (משלי ג' י"ט) כשם שברא הקדוש ברוך הוא ארבע רוחות כך סיבב לכסאו ארבעה מלאכים ואילו הן מיכאל גבריאל אוריאל רפאל וכך העמיד ארבעה דגלים מיכאל מימינו נגד ראובן בדגלים (וכן) [ראובן] תימנה דן צפונה יהודה מזרחה אפרים ימה למה נקרא שמו מיכאל שבשעה שעבדו ישראל בים פתח ואמר מי כמוכה באלים ה' (שמות ט"ו י"א) וכשסיים התורה אמר אין כאל ישורון (דברים ל"ג כ"ו) מי כמוך ואין כאל הרי מיכאל אוריאל משמאל כנגד דן שהוא חושך ולמה נקרא שמו אוריאל בשביל תורה נביאים וכתובים שהקדוש ברוך הוא מכפר עליו (ומאליהן) [ומאיר להן] לישראל שנאמר כי אלך בחושך ה' אור לי (מיכה ז' ח') גבריאל כנגד משה ואהרן ומלכות בית דוד ולמה נקרא שמו גבריאל שביהודה כתב יהודה גבר באחיו (דהי"א ה' ב') וכתב ויקרא שמו פלא יועץ (זו) [אל] גבור (ישעיה ט' ה') רפאל מאחריו ולמה נקרא שמו רפאל כדי לרפאות שברו של ירבעם שיוצא מאפרים שהוא במערב כדכתב אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב י"ג) הה"ד כונן שמים בתבונה אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה הנהג את ישראל לפי מעשיהם מזרח שממנו אורה יוצא לעולם יהא שבט לוי (הוא) כנגדו שנאמר והחונים לפני המשכן קדמה לפני וגו' (שם ג' ל"ח) ומניין שלוי נקרא אור שנאמר וללוי אמר תומיך וגו' (דברים ל"ג ח') ועליו שבט יהודה שהם (ראוין) [ראון] שנ' והחונים מזרחה דגל מחנה יהודה לצבאותם (במדבר ב' ג') ועליו יששכר שהוא בעל תורה ומנין שהתורה נקרא אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג) ועליו זבולן שהוא בעל עושר שנאמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים ל"ג י"ח) דרום שמשם יוצאים גשמי נדבה (ברכה) וטללי ברכה יהו (שרוי) [שבט] ראובן שרוי כנגדו שהוא בעל תשובה שנאמר דגל ראובן תימנה (במדבר ב' י) ועליו גד שהוא גבור שנאמר גד גדוד יגדנו (בראשית מ"ט י"ט) ועליו שמעון ראובן בתשובה גד בגבורה ושמעון באמצע לכפר [עליו] אמר לו הקב"ה מערב שממנו שלג וברד (והוא השרה כנגד) [השרה כנגדו] אפרים ומנשה ובנימין שהם בני יוסף שנתגבר (עליו) [על] יצרו ומנין שנקראו שלשתן גבורים שנאמר לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו (תהלים פ' ג') והשכינה במערב שנאמר ובין כתיפיו שכן (דברים ל"ג ל"ב) אמר לו הקדוש ברוך הוא צפון שממנו חושך יוצא לעולם הסדר כנגדו שבט דן על שם ע"ז שעבדו לפי שחזר ירבעם [על] על כל השבטים ולא קבלו אלא שבט דן ועליו מטה

אשר להאיר על החושך שנ' ולאשר אמר ברוך מבנים אשר יהי רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו (שם שם כ"ד) כתב ה' בחכמה יסד ארץ:

פרק מז

וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן (ויקרא ט"ז א'): ילמדנו רבינו אי זו גדולה מזו התפילה או התשובה [תלמוד למדונו רבותינו רבי] יהודה בן רבי חייא אומר [התשובה מבטלת חצי הגזירה והתפלה מבטלת כל הגזירה] ורבי יהושע בן לוי אומר התפילה מבטלת חצי הגזירה והתשובה מבטלת כל הגזירה א"ר יהודה בר חייא מניין שהתשובה מבטלת חצי הגזירה שנאמר בקין נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד' י"ב) כיון שעשה תשובה גדול עוני מנשוא (שם שם י"ג) בטלה ממנו חצי הגזירה שנאמר וישב בארץ נוד קדמת עדן (שם שם ט"ז) א"ר יהושע בן לוי התשובה מבטלת כל הגזירה והתפילה חצי הגזירה שכן אתה מוצא ביכניה מלך יהודה שהקדוש ברוך הוא נשבע אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה (ירמיה כ"ב כ"ד) אמר רבי מאיר (בימיני) [בימינו] נשבע שנאמר בימיני כי משם אתקנך (שם) ומה נגזר עליו שימות בלא בנים שנאמר כתבו את האיש הזה ערירי (שם שם ל') וכיון שעשה תשובה ביטל הקב"ה את הגזירה שנאמר ובני יכניה אסיר [שאלתיאל בנו] (דהי"א ג' י"ז) וכן הוא אומר [ביום ההוא וגו' אקחך זרבבל בן שאלתיאל וגו'] ושמתיך כחותם (חגי ב' כ"ג) הרי שהתשובה מבטלת את כל הגזירה ומנין שהתפילה מבטלת חצי הגזירה שכן אתה מוצא באהרן שנאמר ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו (דברים ט' כ') אמר רבי יהושע דסיכנן בשם ר"ל אין להשמידו אלא עקירת בנים ובנות שנאמר ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב' ט') לא עשה אלא כיון שנתפלל משה עליו שנאמר ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא (דברים שם) אמר לו הקדוש ברוך הוא הואיל שנתפללת עליו ביטלת חצי הגזירה ממנו ואל אלעזר ואל איתמר הנותרים (ויקרא י' י"ב) מלמד שאף הן היו בכלל הגזירה אמר רבי מנא דשאב בשם ר' יהושע ב"ל הצל לקוחים למות (משלי כ"ד י"א) נמצאת אומר שעל ידי התפילה ניצולו אלעזר ואיתמר אמר הקב"ה חייך כך הייתה הגזירה שימותו כל (בנים) [בניך] והואיל שנתפלל משה הריני מבטל חצי הגזירה ומבטל שנים ומניח שנים מניין [ממה] שקרינן בעניין אחרי מות שני בני אהרן: אחרי מות שני בני אהרן כך פתח ר' תנחומא בר' חייא אלקים [אלי] אתה אשחרך צמאה לך נפשי [וגו'] כן בקודש חזיתיך [וגו'] כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס"ג ב' עד ד') מהו אלקים אלי אתה בשעה שגזרו המצרים על ישראל כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א' כ"ב)

היתה בת ישראל בזמן שהיתה מרגשת [שהיא] קרובה לילד היתה יצאה לאשפה ויולדת שם מיד הוה הקב"ה יורד ומרחיצו (ומניקו) [ומנקהו] ומלבישו וארחצך במים ואשטוף דמייך מעלייך ואלבישך רקמה ואנעלך תחש (יחזקאל ט"ז ט' וי') לפיכך דוד אמר על כנסת ישראל אלקים [אלי] אתה אשחריך כשעשית את הדין במצרים בים וראינו אותך ואמרנו זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו ב') ושיחרנו אותך ולא (נזקתי) [נזקנו] משעשית את הדין במצרים חילקת [לנו] את כבודיך והייתה נפשנו צמאה לראותך וכך (את) כמה לך בשרי והיכן במדבר בארץ ציה ועיף בלי מים כן בקודש חזיתיך כשם שראיתי אותך בים כך ראיתי אותך בסיני ואין קודש אלא סיני שנאמר ה' בם סיני בקודש (תהלים ס"ח י"ח) וכשם שראיתי אותך בים ולא (ניזקתני) [נזקתי] [וכן בקדש חזיתיך] שנאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו (שמות כ"ד י"א) (וכן בקודש חזיתיך) מהו לראות עוזך וכבודך אמר אהרן ישראל שהיו הדיוטים ראו אותך בים ובסיני ולא הוזקו ואני שהרשיתני אצלך במשכן ומפתח אוהל מועד לא תצאו (ויקרא ח' ל"ג) והזהרת את ישראל והזר הקרב יומת (במדבר א' ל"א) נכנסו (בניו) [בניי] לראות עוזך וכבודך ומתו אמר הקדוש ברוך הוא למשה אמור לאחיך אהרן חסד גדול עשיתי עמך וכבוד גדול חלקתי לך שנשרפו בניך אני נתתי אותם לפנים מכל המחיצות אפילו (משה) [למשה] אחיך היאך ישראל מקיפין את הלוים ומשה לוי והלוים יחנו סביב למשכן העדות (שם לג) נמצאת למד אהרן ובניו לפנים ומשה בחוץ וראה מה כתב למעלה מן הפרשה פרשת זבין מצורעים וכל (שהוא) הנכנס לאוהל מועד שלא ברשות נצטרע וכך היית מבקש שיהיו בניך מצורעים מן יושבים לפנים מכל המחיצות היית מבקש שיהיו יושבים לעצמם חוץ לכל המחיצות והצרוע אשר בו הנגע [וגו'] בדד ישב (ויקרא י"ג מ"ה ומ"ו) כיון ששמע אהרן [כך] אמר מודה אני לפניך במה שעשית עמי שטוב היא לי בחסד שעשית עמי שימותו ולא שיהיו חיים מצורעים על כן אני חייב להודות לך ולשבחך כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך והכל ממך להיות אומר שבאהרן הכתוב אומר ראה מה כתב אחריו כן אברכך בחיי ובשמך אשא כפי (תהלים שם ה') אמר הקדוש ברוך הוא למשה הואיל ופגעה באהרן מדת הדין ועוד שהוא מודה לי על החסד שעשיתי עמו לך נחמו ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך (ויקרא ט"ז ב') ואין דבר אלא תנחומים: וידבר ה' אל משה אחרי מות אשרי אדם שנגעו בו ייסורים וכבש (רחמיו) [כעסו] ולא קרא תגר אחר מדת הדין אלא כיון שבאו ייסורים על איוב אילו כבש כעסו ולא קרא תגר אחר מדת הדין למידה גדולה ומשובחת היה בא א"ר חנינא בר פפא אילו לא קרא תגר כשם שאומרים עכשיו בתפילה אלקי אברהם אלקי יצחק

ואלקי יעקב כך היו אומרים ואלקי איוב שעצה נטל הקב"ה לעיני קדושים של מעלן אמר להן איוב עבדי זה ד' מדות גדולים יש בו איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע (והגיעו) [יגיעו אותו] כל אלו הייסורים אם עומד בהם ולא קורא תגר מייחל אני שמי עליו כשם שייחלתי על האבות לא עשה אלא כיון שהגיעו אותו ייסורים התחיל מבעט ואומר מי יתן ידעתי ואמצאהו (איוב כ"ג ב') מיד אמר לו הקדוש ברוך הוא (האיוב החשבתה) [הא איוב החשכת] עצה שנטלתי למעלן ויען ה' את איוב (שם ל"ח א') ומה אמר לו מי זה מחשיך עצה במילים [בלי דעת] כמה (החשבתה) [החשכת] את העצה במלים בל ידעת (בעלים) [במילים] שהוצאת מפיך היית אומר אם אתפשנו מה יש לו (להושיבני) [להשיבני] אדעה מילים יענני ואבינה מה יאמר לי (שם כ"ג ד') אמר איוב הלכתי לכל מקום לבקש אותו ולא מצאתי אותו הלכתי למזרח ולא מצאתי שנאמר קדם אהלך ואיננו (שם שם ח') הלכתי למערב לבקשו ולא מצאתיו ואחור לא אבין לו (שם) הלכתי לצפון לבקשו ולא מצאתיו שמאל בעשותו ולא (אחוז) [אחז] הלכתי לדרום לבקשו ולא מצאתיו יעטוף ימין ולא אראה (שם) אמר לו הקדוש ברוך הוא מה [אתה] חוזר ומתייגע הריני נגלה עליך אמור (לו) [לי] מהיכן אני נגלה עליך העליונים והתחתונים אינם מחזיקים כבודו של הקב"ה וצמצם עצמו לתוך הסערה ויען ה' את איוב מן השערה (שם ל"ח א') ד"א מכל שיער ושער שבראשו היה הקב"ה משיח (עצמו) עמו אמר לו הקדוש ברוך הוא (למי) [למה] אתה קורא תגר שהגיעוך הייסורים שמא אתה גדול מן האדם יציר (כפים) [כפיי] שעל מצוה אחת שביטל גזרתי עליו מיתה ועל תולדותיו ולא קרא תגר אלא אברהם שנסיתי אותו כמה נסיונות על שאמר במה אדע (בראשית ט"ו ח') אמרתי לו ידע תדע כי גר יהיה זרעך (שם שם י"ג) ולא קרא תגר אלא אתה גדול מיצחק על שאהב את עשו הכהיתי את עיניו ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (שם כ"ג א') אלא גדול [אתה] מן משה שע"י שאמר שמעו נא המורים (במדבר כ' י') גזרתי עליו שלא יכנס לארץ ולא קרא תגר אלא גדול אתה מן אהרן שלא חילקתי כבוד לבריות בעולם כיוצא בו שהיה לבוש שמנה לבושי קודש ונכנס לבית קדשי הקדשים ומלאכי השרת בורחים מלפניו וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא ט"ז י"ז) אילו מלאכי השרת ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א' י') שהיו חולקים לו כבוד ובורחים מלפניו וכבודי היה מלא הבית ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת [מפני הענן] כי מלא כבוד ה' (מלכים א' ח' י"א) ובזמן שהוא נכנס הייתי חולק לו (כבודו) [כבוד] ומסלק את כבודי (בין) [מבין] שני הכרובים הוא שאמר איוב אם על פיך יגביה נשר (איוב ל"ט כ"ז) אמר ר' תנחומא על פיך היה הקב"ה מגביה את כבודו (בין) [מבין] שני הכרובים בכניסתו של אהרן יגביה נשר

זה הקדוש ברוך הוא כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א) וכי יעיר קנו סלע ישכון ויתלונן [על שן סלע ומצודה] (איוב שם שם וכ"ח) אע"פ שהייתי מרים (ראשי) כבודי בכניסתו אלא סלע ישכן משהיה יוצא היה חוזר וממלא את הבית. ד"א סלע ישכן בבנין הראשון שהיה שם ארון ואפי' בבנין השני שלא היה שם ארון אלא אבן (היה) שם היה כבודי על שן הסלע ומצודה. ד"א סלעי ישכון תשובה למי שאומרים הן שאמר הקב"ה (שם) אני בונה ביהמ"ק ובנה אותו וחטאתם והחריבו ועוד אינו נבנה אמור לו סלע שכן אינו אומר כן אלא סלע ישכן לן אינו אומר כן אלא ויתלונן היכן הוא (אומר) מלין על שן סלע ומצודה ומהו מצודה היא [מצודת ציון שנ' וילכד דוד את מצדת ציון] (שמואל ב' ה' ז') משם חפר אוכל (איוב שם כ"ט) משם (תייר לו) [מאלל] את השנה אם טובה ואם רעה וכשהיה כהן מתפלל (ואומר) [היה אומר] יהי רצון מלפניך ה' שתהא השנה הזאת וכו' ואין חפר (אוכל) אלא לשון (יליל) [מאלל] ויחפרו לנו את הארץ (דברים א' כ"ב) למרחוק עיניך יביטו (שם) שהייתי מגלה [לו] מה אני עתיד לעשות לרחוק ואחר כל הכבוד הזה כשנכנסו בניו להקריב לפני שלא ברשות לא הקפתי להם אלא חנקתי שני אפרוחים שנ' ואפרוחיו יעלעו דם (שם שם ל') ואף על פי כן לא (סילקו) [סלקתי] כבודי מהם אלא ובאשר חללים שם הוא (שם). קרבו שאו את אחיכם מאת פני הקודש (ויקרא י' ד') כאדם שאומר (לחבירו) [לחביריו] הכנסו העבירו את המת מפניו של אבל ויאמר ה' אל משה [דבר אל אהרן אחיך וגו']: דבר אחר אחרי מות כך פתח רבי תנחומא ברבי אבא כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כ"ד ו') התחבולות מיתרגם ויקרא אליו רב החובל (יונה א' ו') למה הספינה הזו מהלכת בים אם אין לה קברניטין אובדת היא [כך הם ישראל] אפילו הם (המה) [כמה] אוכלוסים אם אין להם מנהיג אינם יכולים לעמוד. כי בתחבולות זה משה בדורו יהושע בדורו שמואל בדורו. ד"א כי בתחבולות זה אהרן בדורו אפי' כמה צרות באות עליהם הם עושים מלחמתם ואף אהרן כשהיה נכנס לבית קדשי הקדשים אילולי (כמה) זכיות הרבה שהיו (נכנסים) [נכנסות] עמו ומסייעות אותו לא היה יכול לעמוד שעה אחת [מפני] מלאכי השרת [שהיו] שם ועוד שהיה נכנס ביום הכיפורים והיה השטן בא לקטרג וכיון שהשטן היה רואה אותו היה בורח מלפניו למה (שזכות) [שזכיות] הרבה היו נכנסות עמו [זכות האבות הייתה נכנסת עמו] וזכות האימהות היתה נכנסת עמו וזכות מנשה ואפרים היתה נכנסת עמו וזכות השבטים היתה נכנסת עמו וזכות המילה היתה נכנסת עמו וזכות התורה היתה נכנסת עמו וזכות ישראל היתה נכנסת עמו זכות אברהם מניין שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקודש בפר בן בקר (ויקרא ט"ז ג') ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר וגו' (בראשית

י"ח ז') ואיל לעולה (ויקרא שם) זכות יצחק וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו (בראשית כ"ב י"ג) ומניין שאף בזכות יעקב שנ' ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים (ויקרא שם ה') אותן שאמרה לו אמו וקח לי משם שני גדיי עזים טובים (בראשית כ"ז ח) מהו טובים אמר רבי ברכיה אמר רבי חלבו טובים לך טובים לבניך טובים לך שאתה נכנס (טובים לך שאתה נכנס) ומאכיל את אביך ונוטל הימנו את הברכות טובים לבניך שהם מתלכלכין בעונות כל ימות השנה ומביאים שני שעירים ביוה"כ והם מתקרבים ומתכפר להם ומנין שאף בזכות האמהות שנאמר כתנת בד קודש ילבש ומכנסי בד [וגו'] ובאבנט בד [וגו'] ובמצנפת בד [וגו'] (ויקרא שם ד') הרי ארבע אימהות. ד"א בזאת יבא אהרן א"ר ברכיה רמז רמז לו שאין בי"המק עושה אלא ארבע מאות ועשר שנים בזאת ב' שנים ז' שבעה א' אחד ת' ארבע מאות אמר לו בזאת יבא אהרן [וכי] ארבע מאות ועשר שנים חיה אהרן אלא אמר לו שמנה עשר כהנים (שימשו) [שישמשו] בבנין הראשון מפני שהוא בנך ובן בנך הרי הוא כמותך בזאת יבא אהרן ובבנין השני מפני שהיו כהנים מעלים זה על זה שמונים כהנים משמשים בו הוי יראת ה' תוסיף ימים (משלי י' כ"ז) כהני בנין ראשון ושנות רשעים תקצרנה (שם) כהני בנין שני. ד"א בזאת יבא אהרן א"ר יצחק זכות השבטים הייתה נכנסת עמו שנים עשר אבנים שהיו ניתנות על לבו של אהרן מה טעם שיהא הקדוש ברוך הוא מסתכל בהם בכניסתו של אהרן ביום הכפורים ונזכר לזכות השבטים שנ' והאבנים האלה לזכרון ואין זאת אלא שבטים שנאמ' כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת (בראשית מ"ט כ"ח). ד"א בזאת זכות התורה היתה נכנסת עמו וזאת התורה (דברים ד' מ"ד). ד"א בזכות ישראל שנא' זאת קומתך דמתה לתמר (שה"ש ז' ח') א"ר פנחס אף משה שעלה למרום ושבה את התורה והורידה לא בכוחו אלא בזכות ישראל שנ' עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (תהלים ל"ח י"ט) בזכות ישראל שנאמר ואתן צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"א ל"ד). דבר אחר בזאת יבא בזכות מנשה ואפרים שהיתה נכנסת עמו א"ר יאשיה שתי אבני שהם שהיו ניתנות על כתיפיו של אהרן כנגד מנשה ואפרים ולמה אבני שוהם שגדלו בתוך מצרים ולא למדו ממעשיהם. דבר אחר בזאת יבא אהרן א"ר חנינה בנו של ר' ישמעאל זכות המילה היתה נכנסת עמו וזאת בריתי אשר תשמרו (בראשית י"ז י') וכתיב בריתי הייתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב' ה):

הוספה א

פרק א

א שור או כשב או עז כי יולד וגו' (ויקרא כ"ב כ"ז).

ב ילמדנו רבינו גוי שהביא קרבן מהו לקבל הימנו, כך שנו רבותינו נדבות מקבלין מן הגוי וקרבנות אין מקבלין מהן, למה, מפני שקרבנותיהם פסולין לפני הקב"ה כך אמר שלמה זבח רשעים תועבה (משלי כ"א כ"ז), מעשה בגוי אחד ששאל את ר' יוסי בן חלפתא, אמר לו למה אין מקבלין ממנו קרבנות אין כתיב ממזרח שמש (עד) [ועד] מבואו גדול שמי בגוים [ובכל מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בגוים] (מלאכי א' י"א), אמר לו ר' יוסי היך אתה קורא מה שאתה רוצה [ומה שאין אתה רוצה] אין אתה קורא, (שמשעה) [שבשעה] שבקש בלעם ובלק להקריב קרבנות לפני הקב"ה (ולא קיבל עליו) [לא קיבל מהם] שנאמר הירצה ה' באלפי אלים וגו' (מיכה ו' ז') מה כתיב ולא אבה ה' אלהיך לשמע אל בלעם (דברים כ"ג ו'), וחוץ מזו ומזו אין כתיב זבח רשעים תועבה, [אמר לו] בוודאי על הרשעים אמרה תורה שאפילו יהא ישראל ויהא רשע אלהיכם מתעב קרבנו, [ועוד] מה שאתה מדחה (אותו) [אותי] למקומות אחרים (אמר לו) [אמור לי] מן התורה, אמר לו ר' יוסי חייך כתוב מלא הוא, כך אתה מוצא בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה לישראל ופרשת הקרבנות בן כמה שנים או בן כמה ימים שיהו מקריבים קרבנותיהם הזהיר הקב"ה שלא יקבלו מכם קרבן, מה כתיב למעלן ומיד בן נכר לא תקריבו את לחם אלהיכם מכל אלה כי משחתם בהם (ויקרא כ"ב כ"ה) אבל מישראל אני מקבל [מנין] ממה שקראו בענין שור או כשב או עז וגו'.

ג שור או כשב או עז כך פתח ר' תנחומא זו היא שנאמרה בקבלה על ידי שלמה מה שהיה כבר הוא [וגו'] והאלהים יבקש את נרדף (קהלת ג' ט"ו), מה שהיה כבר הוא כשברא הקב"ה את האדם ברא אותו (שהוא) [שיהא] חי וקיים כמלאכי השרת ויאמר ה' [אלהים] הן האדם היה כאחד [ממנו] (בראשית ג' כ"ב) כשם שמלאכי השרת אינם מתים אף [הוא] לא יטעום טעם מיתה, אבל ר' יהודה בר' סימן דרש דעת קשה היא הן האדם היה כאחד ממנו כיחידו של עולם שהוא חי וקיים לעולמים, וסבר הקב"ה להשליטו בעולמו ולעשותו מלך על כל בריותיו, אמר הקב"ה אני מלך בעליונים ואדם מלך בתחתונים, מה עשה הקב"ה הכניסו לגן עדן ועשאו מלך שם שנאמר ויטע ה' אלהים וגו' [וישם שם את האדם] (בראשית ב' ח') ויבא שם את האדם אין כתיב כאן אלא וישם, מהו וישם כשם שאתה אומר שום תשים עליך מלך (דברים י"ז ט"ו) וכן וישם כסא לאם המלך (מלכים א' ב' י"ט), כיון שלא עמד בציוויו מיד נגזר עליו מיתה, ובאי עולם תומהים לומר

אפשר אלו לא חטא שהיה קיים לעולמים, אפשר שאין אדם מת, עלילות הביא הקב"ה, והקב"ה אמר וכי אליהו ששמר ציווי אינו חי לעולם, מה שהיה כבר הוא, מהו ואשר להיות כבר היה אמר הקב"ה אמרתי שאני מחיה המתים לע"ל ובאי עולם תומהים לומר אפשר לו שיחיה, אמר (לו) [להם] הקב"ה מה אתם תומהים שאני עתיד להחיות המתים, לא כבר החייתי מתים בעוה"ז ע"י אליהו וע"י אלישע ולא ע"י יחזקאל ואשר להיות כבר היה בעוה"ז, וא"כ הואיל שאין הכותים מודים בתחיית המתים (ולא) [לא] יעמיד אותם הקב"ה לעתיד לבא וכן לאומות אלא יעמיד הצדיקים ויניח את הרשעים, אלא אמר הקב"ה (לישראל) [ישראל] מודים בתחיית המתים והאומות לא דיים שלא יהו מודים אלא עוד רודפים אחר ישראל, אמר הקב"ה לפיכך אני מעמיד לאומות העולם ולישראל כדי לתבוע דינם של נרדפים והאלהים יבקש את נרדף, (לא) [אבל] שיטת ר' נחמיה (ור' יהודה) מה שהיה כבר הוא בשעה שברא הקב"ה את עולמו היה העולם מלא מים במים, מה עשה הקב"ה, התחיל גוזר עליהם שיפנו מן העולם ויאמר אלהים יקוו המים (בראשית א' ט'), כיון שנגזר עליהם היו רוצים לעשות גזירת קונם, ולהיכן הלכו להם, לאוקיינוס, והאיך עשו, ר' לוי ורבותינו, ר' לוי אמר קולו של הקב"ה היה מטרטר להם קול ה' על המים (תהלים כ"ט ג'), ורבותינו אמרו הם היו מלחשים אלו לאלו ואומרים להיכן גזר עלינו קונינו שנלך, (אמרו לו) [אמר להם לאוקיינוס], נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים (תהלים צ"ג ג') מהו דכים דרך ים, בא וראה נסים [שנעשו כאן], כיון שנגזר עליהם שילכו לאוקיינוס היו עולים הרים ויורדים בקעות [שנאמר] יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום [זה יסרת להם] (תהלים ק"ד ח'), והאיך עשה להם הקב"ה כל העולם היה מים במים ובנוהג שבעולם אדם יהא לפניו שתי קערות מלאות יכול הוא לפנות אחת לתוך אחת, לאו, בא וראה נסיו ופלאיו של הקב"ה העולם היה מים במים אעפי"כ פינה לתוך מלא, למה הדבר דומה לנודות נפוחות ונתונות לתוך הבית (ועשה) [ועשאו] מלאות כל הבית, מה עשה בעה"ב, נטל את הנודות והוציא את הרוח מתוכם וריקם, מיד ניתנו בזויות, כך הקב"ה היו (ימי) [מימי] בראשית מלאים את כל העולם, מה עשה הקב"ה כבש עליהם כביכול [והקוום] לאוקיינוס, כשעמד דורו של אנוש והכעיסו אותו בצלמים אז הוחל לקרא בשם ה' (בראשית ד' כ"ו), אמר הקב"ה יבואו אותם המים שגזרתי עליהם וקיימו את גזירתי ויפרעו מן הדור שביטל גזירתי הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה' ח' וט' ו'), באותה השעה באו המים והגיעו עד עכו עד יפו, כך עמדו דור הפלגה והכעיסו אותו ופרע מהן הקב"ה במים ויפץ ה' אותם משם (בראשית י"א ח') ויפץ אותם שהפיצם במים אלא שכתב ב' פעמים הקורא למי הים וישפכם אחת

דורו של אנוש ואחת דורו של הפלגה, והבריות תומהים לומר אפשר לדבר הזה שבאו המים מן האוקיינוס והגיעו עד עכו עד יפו, והקב"ה משיבן (אוי) [אי] שוטים על דור המגדל אתם תומהין הרי לא כבר היה על דורו של אנוש. מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה אמר הקב"ה עתיד אני ליבש את הים הגדול לפני גליות, מניין, שכן כתיב והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו אל הנהר בעים רוחו והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים (ישעיה י"א ט"ו) [ועתיד] לעשותו שבילים לפניהם, מניין, שכן כתיב והיתה מסלה לשאר עמו וגו' (ישעיהו י"א ט"ז), והבריות תומהים לומר אפשר לדבר הזה, והקב"ה משיבם ולא כבר עשיתי כן בעוה"ז כשיצאו ישראל ממצרים, ואשר להיות כבר היה לא גזרתי את הים ועשיתי אותו שבילים לפניהם לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג) ושקעתי את רודפיהם בתוכו. והאלהים יבקש את נרדף לעולם הקב"ה אוהב (אני) את הנרדפים ושונא (אני) את הרודפים, ישמעאל רודף את יצחק אחיו ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו' (בראשית כ"א ט') שהיה זורק עליו חצים כמתלהלה היורה זקים חצים ומות [וגו'] ואמר הלא מצחק אני (משלי כ"ו י"ח וי"ט) לפיכך הקב"ה אוהב את יצחק, קח נא את בנך (בראשית כ"ב ב') א"ל אברהם אבינו רבש"ע יש לי שני בנים נתתה לי יצחק וישמעאל, א"ל את יחידך (בראשית כ"ב) א"ל רבש"ע שניהם יחידים יצחק יחיד לשרה וישמעאל יחיד להגר, א"ל אשר אהבת (בראשית כ"ב) א"ל וכי יש תחומים במעים לשניהם אני אוהב, א"ל את יצחק (בראשית כ"ב) ליצחק אני אוהב שהוא נרדף, כך עשו רודף אחר יעקב על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו (עמוס א' י"א) אמר הקב"ה אוהב אני לנרדף ושונא לרודף ואת עשו שנאתי (מלאכי א' ג') אבל יעקב ואוהב את יעקב (מלאכי א' ב'), למה, והאלהים יבקש את נרדף דוד נרדף ושאול רודף אמר הקב"ה אוהב אני לנרדף ושונא אני לרודף קרע ה' את הממלכה ונתנה לרעך (שמואל א' ט"ו כ"ח) לדוד והאלהים יבקש את נרדף, [הרי] בבני אדם שהקב"ה אוהב את הנרדפים מניין אף בעוף ובבהמה, את מוצא בשעה שהקב"ה אמר למשה על הקרבנות היה משה סבור (שהקב"ה אמר למשה על הקרבנות) שיקריב טווסים או פסיונים או אווזים, ולא אמר לו כך אלא ואם מן העוף עולה קרבנו לה' והקריב מן התורים או מן בני היונה (ויקרא א' י"ד) (וכל אחר הצפור) [ולא צפור אחר] אמר הקב"ה הואיל שהם נרדפים מהם (למבקש) [מבקש] אני קרבן והאלהים יבקש את נרדף שור או כשב או עז.

ד ד"א שור או כשב או עז [וגו'] לקרבן לה' אינו אומר כן אלא לקרבן אשה, מהו אשה, אלא אמר להם הקב"ה אם הבאתם קרבן לפני ברצון הרי הוא קרבן, אם הבאתם אותם באונס (ע"כ) אני מעלה (עליך שקרבת) [עליכם שלא קרבתם] לפני אלא קרבן אשה, צו

את בני ישראל [וגו'] (במדבר כ"ח ב') את קרבני לחמי ריח נחחי אין כתיב כאן אלא לאשי, מהו לאשי, א"ל הקב"ה אם הבאתם אותם ברצון ובאהבה הרי הוא קרבני אבל אם הבאתם (אותו) [אותם] באונס לאשי אינם שלי. ד"א מהו לאשי, אמר הקב"ה בני לא יטעה אותך יצרך הרע לומר אינו מצוה אותנו כל שעה על הקרבנות אלא שיש אכילה [מלפניו, אילו היתה אכילה] מלפני [ממך] הייתי מבקש אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ' י"ב), ואם מטעה אותך יצה"ר אפילו להרהר (לומר) [למוד] מאשי מאסטרטייה [שלי] שכולה אש, כמה רובי (תבואות) [רבואות] עומדים לפני נהר דינור נגד ונפק מן קדמוהי אלף אלפים ישמשוניה ורבו רבבן (דניאל ז' י') כמה (יתחדשון) [מתחדשין] לבקרים בכל יום ואינם לא אוכלים ולא שותים, אם אין אתה אוכל ואין אתה שותה אתה מת והם אינם לא אוכלים ולא שותים ואינם טועמים טעם מיתה, למה, מפני שהם [רואים] דמות כבודי והם ניזונים מזיו השכינה, שאפ"י שאמרתי שאינם רואים את כבודי, א"ר יצחק רואין כמתוך וילון, באור פני מלך חיים (משלי ט"ז ט"ו) אתה [הוא] ה' לבדך [וגו'] ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט' ו'), ואם אסטרטייה שלי מפני שהם רואים דמות כבודי אינם לא אוכלים ולא שותים ואני יש לפני אכילה, אילו היתה אכילה לפני לך הייתי אומר, אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה (תהלים נ'). דבר אחר אם ארעב לא אומר לך אמר ריש לקיש עולת תמיד העשויה בהר סיני (במדבר כ"ח ו') וכי בהר סיני קרבו קרבנות, אלא אמר הקב"ה אם באת להרהר ולומר שמא יש אכילה לפני הרי משה שעלה להר סיני ועשה אצלי מ' יום ומ' לילה יבא משה ויעידני אם יש לפני אכילה, ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שמות ל"ד כ"ח) (לא אכל ולא שתה) אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר משה אוכל ושותה אצליכם, וכשעלה אצלי מ' יום ומ' לילה לא אכל ולא שתה ויהי שם עם ה' ארבעים וגו' (שמות ל"ד), ומי שהוא לומד להיות אוכל ושותה וכשעלה אצלי לא אכל ולא שתה אני יש לפני אכילה, ואפילו היתה לפני לא הייתי אומר [לך] אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב לא אומר לך אפילו היה לפני מאכל לך לא הייתי אומר, למה, שאני רחמן ואתה אכזרי, אמר ריש לקיש י"ג מדות יש בהקדוש ברוך הוא ה' ה' אל רחום וגו' וחטאה ונקה (שמות ל"ד ו' וז') אני רחמן ואתה אכזרי והייתי מוסר מזונותי ביד אכזרי, לפני מאכל [לך] הייתי אומר אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב לא אומר לך א"ר חייא בר אבין אמר הקדוש ברוך הוא (לקרבני) [לקרבנך] אני צריך אם ארעב לא אומר לך, בא וראה בריותי לבריותי אינם צריכים ואני צריך שתאכילני, ראית מימיך בני אדם אומרם נשקה הגפן הזה יין כדי שתעשה יין, נשקה את הזית שמן כדי שתעשה שמן, אמר הקדוש ברוך הוא [בריותי] לבריותי אינם צריכים למעשיהם

ואני צריך לך. דבר אחר אם ארעב לא אומר לך אמר (לו) הקדוש ברוך הוא ואילו הייתי מבקש לאכול הייתם יכולים להספיק לי, מלך אחד לא הייתם יכולים לעמוד בו, לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת וגו' לבד מאיל וגו' (מלכים א' ה' ב' וג'), (שמי) [שבוי] אחד לכם וכמה היה מטריח (לכם) עליכם, ואשר היה נעשה ליום אחד שור וגו' (נחמיה ה' י"ח), ובבשר ודם כמותכם לא הייתם יכולים לעמוד בו וכי הייתם יכולים לעמוד אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב וגו' ואילו (היית) [הייתי] מבקש לאכול היית יכול לעמוד אפילו להשקות אותי, אמר ריש לקיש אמר ר' ינאי גבור אם מהלך בדרך ויצמא למים אינו שותה פחות מעשרה שעלים, אמר הקדוש ברוך הוא ואני כל (ימי) [מימי] בראשית צמצמתי לתוך שעלי שנאמר מי מדד בשעלו מים וגו' (ישעיה מ' י"ב) ואת יכול להשקות אותי, בא וראה מה כתיב ונסכיהם חצי ההין יהיה לפר וגו' לכבש יין זאת עולת [וגו'] (במדבר כ"ח י"ד) וכמה הוא [הין] שנים עשר לוגין, ואמרתי לך שתביא עם הכבש ג' לוגין ועם האיל ד' לוגין, ולא עוד אלא מהו אומר בקדש הסך נסך שכר לה' (במדבר כ"ח ז'), אמר (לך) הקדוש ברוך הוא ואילו הייתי צריך לקרבנך לא הייתי אומר לך להקריב לפני [אלפי] אלים בבת אחת רבבות נחלי שמן בבת אחת, לא אמרתי שתקריב אלא לפי כחך שור או כשב או עז, ואפילו כך לא היה קרב לפני אלא הדם, ואת דמו יזרק על (יסוד) המזבח (ויקרא ז' ב'), א"ר שמואל א"ר שמעון בן יוחי בא וראה הדם דבר בזוי הוא ומאכל כלבים הוא ואמר הקב"ה שיהא קרב על המזבח, אלא כביכול אמר הקב"ה הבא לפני קרבן וטול דמו ותן על קרנותיו של המזבח כדי שיכפר דם על הדם, בשביל צורכך וכפרתך תבעתי קרבן ולא שהייתי מבקש לאכול אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב וגו' בריה אחת יש לי שבראתי למאכלך לעתיד לבא זהו בהמות והוא רועה אלף הרים בכל יום בהמות בהררי אלף (תהלים נ' י') היאך הוא שותה, יש אומרים ראשו על פי הירדן ופיו פתוח כנגדו והירדן שופך לתוך פיו והוא שותה מים, וי"א מה שהירדן מכניס לששה חדשים הוא שותה בגמיאה אחת שנאמר יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ' כ"ג), אמר הקדוש ברוך הוא יכול אתה לזון (אותי) [אותו] לילה אחד ואם ילין על אבוסך (איוב ל"ט ט') ומה שבראתי לך מאכל (והייתי) [והיה] צריך לך לזון (אותי) [אותו] ואין אתה יכול ולי אתה יכול להספיק מזונות אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב וגו' לויתן התקנתי לך למאכל [לעתיד לבא] והיית צריך להאכיל אותו אין אתה יכול להספיק אותו, אמרו רבותינו אלולי שהוא (רבוין) [רבוץ] על התהום וכובש עליו (אלו כן) היה עולה ומאבד את העולם ומציפו (אלא כשהוא), וכיון שהוא מבקש לשתות אינו יכול לשתות מימי אוקיינוס מפני שהם מלוחים, מהו עושה, תולה אחת

מן סנפיריו והתהום עולה והוא שותה, ומשהוא שותה הוא מחזיר סנפיריו למקומה וסותם בפני תהום, אמר הקדוש ברוך הוא מה שהתקנתי לך למאכלך אין אתה יכול (ליתן) [לזון] ולי אתה יכול לזון (ולי אתה יכול להספיק מזונות) אם ארעב לא אומר לך. דבר אחר אם ארעב וגו' כי לי תבל ומלואה מה ענין זה אצל זה, אמר (לו) הקב"ה אילו הייתי מבקש [אכילה לך] היה לי לומר כי לי תבל ומלואה (הוי) [הרי] שמשיי ומלאכים לפני להם הייתי ראוי לומר (כי לי תבל ומלואה) שיקריבו, (אמר) [אמור] ושאל להם אם מקריבים לפני כי מי בשחק יערוך לה' וגו' (תהלים פ"ט ז'), מהו יערוך, א"ר אלעזר ב"ר שמעון מי עורך למעלן לפני קרבן וערך הכהן אותם על העצים (ויקרא א' י"ב) הוי כי מי בשחק יערוך לה', להם היה נאה לומר שיקריבו לי (ידמה לה' בבני אלים) הוי לא בשביל שיש לפני אכילה אמרתי לך שתקריב אלא בשביל כפרתך ובשביל כבודך. דבר אחר אם ארעב וגו' אמר (לו) הקדוש ברוך הוא חייך לא שהייתי צריך לקרבנך אלא בשביל עוונותיך, למה, אתה מוצא לא היה קרב בכל יום אלא שני כבשים שנאמר את הכבש אחד תעשה בבקר וגו' (במדבר כ"ח ד') מהו כבשים (במדבר כ"ח ג') בית שמאי אומרים שהם כובשים את העוונות ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו (מיכה ז' י"ט) ובה"א כבשים למה אתם כובשים הם העוונות כשם שדרשו ב"ש עד עכשיו הם קיימים כבסים אמור וודאי שבזכותם עוונותיהם מתכבסים ומתלבנים כמה שאתה אומר כבסי מרעה לבך ירושלים (ירמיה ד' י"ד) [כי] אם תכבסי בנתר וגו' (ירמיהו ב' כ"ב) וכבס (בגדי) [בגדיו וגו'] (ויקרא י"ג ו') הוי כבסים, מהו בני שנה (במדבר כ"ח) אמר להם הם מתקרבים לפני ובזכות קרבנותיכם אני מכפר על (עוונותיהם) [עוונותיכם] ואתם תהיו לי כתינוק בן שנה שאין לו עוון כמ"ש בשאול בן שנה שאול במלכו (שמואל א' י"ג א') וכי בן שנה שאול מלך [אלא] שהיה נקי מעוון כתינוק בן שנה הוי כבשים בני שנה תמימים, תמימים (במדבר כ"ח) מהו תמימים כנגד אבות, אברהם התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז א'), יצחק אף הוא היה תמים, אמר הקדוש ברוך הוא יש בן תמים מזה, יודע שאביו הולך לקרבו והוא מהלך עמו בתמות וילכו שניהם יחדיו (בראשית כ"ב ח'), יעקב אף הוא היה תמים ויעקב איש תם (בראשית כ"ה כ"ז) הוי אומר תמימים, מהו שנים ליום (במדבר כ"ח) א"ל הקדוש ברוך הוא בזכות שנים כבשים שאתם מקריבים ליום, מהו ליום שאני עושה פניכם מאירות לעתיד לבא כיום ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה' ל"א), אל תוכח לץ וגו' (משלי ט' ח'), עמי מה עשיתי לך וגו' (מיכה ו' ג'), יודע צדיק נפש בהמתו וגו' (משלי י"ב י').

ה דבר אחר שור או כשב או עז זש"ה טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ"ה ט') א"ר יהושע הכהן בר' נחמיה ראית מימיך (או ירדו) [שירדו] גשמים על שדהו של פלוני שהוא צדיק ועל שדהו של פלוני שהוא רשע לאו, אלא זרחה השמש על ישראל שהם צדיקים ועל רשעים [לאו], מזריח ה' השמש על ישראל ועל האומות הוי טוב ה' לכל וגו', ורבנין אמרין אדם (שרע) [רע לעבדיו] וטוב לבהמתו רע לבהמתו וטוב לעבדיו, אבל הקדוש ברוך הוא כשם שרחמיו על האדם כן רחמיו על הבהמה, על האדם נאמר וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא י"ב ג') ובבהמה מיום השמיני והלאה וגו' (ויקרא כ"ב כ"ז) שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים וגו'.

פרק ב

א ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו' (שמות י"ב כ"ט).

ב ילמדנו רבינו תפלת הערב עד היכן היא, כך שנו רבותינו תפלת הערב אין לה קבע (ברכות פ"ד מ"א) אלא כל שעה שאדם מבקש להתפלל יתפלל, למה עונים הם לתפלה, ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר' (יצחק) [נחמן] מהו סכתה בענן לך מעבור תפלה (איכה ג' מ"ד) א"ל ר' שמואל בר' נחמן עתים הם לתפלה, לפיכך דוד אמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים ס"ט י"ד) באותה העת ששערי תפלה פתוחין, אבא שאול אומר מכאן לתפלה אדם מכוון (בלבו) [לבו] בתפלה יהי' מבושר שתפלתו נשמעת שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך (תהלים י' י"ז), אמר (לו) דוד [הואיל] ויש עתים לתפלה אף אני איני זז מתפלתי בחצות הלילה שנאמר חצות לילה אקום וגו' (תהלים קי"ט ס"ב) אמר (לו) חייבים אנו להודות לך על הנסים שעשית לנו שהרגת בכורי מצרים ואת שונאים בלילה, אף סנחריב לא פרעת הימנו אלא בלילה ויהי בלילה ההיא ויצא מלאך ה' וגו' (מלכים ב' י"ט ל"ה), בלשצר לא פרעת הימנו אלא בלילה בה בלילא קטיל וגו' (דניאל ה' ל'), אף המצרים לא פרע מהם הקדוש ברוך הוא אלא בלילה, מנין, ממה שקרא בענין ויהי בחצי הלילה (וגו') וה' הכה וגו'.

ג ויהי בחצי הלילה כך פתח ר' תנחומא זש"ה חצות לילה אקום וגו' (תהלי' קי"ט) דוד אמר הפסוק הזה, לומר שבחו של דוד שהיה מורה להקדוש ברוך הוא בכל יום ובכל שעה, ולא תאמר ביום בלבד אלא אפילו בלילה חצות לילה אקום וגו', א"ר פנחס הכהן בן חמא בשם ר' אלעזר בן מנחם בשעה שהיה דוד ישן בלילה תולה הכנור במטתו והיה נוער משנתו בחצי הלילה ונוטלו ומקיש בו, וכל עומלי תורה עומדים משנתם ויגעים בתורה, שהיו אומרים אם המלך דוד נוער משנתו אין אנו צריכין לעמוד, [זה] שהוא אומר עורה כבודי הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נ"ז ט') אמר דוד בנוהג שבעולם

השחר מעיר את כל בני האדם אבל אני מעיר השחר. דבר אחר חצות לילה וגו' אמר (לו) דוד רבש"ע (אודות) [אודה] לך על חצי הלילה שעשית עם רות זקנתי בגורן שנאמר ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת (רות ג' ח'), על משפטי צדקך (תהלים קי"ט) אם משפט למה צדקה אם צדקה למה משפט אמר (לו) דוד רבון העולמים על משפטי על מה שכתבת בתורה לא יבא עמוני ומואבי בקהל (דברים כ"ג ד'), מהו צדקך, בשבילי עשית צדקה ואמרת עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. דבר אחר חצות לילה וגו' על אותו חצי הלילה שהרגת את הבכורות במצרים ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו', על משפטי צדקך שעשית צדקה עם ישראל והוצאת אותם ממצרים ושפטת את המצרים והרגת את בכוריהם ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו'.

ד דבר אחר ויהי בחצי הלילה זש"ה חבורות פצע תמרוק ברע ומכות חדרי בטן (משלי כ' ל') כל מכות המרדות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים בשביל למרקם מן הרעה, כדי שיוציאו [המצריים] את ישראל (המצרים) מאצלם שנאמר חבורות פצע תמרוק ברע, לא בקשו המצריים לשלחם ואימתי שלחו אותם [על ידי] מכות חדרי בטנם [זו] מכות בכורות ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו'.

ה דבר אחר ויהי בחצי הלילה [כך] פתח ר' תנחומא שז"ה רגע ימותו וחצות לילה יגעשו עם ויעברו (ויתירו) [ויסירו] אביר לא ביד (איוב ל"ד כ'), מדבר בבכורי מצרים שהכם הקדוש ברוך הוא ברגע שנאמר רגע ימותו וחצות לילה, כמה הוא רגע ר' אבין הלוי ב"ר אומר כהרף עין. יגעשו עם ויעברו אלו ישראל שהיו מתגעשים ועוברים לצאת ממצרים. (ויתורו) [ויסירו] אביר לא ביד מתמה, אמר הקדוש ברוך הוא לא הייתי מתרה בהם בכל שעה שישלחו את בני ולא היו מבקשים שנאמר כי אם אינך משלח את עמי (שמות ח' י"ז) עד מתי מאנת לענות מפני (שמות י' ג'). דבר אחר ויסירו אביר לא ביד פותח כנגד כל ישראל, אמר הקב"ה צדקה עשיתי עם ישראל בשעה שהוצאתי אותם ממצרים מפני שלא היו בידם מעשים שנאמר ויסירו אביר לא ביד, אימתי עשה [הקב"ה] צדקה (הקב"ה על) [עם] ישראל בלילי מכות בכורות ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו'.

ו דבר אחר ויהי בחצי הלילה ובמקום אחר כתוב ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות י"א ד'), מהו כן, אלא משה ע"י שהוא בשר ודם ואין בו"ד יכול לחלוק את הלילה לפיכך הוא אומר כחצות הלילה בחסר ויתיר, אבל הקדוש ברוך הוא שברא את הלילה הוא יודע עתיו ורגעיו לפיכך (כך) הוא חלקו כראוי, הוי ויהי בחצי הלילה. דבר אחר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אמר ר' אחא אמר ר' חלבו הקב"ה אמר הגיע אותו כה שאמרתי לאברהם כה יהיה זרעך (בראשית ט"ו ה'), שבשעה שאמר הקדוש

ברוך הוא לאברהם כה יהיה זרעך חמשה עשר בניסן היה, בשעה שבאו (המלאכים) [המלכים] ושבו את לוט אחי אברהם שהיו סבורים שהוא אברהם, והלך אברהם והצילו מהם מה כתב שם ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד ט"ו), רבותינו אמרו הקדוש ברוך הוא חלק אותו הלילה ור' בנימין בן יפת בשם ר' יוחנן אומר הלילה חלק עצמו שנאמר ויחלק עליהם לילה, רבותינו אמרו אותה השעה אמר הקב"ה לאברהם אתה יגעת עמי בהריגת המלכים חצי הלילה חייך אני פורע לבניך במצרים שנאמר ויהי בחצי הלילה. וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק (בראשית י"ד) א"ר לוי [אמר] ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא ג' מילין היו פסיעותיו של אברהם ור' יהודה בר' סימון אמר מיל א', א"ר וחוניא בשם ר' וחוניא ב"ר בנייה אפילו [אבק] לא עלה על רגלו של אחד מאוכלוסיו של אברהם באותה השעה שנאמר ירדפם יעבור שלום ארח ברגליו לא יבא (ישעיה מ"א ג') לפיכך אמר לו יגעת עמי חצי הלילה חייך שאני פורעו לבניך במצרים חצי הלילה.

ז ויהי בחצי הלילה [וה' הכה וגו'] ובמקום אחר כתב כחצות הלילה [אני יוצא בתוך מצרים] וגו' (שמות י"א ד') וכי יש יציאה לפני הקב"ה [והא] כתיב בזעם תצעד ארץ (חבקוק ג' י"ב) ומה שכתב אני יוצא א"ר כביכול כאדם שפורע שטרו ויוצא לחירות, אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ופרעתי את השטר שהייתי חייב לאברהם זקינם שאמרתי וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי (בראשית ט"ו י"ד) הריני יוצא בראש גלוי שנאמר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא וגו', א"ר יודן בשם ר' יעקב בר אבינא דרש ר' אבוהו בכנסת של כפר של טבריא ואמר אעלה אתכם מעני מצרים (שמות ג' י"ז) דבר קשה, לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ואני ובניי שותפין בצרה בדין הוא שאפרע משונאיהם.

ח ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור מהו כל בכור, בכור לאיש בכור לאשה, ואפילו נקיבות הבכורות מתו באותו הלילה לכך נאמר כל בכור. דבר אחר כל בכור (ולא) [אילו] הבכורות מתו בלבד למה כתב כי אין בית אשר אין שם מת (שמות י"ב ל'), וכי לא היו בתים שאין שם בכורות מהו שכתב כי אין בית וגו', א"ר אבא בר חמא בית שלא היה בו בכור הקדוש ברוך הוא היה נוגף את גדול הבית שנאמר ויך כל בכור במצרים ראשית לכל אונם (תהלים ק"ה ל"ו) כענין שנאמר שמרי הראש כי לא היה בכור (דהי"א כ"ו י').

ט דבר אחר ויהי בחצי הלילה מהו כתיב למעלן מן הענין וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות י"א ח') (ועבדיך) [עבדיך] אלו הקנטורים, כל אלו הכו (ליד) [לירד] בים, ומהו שכתב אלה, אמר משה לפרעה אלו החיים ואלו המתים ע"י שהם בכורות לכך נאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי, כיון ששמעו מצריים שאמר משה שהבכורות מתים אמרו

הרי יש לכל אחד ממנו [יותר] מארבעה ומחמשה בנים, אם ימותו הבכורות הרי השאר כולם חיים, כיון שראו הבכורות שנתיאשו אבותיהם מהם, הלכו אצל פרעה, אמרו מרי בבקשה ממך ראה היאך לפלטנו, אמר להם פרעה עד שאני מפלט אתכם (נפלט) [אפלט] את עצמי, כיון שראו הבכורות שנגפם פרעה (מנד) [מיד] נזדווגו והרגו באבותיהם ששים רבוא. א"ר יוסי בר חנינא בטכסיס של מלכות בא הקדוש ברוך הוא על המצריים, כיצד, בנוהג שבעולם מדינה מורדת על המלך מהו המלך עושה לה, תחלה הוא (שובר) [סוכר] את המים שלה, כך עשה (המים) הקדוש ברוך הוא, תחלה עשה מימיהם דם שנאמר ועל כל מקוה מימיהם ויהיו דם (שמות ז' י"ט). מה המלך עושה על אותה המדינה, עושה להם בסאטה בתוך הארץ, כך עשה להם הקדוש ברוך הוא שנאמר והך את עפר הארץ והיה לכנים (שמות ח' י"ב). מה המלך עושה על אותה המדינה, מביא עליהם לגיונות, אף הקדוש ברוך הוא הביא על המצריים את הערוב שנאמר ומלאו (בתיך) [בתי מצרים את הערב] וגו' (שמות ח' י"ז). מה המלך עושה על אותה המדינה, עושה (אנדרלומיה) [אנדרולומוסיא] הורג את הטובים ואת הרעים, ואף (אמר) הקדוש ברוך הוא הביא דבר על המצריים כי עתה שלחתי את ידי [ואך אותך ואת עמך בדבר] (שמות ט' ל"ד). מה המלך עושה לאותה המדינה, מביא עליהם את הנפט, ואף הקדוש ברוך הוא הביא עליהם את השחין שהוא כנפט. מה המלך עושה לאותה המדינה, מביא בליסטרא, ואף הקדוש ברוך הוא הביא על המצריים ברד. מה המלך עושה לאותה המדינה, מביא עליהם כובשים, אף הקדוש ברוך הוא הביא על המצריים במצרים את הארבה שנאמר בעד החלונים יבואו כגנב (יואל ב' ט'). מה המלך עושה לאותה המדינה, נותן אותם בבית האסורים, ואף הקדוש ברוך הוא כך עשה למצרים לא ראו איש את אחיו (שמות י' כ"ג). מה המלך עושה לאותה המדינה הורג את גדוליהם, ואף הקב"ה הרג את גדולי מצרים.

י ויהי בחצי הלילה א"ר לוי בר חנינא ראה מה כתיב כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעיה כ"ג ה') מהו כן, אלא כל צור מלא שכתב במקרא בצור המדינה הוא מדבר, וכל צר [חסר] שכתב במקרא באדום הוא מדבר, שכשם שנפרע מן המצרים בכל אלו הפורעניות כך הקב"ה עתיד ליפרע מהם כמה שכתוב כאשר שמע למצרים.

יא דבר אחר ויהי בחצי הלילה זש"ה כי יש אדם שעמלו בחכמה [ובדעת ובכשרון ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו וגו' (קהלת ב' כ"א) כי יש אדם שעמלו בחכמה] זה הקב"ה ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג' י"ט), ובדעת בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג' כ'), ובכשרון א"ר ברכיה בשם ר' יהודה בן פזי בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו') אמר [הקב"ה שמים] (והעולם בשביל ישראל) נעשו, וכבר נעשו, [והעולם בשביל ישראל] והרי הם

מסורים למצרים, ולארם שלא עמל בו [יתננו חלקו] ומי הוא מצרים שנ' מצרים אדם ולא אל (ישעיה ל"א ג'), כי כל ימיו מכאובים (קהלת ב' כ"ג) שהיו משעבדים בהם כל ימיהם, וכעס [ענינו] (קהלת ב') שהיו מכעיסים [אותם] רבה היה מיתתם להם בחייהם, א"ר שמעון בן יוחי היו נותנים עבודת האיש לאשה ועבודת האשה לאיש, מהו גם בלילה [לא שכב לבו] (קהלת ב') שאפילו בלילה היו משעבדים בהם, [גם זה הבל הוא] (קהלת ב') אומרים תכוון לפני ע"ז, אמר הקב"ה אף בלילה אתם משעבדים בהם בבני חייכם (אני) [אינ] פורע מכם אלא בלילה ויהי בחצי הלילה.

יב דבר אחר ויהי בחצי הלילה (זש"ה) ר' אבין הלוי פתח מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מ"ד כ"ו), מקים דבר עבדו זה משה שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'), ומה קיים גזירתו, אלא אמר לו הקב"ה עוד נגע אחד [אביא] על [פרעה ועל] מצרים (שמות י"א א') הלך משה ופירש משלו ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה, א"ר אבין הלוי ב"ר אמר לו הקב"ה אני לא פרשתי ואתה אמרת כחצות הלילה חייך שאני מקיים גזירתך ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו'.

פרק ג

א שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך (הושע י"ד ב').

ב זו היא שנאמרה ברוה"ק על [ידי] ישעיה כי לא שאול תודך מות יהללך וגו' (ישעיה ל"ח י"ח), אמר ישעיה לפני הקב"ה [מי] שיהיה לו זכות לפניך וינצל מן העונות ירד לשאול, אמר לו בנודע שלא נברא אלא לשבח לשמי ולכבודי שנאמר כל הנקרא בשמי [ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו] וגו' (ישעיה מ"ג ז') ואם הוא קורא בשמי ומנוקה מן החטא ינצל מדינה של גיהנם. אמר ישעיה לפני הקודש ברוך הוא (אם) רצונך אפילו [אם] חוטא אדם לפניך אם יעשה תשובה (אתה) [שאתה] מוחל לו ויחיה ולא ימות, מפני שאין לך שבח מן המתים שכך אמר דוד לא המתים יהללו יה (תהלים קט"ו י"ז), אמר לו הקדוש ברוך הוא לישעיה בני מהו שאמר דוד בפסוק זה אינו אלא [כנגד] רשעים שאינן עושין תשובה והם הולכים בחוקות הגוים ומכעיסין אותי ואני (אמתין) [ממתין] להם אולי יעשו תשובה, ואפילו בחיים קוראים מתים שנאמר כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל י"ח ל"ב), אבל צדיקים שבישראל שמתייראין מן הדין ועוסקים בתורה ומברכים ומקדשין ומייחדין אותי בכל יום בכל איבריהם בכל חייהם ובמיתתן כך אני מרביצן בכבוד גדול תחת עץ החיים בגן עדן ובקבריהם אני נותן להם מנוחה ועומדים מקבריהם כל ערבי שבתות וכל ראשי חדשים וימים טובים וזמנים ומרננים ומשבחים (לשוני) [לפני] יעלזו חסידים בכבוד יריננו על משכבותם (תהלים קמ"ט ה'),

אבל רשעים לא מברכים אותי לא בחייהן ולא במיתתן לכך אמר דוד לא המתים יהללו יה ולכן נאמר כי לא שאול תודך. דבר אחר כי לא שאול תודך אמר ישעיה רבש"ע מה יעשה אדם וינצל מדינה של גיהנם, א"ל יעשה צדקה חולק פתו לעניים ויתן (ממנו) [ממונו] לסופרים ולתלמידיהם ואל יגביה דעתו על הבריות ויעסוק בתורה (ובמצותם) [ובמצותיה] ויהיה בענוה ואל ידבר בגסות הרוח וישפיל דעתו לפני כל הבריות ואשכון עמו שנאמר מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נ"ז ט"ו) ואני מעיד (אל) [עלי] מי שיש [בו מדות] הללו שהוא יורש עוה"ב (כל) [וכל] מי שיש לו תורה ומעשים טובים וענוה ויראת שמים ניצל מן הדין.

ג כתיב עמד וימודד ארץ ראה ויתר וגו' (חבקוק ג' ו') תניא א"ר שמעון בן יוחי מלמד שמדד הקדוש ברוך הוא את כל בני אדם ולא מצא אדם נאה שיצאו [ישראל] ממצרים על ידו אלא משה רבינו, מדד הקדוש ברוך הוא את כל הימים ולא מצא נאה להעביר ישראל בתוכו אלא מי ים סוף, מדד כל הדורות ולא מצא דור נאה שיתן להם תורה אלא דור המדבר, מדד הקב"ה את כל האומות ולא מצא אומה שלימה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא ישראל, מדד כל ההרים ולא מצא הר נאה ליתן תורה עליו אלא הר סיני, מדד כל הארצות ולא מצא עיר נאה לבנות ביהמ"ק בתוכה אלא ירושלים, חזר הקב"ה ומדד את כל ההרים ולא מצא הר נאה שישרה שכינתו אלא הר המוריה, מדד ימי בראשית ולא מצא יום (יאה) [נאה] להיות מקודש כיום השבת שבו שבת מכל מלאכתו, מדד את החדשים ולא מצא חדש נאה לסליחה ולכפרה (כיום חודש) [כחודש] תשרי שבו נולדו (האבות) [אבות] העולם, וכל העושה בו תשובה צדקתו מסייעתו לכך נאמר עמד וימודד ארץ.

ד דבר אחר שובה ישראל וגו' א"ר אלעזר אמר הקב"ה לישראל בני עשו תשובה לפני וארחם עליכם עד שאני שרוי במד"הר, שאין הקדוש ברוך הוא עוסק בעוה"ז אלא בדיני ממונות שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח') אבל לעולם הבא אינו דן אלא בדיני נפשות שנאמר כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך וגו' (תהלים ע"ה ט') א"ר (שמעון) [שמואל] בר נחמני א"ר יונתן ארבעה מקראות הוקשו לחכמים זה לזה, כל אשר תמצא ידך לעשות [בכחך] עשה (קהלת ט' י') העוה"ז דומה ליבשה ולערב שבת והעוה"ב לים ולשבת, אם תיקן אדם בערב שבת [או ביבשה] אוכל בשבת [או בים] ואם לא תיקן ביבשה או בע"ש בים או בשבת מה יאכל. וכן הוא אומר קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג' י"ט) וכי אין הכל יודעין שקטן וגדול שם הוא, ללמדך בעוה"ז אין ניכר מי הוא קטן ומי הוא גדול, וכן רות אמרה לנעמי כי המות יפריד ביני

(לבינך) [ובינין] (רות א' י"ז). וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן (אריה) [האריה] המת (קהלת ט' ד') וכי אין הכל יודעין כן, אלא טוב לו לרשע שהוא חי בעוה"ז ועושה תשובה מן הצדיק שנפטר בחטאו. וכה"א קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (הושע י"ד ג') אמר הקב"ה לישראל בני איני מקבל מכם לא עולות ולא חטאות ולא אשמות ולא מנחות אלא שתרצו אותי בתפלה בתחנה ובכוונת הלב, יכול בדברים בטלים ת"ל כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (תהלים ה' ה') אלא בוידוי ובתחנונים ובדמעה לכך נאמר קחו עמכם דברים וגו'.

ה דבר אחר שובה ישראל וגו' זהו שנאמרה ברוה"ק ע"י שלמה מפרי פי איש ישבע טוב (ינחיל) [וגמול] ידי אדם ישיב לו (משלי י"ב י"ד) כנגד מי אמר שלמה המקרא (זה) [הזה], לא אמרו אלא כנגד תשובתו של ראובן שנאמר וישב ראובן אל הבור וגו' (בראשית ל"ז כ"ט) ר' אלעזר אומר בשקו ובתעניתו היה יושב על אותו מעשה שאירע ולא נפנה משקו ומתעניתו בא והציץ בבור והנה אין יוסף בבור (בראשית ל"ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא ראובן אתה בקשת להשיב את יוסף בן חביב לאביך חייך שבן בן בנך ישיב את ישראל בתשובה שלימה לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע בן בארי הה"ד תחלת דבר ה' בהושע (הושע א' ב') וכתיב בארה בנו אשר הגלה (תגלת פלאסר) [תלגת פלאסר] מלך אשור הוא נשיא לראובני] (דהי"א ה' ה') [ולמה מת בארה] כגולה כדי שיחזרו עשרת השבטים לירושלים, ולמה מת משה במדבר כדי שיחזרו ויעמדו דור המדבר בזכותו, [א"ר ברכיה] אמר לו הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה תחלה חייך הושע בן בארי בנך יבא ויפתח להם לישראל בתשובה שנאמר שובה ישראל עד ה' וגו', משל למה"ד למדינה שמרדה (למלך) [במלך] ושלח המלך להחריבה והיה אותו שליח בקי ואמר לבני המדינה טלו לכם שבועה שלא תמרדו (למלך) [במלך] ולא יעשה לכם המלך כשם שעשה למדינה (פלניא) [פלונית] ולכל חברותיה, כן הוא בן בארי היה מוכיח לישראל ואמר להם בני עשו תשובה שלא יעשה הקב"ה כמו שעשה לשומרון ולחברותיה.

ו [דבר אחר שובה ישראל וגו'] אמר ר' אלעזר אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אם אנו עושין תשובה אתה (מקבלתן) [מקבלה], אמר להם בני תשובתו של קין קבלתי ותשובותיכם איני מקבל, שתי גזירות (גזרו) [נגזרו] על קין שנאמר נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד' י"ב) וכיון שעשה תשובה ואמר גדול עוני מנשא (בראשית ד' י"ג) נמנע ממנו חצי הגזירות דכתיב ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד (בראשית ד' ט"ז), פגע בו אדה"ר אמר לו בני מה נעשה בדינך א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי, באותה שעה כיון

ששמע אדם [כן] התחיל טפוח על פניו ואמר כך הוא כח התשובה ואני לא הייתי יודע, מיד פתח אדם פיו בשבחו של מזמור שיר ליום השבת (תהלים צ"ב).

ז יתברך שמו ויתעלה זכרו שהוא מחבב את ישראל ותיקן להם עשרת ימי תשובה שאפילו (מיד) [יחיד] עושה בהן תשובה מקבלין תשובתו כתשובת צבור, לפיכך צריכין כל ישראל להחזיק בתשובה ולעשות שלום בין אדם לחבירו ולמחול זה לזה בעי"כ כדי שיקבל תשובתם ותפלתם לפני הקדוש ברוך הוא בשלום ובחיבה יתירה, שכן מצינו שגדול כח השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו, שנאמר ותצחק שרה בקרבה וגו' ואדני זקן (בראשית י"ח י"ב) ויאמר ה' (לאברהם) [אל אברהם] וגו' ואני זקנתי (בראשית י"ח י"ג) היא אמרה ואדוני זקן ושינה בו (התיבה) [הקב"ה] ואמר כנגד שרה ואני זקנתי כדי שלא תפיל איבה ביניהם, א"ר אלעזר גדול השלום שאפילו ישראל עובדין ע"ז ועושין שלום ביניהן (ועושין) ועומדין בחברה אחת אין מד"הד נוגעת בהם שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד' י"ז), וא"ר אלעזר גדול השלום שאפילו ברכת כהנים חותם בו שנאמר וישם לך שלום (במדבר ו' כ"ו), ואף לעוה"ב כשיחזור הקב"ה לירושלים (ויחזור) [ויחזיר] כל (הגלות) [הגליות] בתוכה לשלום הוא מחזירם שנאמר שאלו שלום ירושלים (תהלים קכ"ב ו') וכן הוא אומר הנני נוטה (אליך) [אליה] כנהר שלום (ישעיה ס"ו י"ב), בא וראה כמה גדול שכר המשים שלום בין אדם לחבירו כתוב אבנים שלימות תבנה את מזבח ה' אלהיך (דברים כ"ז ו') מה אבנים שאינן שומעות ואין רואות ואין מריחות ואין מדברות הואיל (ומשימים) [ומשימות] שלום בין אדם לחבירו על [ידי] הזבחים אדם שהוא שומע ורואה ומריח ומדבר הוא משים שלום בין אדם לחבירו על אחת כמה וכמה. ת"ר שלשה דברים מבטלין גזירה רעה ואלו הן תפלה תשובה וצדקה, ושלשתן בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהן ויתפללו (דהי"ב ז' י"ד) זו תפלה, ויבקשו פני (דברי הימים ב' ז') זו צדקה שנאמר אני בצדק אחזה פניך (תהלים י"ז ט"ו), וישובו (מדרכם) [מדרכיהם] הרעים (דברי הימים ב' ז') זו תשובה, לכך נאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך.

פרק ד

א ביום השמיני עצרת תהיה לכם (במדבר כ"ט ל"ה).

ב זש"ה יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת רחקת כל קצוי ארץ (ישעיה כ"ו ט"ו) יספת לגוי ה' אתה נותן לישראל בן הוא מוהלו לח' ימים, אתה נותן לו בית הוא קובע מזוזה, נתת לו גג הוא עושה לו מעקה, נתת שלוה לפרעה הרשע שמא קראך ה', לא בחירופים וגידופים הוא אומר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה' ב'), נתת שלוה לסנחריב הרשע

שמא קראך ה', לא בחירופים וגידופים הוא אומר מי בכל אלהי הארצות וגו' (מלכים ב' י"ח ל"ה), נתת שלוה לנבוכדנאצר שמא קראך ה', לא בחירופים ובגדופים הוא אומר ומן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי (דניאל ג' ט"ו). ד"א יספת לגוי ה' וגו' נתת שלוה לדוד וכך ברכך ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל (דהי"א כ"ט י'), נתת [שלוה] לשלמה וכן ברכך ברוך ה' אשר נתן מנוחה וגו' (מלכים א' ח' נ"ו), נתת שלוה לדניאל וכן ברכך (ענו) [ענה] דניאל (קדם מלכא) ואמר (ליהוי) [להוא] שמה די (אלה) [אלהא] מברך (דניאל ב' כ'). רחקת כל קצוי ארץ א"ר לוי בדקת קרוביך ובדקת [רחוקך, קרבת] קרוביך קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה י"ח) (ורחק) [ורחקת] רחוקיך רחוק [ה'] מרשעים (ה') (משלי ט"ו כ"ט). ד"א יספת לגוי וגו' אומות העולם אתה נותן להם בן לאחד מהם והוא מושך לו ערלה, אבל ישראל אתה נותן להם בן זכר לאחד מהם מוהלו לשמונה, ואם בכור הוא פודאו לשלשים יום, הגדיל מוליכו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומברכין בכל יום ויום ואומרים ברכו את ה' המבורך. ד"א יספת לגוי ח' אומות העולם אתה נותן להם ימים [טובים] והן אוכלים ושותין (ושמיחים) [ופוחזין] ונכנסין בבתי תיאטריאות ובבתי (קרקאות) [קרקיסאות] שלהן ומכעיסים אותך, אבל ישראל אתה נותן להם ימים טובים והן אוכלים ושותים ושמיחים ונכנסין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומרבין בתפלות ומרבים במוספים ומרבים בקרבנות לפיכך אמר הכתוב ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

ג ד"א ביום השמיני זש"ה לוה רשע ולא ישלם וגו' (תהלים ל"ז כ"א) א"ר יצחק שלשה הן נקראו רשעים, ואלו הן, הפושט יד על חבירו, והלוה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת. הפושט יד בחבירו מניין, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב' י"ג) למה הכית את רעך אין כתיב כאן אלא למה תכה, בעי לממחניה עד כדון לא מחתיה, א"ר שמואל בר תנחום אמריתה קומי ר' תנחומא ואמר לי אף מי שהוא מעיז פניו נקרא רשע דכתיב העז איש רשע בפניו (משלי כ"א כ"ט). והלוה ואינו משלם שנאמר לוה רשע ולא ישלם. ומי שהוא בעל מחלוקת שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים (במדבר ט"ז כ"ו). ד"א לוה רשע וגו' אלו או"ה שהן אוכלין ושותין ושמחין ולא מברכין, וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז) אלו ישראל שהן אוכלין ושותין ומברכין, אמר ריש לקיש אתה מוצא כשהקב"ה נותן לצדיק מה שנתבקש לו בידו הוא חוזר וחוננו משלו הה"ד וצדיק חונן ונותן, א"ר לוי כך עלתה על דעתו של הקב"ה ליתן לישראל רגל אחד בכל חודש שבקיץ, בניסן פסח, באייר פסח קטן, בסיון עצרת, וע"י עבירות ומעשים רעים שעשו את העגל (שהיו) [שהו] בידו שלשה תמוז ואב ואלול, ובא תשרי ופרע את שלשתן,

ריש שתא לקבל תמוז, צומא רבא לקבל אב, שבעת ימי החג לקבל אלול, אמר הקב"ה לאחרים הוא פורע ושלו אינו נוטל תן לו יומו לפיכך ביום השמיני וגו'.

ד [ביום השמיני וגו'] ביום טובה היה בטוב [וביום רעה ראה גם את זה לעמת זה עשה האלהים] וגו' (קהלת ז' י"ד) א"ר אבא בר כהנא אם נזדווג לך יו"ט עשה אותו מיד דכתיב ביום טובה היה בטוב, ואם נזדווג לך יום רעה ראה האיך לעשות תשובה ולהנצל ממנו, ר' יודן בשם ר' אליעזר אמר ג' דברים מבטלין את הגזירה קשה, ואלו הן, התפלה והתשובה והצדקה, ושלשתן בפסוק אחד, ויכנעו (את) עמי אשר נקרא שמי עליהן ויתפללו (דהי"ב ז' י"ד) זו תפלה, ויבקשו [פני] (דברי הימים ב' ז') זו צדקה דכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים י"ז ט"ו), וישובו (מדרכם הרעה) [מדרכיהם הרעים] (דברי הימים ב' ז') זו תשובה, מה (דכתיב) [כתיב] תמן ואני אשמע מן השמים [ואסלח לחטאתם] וארפא את ארצם (דברי הימים ב' ז'), אמר ר' חוניא בשם ר' יוסף אף שינוי השם ושינוי מעשה, שינוי השם מאברהם אבינו, ולא יקרא עוד שמך וגו' (בראשית י"ז ה') אברם לא מוליד אברהם מוליד, ודכוותה (שרה) [שרי] אשתך וגו' (בראשית י"ז ט"ו) שרי לא ילדה שרה ילדה, שינוי מעשה מאנשי ננוה וירא (אלהים) [האלהים] את מעשיהם כי שבו (יונה ג' י'), וי"א אף שינוי מקום מאבינו אברהם ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו' (בראשית י"ב א'), ר' מני אמר אף התענית דכתיב יענך ה' ביום צרה (תהלים כ' ב'), רב חמא בר גוריא בשם ר' אמר יפה תענית (חלום) [לחלום] כאש בנעורת רב יוסף אמר חלום בן יומו אפילו בשבת. גם את זה לעומת זה עשה האלהים עשה הקב"ה צדיקים ורשעים הה"ד (ואחר) [ואחרי] כן יצא אחיו וידו אוחזת וגו' (בראשית כ"ה כ"ו) ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון אפילו ריוח [דופן] לא היה ביניהם ויצא זה צדיק וזה רשע, מפני מה ברא הקב"ה צדיקים ורשעים, כדי שיהו מכפרים אלו על אלו על שם גם את זה לעומת זה עשה אלהים. ד"א ביום טובה היה בטוב א"ר תנחום ב"ר חייא ביום טובתו של חברך היה בטובה, וביום רעה ראה היאך עשות עמו חסד, כך היתה אמו של ר' תנחום ב"ר חייא עושה ביום שהיתה לוקחת לו ליטרא של בשר, אחת לו ואחת לעניים ולוקחת לו שתים, מפני מה ברא הקב"ה עניים ועשירים, כדי שיהו מתפרנסין אלו מאלו על שם גם את זה לעומת זה וגו'. ד"א ביום טובה היה בטוב א"ר אחא ביום טובתה של תורה היה (עמו) בטובה, וביום רעה ראה לכשיגיע אותו היום שכתוב [בו] פחדו בציון חטאים (ישעיה ל"ג י"ד) תהיה מן הרואים ולא מן הנראים, תהי' מטבריטי ולא מקניניזא, תהיה מאותן שכתב בהן ויצאו וראו בפגרי האנשים (ישעיה ס"ו כ"ד) ולא מאותן שכתוב בהן כי תולעתם לא תמות (ישעיהו ס"ו), מפני מה ברא הקב"ה גיהנם וג"ע

כדי שיהו (מצילות) [מציצות] זו את זו, כמה ריוח ביניהם ר' יוחנן אמר כותל ור' חנינא אמר טפח ורבנן אמרי שתיהן שוות. א"ר [לוי] אמר הקב"ה לישראל [בני] אותן הקרבנות [שהכתבתי לכם בתורה הוו זהירין בהן שאין לכם פרקליט טוב לירידת גשמים יותר מן הקרבנות] וזה (שצוה הקב"ה) [שצריך הכתוב] לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

ה [ד"א ביום השמיני וגו'] תן חלק לשבעה וגם לשמונה (קהלת י"א ב') ר' אלעזר ור' נחמיה ור' יהושע (בן), [רבי] אלעזר אומר תן חלק לשבעה זו השבת דכתיב ויהי בשביעית (מלכים א' י"ח מ"ד), וגם לשמונה אלו ח' ימי מילה שנ' וישם פניו בין ברכיו (מלכים א' י"ח מ"ב) אמר אליהו לפני הקב"ה רבש"ע אפי' אין לישראל אלא שתי המצוות האלו בלבד כדאי הוא זכותן שירדו להם גשמים, ור' נחמיה אומר תן חלק לשבעה זה דור שמל משה לשבעה, וגם לשמונה זה דור שמל יהושע לשמונה, א"ל הקב"ה משה רבן מלן לשבעה ואת מלן לשמונה שנאמר בעת ההיא אמר ה' אל יהושע [וגו' ושוב מל את בני ישראל שנית] (יהושע ה' ב') והביאן לברית, [שנית שנית] אתה מלן שלישית אין אתה מלן, ר' יהושע אומר תן חלק לשבעה אלו [שבעה] ימי פסח, וגם לשמונה אלו שמונת ימי החג, כשהוא אומר וגם לרבות את העצרת ואת ר"ה ואת יוה"כ, ר' סימון פתר קריא בנשיאים תן חלק לשבעה ביום השביעי נשיא לבני (מנשה) [אפרים] (במדבר ז' מ"ח) [וגם לשמונה ביום השמיני נשיא לבני מנשה] (במדבר ז' נ"ד), א"ר עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון (פתר קריא בנדה) תן חלק לשבעה כי שבעת ימים ימלא את ידכם וגו' (ויקרא ח' ל"ג), וגם לשמונה ויהי ביום (כלות משה) [השמיני קרא משה] וגו' (ויקרא ט' א'), ר' יהודה בר סימון פתר קריא בנדה תן חלק [לשבעה] אלו ז' ימי נדה, וגם לשמונה אלו ח' ימי מילה, אמר הקב"ה אם שמרת ז' ימי נדה כראוי הרי אני נותן לך בן זכר ואת מולו לשמונה דכתיב וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא י"ב ג'), ר' לוי אמר תן חלק לשבעה אלו ז' ימי החג, וגם לשמונה ביום השמיני עצרת וגו'.

ו [ד"א ביום השמיני וגו'] כי רוצה ה' בעמו וגו' (תהלים קמ"ט ד') ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי רוצה הוא הקב"ה בקרבנותיהם של ישראל, יפאר ענוים בישועה (תהלים קמ"ט) מהדר הקב"ה בקרבנו של עני, ואין ישועה אלא קרבנות דכתיב וישע ה' אל הבל ואל מנחתו (בראשית ד' ד') [כי רוצה ה' בקרבנותיהם של ישראל לפיכך משה מזהיר את ישראל ביום השמיני וגו'].

ז [דבר אחר ביום השמיני וגו] א"ר יוחנן השמיני רגל בפ"ע, פייס בפ"ע, קרבן בפ"ע, שיר בפ"ע, ברכה בפ"ע, א"ר אבין בכולם כתיב וביום וכאן כתיב ביום (במדבר כ"ט ל"ה) מיכן שהוא בפני עצמו, פייס אמר רבי יוסי כהאי דתנינא תמן בשמיני חזרו לפייס ברגלים

(סוכה פ"ה מ"ט), קרבן פר אחד איל אחד, [ברכה] א"ר אילא מיכן שהוא טעון זמן (שיר עיין בפי' רש"י במסכת חגיגה דף י"ז, ברכה עיי"ש). תמן תנינן סוכה שבעה כיצד גמר מלאכול לא יתיר את סוכתו [וכו'] (סוכה פ"ד מ"ה) [ר' אבא בר כהנא ר' חייא בר אשי בשם רבי צריך אדם לפסול סוכתו] מבעוד יום, ריב"ל אומר צריך לקדש בלילי יו"ט האחרון בתוך ביתו ור' יעקב בר אחא בשם שמואל קדש בבית זה ונמלך לאכול בבית אחר צריך לקדש פעם שנייה, ר' אחא בר חנינא בשם ר' הושעיה הרי שהיתה סוכתו עריבה עליו ה"ז מקדש בלילי יו"ט האחרון בתוך ביתו ואוכל לתוך סוכתו ואינו צריך לקדש פעם שנייה, א"ר אבין אתייא דשמואל (ב"ר) [כר'] חייא (ורב) [ודרב] הושיעא (בשם ריב"ל) [כדר' יהושע בן לוי], א"ר מני ולא פליגין מאי דאמר שמואל כשהיתה דעתו לאכול בבית אחר ומה דאמר ריב"ל כשאין דעתו לאכול בבית אחר. ר' יודן בשם ר' יצחק כל זמן שישראל נעצרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הקב"ה עוצר שכינתו עמהם מ"ט נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים (שופטים י"ג ט"ו), ר' חגי בשם ר' יצחק כל זמן שישראל מקוים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הקב"ה מקוה שכינתו עליהם מ"ט קוה קויתי ה' ויש אלי וישמע שועתי (תהלים מ' ב), א"ר אלכסנדראי למלך שבאתה לו שמחה, כל שבעת המשתה היתה מטרונה מרמזת לבני פלטין ואומרת להם עד שהמלך באלריא שלו שאלו צרכיכם, כיון שלא נתבוננו כבשה להם מטרונה (עד) [עוד] יום אחר, כך התורה מלמדת ומרמזת לישראל (ואומר) [ואומרת] להם שאלו מטר, תדע לך שהוא כן, בשני ונסכיהם בששי ונסכיה בשביעי כמשפטם מ"ם יו"ד מ"ם מכאן שניסוך המים מן התורה, וכיון שלא נתבוננו כבשה להם התורה (עד) [עוד] יום אחר לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת וגו'.

ח דבר אחר ביום השמיני אמר הקב"ה לישראל בניי יודע אני שכל שבעת ימי החג הייתם עסוקים (בקרבנו) [בקרבנות] של אומות העולם ועכשיו אני ואתם נשמח יום אחד, איני מטריח עליכם הרבה, אלא פר א' איל א', כיון ששמעו ישראל כך, התחילו מקלסים להקב"ה ואומרים זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו (תהלים קי"ח כ"ד), א"ר אבין אין אנו יודעין במה לשמוח אם ביום ואם בהקב"ה, בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך (שה"ש א' ד') בך בישועתך, א"ר יצחק בכ"ב אותיות שכתבת לנו בתורתך ב' תרי כ' עשרים.

הוספה ב

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד אלו אלף שנים שהם יום אחד של הקב"ה שנאמר כי אלף שנים בעיניך וגו' (היו) [שהיו] הרשעים שהם ערב והצדיקים שהם בקר בלא מתן תורה, בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את העולם אמר לשרו של חשך סור מלפני שאני מבקש לבראות אור ומזלותיו, באותה שעה אמר שרו של חשך בדעתו אם אני מאיר את חשכי ומאזין לו כבר הייתי עבד לעולם מוטב אשים את עצמי כלא שומע ואהיה שוגג ולא מזיד, מיד גער בו הקב"ה וכל השרים (המלכים) [המליכום] בו וחלק עליהם סכות סכות לכך נאמר סביבותיו סכתו חשרת מים שהיו כולם במקום אחד גער בהם הקב"ה נתפזרו כולם טפה טפה, כיון שראה שרו של חשך שגער בו הקב"ה התחיל אומר לפניו רבונו של עולם מפני מה אתה רוצה לבראות אור מלפני, א"ל הקב"ה אם לא תסור מלפני אני גוער בך ומאבדך מן העולם, אמר לפניו אחר האור מה אתה בורא, א"ל אותך, ואחרי מה אתה בורא, אמר לו מזל תאומים, אמר לפניו מפני מה מזל תאומים, מפני שתאומים הוא אדם ואדם שאני עתיד לבראת להתנהג באור ובחשך, אמר לפניו רבונו של עולם מזל של שור מה שמו, טלה, ומזלי מה שמו, א"ל שור, ולמה, א"ל דרכן של טלאים לבנים ודרכן של שורים שחורים, ועוד טלה אלו ישראל שנאמר שה פזורה ישראל והם עתידים ללמוד התורה שהיא אור ועתידין לראות אור בעבורה שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, ומתי ישתמשו באותו אור כשיבא אותו שנקרא שור כדכתיב בכור שורו הדר לו ואותה שעה יהיה חשך לאו"ה שנאמר כי הנה החשך וגו' ועליך יזרח וגו', חזר שרו של חשך ואמר לפניו אחר מזל תאומים מה אתה בורא, א"ל סרטן, ומפני מה, א"ל מפני שעתיד אדם לקמץ מן החורין ומן הסדקין כסרטן, ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל אריה, מפני שאדם אחר שהוא מקמץ מן החורין והסדקין מתעשר ומתגבר כארי ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל בתולה, מפני שאחר שאדם מתעשר ומתגבר כארי עתיד להיות שמן כבתולה, ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל מאזנים מפני שכיון שאדם שמן כבתולה שוקלים אותו במאזנים, ואחריו מה אתה בורא, א"ל עקרב מפני שכיון ששוקלים אותו במאזנים ומצא בו עונות מורידין אותו לגיהנם ודנים אותו במקום שיש נחשים ועקרבים, ואחריו מה אתה בורא, א"ל קשת מפני שכיון שירד לגיהנם וסובל דינו מכפרין לו כל עונותיו וזורקין אותו מגיהנם כחץ מן הקשת, ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל גדי מפני שכיון שעלה מגיהנם מרקד כגדי, ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל דלי מפני שאחר שמכפרים עונותיו אני זורק עליו מים טהורים ויטהר, ואחריו מה אתה בורא, א"ל מזל דגים מפני שכיון שנטהר יורש העוה"ב שאין העון שולט בו כדגים, אין מזל יום גורם אלא

מזל שעה גורם, ומפני מה [לא] נבראת חמה תחלה, שכל העולם כולו בזיו נבראו, ואחריו כוכב נוגה, לפי שצפה וראה שדור המבול עתיד להכעיס לפניו והבדילן זה לעצמו וזה לעצמו, עמד וערבן זה בזה, ואחריו ככב חמה, זה אברהם שמצהיב כל העולם כולו כחמה, ואחריו לבנה שעתידין ישראל להיות (זיו) [כזיו] הלבנה, ואחריו שבתי שעתידין או"ה למשול בהם, ואחריו צדק שעתידין להצדיק עליהם את הדין, ואחריו מאדים (כמה דינין) [במה דנן] ברא מאדים ונופלים בגיהנם שאש אדום בו, השמים מספרים כבוד אל התורה שנתנה מן השמים היא מספרת כבוד אל וכן הוא אומר בהכינו שמים שם אני, ומעשי ידיו מגיד הרקיע הן הלוחות שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה.